

АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АБАЯ

ПЕДАГОГИКА

ЖӘНЕ

И

ПСИХОЛОГИЯ

ҒЫЛЫМИ-ӘДІСТЕМЕЛІК ЖУРНАЛ
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

2009 ЖЫЛДЫҢ ҚЫРКҮЙЕК АЙЫНАН БАСТАП ШЫҒА БАСТАДЫ
ИЗДАЕТСЯ С СЕНТЯБРЯ 2009 ГОДА
2(19) 2014

2

БАС РЕДАКТОР

С. Ж. ПРӘЛИЕВ – Абай ат. ҚазҰПУ ректоры, п.ғ.д., профессор, КРҰҒА корреспондент-мүшесі

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Қайдарова А.Д. – бас редактордың орынбасары, п.ғ.д., профессор, **Мухитова Р.Б.** – Алматы аймағының жоғары оқу орындары ректорлар кеңесінің ғалым хатшысы, **Намазбаева Ж.И.** – Абай ат. ҚазҰПУ психология ҒЗИ-нің директоры, **Сарыбеков М.Н.** – Х.Дулати атындағы Тараз мемлекеттік педагогикалық университетінің ректоры, **Беркімбаева Ш.К.** – п.ғ.к. профессор, **Бекбоев И.Б.** – Қырғыз Республикасының Ұлттық ғылым академиясының корреспондент-мүшесі, **Уманов Г.А.** – «Престиж» оқу кешенінің президенті, **Құсайынов А.К.** – Еуразия гуманитарлық институтының ректоры, **Әбілқасымов А.Е.** – Абай ат. Қаз ҰПУ-нің оқулық мазмұны және әдістері институтының директоры, **Жарықбаев Қ.К.** – Т.Тәжібаев атындағы этнопсихология және этнопедагогика орталығының директоры, **Қазмағанбетов А.Г.** – Ақмола облысының білім беру саласын бақылау бойынша департаментінің директоры, **Шадрин Н.С.** – Павлодар мемлекеттік педагогикалық университетінің профессоры, **Суннатова Р.И.** – М.Ломоносов атындағы ММУ-дің Ташкент қаласындағы филиалының профессоры, **Джуринский А.Н.** – Мәскеу мемлекеттік педагогикалық университеті педагогика кафедрасының меңгерушісі, **Абдуллин Э.В.** – Мәскеу мемлекеттік педагогикалық университеті кәсіби білім беру кафедрасының меңгерушісі, **Асипова А.Н.** – Манас атындағы Қырғыз-Түрік университеті педагогика кафедрасының меңгерушісі, **Добаев К.Д.** – Қырғыз Республикасы білім беру проблемалары орталығының директоры, **Шаханова Р.Ә.** – Абай ат. Қаз ҰПУ магистратура және PhD докторантура институты филологиялық мамандықтар кафедрасының меңгерушісі, **Әлмұхамбетов Б.А.** – Абай ат. Қаз ҰПУ-нің өнер, мәдениет және спорт институтының директорының м.а., **Сманов Б.Ө.** – Абай ат. ҚазҰПУ Аппаратының жетекшісі, **Иманбаева С.Т.** – Абай ат. ҚазҰПУ ұлттық тәрбие және өзін-өзі тану кафедрасының меңгерушісі, **Баймолдаев Т.** – Абай ат. ҚазҰПУ жалпы педагогика және психология кафедрасының меңгерушісі, **Қондыбаева М.Р.** – Абай ат. ҚазҰПУ магистратура және PhD докторантура институты филологиялық мамандықтар кафедрасының профессоры, **Калиева С.И.** – Абай ат. ҚазҰПУ ұлттық тәрбие және өзін-өзі тану кафедрасының профессоры, **Хан Н.Н.** – Абай ат. ҚазҰПУ магистратура және PhD докторантура институтының психологиялық-педагогикалық пәндер кафедрасының профессоры, **Бейсенбаева А.А.** – Абай ат. ҚазҰПУ магистратура және PhD докторантура институтының психологиялық-педагогикалық пәндер кафедрасының профессоры, **Бидайбеков Е.Ы.** – Абай ат. ҚазҰПУ магистратура және PhD докторантура институтының информатика және білім беруді ақпараттандыру кафедрасының меңгерушісі, **Шалғынбаева К.К.** – Л.Н.Гумилев ат. Еуразия Ұлттық университетінің педагогика кафедрасының меңгерушісі, **Ибраимова Ж.К.** – Абай ат. ҚазҰПУ психология ҒЗИ-ның жетекші ғылыми қызметкері, **Жампиесова К.Қ.** – п.ғ.д., Абай ат. ҚазҰПУ-нің профессоры, **Оспанова Б.А.** – Қ.А. Яссауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университеті психология кафедрасының меңгерушісі, **Құлымбаева А.У.** – әдіскер (жауапты хатшы).

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

С.Ж. ПРАЛИЕВ – ректор КазНПУ им. Абая, д.п.н. профессор, член-корреспондент НАН РК

СОСТАВ РЕДАКЦИОННОГО СОВЕТА

Қайдарова А.Д. – заместитель главного редактора, д.п.н., профессор, **Мухитова Р.Б.** – ученый секретарь Совета ректоров вузов Алматинского региона, **Намазбаева Ж.И.** – директор НИИ психологии КазНПУ им. Абая, **Сарыбеков М.Н.** – ректор Таразского государственного педагогического университета имени Х.Дулати, **Беркімбаева Ш.К.** – к.п.н., профессор, **Бекбоев И.Б.** – член-корреспондент НАН Кыргызской Республики, **Уманов Г.А.** – президент учебного комплекса «Престиж», **Кусайнов А.К.** – ректор Евразийского гуманитарного института, **Абылқасымов А.Е.** – директор института содержания и методов обучения КазНПУ им. Абая, **Жарықбаев К.Б.** – директор центра этнопсихологии и этнопедагогике им. Т.Тәжібаева, **Қазмағанбетов А.Г.** – директор Департамента по контролю в сфере образования Ақмолинской области, **Шадрин Н.С.** – профессор Павлодарского государственного педагогического университета, **Суннатова Р.И.** – профессор филиала МГУ имени Ломоносова в г.Ташкент, **Джуринский А.Н.** – заведующий кафедрой педагогики Московского государственного университета, **Абдуллин Э.В.** – заведующий кафедрой профессионального образования Московского педагогического государственного университета, **Асипова А.Н.** – заведующая кафедрой педагогики Кыргызско-Турецкого университета имени Манаса, **Добаев К.Д.** – директор центра проблем образования Кыргызской Республики, **Шаханова Р.А.** – заведующая кафедрой филологических специальностей института магистратуры и докторантуры PhD КазНПУ им. Абая, **Альмұхамбетов Б.А.** – и.о. директора института искусства, культуры и спорта КазНПУ им. Абая, **Сманов Б.Ө.** – руководитель Аппарата КазНПУ им. Абая, **Иманбаева С.Т.** – заведующая кафедрой национального воспитания и самопознания КазНПУ им. Абая, **Баймолдаев Т.** – заведующий кафедрой общей педагогики и психологии КазНПУ им. Абая, **Қондыбаева М.Р.** – профессор кафедры филологических специальностей института магистратуры и докторантуры PhD КазНПУ им. Абая, **Калиева С.И.** – профессор кафедры национального воспитания и самопознания КазНПУ им. Абая, **Хан Н.Н.** – профессор кафедры психолого-педагогических дисциплин института магистратуры и докторантуры PhD КазНПУ им. Абая, **Бейсенбаева А.А.** – профессор кафедры психолого-педагогических дисциплин института магистратуры и докторантуры PhD КазНПУ им. Абая, **Бидайбеков Е.Ы.** – заведующий кафедрой информатики и информатизации образования института магистратуры и докторантуры PhD КазНПУ им. Абая, **Шалғынбаева К.К.** – заведующая кафедрой педагогики Евразийского национального университета им. Л.Н.Гумилева, **Ибраимова Ж.К.** – внс НИИ психологии КазНПУ им. Абая, **Жампиесова К.К.** – д.п.н., профессор КазНПУ им. Абая, **Оспанова Б.А.** – заведующая кафедрой психологии Международного Казахско-Турецкого университета им.Х.А.Ясави, **Құлымбаева А.У.** – методист (ответственный секретарь).

EDITOR-IN-CHIEF

S. ZH. PRALIEV – the rector of Abai KazNPU, professor, corresponding member of the NAS RK

EDITORIAL STAFF:

Kaidarova A.D. – Editor - in - chief's assistant, professor, **Mukhitova R.B.** – scientific secretary of Almaty region University Rectors Council, **Namazbayeva Zh.I.** – director of Scientific and Research Institute of Psychology, **Sarybekov M.N.** – rector of the state Pedagogical University named Dulati, **Berkimbaeva Sh.K.** – professor, **Bekboev A.A.** – corresponding member of the NAS, **Umanov G.A.** – president of academic complex «Prestige», **Kussainov A.K.** – rector of the Eurasian Humanitarian Institute, **Abylkasimova A.E.** – Director of the Institute of the content and methods of teaching, **Zharykbayev K.B.** – director of ethno psychology and ethno pedagogic centre after Tazhibayev T., **Kazmaganbetov A.G.** – director of the department of control in educational sphere of Akmol region, **Shadrin N.S.** – professor of Pavlodar Pedagogical State University, **Sunnatova R.I.** – professor of Moscow State University branch in Tashkent, **Dzurinsky A.N.** – head of the chair of pedagogies of Moscow Pedagogical State University, **Abdullin E.B.** – head of the chair of professional education of Moscow Pedagogical National University, **Assipova N.A.** – head of the chair of pedagogies of Kyrgyz - Turkish Universitv after Manas, **Dobayev K.D.** – director of centre of problem education of Kyrgyz Republic. **Shakhanova R.A.** – head of the chair of the philological disciplines chair at the Institute for Master's and PhD degrees of Abai KazNPU, **Almukhanbetov B.A.** – Acting Director of the Institute of Art, Culture and Sports, **Smanov B.O.** – chief of the Abai Kazakh National Pedagogical University staff, **Imanbaeva S.T.** - Head of the national education and self-knowledge of the Abai Kazakh National Pedagogical University. **Baymoldaev T.** - Acting Head of the General Pedagogy and Psychology Department of the Abai Kazakh National Pedagogical University. **Kondubaeva M.R.** – professor of the philological specialties department of institute master and doctoral PhD of the Abai Kazakh National Pedagogical University, **Kaliyeva S.I.** – professor of the national educative chair, **Khan N.N.** – professor of the psychology and pedagogic disciplines chair at the Institute for Master's and PhD degrees of Abai KazNPU, **Beisenbaeva A.A.** – professor of the psychology and pedagogic disciplines chair at the Institute for Master's and PhD degrees of Abai KazNPU, **Bidaybekov E.I.** – the head of the Information technology chair at the Institute for Master's and PhD degrees of Abai KazNPU, **Shalginbayeva K.K.** – the head of pedagogics department L.N.Gumilev Eurasian National University, **Ibraimova Zh.K.** – scientific research Institute of Psychology, **Zhampieisova K.K.** – professor of Abai KazNPU, **Ospanova B.A.** – the head of pedagogics and psychology department of Hodja Ahmed Yasswi Kazakh-Turkish International University, **Kulynbayeva A.U.** – methodologist (executive secretary).

Учредитель: **Казахский Национальный педагогический университет имени Абая**

Зарегистрировано в Министерстве культуры и информации РК

24 июня 2009 г. № 10219-Ж

Периодичность 4 раза в год

Адрес редакции:

050010, Алматы, пр. Достық, 13, телефон 291-91-82

ҚҰРМЕТТІ ОҚЫРМАНДАР!

Журналдың осы саны өзекті психология-педагогикалық мәселелер бойынша көптеген қызықты материалдарға толы.

Бүгінгі таңда республикада мемлекет құрушы этнос – қазақтар айналасында Қазақстанның ұлттық үлгісін, ал болашақта Қуатты Қазақ елін құру туралы айтылуда. Қазақ этносы айналасында азаматтық қауымдастық ретінде бірыңғай халықты қалыптастыру Қазақстан Республикасы үшін өте маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Бұл жоғары деңгейде интеллектуалдық әлеуеті бар, ұлттық мәдениеттің рухани құндылықтарының дамуы мен сақталуына жауапты, ұлтаралық қатынастың жоғары мәдениетін меңгерген, ұлттық өзін-өзі танудың таптаурындарын бұза алатын және өзге мәдениет өкілдерімен конструктивтік диалог жасай алатын қоғамның әлеуметтік белсенді мүшелерін, мамандардың жаңа буынын тәрбиелеу мәселесін қамтиды. Ұлттық идеяның этномәдени және азаматтық құрамдас бөліктерімен бірлестікте оның мәнін, ұлттық саясаттың мәнін түсінудің өзектілігі мен басымдылығы Қазақстанның жоғары оқу орындарында «Қазақ елі» пәнін енгізу аясында қарастырылады.

Журналдың бірқатар мақалалары креативтіліктің дамуы мәселелеріне арналады, өйткені қазіргі қоғамда кәсіби қызметтің түрлі

салаларында креативтілік адам жетістігінің жетекші факторларының бірі болып табылады. Мақалаларда «креативтілік» ұғымының мәні талданып, креативтілікті қалыптастырудың негіздері қарастырылып, жоғары оқу орындарының білім беру үрдісінде студенттер креативтілігі дамуының көрсеткіштері мен тәсілдері айқындалады.

«Педагогика, психология және білім беру тарихы» айдарында тарихи материалдар қатарында орта ғасырдың аяғындағы ғалым М.Х. Дулатидің мемлекеттік және ғылыми қызметінің қырлары қарастырылады, оның мұрасы Қазақ хандығын құру тарихын зерттеуде маңызды рөл атқарған. Отан тарихына елеулі үлес қосқан дарынды және көп қырлы тұлғаның тағдыры мен, шығармашылық мұрасымен білім алушыларды таныстырудың өзі үлкен рухани-адамгершілік, тәрбиелік мәнге ие болмақ.

Ғылымда жиі қолданылып жүрген «субъект», «жеке тұлға», «индивид», «жеке тұлғаның әлемі», «субъектінің әлемі», «индивидтің әлемі», «ағза әлемі» сияқты ұғымдарды нақтылау, сәйкестендіру және айыру мәселелері бойынша психология ғылымдарының докторы, жеке тұлға психологиясы кафедрасының профессоры, «Жеке тұлға жетістіктерінің практикалық психологиясы» магистерлік бағдарламаның жетекшісі, Томск

ұлттық зерттеу мемлекеттік университеті психология факультеті Психологиялық практика зертханасының ғылыми жетекшісі Кабрин Валерий Ивановичтің толық сұхбаты осы санда берілген.

Павлодар мемлекеттік педагогикалық институтында оқу-ғылыми бағыттағы психологиялық зертханасын ұйымдастырудың тәжірибесі біздің журналымыздың редакциялық кеңесінің белсенді мүшесі, қазақстандық ғалым Н.С. Шадриннің мақаласында қарастырылады.

Журналдың ақпараттық бөлімінде педагогикалық ғылымға және еліміздің біліктілігі жоғары мамандарын кәсіби даярлауға елеулі үлес қосқан белгілі педагог-ғалым, педагогика ғылымдарының докторы, профессор Н.Д. Хмельдің 85 жылдығына орай «Тұтас педагогикалық процесс теориясы – болашақ мұғалімді кәсіби дайындаудың негізі» тақырыбында өткізілген Халықаралық ғылыми-практикалық конференция туралы есептік мақала берілген.

Ерекше дарынды, идеялар ұсынып, оларды қорғай алатын, қоғам алдында тұрған қазіргі ғылыми-практикалық міндеттерді ше-

шіп, шығармашылық тұрғыдан жүзеге асыра алатын жетекшілер кез келген ғылыми-педагогикалық ұжымның жемісті және шығармашылық жұмысы үшін өте маңызды. Осындай жеке тұлғалардың қатарына бүгінгі мерейтой иесі Әбілқасымова Алма Есімбекқызын қосуға болады. Университеттің мындаған профессор-оқытушылар құрамы, журналдың редакциялық кеңесі педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Ресей мемлекеттік білім беру академиясының академигі, Халықаралық жоғары мектеп ғылымдар академиясының академигі, Оқытудың мазмұны және әдістері институтының директоры, Абай атындағы ҚазҰПУ математика, физика, информатиканы оқыту әдістемесі кафедрасының меңгерушісі Алма Есімбекқызын мерейтойымен шын жүректен құттықтап, оған зор денсаулық, шығармашылық табыс және ұзақ ғұмыр тілейді!

Редакциялық кеңес журналдың маусым айындағы саны республиканың, таяу және алыс шетелдердің педагогикалық қауымдастығына қызықты және пайдалы болатынына сенім білдіре отырып, ары қарай шығармашылық ынтымақтастыққа шақырады.

Құрметпен,
бас редактор

С.Ж. Пірәлиев

УВАЖАЕМЫЕ ЧИТАТЕЛИ!

Данный номер журнала насыщен многими интересными материалами по актуальным психолого-педагогическим проблемам.

Сегодня в республике речь идет о модели национального строительства Казахстана, а в перспективе Мощного Казахского государства, вокруг государствообразующего этноса – казахов. Формирование единого народа как гражданского сообщества, вокруг казахского этноса, является для Республики Казахстан принципиально важным вопросом, что все более обостряет проблему воспитания нового поколения специалистов, социально активных членов общества с высоким уровнем интеллектуального потенциала, ответственных за развитие и сохранение духовных ценностей национальной культуры, обладающих высокой культурой межнационального общения, способных преодолевать стереотипы национального самосознания и строить конструктивный диалог с представителями других культур. Актуальность и приоритетность осмысления сущности национальной идеи, в единстве его этнокультурной и гражданской составляющих, национальной политики рассматривается автором статьи в контексте внедрения в вузах Казахстана предмета «Қазақ елі».

Ряд статей журнала затрагивает вопросы развития креативности, так как в современном обществе в различных отраслях профессиональной деятельности креативность выступает как один из ведущих факторов успешности человека. В статьях анализируются сущность понятия «креативность», обосновываются основы формирования креативности, раскрываются его показатели и приемы развития креативности студентов в образовательном процессе вуза.

В рубрике «История педагогики, психологии и образования» в числе других исторических материалов рассматриваются аспекты государственной и научной деятельности ученого позднего средневековья М.Х. Дулати, чье наследие сыграло значительную роль в освещении истории создания Казахского ханства. Ознакомление учащейся молодежи с судьбой и творческим наследием талантливой и многогранной личности, сыгравшей важную роль в истории Отечества уже само по себе имеет огромное духовно-нравственное, воспитательное значение.

В журнале дается обширное интервью с доктором психологических наук, профессором кафедры психологии личности, руководителем магистерской программы «Практическая психология

достижений личности», научным руководителем Лаборатории психологических практик факультета психологии Национального Исследовательского Томского Государственного Университета Кабриным Валерием Ивановичем по уточнению, соотнесению и различению часто употребляющихся понятий, включая такие, как «субъект», «личность», «индивид», «мир личности», «мир субъекта», «мир индивида», «мир организма».

Опыт организации психологической лаборатории учебно-научного профиля в Павлодарском государственном педагогическом институте освещен в статье казахстанского ученого Шадрин Н.С., активного члена редакционного совета нашего журнала.

Информативный раздел журнала включает в себя развернутый отчет о Международной научно-практической конференции «Теория целостного педагогического процесса – основа профессиональной подготовки будущего учителя», посвященной 85-летию известного ученого-педагога, доктора педагогических наук, профессора Хмель Н.Д., внесшей неопределимый вклад в педагогическую науку и в профессиональную подготовку специалистов высшей квалификации страны.

Для плодотворной и творческой работы любого научно-педагогического коллектива главным являются руководители, обладающие харизмой, генерирующие идеи и отстаивающие их, умеющие находить и творчески реализовывать современные научно-практические задачи, стоящие перед обществом. Именно к плеяде таких личностей с полным основанием можно отнести нашего юбиляра – Абылкасымову Алму Есимбековну. Многотысячный профессорско-преподавательский состав университета, редакционный совет журнала сердечно поздравляют доктора педагогических наук, профессора, академика Российской государственной академии образования, академика Международной академии наук высшей школы, директора Института содержания и методов обучения, заведующего кафедрой методики преподавания математики, физики, информатики КазНПУ имени Абая Алму Есимбековну с Юбилеем и желают здоровья, творческих успехов и долгих лет жизни!

Редакционный совет выражает надежду, что июньский выпуск журнала будет интересен и полезен педагогическому сообществу республики и стран ближнего и дальнего зарубежья и приглашает к дальнейшему творческому сотрудничеству.

С уважением,
главный редактор

С.Ж.Пралиев

M.A. ASSYLKHANOVA

Kazakh State Pedagogical University named after Abai
Almaty, Kazakhstan

**INVESTIGATING THE COGNITION PROCESSES AND LANGUAGE
MASTERING LEVELS OF SCHOOLCHILDREN IN RURAL AND
URBAN AREAS**

Annotation

This article discusses the formation of cognitive processes and learning trinedinstvom languages (Kazakh, Russian, English) primary school children in rural and urban schools. The main task of a complex system of psychological study of compulsory education, covering knowledge of the theoretical and methodological foundations, it is important to show how to solve specific problems in reality.

Keywords: actuality, methodological researches, matrix, by integration, process, loud speakers, empiric, criteria, diagnostics, didactics, communicative, conceptions, method.

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы формирования познавательных процессов и овладения триединством языков (казахского, русского, английского) учащимися начальных классов сельских и городских школ. Основная задача работы: показать комплексную систему психологических исследований системы обязательного образования, охватывающих знания теоретико-методологических основ, а также пути решения конкретных проблем в действительности.

Ключевые слова: актуальность, методологическое исследование, матрица, интеграция, критерии, диагностика, дидактика, коммуникативная, концепции, метод.

Бұл мақалада ауыл мен қаладағы бастауыш сынып оқушыларының танымдық процестерінің қалыптасуы мен үш тұғырлы тілдерді меңгерулері (қазақ тілі, орыс тілі, ағылшын тілі) қарастырылады. Мұндағы негізгі мақсат: білім жүйесіндегі психологиялық зерттеулердің теориялық-әдіснамалық негіздерін қамтитын білімдерді кешенді жүйемен қалыптастырып, іс жүзінде нақты мәселелерді шешудің жолдарын көрсету.

Түйін сөздер: актуальды, әдістемелік зерттеу, матрица, интеграция, дауыстап сөйлеу, критерии, диагностика, коммуникативті, концепция, әдіс.

General description of the work: in the present work the cognition processes and mastering level of above listed three languages of preschool group children and primary schoolchildren in urban and rural areas are researched from scientific and psychological point of view for the first time.

The work is intended to develop existing fundamental and applied psychological

knowledge system by researching the present cognition processes taking place in the sphere of education and science. The research work fully covers the cognition psychology theory and the types and characteristics of cognition processes are structured on the basis of the integrity principle. The experimental and methodical system structured in the work is designed to diagnose the step-by-step development range by

applied practice and to resolve the development issues. The methods presented in the appendix are innovatively directed to enhance own actions while mastering the session and languages on the basis of personal cognition development.

The topicality of the work is arisen from necessity of enhancing the educational processes to a higher degree which was the result of decreasing the psycho-cognitional actions in children in connection with objective and subjective appearances in preschool organizations and schools.

The theoretical basis of cognitional processes' psychology is not fully investigated till now and particularly, the experimental researches are not formed in the applied level. Also there are lots of issues not resolved yet. Therefore, the issue of cognitional actions destiny and its solutions stay urgent in psychology science.

One of the main peculiarities of pedagogical psychology is its direction to develop personal abilities as well as being certainly useful for the population.

The main goal is to systemize the knowledge that contains basics of theoretical and methodical psychological research and using them in the solutions of actual problems. Taking into account one of the major requirements in our educational system that is concept of directing cognitional actions to a person while teaching, the organization of teaching on the basis of research works stands in a leading position. The topicality of the research work consists in the aim of discovering the mechanism designed to enhance the cognitional processes to a required level.

The topicality of the research work is fixed by following: experimental definition of the principle that the effectiveness of formation and development of cognitional processes in a child is directly dependent from his mastering of classes. Also the applied directions of cognitional processes are arisen from daily needs of different specialists such as psychologists, teachers, doctors, lawyers, technical system operators, babysitters, etc.

The methodological essence of the research can be described as follows: theories and concepts taken from scientific articles concerning research work require building structured

system from historical point of view. Complex systematic direction should have actual applies in contemporary psychology and pedagogy to investigate the cognition processes for the first time. Analyzing the historical data on cognition issues and creating complex structure. In the context of individual teaching of a child, the implementation of complex systems and action relations make it possible to conduct a research, develop, understand and master in the theoretical and experimental range on the methodological base. Raising the level of knowledge in the schools and preschool institutions to the maximum in accordance with the up-to-date requirements, conducting a new sort of research applying the national traditions guided by proven theories and rules.

Firstly, L.S. Vygodskiy, who deeply studied inward life a person, mainly stated concepts called «cultural-historical development of human psyche» and «forthcoming development area of child's psyche». Experimental researches on perception show that all ideas based on the association law are appurtenant to the mind process and they are substantiated on the mind function. In association theory, perception of such ideas is also considered as totality of sensation. In this case, V.Keler [1], G. Folkelt and K. Gottshald in their research works of psychology of structure have an critical attitude to ideas of child perception and negative attitude to the idea, which states that «general perception is consists of totality of incoherent and scattered fractions», they are supporters of the opinion, that is development of perception is unbroken image of things. It is also supported in the research works of G. Roshakh, I.E. Bleiler and A. Bineler.

Secondly, in historical and theoretical examination of main theoretical viewpoint of thinking psychology L.S.Vygodskiy [2] mentioned the importance of the Zh.Piazhe's idea, which maintains, that interaction of biological and social factors has a huge influence on thinking development. The theoretical conception about developing the mind function step by step of P.YA. Galperin [3] also has a great place. According to Piazhe, speaking is socialization of thought, and this factor helps child to communicate with

others. V. Shtern said, that the first word of a child is not only one noun, child expresses the whole statement by this one one word.

In finding out decision of such an essential problem as this one, the idea of developing the thinking ability of children, especially paying attention to the substantiveness of his\her speech, by crossing it to the child's actions took place in works of scientists.

Thirdly, T.Ribo mentioned two types of it in his work devoted to the studying of dream: the first one is revival dream, the second one is creative dream. First opinions about creative dream's consisting of fractions were expressed by V.Vund and T.Ribo [4]. The one, who supports the idea, which states that dream is the initial type of child consciousness and other human consciousnesses are appeared on the basis of it, and found psychoanalysis doctrine is Z.Freid [5]. The interconnection of dream and thinking is also confirmed by other sources. Dream plays an important role in development of cognition and it sets a special connection between consciousness and truth.

Nowadays investigating the process of thinking and speaking is becoming one of the most topical questions. That's why sensation, perception and representation are not enough to completely understand the outward life. Understanding the thinking action is fulfilled by basic regularities in primary classes, everything is figuratively perceived, every task is task is solved by imagining it. The difference between visual image and logical thinking gives an opportunity to distinguish different things in different situations and find out right solution of different tasks. Knowledge given in primary school doesn't only shape all mental and intellectual qualities of a child, but also raises the topicality of psychological development. High estimation of cognition in ethical area and area of world-view is mentioned in works of many scientists, and it is expounded in this work.

Practical topicality of the research: complex organic result, which was derived in the result of research can be helpful for psychologists and pedagogues in entering special teaching

process into academic program and can be used in in enriching the psychological and thorough knowledge about psychology of cognitive processes of future specialists of pedagogical sphere. Also, the research results can be used by students and postgraduates in their pedagogical practices and by specialists of psychological sphere as scientific guidance.

The aim of research is complex investigation of shaping cognitive processes and dynamics of development mechanisms of national thinking and speaking on the basis of psychological theory of learning three languages (Kazakh, Russian and English.)

The object of the research is the development process of shaping cognitive process and learning languages among preschool group children and primary school.

The subject of the research is the program of shaping cognitive process among preschool group children and primary school by forming and developing national thinking and speaking ability and learning languages.

To organize teaching actions for primary schoolchildren by taking into account the national thinking and psychological development dynamics of speaking. To appraise the difficulties occurring while formation and development of cognition processes and to research the ways of solving them. To make the complex system of research by analyzing the methods of cognitional process research.

The methodical novelty of this research is that for the first time cognitional process theories was analyzed as a complex system and the opportunities of integration-methodical development based on the fundamental and applied education in the area of cognition psychology of scientists relating to psychology in Kazakhstan was studied and realized.

First of all for the first time the national thinking and speech development of preschool group children and primary schoolchildren in urban and rural areas were analyzed, development opportunities of making the model of national thinking and speech developments of Kazakh children according to the today's achievements of psychology and learning of spoken language

on the basis of integration-methodical were researched and determined.

Secondly, the chart appeared while researching the subject and national language mastering through speaking and thinking in Kazakh among urban Kazakh schools was done according to the program of teaching-methodical system.

Thirdly, for the first time cognitional theory which forms cognitional actions in educational process paid particular attention to the national thinking and speaking, the development of spoken language makes conditions for the following researches on the basis of the modified experimental methods content. By theoretical analysis of research aim at the beginning of study the formation of progress in studies (highest, medium, lowest), seen in the schools as a new form of education's description was made according to the today's subject of psychology science.

For the first time into the cognitional process of national thinking and speaking it was made a contribution into by an integration method.

The formation of educational process in school was realized by limiting the interferences while the development of cognitional process, by opening the structural meaning of the job through the taking into account the opportunities to help for teachers and by showing psychological mechanisms.

The novelty of the theme is the formation and development of cognition processes, the methods defining the learning level in analyzed, chosen, modified way on the basis of conducting experimental researches the statistical, numeral measures are analyzed and developed through the experiment. The development of thinking and speaking, the learning of spoken languages and learning the other languages were tested according to learning aims. The main conclusion is that any difficulties with the development of a child comes from educational process in early childhood.

REFERENCES

- 1 El'konin D.B. Psychology of teaching primary school children. – M., 1974.
- 2 Davydov V.V. psychological possibilities younger students in learning mathematics. – M., 1969.
- 3 Bruner J. About cognitive development. // The study of cognitive activity. – M., 1971.
- 4 Wenger L.A. Cognitive development in early childhood education. – Moscow, 1986.
- 5 W. Wundt Studies Psychology. – M., 1987.
- 6 Freud Z. Introduction to Psychoanalysis. – M., 1990.
- 7 Piaget J. Experimental Psychology. 1978.
- 8 Asylhanova M.A. Psychology. Textbook. – Алматы, 2000.

УДК: 37.013.42

Ж.М. БАЙГОЖИНА

*Павлодарский государственный педагогический институт
г. Павлодар, Казахстан*

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

В статье отмечается полифункциональность социально-педагогической деятельности, рассматриваются основные направления деятельности и функции социального педагога, выделяется общее и различное с социальной работой и педагогической деятельностью, определяется специфика профессиональной деятельности социального педагога, отмечается важность разработки специальных стратегий обучения.

Ключевые слова: социальная педагогика, деятельность, функции социального педагога, процесс социализации.

Мақалада әлеуметтік-педагогикалық қызметтердің көп функционалдылығы назарға алынады, әлеуметтік педагог әрекеті мен қызметінің негізгі бағыттары қарастырылып, әлеуметтік жұмыс пен педагогикалық әрекет арасындағы ортақтық және жеке дара ерекшеліктер айқындалады, әлеуметтік педагог қызметі кәсіптік әрекетінің қыр-сыры анықталады және арнайы оқыту стратегияларын әзірлеудің маңыздылығы назарға алынады.

Түйін сөздер: әлеуметтік педагогика, әрекет, әлеуметтік педагогтің қызметтері, әлеуметтену үрдісі.

Annotation

The article considers multifunctionality of social and pedagogical activity, depicts the main directions and functions of the social teacher, and specifies professional activity of the social teacher, points out the importance of the development of special training strategies. Its integrative character is shown; features that are common and different from those of social work and pedagogical activity are pointed out.

Keywords: social pedagogy, activity, functions of the social pedagogue, process of socialization.

Социальная педагогика все активнее заявляет о себе в отечественных публикациях последних лет. Глубокие социальные потрясения, происходящие в нашем обществе в последние годы, кризисное состояние экономики, культуры, образования катастрофически ухудшают условия жизни и воспитания детей. Как результат этого растет преступность среди подростков и молодежи, становятся социальной проблемой детский алкоголизм, проституция, наркомания.

В связи с этим надо создавать повсеместно в стране учреждения нового типа: центры социального здоровья семьи и детей, социальной реабилитации трудных подростков; открывать приюты для детей, убегающих из дома; социальные гостиницы и телефоны доверия и многие другие службы, а также оказывать социальную, медицинскую, психологическую, педагогическую и иные виды помощи.

По содержанию социально-педагогическая деятельность чрезвычайно многообразна. Выделение ее разновидностей с точки зрения содержания имеет важное значение не только для развития науки и практики, но и для профессиональной подготовки социальных педагогов, так как это даст надежный

критерий и для выделения специализаций. Однако в настоящее время эта задача непростая, поскольку сфера практической социально-педагогической деятельности находится в стадии становления и не охватывает все потенциально-возможные ее применения.

В нашем Павлодарском государственном педагогическом институте на факультете педагогики и психологии открыто отделение социальной педагогики. В последние два года готовим такие жевыпускников по специальности «социальный педагог». Так как сейчас это профессия считается очень популярной.

Понятие «социальный педагог» стало привычным и вошло в теоретические изыскания ученых и педагогическую практику. Объект деятельности социального педагога – дети и молодежь, нуждающиеся в помощи в процессе их социализации. К этой категории относятся дети с интеллектуальными, педагогическими, психологическими, социальными отклонениями от нормы, возникшими как следствие дефицита полноценного социального воспитания, а также довольно большое количество детей, имеющих физические, психические или интеллектуальные нарушения развития (слепые, глухонемые, больные детским церебральным параличом – ДЦП ум-

ственно отсталые и др.). Все эти дети требуют особой заботы общества.

Цель деятельности социального педагога – создание условий для психологического комфорта и безопасности ребенка, удовлетворение его потребностей с помощью социальных, правовых, психологических, медицинских, педагогических механизмов предупреждения и преодоления негативных явлений в семье, школе, ближайшем окружении и других социумах.

Основные направления деятельности социального педагога: защита провозглашенных Конвенцией ООН прав ребенка на жизнь и здоровое развитие, на образование и свободное выражение своих взглядов, на защиту от любого вида дискриминации и др.; участие в разработке и реализации социальных проектов и программ, частных инициатив, содействующих полноценному развитию ребенка.

Многообразие функций деятельности социального педагога обуславливает и многообразие ее средств. Основные функции социального педагога:

- образовательно-воспитательная функция (обеспечение целенаправленного педагогического влияния социального педагога на поведение и деятельность);

- диагностическая функция (постановка «социального диагноза»): проведение изучения личностных особенностей и социально-бытовых условий жизни детей, семьи, социального окружения, выявление позитивных и негативных влияний, проблем;

- прогностическая и экспертная функции (проектирование развития личности ребенка, групп детей; разработка программ, социально-педагогического развития микрорайона, учреждения, его социально-педагогических структур, экспертиза аналогичных документов и материалов);

- организационно-коммуникативная функция (включение классных руководителей, учителей-предметников, воспитателей, психологов, населения микрорайона в социально-педагогическую работу, в совместный труд и отдых, деловые и личностные контакты);

- охранно-защитная функция (использование имеющегося арсенала правовых норм для защиты прав и интересов личности, содействие применению мер государственного принуждения и реализации юридической ответственности в отношении лиц, допускающих прямые или опосредованные противоправные воздействия на подопечных социального педагога);

- социально-компенсаторная функция (разработка и реализация комплекса мер, способствующих выравниванию возможностей для социального старта, восполнению или компенсации социальной ущербности ребенка вследствие конкретных личностно-семейных обстоятельств);

- посредническая функция (осуществление связей в интересах ребенка между семьей, образовательным учреждением, ближайшим окружением).

Другой формой объекта социальной педагогики (и здесь он прямо входит в поле объектов социологии образования) выступает сам процесс обучения подрастающего поколения, при этом предполагается возрастное и социальное ограничение статуса. В этом случае объект социальной педагогики мог бы совпадать с объектом общей педагогики, однако более существенны оказываются различия в предмете. Утверждение об объекте социальной работы как человеке страдающем детализируется совокупностью континентов без ограничения возрастной шкалы, но с ограничением статусных характеристик. Англоязычная традиция, идущая из первых школ социальной работы, опирается на ее социально-психологическое содержание.

Позже социальный институт обозначили как структуру для создания условий для понимания, социальной поддержки, коррекции нетипичного индивида, как social work. В традиционной системе обучения наиболее оригинально одаренные дети оказываются дезинтегрированными, отстающими, порой выброшенными из школы на улицу, в асоциальные формы жизни или психологическое подполье. Именно социальный инвайронмент учащихся артикулирует предмет социальной

педагогика, которая, в свою очередь, оказывается в определенном смысле подсистемой социологии образования.

С позиций профессиографии можно определить социального педагога в качестве социального работника в образовательном учреждении. Основой подготовки такого специалиста должна быть база подготовки социального работника, с сильным блоком педагогического образования, чтобы новый специалист мог отвечать своему назначению оказания компетентной помощи обучаемому и его семье, способствовать гуманизации социокультурной среды обитания, повышению эффективности процесса стабилизации и развития детей и подростков. Социально-педагогическая отрасль социологии образования интегрирована самим объектом этой сферы социума.

В итоге традиционная (классическая) педагогика имеет объектом контингент дошкольных и школьных учреждений, имеет ограничение статуса возрастной шкалой и аномией, в то время как объем содержания понятия социальной педагогики символизирует совпадение части тех контингентов, которыми занимаются педагоги и социальные работники. Теория процесса обучения и воспитания личности, ответственной перед социумом и удобной для общества, оказалась в ситуации необходимости смены стратегии поиска ресурсов, спасения принципа социальной компетентности и конкурентоспособности личности, ситуации ответственности института образования перед индивидом, диалога и взаимодействия с дезадаптированными детьми, семьей, социальным окружением. Социальная педагогика посредством технологических процедур способна смягчить остроту социальной проблемы защиты детства в пределах социокультурного инвайронмента.

Вслед за теорией социальной работы социальная педагогика интегрирует социологические, психологические, правовые, медицинские и культурофилосовские знания о человеке, процессах его социализации, дезадаптации, девиациях. Эмпирическая ее часть накапливает результаты анализа, статистики

по всем нетипичным группам в когорте обучаемых, а прикладная часть, основываясь на концептуальных принципах, апробирует социальные технологии коррекции, развития, социального конструирования. Оценивая показатели социально-педагогического процесса, мы вторгаемся в сферу организационной культуры, технологий и критериев оценки, эффективности процесса, полученных результатов.

Социально-педагогическая деятельность носит характер социального смыслового действия в ситуации нетипичности. В результате социальная педагогика несет в себе как бы двойные функции: педагогические и социальные. По предмету анализа как научная дисциплина она совпадает с классической педагогикой и теорией социальной работы не в тактическом, но в стратегическом смысле. Социокультурный анализ нетипичности в качестве новейшей школы социологии культуры дает возможность дополнительного теоретического обоснования теории социальной педагогики в качестве теоретического ракурса социологии образования.

Специфика социальной педагогики в пространстве социальных проблем – изменение образовательных программ, а в темпоральном аспекте – социальное обучение молодежи, разработка специальных стратегий обучения. Социальная педагогика выступает сегодня в качестве социологического синтеза образования, традиционной педагогики, теории социальной работы, концепций нетипичности. В посреднической работе социального педагога особое значение имеет **социально-педагогическая деятельность с семьей**. Это обусловлено той важнейшей ролью, которую играет семья в процессе социализации ребенка. Именно семья является ближайшим социумом, определяющим, в конечном итоге, каким будет влияние на ребенка всех остальных социальных факторов. Поэтому работа социального педагога с семьей является обязательным компонентом его социально-педагогической деятельности со всеми категориями детей с проблемами, а иногда и в профилактической работе.

ЛИТЕРАТУРА

1 Гурьянова М. Новая профессия в социальной сфере // Специалист. 1996. – №11-12.

2 Слостенин В.А. Социальный педагог и социальный работник: личность и профессия // Теория и практика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт. – М.; Тула, 1993. – Т.2.

3 Березкин Ю.К. Сидоров В.Н. Социальный педагог. Некоторые подходы к его подго-

товке // Теория и практика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт. – М.; Тула, 1993. – Т.2.

4 Демиденко Э.С. Социальная педагогика: интеграция педагогики и социологии // Теория и практика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт. – М.; Тула, 1993. – Т.2.

УДК: 33(338.48)

К.А. АТЫШОВ

Кыргызский экономический университет

*М.А. БЕКБОЕВА,
ХАЛИЛ КОЧ*

*Нарынский государственный университет
г. Бишкек, Кыргызстан*

**ВОПРОСЫ ТУРИЗМА В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ
НА ВЕЛИКОМ ШЕЛКОВОМ ПУТИ**

Аннотация

В статье описаны разные виды туризма, развитие и рекламирование которых в Кыргызстане является на сегодняшний день наиболее актуальным и привлекательным как для туристов, так и для инвесторов.

Ключевые слова: туристический бизнес, реклама, Великий Шёлковый путь, курортно-рекреационный туризм, экстремальный туризм, охотничий туризм.

Түйін

Бұл мақалада Кыргызстан туризм саласын дамыту мен реклама жасауды үйрету туристерге де инвесторларға ең өзекті және жағымды деп санаймыз.

Түйін сөздер: туристік бизнес, реклама, Ұлы жібек жолы, курорт-рекреациялық туризм, экстремалды туризм, аңшыл туризм.

Annotation

This article is focused on the different kinds of tourism, development of tourist of Kyrgyzstan which the main actual and attractive for the tourists as for the investors today.

Keywords: the tourist business, industry of tourism, tourism on The Great Silk Road, recreational resort, extreme tourism, hunting tourism.

В настоящее время туристический бизнес является одной из самых доходных сфер экономики среди 125 стран мира. В результате этого образовались и на данный момент успешно развиваются региональные туристические комплексы мирового уровня, доход которых достигает миллиарды долларов США, а роль данных комплексов в экономике страны растет с каждым днем. Ими в первую очередь являются Европейские, Североамериканские регионы и регионы Юго-Восточной Азии. Туристический бизнес каждого региона имеет свое направление и стабильное будущее.

Прогнозы международных экспертов в области туризма указывают на увеличение числа туристов и доходов от мирового туристического бизнеса. Кыргызстан также может стать мировым туристическим центром, так как он расположен на ветке Великого Шёлкового пути, который является одним из привлекательных туристических маршрутов для туристов развитых стран. К тому же он обладает всеми компонентами туристического продукта, где основными являются достопримечательности и природно-рекреационный потенциал.

В нынешних условиях, когда на передний план выходят региональные интересы, и страны заинтересованы в укреплении отношений с другими странами, а также растет уровень интеграции, уровень жизни и получаемый доход, остро стоит вопрос о будущем центральноазиатских регионов в мировом туристическом бизнесе и о том, какое место он будет занимать в данной сфере.

Регионы Центральной Азии своим удобным географическим расположением, разнообразием природных условий, высоким рекреационным потенциалом, большим количеством и качеством природных и исторических памятников, гостеприимством народа, национальными обычаями, традициями и желанием развивать туристический бизнес ничем не уступают туристическим регионам мирового уровня. Следует отметить, что тот факт, что Великий Шёлковый путь проходит через территорию Кыргызстана, Казахста-

на, Узбекистана, Таджикистана и Туркменистана, обеспечивает данным регионам существенное преимущество в развитии туристического бизнеса. Поэтому на данный момент одной из главных проблем является создание общими усилиями стран Центральной Азии совместного туристического региона, отвечающего всем мировым стандартам, организация регионального туристического комплекса, включающего в себя все компоненты туристического продукта. С одной стороны, это потребует тесного сотрудничества между странами Центральной Азии, с другой стороны, необходимость учёта преимущества и потенциала каждой страны в отдельности. Поэтому необходимы совместные проекты по исследованию выше указанных проблем и создание учебных центров в каждой стране Центральной Азии при вузах, Министерствах или комитетах по туризму учебно-исследовательских центров, которые бы могли координировать работу по рекламе, обучению рекламному делу по направлениям туристического бизнеса.

Например, развитие туризма в Киргизии. В нынешних условиях рыночной экономики, учитывая природные особенности горного региона Кыргызстана и богатство экологических и рекреационных ресурсов, можно с уверенностью сказать, что Кыргызстан обладает всеми возможностями для развития различных направлений туристического бизнеса в Центральной Азии. Этими направлениями могут быть курортно-рекреационный туризм, туризм, связанный с Великим Шёлковым путем, а также экстремальный туризм. Подтверждением этому являются проводимые нами многолетние исследования и данные, полученные от множества мировых экспертов. Кроме того, вышеуказанные направления туризма в той или иной степени уже развиваются у нас в стране и могут повлиять на развитие туризма в регионе, а это еще раз доказывает, что необходимо вести совместные работы со странами региона по данному направлению.

Курортно-рекреационный туризм считается важным сектором туристического бизнеса

в республике и включает в себя санатории и пансионаты, предоставляющие услуги по лечению и полноценному отдыху. Основными известными курортными зонами являются такие санатории, как «Жалал-Абад», «Ысык-Ата», «Жети-Огуз», «Ак-Суу», «Жыргалан», «Коголтур Ысык-Кол», «Ысык-Кол». Во всех санаториях широко применяются минеральные воды и лечебные грязевые ванны [2].

Если на данный момент курортно-рекреационные зоны Европы, такие как курортная зона Карловы Вары, расположенная в Чехии, являются гордостью туристического сектора Европы, то и в Кыргызстане имеются все условия для того, чтобы превратить курортно-рекреационный туризм Кыргызстана не только в гордость Центральной Азии, но и всей Азии. Например, курортная зона Иссык-Куля своим природно-рекреационным потенциалом и полезными свойствами для здоровья человека входит в число туристических регионов, отвечающих мировым стандартам.

В будущем индустрия туризма станет развиваться с помощью санаториев, курортов и мест для отдыха, расположенных на берегу озера, где можно получить лечение минеральными водами и грязевыми ваннами, обладающими лечебными свойствами. В будущем туристические объекты, построенные на берегу озера, смогут одновременно принять более 100 тысяч отдыхающих и лечущихся, путешественников и туристов, где потенциальные возможности желающих отдохнуть и полечиться возрастут в несколько раз.

Становление туристической индустрии, отвечающей международным стандартам в курортной зоне Иссык-Куля, требует крупных капиталовложений. Правительство республики в настоящий момент не в силах выделить на это крупную сумму. Для построения туристических комплексов на высшем уровне и для того, чтобы страну посещали туристы и отдыхающие со всех концов света, необходимо усилить мероприятия, направленные на привлечение иностранных инвестиций для создания совместных туристических объектов, улучшение уже имеющихся курортов, строительство новых курортных зон совмест-

но с развитыми странами с устойчивой, стабильной экономикой.

Туризм, связанный с Великим Шёлковым путём.

Приоритетным направлением для Кыргызстана является развитие туризма по маршрутам Великого Шёлкового пути, который очень тесно связан с вопросами региональной экономической интеграции. По прогнозам ВОТ и ЮНЕСКО, до 2020 года Великий Шёлковый путь превратится в самый привлекательный маршрут для трети путешественников всего мира, т.е. для 468 млн. туристов [4]. По данным же международных экспертов, в 2020 г. число туристов по всему миру достигнет 1,5млрд. и более 600 млн. из них будет проходить через Великий Шёлковый путь [6].

В труды арабских историков IX-X вв. вошли довольно обширные сведения о Кыргызстане и кыргызах. Это можно объяснить тем, что через кыргызские территории проходил всемирно известный стратегический Великий Шёлковый путь. Он соединял с восточными странами не только арабов, но и всю Европу. Впервые этот путь был проложен ещё во II в. до н.э. Наибольшего расцвета караванный торговый путь достиг в VIII-X вв. В эти времена гегемонами в Центральной Азии были государства карлуков и саманидов. Их правители были кровно заинтересованы в поддержке стабильных торговых связей с дальними странами, сулящих большие прибыли, и поэтому всемерно заботились о сохранности торговых караванов, проходивших через Центральную Азию. Безопасность была гарантией укрепления торговли между Западом и Востоком, что способствовало интенсивному культурному обмену между народами, повышению стратегического значения Великого Шёлкового пути. В XIII в., после того, как полчища Чингиз-хана нахлынули в Среднюю Азию и перерезали северный торговый путь, стратегическое значение приобрела Торугартская дорога, на долю которой выпала роль основной торговой артерии. В XVI в. в период наибольшего усиления политического влияния кыргызов в Тенир-Тоо был построен Таш-Рабатский караван-сарай. И в настоящее

время, если не считать небольшого отрезка от перевала Ак-Бейит до Торугарта, шоссейная трасса пролегает по этому Торугартскому пути. Этот путь в своё время выполнял стимулирующую роль в развитии торговых и культурных отношений народов Центральной Азии с другими частями света, способствовал их экономическому и социальному процветанию [5, с.167].

В течение многих тысячелетий Шёлковый путь был самым значительным и эффективным способом интеграции народов Азии и Европы. Именно по нему проходил обмен товарами, знаниями, технологиями, культурами, что в итоге способствовало развитию городов, регионов, государств и цивилизаций. Даже в настоящее время трудно оценить, какое глобальное значение имел этот путь для человечества.

В доктрине «Возрождение Великого Шёлкового пути» отмечено: «География Великого Шёлкового пути не имеет никаких пределов и ограничений. Её расширение за счёт тех стран, которые намерены развивать сотрудничество с входящими в регион ВШП странами, закономерно и объективно обусловлено всем ходом исторического развития» [1].

Но интерес к нему не утратился и после того, как он прекратил свое существование. Более того, развитие транспортных и информационных коммуникаций, промышленного производства, международной торговли и активное подключение регионов Азии и Европы к интеграционным процессам позволяют судить, что Великий Шёлковый путь приобретает второе дыхание. Практически, как отмечают эксперты, интерес к Шёлковому пути стал особенно активным с момента провозглашения Центрально-Азиатскими государствами своей независимости. Это предопределило то, что Всемирная Организация туризма (ВОТ) во время проведения своей Генеральной Ассамблеи, проходившей в Индонезии в 1993 году, приняла решение об осуществлении долгосрочного проекта по туризму. Данный документ был направлен на разработку и реализацию особого концептуального туристического продукта «Туризм на Великом Шелковом пути».

В 1994 году 19 стран-участниц приняли исторический документ – «Самаркандскую декларацию по туризму на Шёлковом пути». И в связи с этим был принят особый логотип проекта ВОТ, нацеленный на объединение всех стран, организаций и частного сектора, располагающихся на трассах Шёлкового пути.

Экспертами ВОТ была проведена дифференциация стран-участниц проекта по степени вовлеченности в Шёлковый путь и определены три концентрических круга. Страны Центральной Азии и Закавказья, которые только недавно открыли свои границы для туризма и стали формировать собственные национальные модели туризма вошли в первый круг.

Во второй круг вошли Китай, Пакистан, Индия, Иран, Греция и Турция.

Третий круг охватывает Японию, Корейский полуостров, страны АСЕАН, с одной стороны, и арабские и европейские государства, с другой.

Освоение природно-рекреационного потенциала территории, по которой проходит Шёлковый путь, составляет основу в развитии республики и в туристической деятельности, отвечающей мировым стандартам. В результате будут созданы все условия для объединения развитых стран со всех четырех сторон света и создания сотрудничества в сфере туризма, возрастет число отдыхающих и путешественников. Например, по утверждению экспертов, ведущих исследования в сфере международного туризма, тот факт, что на ветви Великого Шёлкового пути по маршруту Кашкар-Нарын-Балыкчы-Бишкек-Жамбул-Талас-Жалал-Абад-Ош-Самарканд, проходящей через Кыргызстан, расположены все отрасли туристической деятельности, которые могут принести крупные доходы, как для Центральной Азии, прежде всего Казахстана и Узбекистану, так и для Кыргызстана.

Для воплощения вышеуказанных целей, направленных на установление туристической деятельности мирового уровня, большое значение имеет тесное сотрудничество с такими международными организациями, как ПРООН и ЮНЕСКО. Данные организации

обязательно будут принимать участие при объединении всех ветвей Великого Шёлкового пути в создании общей международной программы совместно с некоторыми странами. В настоящее время существует необходимость подготовки и последующего осуществления грандиозного проекта, отвечающего всем нынешним международным требованиям с такими государствами, как Кыргызстан, Казахстан, Узбекистан, Туркменистан, Китай, Турция и Иран совместно с соответствующими туристическими организациями. Такого рода сложная и ответственная работа внесет крупный вклад не только в туристическую индустрию Центральной Азии или всей Азии в целом, но и в мировую туристическую индустрию. Поэтому можно с уверенностью сказать, что ветви Великого Шёлкового пути, проходящие через территорию Кыргызстана, играют немаловажную роль в развитии мировой туристической индустрии [4].

Экстремальный туризм. Большую часть территории Кыргызстана занимают горы. Для создания крупных туристических комплексов, отвечающих требованиям международных стандартов, требуются крупные капиталовложения. К сожалению, начинающие формироваться отрасли экономики не в состоянии выделить такие крупные денежные средства на развитие данного сектора. По этой причине в ближайшие годы в республике будет существовать потребность в создании туристических объектов требующих относительно меньших капиталовложений, которые послужат причиной проявления интереса у иностранных туристов к привлечению новых зарубежных инвестиций.

В связи с этим, будет крайне полезным развитие в стране «Джайлоо-туризма» (экскурсия на лошадях и яках, пешком, треккинг и др.), альпинизма, водного туризма (путешествие на катере, на воздушной подушке, лодке с ручным управлением, моторной лодке и др.), экотуризма, спелеотуризма, автотуризма и велотуризма. Необходимо развивать привлекающий наибольшее внимание туристов зоологический, ботанический туризм (в заповедниках и заказниках), а также виды туриз-

ма, связанные с национальными ценностями (ознакомление туристов со старинными играми, традициями, эпосами, музыкальными инструментами, организация выставок национальных сувениров, подарков, одежды и т.д.).

В последнее время особое внимание иностранных туристов и отдыхающих привлекают охотничьи туры с орлами и развитие охотничьего туризма не только в Кыргызстане, но и во всей Центральной Азии путем организации охотничьих туров на редких, ценных животных (архаров, горных баранов, горных коз и др.) что имеет важное коммерческое значение. Развитие в стране горнолыжного спорта, который с успехом развивается в Австрии, Италии, Франции и Германии, достижение сервисного обслуживания в курортно-санаторных комплексах страны до соответствующего уровня. Улучшение их материально-технической базы на настоящий момент является самой важной проблемой туристического сектора.

В настоящее время, когда туристическая индустрия в Кыргызстане только-только начинает развиваться, рассматривается вариант специализации в сфере принятия группы туристов, желающих познать еще не очень известные миру места, не боящихся трудностей, способных оплатить за это соответствующую сумму денег и пойти на любой риск для достижения своих целей. Такие группы туристов обычно не требуют того, чтобы инфраструктура соответствовала международным стандартам, не уделяют особого внимания на некоторые неудобства (которые могут ночевать в юртах, палатках или в скромных, построенных среди гор постройках). Такая категория туристов большое внимание уделяет природе, изучая окружающие их мир.

Иностранные специалисты, приехавшие в целях содействия данной сфере, отмечают, что самым лучшим вариантом для Кыргызстана является развитие именно таких удобных, приносящих определенный доход, видов туризма. Поэтому можно с уверенностью сказать, что на начальных этапах туристической индустрии в Центральной Азии необходимо уделять особое внимание строительству пред-

назначенных для туристов небольших турбаз, кемпингов, мотелей среди гор или на берегу озера.

Учитывая тот факт, что большую часть территории Кыргызстана занимают горы, можно с уверенностью сказать, что в будущем, важное место в туристической отрасли Центральной Азии будет занимать горный туризм. В стране, обладающей высокими горными вершинами и пиками, имеются все условия для развития данного вида туризма. В качестве примера можно привести пик Победы (7436м), пик Хан-Тенгри (7010м) и пик Ленина (7134м). Кроме того, восхождение на пик Коммунизма (7495м), который является одним из самых высоких пиков мира, является наиболее удобным для альпинистов со стороны Ошской области и требует значительно меньших затрат [3].

В будущем путём расширения и улучшения уже имеющихся и строящихся на территории Кыргызстана новых, отвечающих международным стандартам альплагерей, можно построить два крупных, соответствующих международным стандартам альпинистских центра. Один из альпинистских центров можно построить на пике Хан-Тенгри или на пике Победы, а второй – на пике Ленина, что в будущем позволит принимать около 5 тысяч иностранных альпинистов в год и ежегодно будет приносить в казну страны как минимум 10 млн. долларов США.

Охотничий туризм в Кыргызстане является самым перспективным и привлекающим видом туризма для иностранных туристов. На территории республики общая площадь для осуществления охотничьего туризма составляет 14,5 млн.га, где 1 млн.га занимают леса. На данной территории находятся 342 вида птиц, 82 вида животных, 26 видов пресмыкающихся и 60 видов рыб [3]. Также на территории страны находится множество животных, привлекающих особое внимание иностранных туристов. Богатая разновидность ценных животных на горных территориях страны в будущем может обеспечить полную возможность развития охотничьего туризма и увели-

чение дохода, поступающего от данного вида туризма.

Кыргызстан является самым перспективным регионом в сфере проведения охоты на архара Марко Поло не только в Центральной Азии, но и во всем мире. Общее количество архаров по республике на данный момент составляет 6,2 тысяч голов. Больше количество из них обитают на таких высокогорных территориях, как Ак-Сай, Алай, Сон-Кол, Сары-Джаз, Суусамыр. Стоимость головы (рога) архара меняется в зависимости от их качества. В настоящий момент правительство временно запретило охоту на данный вид животных [3].

С другой стороны, быстрое развитие охотничьего туризма может привести к уменьшению числа и даже к исчезновению некоторых видов животных. Чтобы избежать этого, необходимо создать специальные охотничьи территории для размножения наиболее интересных туристов видов животных, а также комплексов, где туристы могут посмотреть, сфотографироваться или снять на камеру этих животных. Для осуществления данной цели можно использовать богатый опыт развитых стран со стабильной экономикой. Также можно встретить в соответствующих областях Великого Шёлкового пути, проходящего через Центральную Азию, в том числе и Кыргызстан, наиболее привлекающие туристов виды животных.

Таким образом, на примере Кыргызстана мы хотели показать, по каким направлениям можно организовать сотрудничество по исследованию и подготовке кадров в странах Центральной Азии для организации совместных исследований, обучения, масштабной рекламы и практической организации разнообразных типов туризма.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Абрамзон С.М. Избранные труды по истории кыргызов и Кыргызстана. – Б., 1999.
- 2 Атышов К.А., Боконтаева А.К. Освоенность природно-рекреационного потенциала Иссык-Кульской области //Материалы меж-

дународной конференции «Проблемы профессиональной подготовки кадров для гостинично-туристской индустрии». – Бишкек, 2002.

3 Атышов К.А., Турдумамбетов Б.Т. Экотуризм: Учебное пособие. – Б., 2004. – 320 с.

4 Бекбоева М.А. Значение ВШП в развитии международного туризма в КР // Социальные и гуманитарные науки», 2004. – №3-4.

5 Осмонов О.Д. История Кыргызстана: основные вехи. /Бишкек.: Издательский центр МОК «Технология», 2002. – 216 с.

6 <http://www.silkroad.com.kg>

ӘОЖ372.8;811.111

Р.Қ. ДҮЙСЕМБІНОВА, В.Б. ДЖАНТАРАКОВА

*І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті
add22@mail.ru*

Талдықорған қ., Қазақстан

ШЕТЕЛ ТІЛІН ОҚЫТУ НЕГІЗІНДЕ СТУДЕНТТЕРДІҢ КӨПМӘДЕНИЕТТІ ЖЕКЕ ТҮЛҒАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аннотация

Мақалада «көпмәдениеттілік», «көпмәдениетті тұлға», «көпмәдениетті тұлға қалыптастыру» ұғымдарының мәні ашылып көрсетілген. Шетел тілін оқыту негізінде студенттердің көпмәдениетті жеке тұлғасын тиімділікпен қалыптастырудың жолдары қарастырылған.

Түйін сөздер: көпмәдениеттілік, көпмәдениетті тұлға, көпмәдениетті тұлға қалыптастыру.

В статье рассматривается сущность понятий «поликультура», «поликультурная личность», «формирование поликультурной личности». Рассмотрены пути эффективного формирования поликультурной личности студентов на основе обучения иностранному языку.

Ключевые слова: поликультура, поликультурная личность, формирование поликультурной личности.

Annotation

The article reveals the essence of the concepts of «multicultural», «multicultural personality», «formation multicultural personality». Revealed the way of formation effective multicultural students personality through learning a foreign language.

Keywords: multicultural, multicultural personality, formation multicultural personality.

Жаһандану және түрлі ел өкілдерінің мәдениетаралық байланыстарының үдемелілігі, өзге халықтардың мәдени алуан түрлілігі мен мәдени ерекшеліктеріне қарай көпмәдениеттілік, толерантты қарым-қатынастар аясындағы әлемдік қоғамдастықтың дамуында жаңа тенденциялар кең өріс алууда. Осыған орай үздіксіз өзгеріс үстіндегі қоғам бір жағынан әмбебапты, көпмәдениетті

дамуды, екінші жағынан әрбір жеке этникалық топтардың бірегей мәдениетін сақтап қалуды көздейтін көпмәдениетті сипатты иеленіп отыр.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Ұлттық бірлік – біздің стратегиялық таңдауымыз» тақырыбында жүргізілген Ассамблеяның XV сессиясындағы сөзінде: «Ұлттық бірлік қазақстандықтардың ұйымшылдығы біздің мемле-

кеттілігіміздің негізге алатын және дамитын базасы болып табылады. Ұлттық бірлікті қамтамасыз ету, мемлекеттік саясаттың маңызды стратегиялық басымдылықтарының бірі болып қалады», – деп бағалауы көпмәдени жеке тұлға қалыптастырудың қоғам дамуымен қаншалықты байланысты екендігін көрсетеді [1].

БҰҰ, ЮНЕСКО, Еуропа Одағы сияқты әлемдік бірлестіктердің құжаттарында көпмәдени білім беру проблемасына қатысты ой-пікірлер тұжырымдалған. Мәселен, ХХІ ғасырдағы білім беруді стратегиялық дамуы туралы Халықаралық комиссияның баяндамасында датүрлі халықтар өкілдерін берекелі тіршілікте өмір сүруге үйрету, мемлекеттер мен этностардың арасындағы өзара тәуелділікті саналы ынтымақтастыққа айналдыру білім берудің аса маңызды міндеттері ретінде аталып өткен [2].

Бүгінгі студенттер қауымы түрлі мәдениет үлгісін жеткізушілермен күнделікті қатынасқа түсіп отырған жағдайында ЖОО-да тілдерді оқыту арқылы жаңа типтегі тұлғаны қалыптастыру педагогика ғылымының өзекті міндеттерінің бірі.

Демек, ЖОО-да білім беру мазмұнының көпмәдени құраушысын кеңейту, болашақ мамандардың әлемдік мәдени мұраны, сонымен қатар шетел тілдерін меңгерту мәселесі ерекше көкейкестілікті иеленіп отырғандығы айқын. Өйткені шетел тілдерін білу өзге халықтардың мәдени және әлеуметтік тәжірибесіне қол жеткізеді, әрі оқыту процесінде мәдениетаралық өзара әрекеттестік үшін кең жол ашатын мәдениеттер диалогын жүзеге асыруға көмектеседі.

Осыған байланысты біз шетел тілін оқыту негізінде студенттердің көпмәдениетті жеке тұлғасын қалыптастырудың педагогикалық шарттарын анықтауды мақаланың мақсаты еттік.

Біздің проблемамызға қатысты зерттеу еңбектерін талдау көпмәдениетті жеке тұлғаны қалыптастырудың түрлі аспектілерінің қарастырылғандығын көрсетеді.

Көпмәдениетті білім мен тәрбие беру мәселелерін зерттеуге бірқатар ғалымдар сүбелі

үлес қосқан (Л.Г. Веденина, О.В. Гукаленко, Г.Ж. Даутова, А.Н. Джуринский, Г.Д. Дмитриева, О.Г. Жукова, Л.Л. Супрунова, М.А. Тимофеева, Т.А. Чикаева, А.В. Шафикова, Т.А. Якадина және т.б.).

Біз үшін шетел тілін оқыту процесінде көпмәдени білім мен тәрбие беру проблемалары тікелей зерттеу объектісі болған еңбектер үлкен қызығушылық тудырды (Ю.В. Агранат, И.В. Васютенкова, Т.Ю. Гурьянова, Л.Ю. Данилова, Т.С. Дегтярева, И.С. Лунюшкина, Е.М. Щеглова и др.).

Көпмәдени жеке тұлға қалыптастырудың теориялық-әдіснамалық негіздері бойынша Ж.Ж. Наурызбай, Р.Башарұлы; білім алушыларға көптілді білім берудің теориялық-әдіснамалық негіздері бойынша – Б.А. Жетпісбаева; жоғары сынып оқушыларының көпмәдени күзиреттілігін қалыптастырудың теориялық-әдіснамалық негіздері бойынша – М.А. Абсатова; көптілді білім берудің теориялық-әдіснамалық негіздері бойынша – М.С. Юнусова; жоғары оқу орны жағдайындағы көпмәдени тұлғаны тәрбиелеу бойынша – З.Б. Қабылбекова; этностық құрамы біртекті емес балалар ұжымында білім алушыларды тәрбиелеу мәселелері бойынша – В.А. Ким, Б.Э. Тлеулов, Г.К. Тлеужанова, Ф.Е. Утеулиева; көпмәдениетті жеке тұлға тәрбиелеуге болашақ мұғалімдерді даярлау бойынша – Ж.Н. Шайгозова сияқты ғалымдардың еңбектерінде ұсынылған теориялық тұжырымдар мен практикалық ұсыныстар ғылыми зерттеуіміздің басым бағыттарын анықтауға мүмкіндік берді.

Алайда ғылыми зерттеу еңбектерін талдау шетел тілін оқыту негізінде студенттердің көпмәдениетті жеке тұлғасын қалыптастыру арнайы зерттеу мәселесі болмағандығын көрсетеді. Яғни, шетел тілін оқыту негізінде студенттердің көпмәдениетті жеке тұлғасын қалыптастырудың маңыздылығы мен проблеманың педагогикалық тұрғыдан жеткілікті деңгейде жете зерттелмегендігі арасындағы қарама-қайшылық бар екені анық байқалады. Аталған қарама-қайшылық қандай педагогикалық шарттар орындалған жағдайда шетел тілін оқыту негізінде студенттердің көп-

мәдениетті жеке тұлғасын тиімділікпен қалыптастыруды жүзеге асыруға мүмкін деген зерттеу прорблемасын алға тартады.

Бүгінгі күні ұғымдық-терминологиялық аппараты бірте-бірте қалыптаса бастаған көпмәдени жеке тұлға қалыптастыру проблемасы айырықша мәнге ие. Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы «Орта мектепте оқыту процесінде көптілділікті дамыту мәселелері» атты әдістемелік құралында «көпмәдениеттілік» ұғымына былайша түсінік береді: «Көпмәдениеттілік жағдайында көптілді білім беруді жүзеге асырудың негізгі идеясы студенттердің қажеттілігі мен қызығушылығына сәйкес шетел тілдерін пайдалануға ынталандыру, мәдениетаралық қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыру, өз халқының мәдени құндылықтарын жоғалтып алмай, өзге елдің де мәдени құндылықтарын бойына сіңіре алу болып табылады» [3].

Жалпы педагог ғалымдар «көпмәдениеттілік», «көпмәдениетті тұлға», «көпмәдениетті құзыреттілік» түсініктерінің мәнін ашу мен құзыреттілігін қалыптастырудың жолдарын қарастыруда. Білім, білік және дағдыны ғана игеру бәсекеге қабілетті болашақ маман үшін жеткіліксіз.

Көпмәдениетті тұлға – белсенді өмірлік позициясы берік, дамыған эмпатиялық және толеранттылық сезімдерін иеленген, алуан түрлі мәдени қоғам жағдайында өнімді кәсіби іс-әрекетке қабілетті тұлға.

Көпмәдениеттілікке тәрбиелеудің бірден бір жолы көптілділік болып табылады. Көптілді білім беру, яғни екі немесе одан да көп тілде оқыту, жас ұрпақтың білім кеңістігінде еркін самғауына жол ашатын, әлемдік ғылым құпияларына үңіліп, өз қабілетін танытуына мүмкіншілік беретін ең басты қажеттілік. Көптілді білім беру – көптілді тұлғаны қалыптастырудың негізі. Қазіргі кезде қоғамдық қатынас жағдайында тұлғаның қалыптасу деңгейі көбінесе адамның өзін-өзі жүзеге асыра алуына, бәсекеге қабілеттілігіне және әлеуметтік ұтқырлығына тікелей байланысты.

Еліміздің тәуелсіздігі нығайып, қоғамдағы демократияның өрісі кеңейген шақта адам-

ның қоғамдық та, тұлғалық та рөлі жаңа сипатқа ие болып отыр. Соған орай рухани құндылықтар жаңарып, адамның зияткерлік әлеуетін қалыптастырудағы білімнің маңыздылығы туралы қағидалар түбегейлі өзгерді. Жоғары мектепте оқытылатын әрбір пән студент тұлғасын жетілдірумен қатар оның шығармашылық қабілеттерін дамытуды көздейді. Студенттердің жан-жақты білім алуына бағыт-бағдар беруші оқытушы көпмәдениеттілік, шығармашылық, инновациялық тұрғыдан ойлай алатын және бірнеше тілді білетін маман болуы шарт.

Студенттердің көпмәдениетті жеке тұлғасын қалыптастыруды тиімділікпен жүзеге асыру үшін, ең алдымен «Шетел тілі» пәнінің педагогикалық мүмкіндіктеріне тоқталып өтелік.

Біріншіден, мәселе «тіл» феноменінің мәнінде. Тіл әлеуметтік тәжірибені, мәдени нормалар мен дәстүрлерді жеткізуші тілдің өзі мәдениеттің маңызы бар элементі саналады. Бұл өз кезегінде шетел тілін үйрену барысында өзге мәдениетті және оның жеткізушісі туралы түсінік қалыптастыра бастайтын тілдің алғашқы табиғи құбылысы. Шетел тілін үйрену барысындағы студенттердің практикалық іс-әрекеттеріне мәнберілуі көпмәдени іскерліктері мен дағдыларын қалыптастыруға, бір-бірімен жағымды қарым-қатынастарын орнықтыруға, топпен шешім қабылдауға септігін тигізеді.

Екіншіден, шетел тілі курсының мазмұны студенттерді зерделеп отырған халықтың тарихымен және мәдениетімен таныстырады, саналы түрде тағдаған өмірлік философиясы ретіндегі мәдениеттер диалогы туралы оған қатысушылардың өзге мәдениеттерге сыйласымдықты, тілдік такт сақтауды, тілдік, нәсілдік төзгіштікке даяр болуды, әлемнің мәдени мұрасын зерттеуге және өзге мәдениеттердің жетістіктерімен рухани баюды талап ететін ұғым-түсініктерін қалыптастырады.

Үшіншіден, Қазақстан қоғамының әлеуметтік-экономикалық, рухани қалыптасуының көпмәдениеттіліктің жаңа міндеттерін іс жүзінде асыруға дайын жас ұрпақты тәр-

биелеудің негізгі факторларының бірі – көптілді білім беруді жолға қою болып табылады. Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Жаңа әлемдегі Жаңа Қазақстан» атты Жолдауында ұсынылған «Үштұғырлы тіл» мәдени жобасында аталып өткендей, болашақ маман даярлауда шетел тілін үйрету халықтың рухани дамуын ілгерілетудегі басымдыққа ие болып отырғандығына нақты көз жеткізеді [4]. Осы орайда студенттердің көпмәдениетті жеке тұлғасын қалыптастырудағы шетел тілінің аса мол педагогикалық мүмкіндіктерін қалт жібермей, пайдалана алғанымыз абзал.

Төртіншіден, шетел тілінің педагогикалық әлеуеті студенттердің бір-бірімен белсенді түрде өзара әрекетке түсуін қамтамасыз ете алатын әдістерді (дискуссия, «ой шабуылы», топтық жобалар, рөлдік ойындар және т.б.), жұмыс формаларын (жұптық жұмыс, топтық жұмыс) қолдану мүмкіндігі арқылы көрініс береді.

Шетел тілін оқыту негізінде студенттердің көпмәдениетті жеке тұлғасын аудиториядан тыс жұмыс барысында қалыптастыру бағытында шетел студенттерінің қатысуымен достық кездесулер, ағылышын әндері конкурстары, «дөңгелек стөздер», «Мәдениеттер түйісуіндегі өмір» тақырыбында шығармалар байқауы, «Толерантты болу оңай ма?» диспуты сияқты шараларды жүзеге асыруға толық мүмкіндіктер бар.

Біздер теориялық, эмпирикалық, статистикалық зерттеу әдістерін қолдану арқылы қарастырылып отырған мәселеге қатысты шетел тілін оқыту негізінде студенттердің көпмәдениетті жеке тұлғасын қалыптастыру мақсатында ең алдымен «Шетел тілі» пәнінің педагогикалық мүмкіндіктерін ашу негізінде студенттердің көпмәдениетті жеке тұлғасын қалыптастырудың келесі педагогикалық шарттарын анықтадық:

- шетел тілін оқыту негізінде студенттердің көпмәдениетті жеке тұлғасын қалыптастыруды студенттердің практикалық іс-әрекеттерін ұйымдастыру жұмыстарымен жүйелі түрде қамтамасыз ету;

- шетел тілін оқыту негізінде студенттердің көпмәдениетті жеке тұлғасын қалыптастыру процесінде интербелсенді әдістер мен формаларын пайдалану;

- шетел тілін оқыту негізінде студенттердің көпмәдениетті жеке тұлғасын қалыптастыру процесінде көпмәдениеттілік бағыттағы студенттердің аудиториялық іс-әрекеттерін және аудиториядан тыс жұмыстармен үйлестіру;

- шетел тілін оқыту негізінде студенттердің көпмәдениетті жеке тұлғасын қалыптастыру бағытындағы педагогикалық ұжымның әрекеттерін үйлестіру;

- шетел тілін оқыту процесін студенттердің көпмәдениетті жеке тұлғасының қалыптасу деңгейлерін диагностикалау негізінде бақылау және түзету енгізу.

Қорыта айтқанда, қазақстандық білім жүйесі бәсекеге қабілетті, халықаралық біліктілік сапасына қол жеткізген, ал түлектері әлемдік тілді жетік меңгеріп, кез келген шет елдік әріптестерімен терезесі тең мәдениетаралық қарым-қатынас дағдылары қалыптасқан, өз халқының мәдени құндылықтарын жоғалтып алмай, әлемнің мәдени мұрасын зерттеуге және өзге мәдениеттердің рухани жетістіктерін бойына сіңіре алатындай маман болуы тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев «Ұлттық бірлік – біздің стратегиялық таңдауымыз» тақырыбында жүргізілген Ассамблеяның XV сессиясындағы сөзі //Егемен Қазақстан. 27 қазан, 2009.

2 Образование: сокрытое сокровище. Доклад международной Комиссии по образованию для XXI века, представленный ЮНЕСКО. – Париж, ЮНЕСКО, 1997. – С.52.

3 Орта мектепте оқыту процесінде көптілділікті дамыту мәселелері. Әдістемелік құрал. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2013. – 85 б.

Л.К. ЕРМЕКБАЕВА

*Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті
Теориялық және практикалық психология кафедрасы
L.ermekbaeva@mail.ru*

Г.А. НЫСАНБАЕВА

*Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан*

БІРІНШІ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МЕКТЕПКЕ БЕЙІМДЕЛУІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация

Мақалада мектепке бейімделу кезеңінде бірінші сынып оқушыларының эмоциялы дамуына психологиялық қолдау көрсетудің зерттеудің нәтижелері ұсынылған. Бірінші сынып оқушыларының эмоциялы дамуына психологиялық қолдау көрсету мәселесі бұл – бірінші сыныптағы оқушылардың мұғалімдермен, ата-аналарымен, құрдастарымен тұлғааралық қарым-қатынастары мен өзара әрекетестіктерінің ерекшеліктерінен туындаған эмоциялы күштеуін төмендетуге және балалардың эмоциялы жайлылығына жағдай жасауға, білім беру – тәрбиелеу үдерісіндегі және одан тыс жерде тұлғасының үйлесімді дамуына мүмкіндік беретін ықпалдардың жүйесі.

Түйін сөздер: бірінші сынып оқушылары, эмоционалдық даму, психологиялық қолдау, тұлғааралық қарым-қатынас, тұлғааралық өзара әрекеттестік.

В статье представлены результаты исследования психологической поддержки эмоционального развития первоклассников в адаптационный период к школе. Психологическая поддержка эмоционального развития первоклассников – это система способов воздействия, позволяющая снимать эмоциональную напряженность, вызванную особенностями межличностного общения и взаимодействия первоклассников с учителями, родителями, сверстниками, и создавать условия для эмоционального благополучия детей, гармоничного развития их личности в образовательно-воспитательном процессе и вне его.

Ключевые слова: первоклассники, адаптация, эмоциональное развитие, психологическая поддержка, межличностное общение, межличностное взаимодействие.

Annotation

The article presents the results of a study of psychological support emotional development of first-graders in the adaptation period to the school. Psychological support for the emotional development of first-graders – a system of methods of influence, allowing relieve emotional stress caused by the peculiarities of interpersonal interaction and first-graders with teachers, parents, peers, and create conditions for the emotional well-being of children, the harmonious development of their personality in the sphere of education and beyond.

Keywords: first-graders, adaptation, emotional development, psychological support, interpersonal communication, interpersonal interaction.

Оқу барысындағы қиындықтар, әсіресе бастауыш сыныптардағы ерте байқалған қиыншылықтар, баланың міндетті мек-

тептік бағдарламаны игеруіне біршама кедергісін келтіреді. Оқудың бастапқы кезеңінде балаларда білімдер жүйесінің негізі қаланып,

ақыл-ой қабілеттері, дағдылары қалыптасады. Осы бастапқы білімдер мен дағдылардың болмауы, орта сыныптың оқу бағдарламасын игеруге көптеген кедергілерін келтіріп, нәтижесінде бұл балалар бағдарламаға ілесе алмай, оларда тұрақты түрде үлгермеушілік дамиды.

Баланың қиындығына сәйкес уақытылы және дұрыс бағытта көмек берілетін болса, мұндай жағдайдың алдын алуға болады, бірақ ол үшін оқу барысындағы қиындықтардың себептерін анықтап, оны дер кезінде шеше алу қажет.

Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде үлгермеушіліктің мәнін түсінуге арналған көптеген бағыттар бар екені белгілі. Олар: мектепке дайындықсыз келу; ұзаққа созылған аурудан кейінгі бала денсаулығының әлсіздігі; көру, есту, сөйлеу кемістіктері; психикалық дамудың кешеуілдеуі; ақыл-ойдың артта қалуы; ақыл-ой енжарлығы; мектепке бейімделмеу және т.б. (Ю.К. Бабанский, А.А. Бударный, Т.А. Власова, Л.С. Выготский, А.М. Гельмонт, С.М. Ривес, М.А. Данилов, З.И. Калмыкова, Н.А. Менчинская, И.А. Невский, Л.С. Славина, В.С. Цетлин және т.б.) [1].

Зерттеу барысында жинақталған эмпирикалық мәліметтер бірінші сыныпқа қабылданған балалардың көбісінде мектепке бейімделу кезеңіндегі қиындықтарға нұсқауда. Ол жаңа ұжымға, жаңа талаптарға, күнделікті міндеттерге бейімделуге байланысты. Әсіресе оқушы рөліне дайын емес балалар көптеген қиыншылықтарды бастан кешіреді – олар үшін мектепке бейімделу үдерісі психологиялық жаракатқа ұласуы мүмкін. Бастауыш мектеп жас шамасындағы оқушы өз күйзелістерін жеткілікті дәрежеде ұғына алмайды, ол күйзелістің туындауына себепкер болған факторларды да түсінуге қабілетсіз келеді. Бірінші сыныптың оқушысы мектептегі қиындықтарға эмоциялы тұрғыда – мазасыздықпен, қорқынышпен, ренішпен, ашумен жауап береді. Сол себепті бірінші сыныптағы оқушылардың жаңа өмірге бейімделуінің күрделі кезеңінде оларға психологиялық көмек пен қолдаудың

көрсетілуі аса маңызды. Осыдан балаға дер кезінде және сауатты тиімді көмек көрсету үшін оның қиындықтарына, күйзелістеріне баса назар аудару қажеттігі туындайды.

Соңғы онжылдықтағы шетелдік және ресейлік психологиялық әдебиеттердің талдамасы көрсеткеніндей, «мектепке бейімделмеушілік» терминімен іс жүзінде оқу үдерісі барысында балада туындайтын кез келген қиындықтар түсіндіріледі. «Мектепке бейімсіздік» терминінің өзі түрліше ұғынылады. Мысалы, ол «оқуға бейімделудің бұзылуы» (В.В. Ковалёв), немесе «оқушы тұлғасының мектептегі қалыптасқан, өзгеріп отыратын жағдайларға бейімделуінің бұзылуы» (М.Ш.Вроно), немесе «мектептегі оқу талаптарына баланың әлеуметтік-психологиялық және психофизиологиялық мәртебесінің сай келмейтінін куәландыратын белгілер жиынтығы» (С.А.Беличева) және т.б. [2].

Қазіргі заманғы қазақстандық қоғамда бірінші сынып оқушысының эмоциялы дамуына әртекті факторлардың көптеген түрлері: отбасының құндылықтары мен ережелері, мінез-құлықтың меңгерілген стратегиясы, мұғалімнің мектепте насихаттайтын әлеуметтік қатынастарының жүйесі, сыныптастарының қабылдауының не қабылдамауының дәрежесі және т.б. зор ықпал етуде.

Баланың балалар бақшасынан мектепке көшуі бірінші сыныптағы оқушының эмоционалдық бейімделе алмауына ұласады: жаңа талаптар; жетістіктері үшін берілетін бағалардың («мақтаулардың») үзілді-кесілді жүйесі; мұғалімнің тұрақсыз, сол себепті үрейлендіруші «тұлғасы»; сыныптастырының қатынасы – оқушының эмоционалдық өрісінің бұзылуына ұласып, оның тұлғалық дамуында проблемалардың орын алуына себепкер болады. Егер бала отбасында эмоционалды және әлеуметтік депривация жағдайына душар болса, ол айқын психосоматикалық бұзылыстардың туындауына әкелуі мүмкін.

Аталмыш деректер бірінші сыныптағы оқушылардың эмоциялы дамуына қосымша назар аудару; оның айналасындағы адамдардың: ата-аналарының, мұғалімдердің және басқа да маңызды ересектердің, сондай-

ақ сыныптастарының тарапынан психологиялық қолдау көрсету қажеттігін дәлелдейді.

Психологиялық қолдау психопрактиканың ерекше түрі ретінде тұлғалық бағытталған оқытудың қисынына сәйкес келуде. Осындай парадигмаға көшу жағдайы көптеген білім беру мекемелерінде тек ресми мәлімделінген құндылық түрінде жүзеге асырылса, басқасында – бұл тұрғының жүзеге асырылуы «байқау және қателесу» әдісі арқылы жасалынуда.

Қазіргі заманғы педагогикалық психологияда тұлғаның өзін-өзі жетілдіруі мен толыққанды дамуына қол жеткізуге ықпал ететін психологиялық бағадарламалардың құрастырылуына және оқушының бейімделу мәселесінің зерттелуіне арналған зерттеу жұмыстарының маңызы артуда. Алайда мектепке бейімделу кезеңінде бірінші сыныптағы оқушылардың эмоциялы дамуына психологиялық қолдау көрсету мәселесі жеткілікті зерттелмеуде. Эмоциялы өріс эмоциялы өмірдің қарапайым әуестіктері мен күрделі түрлерін де қамтитын құбылыстардың тұтастай тобын анықтайды. Ол бейімделудің қарапайым және күрделі міндеттерін жүзеге асыратын мінез-құлықтың біртұтас формаларын ұйымдастырып, ақиқатты белсендіреді, ынталандырады және аффективті бағасын береді.

Психологиялық қызметтің қоржынында бірінші сыныптағы оқушылардың эмоциялы даму проблемаларының ерекшеліктерін ескеретін психокоррекциялық әдістемелердің жетіспеушілігі байқалуда. Осы себептермен, сондай-ақ бірінші сыныптағы оқушылардың жаңа мектептегі жағдайға кездесудегі психикалық және психологиялық денсаулықтарын сақтауды қамқорлыққа алу мәселесімен бірінші сыныптағы оқушылардың мектептегі ортамен өзара әрекеттестігін оңтайландырудың маңызды шарты ретінде және оқушылардың бейімделу мүмкіндіктерін күшейті факторы ретінде психологиялық қолдау көрсету бағдарламасын құрастыруымызға мүмкіндік беретін зерттеу жұмысын жүргізу қажеттігімен шартталуда.

Осыған байланысты біз педагогикалық-психологиялық әдебиеттердегі психологиялық қолдау мәселесі жан-жақты зерттеуді, «бірінші сыныптағы оқушылардың эмоциялы дамуына психологиялық қолдау көрсету» ұғымының мазмұны мен анықтамасын беруді, сондай-ақ балаға қолдау көрсетудің түрлерін, тәсілдерін, шарттары мен механизмдерін нақтылауды маңызды деп есептейміз.

Зерттеу жұмысының тәжірибелік-эксперименталды базасы №173 лицей және А.Шәріпов атындағы жалпыға білім беретін орта мектебінің оқушылары. Бірінші сыныптағы оқушылардың эмоциялы өрісінің дамуын психологиялық қолдау проблемасын зерттеуге бірінші сынып оқушылары, олардың ішінде 75 адам эксперименталды «А» тобын құраса, 73 адам байқау «Б» тобын құрады, сондай-ақ зерттеуге 148 ата-ана және 6 педагог қатысты.

Қойылған болжамды дәлелдеу мақсатында: «Психологиялық қолдау» экспресс-сұрақнамасы (Т.А. Крайникова), «Бірінші сынып оқушыларының мектепке бейімделу ерекшеліктерінің психологиялық талдауы» (Л.М. Ковалева), «Оқушылардың ата-аналарына арналған сауалнама» (Битянова М.Р.), «Сабақ. Үзіліс», «Менің ұстазым», «Отбасының кинестетикалық суреті» (Р.Бернс, С.Кауфман), «Ертегі хикаясы» (М.Р. Битянова) әдістемелері жүргізілді.

Жүргізген зерттеу жұмысымыздың материалдары ұсынылған болжамдарды дәлелдеуге және негізгі қорытындыларды жасауға мүмкіндік берді:

1. Оқытудың бастапқы кезеңінде-ақ проблемалары бар баланың эмоциялы дамуы педагог-психологтың бірінші дәрежелі міндеттерінің бірі болып табылады. Аталмыш проблеманың шешімін таппастан біздің ойымызша бастауышта оқу бағдарламасын меңгерудегі қиындықтарды жеңуге, сондай-ақ бірінші сыныптағы оқушының жас ерекшелік дамуының келесі кезеңдерінде де психологиялық-әлеуметтік тұрғыда сәтті бейімделуі мүмкін емес.

2. Бірінші сыныптағы оқушының мектептегі оқуға бейімделу мәселелерінің қазіргі

заманғы жай-күйінің теориялық талдануы балалардың бейімделу үдерісінде бірінші сыныптағы оқушылардың эмоциялы дамуына психологиялық қолдау көрсетуде маңызды рөл ойнауы тиіс.

3 Бірінші сыныптағы оқушылардың эмоциялы дамуына психологиялық қолдау көрсету мәселесі бұл – бірінші сыныптағы оқушылардың мұғалімдермен, ата-аналарымен, құрдастарымен тұлғааралық қарым-қатынастары мен өзара әрекетестіктерінің ерекшеліктерінен туындаған эмоциялы күштенуін төмендетуге және балалардың эмоциялы жайлылығына жағдай жасауға, білім беру – тәрбиелеу үдерісіндегі және одан тыс жерде тұлғасының үйлесімді дамуына мүмкіндік беретін ықпалдардың жүйесі.

4. Бірінші сыныптағы оқушылардың мектепке бейімделу кезеңінде эмоциялы күйлерінің тұрақталуына мұғалімдердің психологиялық біліктілігін, оқушылардың, олардың ата-аналарының психологиялық сауатын арттыруға, сондай-ақ білім беру үдерісіндегі барлық субъектілердің әрекеттерін жұмылдыруға және реттеуге мүмкіндік беретін арнайы құрастырған блокты-модулды бағдарламамыз ықпал етеді.

5. Мектепке бейімделу кезеңінде бірінші сыныптағы оқушылардың эмоциялы дамуына психологиялық қолдау көрсету үшін құрастырылған блокты-модулды бағдарламасы психопрофилактикалық, диагностикалық, түзету-дамыту, бақылау-диагностикалық блоктардан құралады. Ол блоктар педагог-психолог іс-әрекетінің негізгі бағыттарына сай белгіленген. Педагог-психологтың әр блок бойынша іс-әрекетінің міндеттері, мазмұны және түрлері бірінші сынып оқушысына психологиялық қолдау көрсетуге және оның бейімделу мүмкіндіктерінің дамуына қатысатын білім беру үдерісіндегі әртүрлі субъектілермен өзара әрекеттестігінің ерекшеліктерімен анықталады. Ол субъектілер бағдарламаның модульдерімен белгіленген:

- «Педагог-психолог» бірінші сынып оқушысына психологиялық қолдау көрсететін әртүрлі субъектілердің іс-әрекетінің

жетекшісі, ұйымдастырушысы, реттеушісі және психологиялық алдын алу, психодиагностикалық, түзету және бақылау-диагностикалық блоктарын жүзеге асырушысы ретінде;

- «Мұғалімдер» бірінші сынып оқушысына психологиялық қолдау көрсетудің тасымалдаушысы, ұйымдастырушысы және жүзеге асырушысы ретінде;

- Отбасында балаға тікелей психологиялық қолдау көрсетуші «Ата-аналар»;

- Арнайы ұйымдастырылған белсенділік арқылы бірінші сынып оқушысына психологиялық қолдау көрсететін «Сыныптастары».

5. Блокты-модулды бағдарлама балалардың эмоциялы және коммуникативті дамуындағы проблемаларды анықтайтын терең диагностика нәтижелерінің негізінде бірінші сыныптағы жеке-дара оқушылармен түзету-дамыту жұмысын жүгізуді болжайды. Ол жұмыс «Ашық жүректер әлемі» бағдаламамыз бойынша жүзеге асырылады. Бағдарлама бірінші сыныптағы оқушының мектепке оңтайлы бейімделуі үшін жағдайдың жасалынуына, әр баланың жайлы психикалық және тұлғалық жетілуіне, балаларда құрдастарымен және ересектермен тұлғааралық өзараәрекеттестік дағдыларын қалыптастыруға ықпал ететін эмоциялы децентрацияның қалыптасуына бағытталады. Нұсқалған бағдарлама бойынша жұмысты қажет болған психологиялық күйлер мен қасиеттердің арнайы ұйымдастырылған тұрғыда реттелуі мен дамуына мұқтаж адамдармен жүргізген дұрыс. Сонымен қатар сабақтардың бағдарламасын мектепке бейімсіздіктің алдын алу үшін де қолдануға болады.

Аталмыш курс бойынша сабақтарды балалардың мектептегі өмірдің жаңа жағдайларына бейімделуіне мүмкіндік бере отыра, баланың мектеп табалдырығын аттаған соң біраз уақыттан кейін жүргізген дұрыс.

6. Балалардың дамуы мен әлеуметтенуіне психологиялық қолдау көрсету білім беру жүйесінің компоненті бола тұра, білім беру мекемелерінің гуманистік педагогика стратегияларына көшуі; білім беру үдерісінің жетілдірілуі; білімдердің әркілы сала-

ларындағы мамандардың кәсіби қоғамдас-тығының дамуы; баланың құқықтары мен қызығушылықтарын жүзеге асыруда мемлекеттің әлеуметтік саясатының жүзеге асырылуы; психологиялық қалпына келтіру және сауықтыру; оқушылардың білім беру мекемелеріне әлеуметтік бейімделуі сияқты маңызды міндеттердің шешімін табуға ықпал етеді.

Жүргізген зерттеу жұмысымыз соңғы жылдары баланың тұлғалық дамуына психологиялық қолдау көрсету мәселесі өзектілігінің артқандығын көрсетті. Қазіргі заманғы бала ата-аналарына, ол үшін маңызды өзге де ересектерге (мұғалімдердің, тәрбиешілердің) және құрдастарына, сондай-ақ отбасылық (азды-көпті жалпы немесе үйреншікті) және сыныптық шағын ахуалға эмоциялы тәуелді болады.

Аталмыш тәжірибелік материалдар педагог-психологтарға, бастауыш сынып

мұғалімдеріне, бірінші сыныптағы оқушылармен жұмыс жасайтын тәрбиешілерге пайдалы болады. Түзету-дамыту сабақтарының бағдарламасы бірінші сынып оқушыларының ата-аналарына баласының толыққанды дамуына да көмектеседі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Крайникова Т.А. Психологическая поддержка в семье // Состояние и перспективы повышения уровня жизни сельской семьи: Материалы межрегиональной научно-практической конференции / Под ред. А.И. Китова. – Карачаевск: КЧГУ, 2005. – С. 147-150.

2 Дорофеева Г.А. Психоэмоциональная адаптация первоклассников при вхождении в школьную жизнь. Дисс. ... канд. псих. наук. – Ростов н/Д., 2001. – 224 с.

А.С. ЖАКСЫБЕКОВ, А.С. СЕЙЛХАН

*Казахский национальный педагогический университет имени Абая
torejan05@mail.ru.
ainura_seilkhan@mail.ru
г. Алматы, Казахстан*

ВОПРОСЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы о внедрении в образовательный процесс программы ECTS, которая направлена на признание знаний и дипломов, беспрепятственное передвижение преподавателей и студентов.

Ключевые слова: кредитная технология, системы образования, государственные стандарты, компьютеризация, психолого-педагогическая разработка, материально-техническое обеспечение, международное образовательное пространство, модернизация.

Аталған мақалада білім беру кеңістігінде кеңінен пайдаланып келе жатқан ECTS бағдарламасы бүгінгі үздіксіз білім беру жүйесіне оңтайлы ену үстінде, бұл бағдарламаны толығымен меңгерген кез-келген білім алушы тәлімгер, оқытушы ешбір кедергісіз өз саласын оңтайлы меңгере алады.

Түйін сөздер: кредиттік технология, білім жүйесі, мемлекеттік стандарттар, компьютерлендіру, психологиялық-педагогикалық талдама, материалдық-техникалық қамтамасыз ету, халықаралық білім беру кеңістігі, жаңарту.

Annotation

In this article considered questions about introduction in educational process of the ECTS program, which is directed on recognition of knowledge and diplomas, unimpeded movement of teachers and students.

Keywords: credit technology, education system, state standards, computerization, psychological and pedagogical development, logistical support, international educational space, modernization.

Исключительная роль образования и интеллектуальных ресурсов в жизни страны заключается в формировании потенциала страны, ее будущего, обеспечении потенциальной конкурентоспособности государства. Образование является основным путем трансляции культуры общества, процессом осмысленного освоения сложившейся культуры новыми поколениями.

Современный этап развития общества характеризуется резким увеличением объема информации, появлением принципиально новых технологий, изменением содержания и структуры культуры и соответственно, таким же стремительным изменением информационных и образовательных технологий. Трансформация культуры влечет за собой и трансформацию образования, обеспечивающего преемственность культурных и научно-образовательных традиций, взаимосвязь поколений и взаимообогащение культур народов. Применительно к системе высшего образования для интеграции в мировое образовательное пространство необходимым условием является внедрение кредитной технологии обучения.

Цели и задачи преобразований в системе образования Республики Казахстан обусловлены, прежде всего, проведением реформ в социальной и экономической структуре общества, поворотом к рыночной экономике, изменениями в политической ориентации общества. Образование определено как определяющий фактор роста эффективности экономики и совершенствования правового демократического государства. Достижение цели реформирования национальной системы образования, по замыслу реформаторов, предполагает [1]: обеспечение опережающего и адекватного реагирования системы обра-

зования на социокультурные преобразования; формирование системы обучения и воспитания, отвечающей задачам нового этапа развития общества.

В качестве основных принципов развития системы образования Республики Казахстан были заявлены следующие:

- доступность образования;
- равенство прав граждан на получение образования;
- единство образовательных и воспитательных задач;
- обеспечение образовательных запросов личности с учетом индивиду-альных особенностей и возможностей;
- диверсификация (оптимальное разнообразие) образовательных учреждений;
- преемственность между уровнями и ступенями образования;
- гуманизация и фундаментальность образования;
- опоры на отечественные традиции и международный опыт развития образования при проведении преобразований;
- поэтапность проведения преобразований и их корректировка с учетом достигнутых результатов;
- участие общества в осуществлении преобразований и контроль за их эффективностью.

Основными механизмами реализации задач развития национальной системы образования республики явились:

- законодательное закрепление приоритетности образования;
- совершенствование системы управления;
- создание правовых, социально-экономических и материально-технических условий его развития.

Особенности современного этапа развития высшего образования заключаются в следующем:

- содержание образования уже не полностью соответствует изменившимся требованиям общества;

- постоянная трансформация модели выпускника;

- изменения Классификатора направлений подготовки и специальностей высшего профессионального образования и ГОСО;

- утрачивается фундаментальность, традиционно присущая образованию государственных участников СНГ;

- утрачивается синхронность и симметричность изменений образовательных систем стран СНГ;

- наблюдается жесткая регламентация и контроль образовательного процесса со стороны государства;

- внедренная в Казахстане кредитная система использует американский опыт построения кредитной системы;

- международное сотрудничество ориентировано на интеграцию с ВТО.

Для разрешения обществом указанных проблем происходит генезис новой образовательной парадигмы: от целостной картины мира к целостному знанию и через него – к целостной личности. Образование, с учетом концепции «самоорганизующегося мира», становится приоритетом социального развития общества.

Современный этап реформирования образовательной системы характеризуется следующими показателями: взаимопроникновением культур, расширением культурного пространства для каждого человека, растущей ролью организационной деятельности и информационных технологий, возникновением новой философии образования; формированием нового образа науки; поиском новых взаимоотношений человеческой цивилизации и природы; изменением образовательной сферы и всеобщей глобализации; совершенствованием нормативных документов [2].

В связи с этим образовательная система Республики Казахстан ориентируется на формирование и развитие личности, обеспечивающее полноценную жизнедеятельность в современном обществе, модернизируется как структура общеобразовательной системы, так

и образовательные и информационные технологии. Для построения образовательной траектории, соответствующей социальному заказу, реализуется принцип трехязычия (казахский, русский и английский языки), обеспечивающий возможность взаимного обогащения культур, сохранения взаимосвязей нынешнего и будущего народов Содружества. Одним из приоритетных направлений модернизации вузовского образования является внедрение кредитной технологии обучения, ориентированной на ECTS (The European Credit Transfer System).

Новые требования, предъявляемые обществом к подготовке высококвалифицированных специалистов, а также к качеству предлагаемых обществу образовательных услуг, приводят к необходимости анализа содержания образовательного процесса, способствуют направлению поиска тех преобразований образовательного процесса, которые привели бы к вскрытию резервов, новых возможностей образовательной системы.

Создание новой законодательной, нормативно-правовой базы деятельности организаций образования, выработка единого понимания понятий и терминов в образовательной области, адаптация к рынку, переход на 12-летнюю систему обучения, новая модель формирования студенческого контингента, внедрение нового поколения государственных стандартов общеобязательного и высшего профессионального образования, введение нового Классификатора направлений подготовки и специальностей высшего профессионального образования, осуществление интеграции вузов и научных организаций, информатизация высшего образования, компьютеризация вузов, внедрение системы менеджмента качества, становление негосударственного сектора в образовании, развитие международного сотрудничества – первоочередной перечень мер, служащих предпосылкой и базой для разработки новых концептуальных основ преобразований в системе образования, их углубления и развития.

Процессы глобализации общественного развития, переход от постиндустриального к

информационному обществу, формирование совершенно особых международных информационных структур, необходимость реализации взаимного обогащения культур, обеспечение преемственности культурных и научно-образовательных традиций, привели к необходимости изучения опыта европейских стран по внедрению ECTS.

Следовательно, образовательный процесс должен организовываться в соответствии с культурологической, личностно-ориентированной, направленной на развитие личности, образовательной парадигмой. Характеристиками такого образовательного процесса являются:

- реализация кросскультурного пересечения;
- открытость в проектировании образовательной среды и образовательной траектории;
- гуманистическая направленность;
- фундаментальность;
- личностная ориентация образовательного процесса;
- комплексный подход к развитию учебной и профессиональной компетентности;
- направленность управления системой образования на конечный результат;
- целостность;
- профессиональная направленность;
- современное информационное и программное обеспечение образовательного процесса;
- гибкость и мобильность образовательной системы, предусматривающей научно-методическое, психолого-педагогическое, материально-техническое обеспечение, разработку новых образовательных направлений;
- элитарность образования;
- взаимодействие с другими образовательными организациями [1].

Для того, чтобы поднять качество обучения, необходимо как непрерывно совершенствовать образовательную систему, так и реформировать законодательную базу, распределить ответственность за результаты между преподавателями и самими обучающимися. Кредитная технология обучения дает возможность четко обозначить ответственность

студентов за результат образовательного процесса.

Необходимым условием для обеспечения возможности открытого образовательного процесса является внедрение ECTS, которая направлена на признание знаний и дипломов, беспрепятственное передвижение преподавателей и студентов. ECTS была разработана в качестве механизма улучшения академического признания для обучения за границей.

ECTS является инструментом для установления и реализации сотрудничества между вузами и для расширения альтернатив, имеющих у студентов. Система облегчает признание достижений студентов в учебе через общепризнанные кредиты. ECTS включает 3 основные составляющие: информацию об учебных программах и успеваемости студента, взаимную договоренность между вузами-партнерами и студентом и использование кредитов для обозначения трудоемкости освоенных студентом дисциплин.

ECTS обеспечивает прозрачность образовательного процесса через следующие механизмы:

Кредиты являются числовыми величинами, распределенными по курсам и учебным предметам, и отражают нагрузку студента.

Информационный пакет, который обеспечивает студентов и сотрудников письменной информацией об университетах, департаментах/факультетах, об организации, содержании и структуре образовательного процесса.

Транскрипт образовательной траектории, который показывает учебные успехи студента в доступном, общепонятном формате и легко пересылается из одного вуза в другой.

Договор об обучении охватывает принятую учебную программу и кредиты, которые будут присуждены при успешном завершении обучения. Договор возлагает обязательства как на принимающую, так и на отправляющую стороны и студента.

Основной целью модернизации системы высшего образования является установление в обществе атмосферы престижа образования, культа знаний, профессионализма и компетентности. Данная концепция должна

быть подкреплена соответствующей государственной политикой и идеологией, тогда образование сможет в полной мере выполнить свою уникальную интеграционную, стратегическую роль.

Учитывая необходимость вхождения Республики Казахстан в ВТО, а следовательно, и в международное образовательное пространство, необходимо обеспечить конкурентоспособность казахстанского образования как на внутреннем (программа – минимум), так и на внешнем рынке (программа – максимум) образовательных услуг. Это обстоятельство повлекло за собой принятие следующих мер [1]:

- подписание на уровне государства Болонской декларации;
- разработка государственной программы обеспечения конкурентоспособности образования;
- заключение соглашения с зарубежными странами о нострификации дипломов кандидатов наук как PhD;
- внедрение ECTS;
- прямое государственное финансирование национальных вузов на развитие инфраструктуры, материально-технической базы, информационного и библиотечного обеспечения, привлечение квалифицированного кадрового потенциала как казахстанского, так и зарубежного; разработка и реализация кадровой политики в области образования, выравнивание статуса казахстанского профессорско-преподавательского состава (ППС) со статусом ППС за рубежом;
- разработка практических шагов по достижению трехязычия ППС вузов и школьников, в том числе и через систему дополнительного образования;
- изучение и использование опыта зарубежных вузов по определению и расчету годовой нагрузки ППС;
- создание при УМС РУМС постоянно действующих экспертных групп по изучению и использованию опыта формирования образовательных программ в странах ВТО и разработке рекомендаций по внесению изменений в ГОСО специальностей и внедрению ECTS;

- создание при головных (национальных) университетах профессиональных ассоциаций по основным направлениям (инженеров, педагогов, медиков и т.п.);

- финансирование обучения ППС в докторантуре PhD через систему личных грантов [1];

- создание на базе казахстанских вузов с ведущими университетами совместных программ обучения PhD с признаваемыми дипломами;

- государственное финансирование аккредитации ведущих университетов в аккредитационных агентствах;

- создание на базе национальных вузов аккредитационных агентств по аккредитации образовательных программ; создание на базе Национальных вузов консалтинговых центров;

- продолжение проводимой работы по внедрению МС ИСО 9001:2000 в деятельность вузов;

- проведение республиканских семинаров-совещаний, международных конференций, курсов повышения квалификации с приглашением ведущих мировых ученых для ППС и АУП казахстанских вузов.

Таким образом, модернизация требует больших затрат времени и совместных усилий всех участников образовательного процесса. Для того, чтобы эти усилия достигли своей цели, необходимо участие каждого из нас. Для этого необходимо, чтобы мы активно участвовали в мероприятиях по улучшению образовательного процесса и постоянно искали новые возможности его осуществления. Одним из путей совершенствования образовательной системы является внедрение ECTS, которая дает возможность реализовать образовательные потребности личности, содействовать пересечению культур, выработать общую стратегию формирования преемственности культурных и научно-образовательных традиций.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Конституция Республики Казахстан. – Алматы, 1995.

2 Закон Республики Казахстана от 27 июля 2007 года №319-III ЗРК «Об образовании».

3 Абдраимов Д.И. Информационные технологии в повышении эффективности среднего профессионального образования // Вестник Евразийского гуманитарного института. 2004. – №2.

4 Бидайбеков Е.Ы., Орынбаева Ж.Р. Модели специалиста в профильной дифференциации обучения информатике в средне-профессиональном учебном заведении. // Вестник МГПУ. Серия информатика и информати-

зация образования. / – М.: МГПУ, 2004, – №1 (2).

5 Глобальная экономика и Казахстан.// Казахстанская правда. 2007.

6 Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2005-2010 годы. – Астана, 2004.

7 Осик Ю.И., Надыров А.И., Осик Л.Г., Сетевые структуры и проблемы высшей школы // Труды международной научной конференции «Наука и образование» – ведущий фактор стратегии «Казахстан-2030».

УДК 378.091.12

З.А. МОВКЕБАЕВА

Казахский национальный педагогический университет имени Абая

Кафедра психологии и специального образования ИМиД (PHD)

zmovkebaewa@mail.ru

г. Алматы, Казахстан

МОДЕРНИЗАЦИЯ ПРОФОРИЕНТАЦИОННОЙ РАБОТЫ В ВУЗЕ

Аннотация

В статье освещаются существующие на современном этапе проблемы профориентации и профотбора в высших учебных заведениях. Определяются основные направления модернизации профориентационной работы с потенциальными абитуриентами.

Ключевые слова: профориентационная работа, профотбор, высшие учебные заведения, потенциальные абитуриенты, высококвалифицированные специалисты.

Бұл мақалада қазіргі уақытта жоғары оқу орындарында орын алған кәсіби бағдар беру және кәсіби іріктеу мәселесі қарастырылған. Әлеуетті талапкерлермен жүргізілетін кәсіби бағдар беру жұмыстарын жаңартудың негізгі бағыттары анықталады.

Түйін сөздер: кәсіби бағдар беру жұмыстары, кәсіби іріктеу, жоғары оқу орындары, әлеуетті талапкерлер, жоғары білікті мамандар.

Annotation

In article problems of career guidance existing at the present stage and professional selection in higher educational institutions are covered. The main directions of modernization of professional orientation work decide on potential entrants.

Keywords: professional orientation work, professional selection, higher educational institutions, potential entrants, highly qualified specialists.

В условиях происходящего в Республике Казахстан процесса модернизации и реформирования вузовского образования наи-

большую обеспокоенность у вузовских работников вызывает грядущая автономия государственных вузов. Наряду с несомненно по-

ложительными моментами: появления у высших учебных заведений возможности привлечения различных каналов финансирования, самостоятельных образовательных программ, собственных дипломов и др., автономизация вузов с предельной остротой поставит вопрос о необходимости обеспечения самими вузами достаточного контингента обучающихся, трудоустройства своих выпускников и, естественно, высокого качества образования. Понятно, что вопросы обеспечения качественного высшего и послевузовского образования предельно сложны и неоднозначны. Решение их требует перестройки деятельности всех организационных структур вуза, и, в первую очередь, переориентирования их на удовлетворение запросов потребителей: самого обучающегося и работодателя.

Стоит иметь в виду, что «в условиях разгосударствления вузов и предоставления им самостоятельности усилится конкуренция среди высших учебных заведений за ресурсы, а также конкуренция среди студентов в условиях рынка» [1]. Соответственно, перед республиканскими вузами становится актуальной задача поиска эффективных направлений профориентации и профотбора. При этом, в условиях жесткой конкуренции республиканских университетов и институтов за абитуриентов, на первом этапе реформирования высшего и послевузовского образования наиболее острой становится задача эффективной организации профориентационной деятельности, которая позволит обеспечить достаточный для нормального функционирования вуза контингент обучающихся.

Справедливости ради стоит отметить, что в настоящее время в высших учебных заведениях Республики Казахстан достаточно активно ведется профориентационная работа, которая преимущественно осуществляется в виде агитационной деятельности по привлечению абитуриентов. В каждом структурном подразделении (факультете, Институте и др.) она координируется деканом (директором), его заместителем по воспитательной работе, а также всеми заведующими кафедрами. Так, в начале учебного года, предшествующему

году набора студентов, разрабатывается график проведения агитационных мероприятий, порядок взаимодействия между администрацией деканата и заведующими кафедрами, а также преподавателями, ответственными за реализацию данного направления деятельности, который рассматривается на заседаниях кафедр и утверждается на заседании Совета факультета в структуре общего Плана работы на соответствующий год. Как правило, сюда включаются ставшие уже традиционными мероприятия, связанные с:

- организацией встреч администрации факультета с учащимися средних образовательных школ и заключение договоров о сотрудничестве;
- посещением преподавателями средних общеобразовательных школ, школ-гимназий и лицеев данного города или области, других регионов Республики Казахстан и проведением в них профориентационной работы в выпускных классах;
- проведением Дней открытых дверей непосредственно на факультете (в Институте) и регулярное участие преподавателей в Ярмарке ВУЗов;
- разработкой информационного обеспечения агитационной работы (выпуск рекламных проспектов, организация сообщений в СМИ: газетах, радио, телевидении и др.);
- регулярным дежурством всех преподавателей в приемной комиссии с проведением при этом разъяснительной и агитационной деятельности;
- в некоторых случаях – проведением силами преподавателей того или иного Института (факультета) предметных олимпиад в школах с предоставлением победителям 15-20 и более процентных скидок на плату за обучение на данном факультете и др.

Как правило, на каждом факультете, в каждом институте составлены планы профориентационной работы, имеется большое количество отчетных материалов профориентационной направленности, разработаны рекламные раздаточные буклеты с информацией об университете, институте, факультете и др., утверждены планы командировок преподава-

телей по Республике Казахстан, приложены отчеты по командировкам и копии командировочных удостоверений и др.

Администрация университета, института, факультета и кафедры старается активно использовать и расширять сферу взаимодействия со средними специальными учебными заведениями, общеобразовательными школами, лицеями, гимназиями, по вопросам профессиональной ориентации потенциальных абитуриентов. Однако, в новых условиях развития системы высшего и послевузовского образования, таких традиционных мероприятий будет явно недостаточно. Об этом прямо заявлено в Государственной программе развития образования Республики Казахстан до 2020 г., которая свидетельствует, что система профориентационной работы в образовании сегодня утрачена. Потому становится актуальным создание новой, комплексной системы профориентационной деятельности. Именно системная работа, с вовлечением в нее всего общества (в лице разных социальных институтов) может вывести профориентацию на качественно новый уровень развития. При этом, в первую очередь, требуется пересмотреть активно и широко используемые, но достаточно традиционные виды профориентационной работы. Необходимо использование новых форм и методов ее проведения, с учетом тех категорий лиц, с которыми проводится профориентационная работа. Стоит иметь в виду, что люди молодого возраста достаточно редко читают газеты, а тем более газеты с информацией о проведенных научных мероприятиях в том или ином университете или институте и др. Гораздо больше молодежь проводит время в Интернете, где они хотят получить наиболее полную информацию обо всем, что касается интересующей их специальности, стоимости обучения, студенческой жизни и др. Так, например, в группе «В контакте» существует сайт «КазНПУ им. Абая. На этом сайте молодые люди задают вопросы, наиболее частыми из которых являются: «Сколько стоит обучение на том или ином факультете?», «Интересно ли там учиться?», «Какое количество баллов необходимо для поступления на тот или

иной факультет?». На сайте отсутствует грамотный модератор и поэтому многие вопросы остаются без ответа. Не получая достаточной информации о факультетах, специальностях, стоимости обучения на них и др., потенциальные абитуриенты «уходят» в другие ВУЗы. В связи с этим, Управлению по воспитательной работе, молодежной политике и развитию государственного языка, а также Комитету по делам молодежи стоит более активно использовать электронный ресурс, т.е. проводить агитационную кампанию в Интернете. В первую очередь, стоит пересмотреть сайт институтов и университетов в разделах «Общественная деятельность» и «Социально-воспитательная деятельность». В этих двух разделах, как правило, представлена одна и та же информация о структуре студенческого правительства и другая подобная информация. На самом деле, анализ воспитательной работы и международного сотрудничества институтов и факультетов КазНПУ имени Абая показывает разностороннюю и активную деятельность преподавателей и студентов (проведение олимпиад, конкурсов, походов в горы, посещение театров и др.). Естественно, выложенная сегодня на сайте «сухая» информация вряд ли дает потенциальным абитуриентам реальное представление о достаточно активной и разносторонней общественной жизни студентов нашего университета. Соответственно, можно порекомендовать следующие направления профориентационной деятельности:

1. Целесообразно, на наш взгляд, на сайтах институтов и университета в значительно большем количестве выкладывать фотографии и видео с КВНов, олимпиад, дискотек, праздников и др. Это, на наш взгляд, будет способствовать повышению привлекательности университета и факультетов в глазах потенциальных абитуриентов.

2. Шире отмечать достижения обучающихся студентов в институтах и на факультете: спортивные, творческие, учебные и др. Вместе с тем, анализ сайта КазНПУ имени Абая свидетельствует о том, что в некоторых институтах разделу «Достижение студентов» либо вообще не уделяется никакого внимания,

либо представлена устаревшая информация, типа: «Перечень студентов и магистрантов-победителей различных конкурсов, олимпиад и т.д. в 2012/13 уч.г.», либо в лучшем случае представлены победители спортивных соревнований республиканского и международного уровня.

3. На сайтах всех институтов и университета необходимо не формально, а с большой ответственностью подбирать и выставлять на широкое обозрение фотографии и видео не большого количества, но самых достойных и самых знаменитых выпускников данного ВУЗа. Вместе с тем, в настоящее время, на сайтах институтов и исторического факультета кроме указания на то, что они готовят «большое количество высококвалифицированных специалистов» не приведены в пример современники-выпускники институтов и факультета, ставшие, например, директорами школ, знаменитыми политиками, художниками, учеными и др.

Справедливости ради, надо отметить, что на сайте некоторых институтов и на историческом факультете указаны выпускники – участники Великой отечественной войны и др. Эта информация, несомненно, необходима и она вызывает гордость у соотечественников. Вместе с тем, современного молодого человека интересует конкретный вопрос, какие у него будут перспективы карьерного роста и др., если он поступит и закончит данный факультет? Следовательно, необходимо более тщательно прослеживать карьерный рост выпускников вуза и активно использовать наиболее успешные примеры в агитационной и профориентационной работе. Для этого на сайте следует указать наиболее успешных выпускников-современников и занимаемые ими должности.

4. Следует организовывать профориентационную работу в школах не в виде бесед со школьниками университетских преподавателей, а преимущество привлекать для этого студентов и магистрантов, обучающихся в данном университете, которые смогут в более доступной форме поделиться опытом подготовки к сдаче ЕНТ и сбора необходимых до-

кументов для поступления, обсудить вопросы устройства и проживания в общежитии, рассказать о первых днях обучения в университете и проблемах адаптационного периода и др.

5. Для формирования имиджевой политики в каждом институте и на факультете целесообразно развивать систему атрибутики (значки, папки, майки и т.д. с эмблемой исторического факультета).

6. В условиях перехода на двенадцатилетнее обучение целесообразно организовывать в каждом институте и на историческом факультете профильные классы. Для этого необходимо уже сегодня на факультете и во всех институтах проводить подготовительную работу по разработке программ профильных классов.

7. Следует также серьезно рассмотреть объективную необходимость лицензирования и открытия новых направлений подготовки (специальностей) на факультете.

8. В условиях автономной деятельности и самостоятельности ВУЗов целесообразно подумать о необходимости создания в вузе Центра карьеры, главной задачей которого явится установление трёхстороннего взаимодействия: вуз – студент – работодатель, или преобразовании в него некоторых недостаточно эффективных организационных структур.

9. Стоит также переориентировать работу Управления по воспитательной работе, молодежной политике и развитию государственного языка, а также Комитета по делам молодежи с преимущественного проведения мероприятий внутри самого университета, пусть даже и с привлечением сторонних организаций, на деятельность, направленную вне университета: участие в дискуссионных клубах наравне с другими вузами, в республиканских, городских и областных конкурсах художественной самодеятельности, интеллектуальных олимпиадах, организации и проведении флешмобов и др. причем, вся эта деятельность должна быть своевременно отражена на сайте университета.

10. Целесообразно сделать традиционным мероприятием проведение в университете ежегодной республиканской олимпиады сту-

дентов (магистрантов), обучающихся по педагогическим специальностям

Естественно, что в данной статье описаны лишь некоторые варианты профориентационной и агитационной деятельности по привлечению студентов в вуз. Понятно одно – в условиях реформирования вузовского образования первостепенной задачей становится модернизации профориентационной работы с потенциальными абитуриентами.

В заключение хотелось бы привести слова из речи Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева, с которой он выступил на юби-

лейном форуме программы «Болашак» [2]: «Надо готовить будущих педагогов. Например, в Финляндии педагогов начинают подбирать из лучших выпускников школ. В Сингапуре учителя проходят сточасовые курсы, Япония для подготовки учителей определяет целый город».

ЛИТЕРАТУРА

- 1 <http://www.sim.kz/articles/view/33954>
- 2 <http://www.zakon.kz/4589216-programma-bolashak-stala-odnojj-iz.html>

УДК: 373.2:351.855.6

Т.Ж. ТОКТАРОВА

*Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Институт филологии и полиязычного образования
Кафедра русской филологии для иностранцев
г. Алматы, Казахстан*

ГЕНДЕРНЫЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАНЦЕВ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация

В статье рассматривается процесс формирования и поддержания наиболее высокой мотивации учебной деятельности иностранцев, которому способствует лично ориентированное обучение. В процессе формирования мотивации изучения русского языка как иностранного следует учитывать национальную специфику личности обучающихся, гендерный аспект, вероисповедание, культуру и стиль жизни.

Ключевые слова: гендер, религия, культура, обучение, национальная специфика.

Мақалада орыс тілін оқып жүрген шетелдік студенттерге бағытталған орыс тілінің септіктер жүйесін оқытудың әдістері қарастырылады. Оқу барысында шетелдіктер көптеген қиындықтарға тап болады. Гендер аспекті біріне жатады. Әсіресе, шетелдіктерге оқу барысында ұлттық өзгешеліктер, гендер аспекті, дін, мәдениетті және өмірге көзқарастары ескеру қажет.

Түйін сөздер: гендер, дін, мәдениет, білім, ұлттық өзгешеліктер.

Annotation

This article discusses the process of forming and maintaining the highest motivation of educational activity of foreigners who contribute personally oriented training. During the formation of motivation of studying Russian as a foreign language should take into account national specifics of individual students, the gender dimension, religion, culture and lifestyle.

Keywords: gender, religion, culture, educating, national specific.

Введение

На современном этапе развития казахстанского общества мы наблюдаем значительные преобразования, происходящие в системе образования, - ее вхождение в Болонский процесс, а также в мировые научно-образовательные пространства. Казахстан, как известно, является многонациональным государством. В связи с этим актуальной становится проблема развития личности в условиях поликультурной образовательной среды.

Несомненно, гендер, являясь одним из важных параметров самоидентификации личности, оказывает воздействие на процессы восприятия и переработки полученной информации в языковом сознании индивидов, что, конечно, имеет влияние на вербальное и невербальное поведение представителей разных языков и культур.

Современная гендерология, изучающая проявление гендерного фактора в единицах языка и речи, явилась логическим следствием понимания того факта, что различия между полами, в достаточной мере проявляющие себя в разнообразных аспектах жизни общества, достаточно своеобразно реализуются также в процессе языковой коммуникации. Как известно, объектом исследования современной лингвистики становится человеческий фактор в языке. Те или иные вопросы в лингвистике решаются с использованием таких понятий как антропоцентризм, антропоцентрический принцип. Заметим, что в самом начале в качестве объекта исследования гендерной лингвистики выступали проблемы отражения гендера преимущественно в аспекте анализа живой речи представителей разных полов, то на данном этапе в круг её интересов входят самые различные вопросы, касающиеся связи языка со всеми видами человеческой деятельности.

Вместе с тем, как показывают результаты большого количества исследований, подтверждающие факт андроцентричности любого языка, в работах последних лет выдвигается точка зрения о выраженности андроцентризма разных языков и культур. В разных языках и культурах степень андроцен-

тризма может быть в большей или меньшей степени. В последнее десятилетие основой большинства исследований является антропоцентризм. Антропоцентрический принцип в лингвистике представляет собой частное проявление глобального процесса гуманизации науки. Объектом исследования становится человеческий фактор в языке. Те или иные вопросы в лингвистике решаются с использованием понятий антропоцентризм, антропоцентрический принцип. Мы считаем, что при обучении языку также необходимо учитывать гендерный аспект.

Основная часть

В педагогических исследованиях предпринимаются попытки выявить гендерные особенности обучаемых, влияющие на эффективность образовательного процесса, определить организационно-педагогические условия обучения студентов на основе гендерного подхода и представить специфику работы педагогов на основе гендерного подхода [1, с.129].

Мы согласны с мнением Лефрансуа Г., что отношение к женской и мужской личности зависит от культурных традиций и меняется со временем из-за социальных и экономических реформ. Это сказывается на характере и особенностях взаимодействия субъектов в поликультурной образовательной среде. Согласно зарубежным психолого-педагогическим исследованиям взаимодействие в межнациональных коллективах требует формирования таких навыков, умений и качеств личности, которые:

- обеспечивают преодоление различных трудностей во взаимодействии и общении представителей различных этнических общностей;
- обуславливают готовность корректно, отзывчиво и грамотно откликаться на запросы, поведение и переживания людей другой этнокультуры;
- позволяют создавать благоприятную психологическую атмосферу, необходимую для эффективного межнационального общения и достижения положительных результатов в совместной деятельности;

- дают возможность по отношению к каждому этносубъекту выбирать оптимальные способы обращения, контакта, участия, которые, не расходясь с требованиями общечеловеческой морали, отвечают его индивидуальным этнокультурным и гендерным особенностям [2, с.390].

При обучении иностранных студентов на кафедре русской филологии для иностранцев в КазНПУ им. Абая преподаватели активно используют в учебном процессе личностно-ориентированное обучение. Наиболее популярным среди множества существующих методик инновационного образования является личностно-ориентированное обучение. Как известно, в основу личностно-ориентированного обучения заложен принцип создания преподавателем студентом совместной образовательной среды. Основным принцип данного подхода – признание индивидуальности и уникальности каждого обучающегося. Роль педагога здесь состоит не столько в передаче информации, навыков и умений, сколько в создании условий для самореализации студента на основе технологии обучения.

Личностно-ориентированное обучение в первую очередь направлено на саморазвитие студента. Методы образования разрабатываются таким образом, чтобы студент мог реализовать себя в учебной деятельности, познании и поведении, исходя из личностных качеств, ценностей, интересов и способностей (мы, в свою очередь, хотим добавить гендерный аспект). Одним из важных моментов метода является сопоставление получаемых знаний, их научной ценности с личным опытом учащегося.

Нами замечено, что основы лично-ориентированного обучения могут быть успешно реализованы в рамках других методик образования. В том случае, когда речь идет о создании благоприятных условий для реализации личностных качеств студента, выборе способов познания, исходя из его опыта и взаимодействия с предметом, можно говорить о применении личностно-ориентированного обучения. Применительно кафедры русской филологии для иностранцев, то все условия

для иностранных студентов создаются в полной мере.

Иностранные студенты, прибывающие для обучения в Казахстан, проходят адаптацию, включающую несколько аспектов: приспособление к новой социально-культурной среде, новой системе образования, к новому языку общения, привыкание к новым климатическим, временным и бытовым условиям, т.е. социализация иностранных граждан.

Студентов, прибывающих из стран Восточной Азии – из Китая, Кореи, Японии, а также Турции, Ирана в Казахский национальный университет им. Абая для изучения русского и казахского языков, преподаватели знакомят с речевым этикетом на начальном и последующем этапах обучения как с существенным элементом русской и казахской культуры, а также с существующими в Республике Казахстан гендерными стереотипами.

Так, у обучающихся, приезжающих из Ирана, Афганистана, Саудовской Аравии и т.п., возникают трудности с восприятием существующих в Республике Казахстан гендерных стереотипов, а также с относительной свободой поведения нашей молодежи.

Как известно, одним из возможных путей преодоления различных форм напряженности и нетерпимости в обществе является формирование у населения толерантного сознания и поведения. Терпимость к людям другой национальности, культуры, веры, пола, различающимся по своим убеждениям, ценностям и стилю жизни, является одной из предпосылок гармонизации, отношений в современном мире. Формированием толерантности в каждой отдельно взятой группе занимаются преподаватели кафедры, так как в группе обучаются представители разных стран с разным вероисповеданием, культурой, стилем жизни.

При выборе темы занятия, обучающихся текстов, игровых моментов на занятии преподаватель руководствуется именно с социально и культурно обусловленными различиями, встречающимися в поведении иностранных студентов. Как отмечает Седова Е.А., «Создание речевых ситуаций, использование ролевых игр культурологического характера, что

способствует духовному развитию студентов как субъектов диалога культур, осведомленных о гендерных стереотипах в странах изучаемого языка, обучение студентов политкорректности, употребление гендерно-маркированной лексики в рамках коммуникативных упражнений также способствует более быстрой адаптации иностранных студентов» [3].

Заключение

Безусловно, что процесс формирования компетенции протекает успешнее и интенсивнее, если он поддерживается формированием мотивации. При этом существует и обратная связь – успешное и интенсивное обучение является важным мотивоформирующим фактором.

Таким образом, формированию и поддержанию наиболее высокой мотивации учебной деятельности способствует личностно ориентированное обучение. В процессе формирования мотивации изучения русского языка как

иностранного следует учитывать национальную специфику личности обучающихся, гендерный аспект, вероисповедание, культуру и стиль жизни.

ЛИТЕРАТУРА

1 Гендерные исследования в образовании: проблемы и перспективы: сб. науч. ст. по итогам Междунар. науч.-практ. конф. Волгоград, 2009. – Волгоград: Изд-во ВГПУ «Перемена», 2009. – 342 с.

2 Лефрансуа Г. Прикладная педагогическая психология / Ги Лефрансуа. – Спб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 576 с.

3 Седова Е. А. Гендерный подход к формированию мотивации обучения иностранному языку у студентов технического вуза [Текст] / Е. А. Седова // Молодой ученый. 2013. – №5. – С. 643-647.

Н.С. ШАДРИН

*Павлодарский государственный педагогический институт
Лаборатория экспериментальной психологии и психодиагностики
nn_shadrin@mail.ru
г. Павлодар, Казахстан*

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНО- НАУЧНЫХ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ЛАБОРАТОРИЙ В ВУЗАХ КАЗАХСТАНА

Аннотация

В статье анализируются преимущества организации лабораторий в высшей школе Казахстана для процесса преподавания психологических дисциплин, на примере психологической лаборатории комплексной учебно-научной направленности Павлодарского государственного педагогического института.

Ключевые слова: экспериментальная психология, психодиагностика, психологическая лаборатория, приборы, тесты, компьютерная обработка данных.

Мақалада Қазақстанның жоғары мектебінде психологиялық пәндерді өту барысында ұйымдастырушы зертханалардың маңыздылығы қарастырылады.

Түйін сөздер: тәжірибелік психология, психодиагностика, психологиялық зертхана, құралдар, тесттер, мәліметтерді компьютерде сұрыптау.

Annotation

The article analyzes the advantages of the organization laboratories in high school for the teaching of Kazakhstan psychological disciplines, an example of the psychological laboratory complex training-scientific orientation of Pavlodar State Pedagogical Institute.

Keywords: experimental psychology, psychological testing, psychological laboratory, devices, tests, computer data processing.

Все историки психологии четко увязывают превращение психологии в *самостоятельную науку* с периодом организации психологических лабораторий. Это создание первой в мире психологической лаборатории во второй половине XIX века в Германии (В. Вундт, 1879), затем организация Э. Мейманом, учеником В. Вундта, первой в Европе лаборатории по педагогической психологии.

В этом же контексте следует упомянуть и другого ученика В. Вундта, А.П. Нечаева, организовавшего первую лабораторию по педагогической психологии в России [1, с.321, 421] и сосланного впоследствии в Казахстан после печально известного постановления ЦК ВКП (б) по поводу «педологических извращений», вышедшего в 1935 году. (А.П. Нечаев закончил свой жизненный путь в Семипалатинске в 1948 году).

Что касается системы высшего психологического образования Казахстана и других государств евразийского пространства, то сейчас представляется необходимым последовательное привитие будущим специали-

стам-психологам базовых навыков исследовательской работы с основными психическими процессами, а также способов работы с разнообразными психодиагностическими (тестовыми) методиками, не ограничиваясь уже бывшими оскомину методиками типа «бумага – карандаш» (бланковые тесты-опросники, рисуночные тесты и т.д.). Все это немыслимо без создания соответствующей лабораторной базы в наших вузах.

Известно, что культура проведения психологических исследований на эмпирическом уровне науки предполагает овладение нормами (стандартами) эмпирических исследований, которые воплощаются в трех основных формах – это *наблюдение, эксперимент и измерение* (В.Н. Дружинин); к их числу иногда причисляют и *беседу* (исследовательская, диагностическая и т.д.).

Сравнительные особенности этих методов хорошо видны из следующей таблицы (таблица 1), которую можно найти в работе В.Н. Дружинина [2, с.29].

Таблица 1. – Сопоставительный анализ особенностей основных эмпирических методов психологии (по В.Н. Дружинину)

Характер метода	<i>Активный</i>	<i>Пассивный</i>
<i>Опосредованный</i>	Эксперимент	Измерение
<i>Непосредственный</i>	Беседа	Наблюдение

Если методами наблюдения (включая метод самонаблюдения) и беседы (интервью) можно в определенной мере овладеть в ходе обычных семинарских занятий со студентами, то реализация методов эксперимента и измерения (в том числе в учебных целях) в виду их опосредованного характера требуется наличие определенной лабораторной и приборной базы. Это справедливо и тогда, когда

мы включаем в метод измерений такие *психодиагностические* методы, как тесты. Практическое овладение психодиагностическими методами необходимо и при изучении курса психодиагностики (включая психолого-педагогическую диагностику).

При этом совершенно ясно, что *многообразие тестов* (с помощью которых мы зачастую производим групповые измерения психологи-

ческих параметров, иначе групповые срезы) *несводимо* к методикам типа «бумага – карандаш» (к сожалению, перекося в эту сторону сейчас явно наблюдается!). Так, чтобы провести срезы на выявление различных сторон и свойств внимания, мышления, интеллекта в целом, необходимо иметь в своем арсенале, к примеру, такие отнюдь не бумажные методики, как черно-красная таблица чисел Шульте, тест Векслера, кубики Коса, куб Линка и т.д.

Все эти и другие соображения, о которых пойдет речь ниже, побудили нас приложить серьезные усилия к реализации достаточно нового начинания – организации вузовской психологической лаборатории *комплексной учебно-научной направленности*. Такая лаборатория, под названием «Лаборатория экспериментальной психологии и психодиагностики» и была создана приказом ректора Павлодарского государственного педагогического института, профессора Н.Р. Аршабекова в марте 2013 года, чему предшествовала немалая подготовительная работа.

Как говорится в Положении о нашей лаборатории, она имеет учебно-научную направленность и призвана обеспечивать, прежде всего, методическое и организационно-техническое сопровождение таких учебных дисциплин, как экспериментальная психология, основы психологии для первокурсников, психодиагностика и т.д. Выполняет она и функции сопровождения дипломных работ (консультации по статистической обработке данных с практической демонстрацией соответствующих компьютерных программ и т.д.).

Фактически наша лаборатория частично выполняет и функции материального обеспечения *базового психологического практикума*, наподобие тех, которые были уже достаточно давно созданы на факультетах психологии МГУ и ЛГУ.

В университетах Российской Федерации на эту дисциплину сейчас отводится один семестр, а иногда и более. Здесь осваиваются навыки изучения базовых психических процессов: ощущения, восприятия, мышления и т.д., что в сколько-нибудь полноценном виде немислимо без создания соответствующей

лаборатории. Такая оснащенная современным оборудованием психологическая лаборатория создана, например, в ОмГУ им. Ф.М. Достоевского. Нужно сказать, что таких лабораторий в университетах сибирского региона РФ (как, впрочем, и Казахстана) немного. Отсюда не трудно понять, что реальное содержание таких предметов, как практикум по психологии (базовый), не говоря уже об экспериментальной психологии, психодиагностике (включая психолого-педагогическую диагностику), во многом повисает в воздухе, что почему-то не сильно смущает наше профессиональное сообщество преподавателей-психологов. Всем понятно и то, что *смещение функций общего психологического практикума* в вузе на разнообразные *практики в школе или колледже* не достигает нужных целей.

В 2013/2014 учебном году в ПГПИ был введен, пока для студентов-психологов дистанционного обучения, новый предмет – «Практикум по экспериментальной психологии и психодиагностике», – содержание занятий которого в объеме 12 контактных часов (а частично и процедура экзаменационной проверки знаний) базируется на использовании инструментария и методических разработок нашей лаборатории.

Как уже вкратце говорилось, наша лаборатория на данный момент выполняет также функцию методического и технического сопровождения выполнения студентами дипломных работ, а также их творческих научных проектов, докладов на международные и республиканские конференции. Речь здесь идет, прежде всего, об оказании методической и технической помощи в процессе реализации сложной математической (статистической) обработки данных методами корреляционного, дисперсионного, дискриминантного и других видов анализа с использованием различных, частично создаваемых силами самой лаборатории, программ компьютерной обработки.

Приведем только один пример. В исследованиях студенток-дипломниц ПГПИ Е. Руденко, Д. Макатовой и Т. Сухаревской, проведенных под руководством автора этих строк

в 2013 году в музыкальном колледже г. Павлодара на соответствующей выборке было обнаружено (на уровне значимости $p=0,01$) наличие четкой *обратной корреляции* между уровнем «стремления к смыслу» (включая сюда и смысл жизни) по тесту СЖО (в адаптации Д.А. Леонтьева) и уровнем депрессии (по тесту О.П. Елисеева). Коэффициент ранговой корреляции r при этом был отрицательным и составил $-0,56$.

Это маленькое «открытие» имеет и практическое значение, в частности, для *превентивной суицидологии*, столь актуальной сейчас в Казахстане. Ведь если мы диагностируем высокий уровень депрессии по данному тесту (а его реализация на русском или казахском языках с обработкой ответов испытуемого нами были также компьютеризированы!), то это может быть индикатором низкого уровня реализации стремления к смыслу жизни, а значит и относительно более высокой предрасположенности к суициду. При этом наши студенты, получившие такой результат, могли бы еще поспорить с теми теоретиками, которые увязывают угрозу самоубийств скорее не с обострением депрессии, а с высоким тревожностью личности или с ее агрессивностью. (На самом деле тревога в определенных ее формах плодотворна для развития личности!). Полученные данные в косвенной форме свидетельствуют также о внешней валидности упомянутого теста на депрессию. Действительно, поскольку валидность теста СЖО уже доказана, а наличие обратной корреляции между данными обоих тестов, по идее, предсказуемо, то естественно предположить валидность теста на депрессию!

Командировка автора этих строк в упомянутый ОмГУ им. Ф.М. Достоевского, где психологическая лаборатория создана непосредственно при факультете психологии (руководитель – А.А. Маленов, являющийся также заместителем декана), дала возможность многое позаимствовать из опыта их работы (начиная с прохождения основных этапов организации лаборатории). Даже хорошо известные психологам и психиатрам тесты на переключаемость внимания типа черно-

красной таблицы чисел Шульте (такими тестами располагает и наша лаборатория) у них полностью компьютеризированы! При этом часть своих методик и методических разработок они готовы поделиться.

Вообще нужно отметить, что психологические лаборатории *учебно-научного* профиля созданы в РК лишь в немногих вузах. Таких *комплексных* лабораторий пока нет, к примеру, в ЕНУ им. Л. Гумилева, в ЕАГИ, в университетах большинства других городов республики. При этом не нужно думать, что если в каком-то крупном университете страны создана психологическая лаборатория, основанная на использовании одного (хотя и дорогостоящего) прибора, то она сможет выполнять функции указанной комплексной учебно-научной лаборатории, обеспечивать *базовый* психологический практикум и т.д.

Надо отметить, что при КазНПУ им. Абая была создана (относительно недавно) «Научно-техническая лаборатория превентивной суицидологии» (руководитель – доктор психологических наук, профессор Каримова Р.Б.). Выявить потенциальных суицидентов (самоубийц), по мнению сотрудников этой лаборатории, можно с помощью *многоканального электроэнцефалографа* – достаточно мощного прибора, который имеется в их распоряжении. Как нам кажется, наш подход к выявлению лиц, потенциально склонных к самоубийствам, через массовое применение определенных психологических *тестов*, с реализацией обработки ответов испытуемого на ЭВМ, о чем мы уже упоминали, может удачно *дополнять* стратегию работы данной лаборатории, то есть нам друг у друга в принципе есть чему поучиться.

Но реальное сотрудничество психологов-исследователей Казахстана может строиться и в другой плоскости. Так, известный казахстанский психолог, доктор психологических наук, профессор КазНПУ им. Абая О.С. Сангилбаев сотрудничал с нашей лабораторией в плане проведения тестовых обследований на контингенте своих студентов. В этом отношении были получены интересные совместные данные по контингентам студентов музы-

кального колледжа г. Павлодара и студентов КазНПУ им. Абая (физико-математический факультет).

Отметим также, что в нашей лаборатории мы имеем возможность *самостоятельной* разработки компьютерных программ для *убыстренной обработки данных психологического тестирования* (с определением итогового балла по ответам испытуемого) почти по любым тестам-опросникам, в том числе и самым *новейшим* или разработанным нами самими. (Ясно, что готовых программ обработки данных таких тестов не существует в природе). Эти программы реализуют не только саму обработку ответов испытуемого на вопросы теста, но и позволяют также осуществлять весь процесс тестирования (предъявление вопросов и т.д.) на ПК.

При этом при создании программ реализации тестов-опросников (вместе с обработкой первичных данных) на двух языках (казахском и русском) мы столкнулись поначалу с той трудностью, что относительно старые языки программирования, *созданные до начала 2000-х годов*, позволяли «зацепить» лишь два языковых драйвера – драйвер латинского алфавита (в английской версии) и русского алфавита. Однако с созданием современных *скриптовых языков программирования* типа *Auto It* задача «прицепки» драйверов любых алфавитов (допустим, французского, содержащего специфические буквенные значки типа è, â, испанского, турецкого или казахского) к любым вычислительным программам была полностью решена. И на практике мы сейчас создаем различные программы на скриптовом языке *Auto It* (техническую сторону работы реализует программист Дима Капранов), *сочетающие* предъявление вопросов на экране на базе *любых* языковых драйверов (включая драйвер казахского алфавита в варианте кириллицы) и математическую обработку ответов испытуемого, – без необходимости перевода графики казахского языка на латиницу в ее английской версии.

В то же время формирование серьезной материально-технической базы психологических кафедр и лабораторий наших вузов не только отвечает Болонскому процессу (о котором многие сейчас красиво говорят), но и делает обучение будущих специалистов-психологов более живым, интересным и, главное, практически значимым (с точки зрения перспектив дальнейшей работы) для самих студентов, создает им творческие импульсы.

Изложенное позволяет сделать вывод, что создание психологических лабораторий учебно-научной направленности в вузах (университетах) Казахстана позволяет решить не только большое число задач профессиональной подготовки будущих психологов, начиная с самых ранних этапов их становления, но и «заточить» и уточнить инструментарий психологических и психодиагностических исследований, применяемых в нашей стране. Одновременно это поможет значимо стимулировать творческую активность студентов при написании дипломных работ или самостоятельных научных исследований, представляемых ими на конференции или конкурсы различного уровня и масштаба.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Ждан А.Н. История психологии: от Античности до наших дней: учебник для вузов. – М.: Академический Проект, 2012. – 587 с.
- 2 Дружинин В.Н. Экспериментальная психология. – СПб.: Питер, 2000.
- 3 Бурлачук Л.Ф. Психологические тесты в Украине. Причины затянувшегося кризиса. // Материалы республиканской научно-практической конференции с международным участием «Аутодеструктивное поведение в подростковом и юношеском возрасте: пути и перспективы превентивной коррекции». – Алматы: Изд-во КазНПУ им. Абая, 2012. – С.11-14.
- 4 Анастаси А., Урбина С. Психологическое тестирование. – СПб.: Питер, 2002. – 688 с.

УДК: 378.014.5-20-(574)

Ж.Н. ШАЙГОЗОВА, М.Э. СУЛТАНОВА

Казахский национальный педагогический университет имени Абая

Институт искусств, культуры и спорта

zanna_73@mail.ru

г. Алматы, Казахстан

ОБРАЗОВАНИЕ И ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ В XXI ВЕКЕ

Аннотация

В статье раскрывается новое видение образования, основанного на целостном и междисциплинарном подходе к развитию человеческого капитала. Авторы приходят к выводу о том, существенная основа образования для устойчивого развития – это не передача суммы определенных знаний об устойчивом развитии, это не только реализация постулатов хартии «зеленых» о разумном экологическом существовании современного человека, о надвигающейся экологической катастрофе и т.д. Это идея формирования Человека Нового формата с особыми ценностями, отношением к себе, к окружающему миру, и образом жизни, направленным на становление устойчивого Будущего через созидательную работу и сотрудничество.

Ключевые слова: образование, устойчивое развитие, человеческий капитал, целостность и междисциплинарность.

Мақалада адам капиталын дамытудағы бүтіндікке және пән аралық көзқарасқа негізделген жаңа білім көрінісі ашылады. Авторлар бірқалыпты даму үшін негізделген мәнді білім негізі – бұл «жасыл» хартияның постулаттарын бірқалыпты дамыту мен өткізу туралы белгілі бір білім сомасын беру ғана емес, және білімдер, қазіргі адамдарда экологиялық ақылдың пайда болуы, жақындап келе жатқан экологиялық төңкерістер және т.б. туралы тұжырымға келеді. Бұл идея өзіне, қоршаған ортаға және тұрақты құрылған Келешек жасайтын жұмыс пен ынтымақтастық арқылы бағытталған өмір образына деген ерекше қатынастар мен құндылықтары бар Жаңа өлшемді Адамды қалыптастыру.

Түйін сөздер: білім, бірқалыпты даму, адам капиталы, тұтастық және пән-аралық.

Annotation

The article is devoted to a new point of view on the education system which is based on the holistic and interdisciplinary approach towards the development of the human resources. The authors come to the conclusion that the essential basis of the education for the sustainable development is neither reduced down to transfer of a certain amount of knowledge of the sustainable development and realization of the Greens' Charter postulates on the reasonable eco-friendly way of living by the mankind, nor reduced down to warning about the forthcoming environmental disaster, etc. The essential basis for the proper education is the idea of breeding a Human Being of a New Type, who shares particular values, treats himself/herself and the environment in a particular amicable way and who pursues the way of living which leads him/her to sustainable future through constructive labor and cooperation.

Keywords: education, sustainable development, human resources, holistic and interdisciplinary approach.

В многогранной платформе G-Global, объединяющей мировое сообщество для разработки рекомендаций по глобальным вызовам современности, проводится онлайн сессия VII Астанинского Экономического Форума. На ее базе запущена и активно действует дискуссия «Повышение уровня образования как ключевой фактор развития человеческого капитала», организатором которой выступает Министерство Образования и Науки Республики Казахстан. На данный момент проект содержит более 35 докладов, раскрывающих те или иные аспекты дискуссии.

Педагоги, ученые и общественные деятели получили возможность плодотворного диалога по обсуждению проблем повышения уровня образования как ключевого фактора развития человеческого капитала. В связи с этим, нам бы хотелось проанализировать основные моменты этой проблемы.

Как известно, что сегодня наше государство не жалеет финансовых ресурсов для модернизации отечественной системы образования. Казахстанские учебные заведения совместно с зарубежными коллегами разрабатывают образовательные программы, адаптированные к ведущим мировым программам подготовки специалистов разного профиля.

Казахстанские педагоги и учителя получили возможность стажироваться за пределами Республики и повышать свою квалификацию в ведущих учебных заведениях мира. Широко практикуется академический обмен между профессорами и студентами с вузами партнерами. Самый, что ни на есть рядовой преподаватель, учитель получили широкие возможности для развития своего профессионального роста.

В качестве наиболее приоритетных моментов вышеназванной сессии указано: в Послании народу Казахстана «Социально-экономическая модернизация – главный вектор развития Казахстана» Глава государства Нурсултан Абишевич Назарбаев стратегической задачей построения эффективного общества на современном этапе обозначил модернизацию системы образования. Будущее современной цивилизации зависит не только от уровня тех-

нического прогресса и экономического роста. Оно все больше определяется ролью личности, готовой решать главные социально-экономические проблемы. Ведущим фактором в реализации этой глобальной задачи является система образования [1]. Тем самым, упор делается на развитие конкретной личности, именно личность рассматривается как капитал, основной ресурс современного устойчивого развития.

В 60-х-70-х годах XX века в рамках неоклассического направления западной экономической теории сформировалась концепция человеческого капитала. Со временем она «стала научным аргументом в пользу необходимости инвестиций в развитие социальной сферы и обоснованием высокой доходности подобных вложений. Безусловно, данная концепция стала отражением уже накопившихся социально-экономических изменений в обществе, требовавших научного осмысления и сознательного управления.

При этом политика целенаправленного формирования и накопления человеческого капитала в развитых странах – одно из важнейших, можно сказать, фундаментальных оснований для развития постиндустриального, и даже более того, постэкономического общества, поскольку ее инструменты и достижения способствовали подготовке более развитой рабочей силы, совершенствованию технологий и управления, смене отношения к непроизводственным отраслям – сферам непосредственного развития человека» [2].

Тем самым, эта концепция создала все условия для изменения или переосмысления роли конкретного субъекта, человека в устойчивом развитии экономики. Справедлива здесь точка зрения украинского исследователя Коровиной Н.В., которая отмечает: «в трансформационных обществах, в постсоветских странах, подход к работникам с точки зрения человеческого капитала еще может и должен сыграть свою положительную роль, так как отражает объективные основания доходности вложений в работника и отрасли, способствующие его развитию, тем самым стимулируя предпринимательские инвестиции.

На уровне же государства необходимо не только создавать условия для формирования и использования человеческого капитала в общественном производстве, но и вести более дальновидную, опережающую политику, а именно: способствовать развитию, финансировать, покровительствовать таким сферам и программам, которые отвечали бы формированию нового Человека – представителя новой цивилизации, постэкономического, устойчивого общества, для которого основной заботой является собственное развитие и самореализация, а деятельность становится, с одной стороны, ареной становления его личности, с другой – осознанным и добровольным (а не вынужденным) вкладом в общее дело» [2, 15].

Таким образом, формирование «нового Человека», устремленного к собственному развитию и самореализации является на сегодня главной заботой системы образования. Данное положение соответствует и основным приоритетам устойчивого развития. В течение последних 30-ти лет целенаправленными усилиями ООН, ЮНЕСКО, Римского клуба и других организаций активно продвигается Концепция устойчивого развития, направленной на предотвращение глубокого системного экологического кризиса.

Методологической базой разработки Концепции устойчивого развития являются труды известных ученых мира о сбалансированном развитии человечества. Среди них учение о биосфере и ноосферная концепция В.И. Вернадского, работы Э. Леруа, П. Тейяр де Шардена и многих других. Эта Концепция предполагает разработку собственных программ каждым государством, где основной постулат должен соответствовать принципам и методам экологически безопасного и экономически целесообразного существования населения этого государства и всего человечества в целом.

Не остался в стороне от этого процесса среди государств СНГ и Казахстан. В сборнике трудов «Устойчивое развитие: опыт стран СНГ» представлены самые разные доклады, позиционирующие точку зрения с самых раз-

ных многих стран содружества [3]. В докладе В.М. Захарова отмечено: успех реализации идей устойчивого развития во многом определяется их «адаптированностью» применительно к национальным и региональным особенностям.

Оптимизация решения этой задачи может способствовать объединению усилий соседних государств региона. Разработка совместных программ по устойчивому развитию, в свою очередь, определяет новые возможности взаимовыгодного сотрудничества по их реализации» [3, 3]. Что на наш взгляд вполне правомерно. Ведь оказавшись в одной «исторической лодке» государства Содружества имеют в основном одинаковый исходный уровень развития во всех отношениях: экономических, политических и социальных. Поэтому обзор национальных программ по устойчивому развитию особенно в ракурсе развития человеческого капитала по странам СНГ представляется нам целесообразным.

Так, в рамках программы устойчивого развития Азербайджана развитие человеческого капитала нашим коллегам видятся «в виде комплекса вопросов, связанных с образованием, здоровьем граждан, благополучием и экологичностью среды проживания и возможности самореализации разных слоев и групп населения [3, 11].

Приоритетными направлениями в сфере образования согласно Программе являются: «обеспечение равных возможностей по получению образования; повышение качества образования; улучшение управления образовательным процессом и разработка новых финансовых и экономических связей в рамках системы образования; расширения применения информационных технологий в системе образования; совершенствование сбора статических данных и мониторинга в системе образования» [3, 11].

Актуальными в свете развития человеческого капитала выступают рекомендации Армении для стран СНГ, где по модернизации образования предлагаются следующие меры: «обмен опытом по деятельности стран в рамках Декады ООН по образованию в интересах

устойчивого развития, в частности, преподавания в университетах дисциплин ориентированных на УР. Формирование ассоциации/коалиции вузов для устойчивого развития. Включение региональной сети в Международную сеть университетов по образованию в интересах устойчивого развития. Сотрудничество и обмен опытом по применению Хартии Земли в системе формального и неформального образования в интересах устойчивого развития» [3, 23].

Не менее продуктивными выступают предложения Киргизии, где в качестве первого предложения выступает необходимость разработки и принятия Национальной стратегии по образованию для устойчивого развития, разработку и введение стандартов по образованию для устойчивого развития как одного из компонентов системы оценки и контроля образования Киргизии и многое другое. Исследователи, тем самым подчеркивают особую миссию системы образования в устойчивом развитии. «Центром и конечной целью такого развития является человек. Поэтому, и сегодня, и в долгосрочной перспективе развитие человеческого капитала будет оставаться абсолютным национальным приоритетом Киргизской Республики» [3, 42].

Активное стремление постулатов Концепции устойчивого развития наблюдается в Молдове. Так, «в 2011 году между Министерством просвещения и Министерством охраны окружающей среды был подписан Меморандум о совместной деятельности в сфере образования для устойчивого развития, был разработан план действий, предполагающий участие всех заинтересованных государственных ведомств и структур неформального образования. Остается надеяться, что найдутся средства для его реального воплощения. Ведь комплексный, системный подход, основанный на принципах экологизации всего учебно-воспитательного процесса в школьном образовании, даст ощутимый в ближайшем будущем результат в целях образования для устойчивого развития» [3, 50].

Таким образом, краткий обзор докладов по состоянию и анализу реализации устойчивого

развития в странах СНГ показал самое главное: пути модернизации системы образования для устойчивого развития, прежде всего – это пути развития человеческого капитала через повышения уровня образования. Поэтому новая мировая парадигма развития человечества – устойчивое развитие ставит во главу угла модернизацию системы образования, направленной на «привитие ценностей, воспитание отношения, поведения и стиля жизни, необходимых для обеспечения устойчивого будущего».

Образование для устойчивого развития представляет собой процесс обучения тому, как принимать решения, нужные для обеспечения долгосрочного будущего экономики, экологии и равенства всех сообществ. Развитие мышления, ориентированного на будущее, – ключевая задача образования» [4].

Так, в декабре 2002 г. единогласно была принята Резолюция «О Декаде ООН по образованию для устойчивого развития, начиная с 1 января 2005 г. Эта программа «Образование для устойчивого развития» включает в себя четыре основные области: улучшение базового образования и содействие ему; переориентация образования на всех его уровнях с целью обеспечить устойчивое развитие; обеспечение понимания населением устойчивости развития; подготовка/обучение [4, 3].

Мы уже отмечали, что согласно Концепции устойчивого развития каждое государство должно разработать собственную программу по ее реализации. В связи с этим в 2006 году в Казахстане была принята «Концепция перехода Республики Казахстан к устойчивому развитию на 2007-2024 годы». В ней указано: «устойчивое развитие страны – это развитие, удовлетворяющее потребности настоящего поколения и не ставящее под угрозу возможности будущих поколений удовлетворять свои потребности. Для Республики Казахстан переход к устойчивому развитию является насущной необходимостью. Рост экономики за счет эксплуатации природных ресурсов может происходить только на определенном этапе. В современных условиях для роста и развития требуются более прогрессивные механизмы.

Устойчивое развитие необходимо для достижения целей Стратегии развития Казахстана до 2030 года» [5]. Одна из главных ролей в этой Концепции отводится системе образования, которая по задумке авторов должна соответствовать принципам устойчивого развития. В свете сказанного реальными мерами выступают: «создание в стране ряда элитных учебных заведений международного уровня и студенческих городков (кампусов); модернизации образования на научно-методическом уровне, создания принципиально новых структур, обеспечивающих взаимосвязь учебных, научных и производственных процессов; введения технологической подготовки в средней школе с целью развития у учащихся новых способностей и умений, включая умения проектировать, принимать решения и выполнять творческую работу, поддерживать высокий уровень инноваций; обеспечения равного доступа к полноценному образованию разным категориям обучающихся, создания условий для обучения старшеклассников в соответствии с их индивидуальными способностями и намерениями относительно продолжения образования, самореализации и обретения своего места на рынке труда» [5] и многое другое.

В связи с этим попытаемся определить, что изменилось в системе отечественного образования с 2006 года, с момента принятия Концепции перехода Казахстана к устойчивому развитию. По первому пункту: 19 января 2011 года принят Закон Республики Казахстан «О статусе «Назарбаев Университет», «Назарбаев Интеллектуальные школы» и «Назарбаев Фонд». Данный статус подразумевает право самостоятельно утверждать образовательные учебные программы, подразумевает принцип академической свободы учебных заведений, позволяет ускорить разработку и апробацию новых программ, модернизацию системы образования.

Так, в 2010 году открылось уникальное высшее учебное заведение – Назарбаев Университет, где каждая академическая программа разработана в партнерстве с международными университетами, входящими в список

лучших вузов мира. В его стенах преподают лучшие профессора, зарекомендовавшие себя в мировой академической среде. Так, «для создания устойчивого развития страны также необходимо развивать не только собственные кадры, но и построить систему, в которой мы можем создавать и воспроизводить свои новые знания, свои новые технологии, новые кадры.

Такая самовоспроизводящаяся «экосистема», в которой расцветают творческое и предпринимательское мышление, новаторство, тестируются новые технологии, бизнес-модели и другие проекты, и есть идеал инновационного технологического кластера» [6]. Таким кластером выступает «Назарбаев Университет», ставящий своей целью «сформировать современную инновационную экосреду в Казахстане, мобилизовав свой научный потенциал, ведущие международные кадры и талантливую молодежь страны» [6].

В 2008 году по инициативе Первого Президента Республики Казахстан Нурсултана Назарбаева запущен проект по созданию Интеллектуальных школ. С момента их открытия они стали экспериментальными площадками инновационных программ по уровням: начальная школа (в том числе дошкольное воспитание и обучение), основная школа и старшая школа. Сегодня они доказали, что их существование в системе отечественного образования более чем оправдано.

И думается, что они оправдали замысел Президента в развитии интеллектуального потенциала нации. Ведь даже, столь малый срок показал высокую востребованность таких типов школ в Казахстане. Ежегодно открываются по несколько Интеллектуальных школ в разных городах страны, где конкурс на поступление уже традиционно очень высокий. Так, в 2013 году, судя только по г. Алматы: приемной комиссии были приняты 5 627 документов претендентов для участия в конкурсе на присуждение образовательного гранта «Өркен». Пороговый балл по результатам конкурса набрали 1660 учеников (информация с сайта АО Назарбаев Интеллектуальные школы).

Инновационной была даже в 2013 году система конкурсного отбора на поступление в 7 классы этих школ. Конкурсные задания состояли из двух этапов: сдача предметного теста и теста способностей. Предметный тест разработан совместно с Институтом педагогических измерений Cito (Нидерланды), а тест способностей – с Центром талантливой молодежи Университета Джонса Хопкинса СТУ (США).

Согласно задумке разработчиков тестов оно состоит из двух секций: первая – «количественные характеристики», в ней выявляются способности оперировать цифрами на логического мышления; вторая заключается в выяснении способности детей «понимать и запоминать пространственную связь между объектами, мысленно вращать трехмерные объекты в пространстве и также мысленно складывать трехмерные фигуры» (7), и называется соответственно секцией «пространственного мышления».

По сведению, авторитетного специалиста по олимпиадной математике, директора Центра дополнительного образования «Пифагор» Жолдасова Асана: тесты составлены таким образом, что просто выясняют – есть способности у ребенка к изучению естественно-математических дисциплин, или их нет. Поэтому человеческий фактор в поступлении в Интеллектуальные школы ребят не одаренных просто исключен. Согласитесь, данный факт отраден.

Недаром девизом, отраженным в Стратегии развития автономной организации образования «Назарбаев интеллектуальные школы» до 2020 года (утвержденной от 18 апреля 2013 года) выступает – «Высокое качество и лидерство в образовании!». А миссия заключается в способствовании «повышению интеллектуального потенциала Казахстана через разработку и внедрение модели инновационной, полиязычной системы школьного образования естественно-математического направления, сочетающей в себе лучшие казахстанские традиции, международный опыт и практику» [8].

По второму пункту, Концепции перехода Республики Казахстан к устойчивому развитию на 2007-2024 годы, а именно «модернизации образования на научно-методическом уровне, создания принципиально новых структур, обеспечивающих взаимосвязь учебных, научных и производственных процессов» – можно сказать, что положительные результаты в отечественной системе высшего образования намечены.

К примеру, опыт Казахского Национального Педагогического университета имени Абая на базе которого, начиная, с 2008 года открыто более 10 научных лабораторий, НИИ и центров. Среди них: НИИ психологии, «деятельность которого направлена на проведение фундаментальных и прикладных исследований в области психологической науки, разработка и внедрение методологических, содержательных, технологических компонентов психологического обеспечения модернизации образования, профилактическая, диагностическая, консультативная помощь студентам, преподавателям, учителям-практикам, создание нормативно-правовой базы по повышению квалификации практических психологов по приоритетным направлениям» [9].

Приоритетным задачам устойчивого развития отвечает деятельность НИИ формирования интеллектуальной нации, созданного в 2012 году. Целью, которого является «разработка научно-теоретических основ формирования интеллектуальной нации в области непрерывного образования как основы развития Республики Казахстана» [9].

Достойное место в этом ряду занимает и Центр «Этнокультуры». Основное поле его деятельности – исследование проблем этнохудожественного и художественного образования в общеобразовательных школах, колледжах и вузах; нематериальное культурное наследие Казахстана, технология традиционной и современной керамики, теория и методика традиционных видов спорта (этноспорт).

Следует сказать, что поддержание культурного наследия является одной из частей устойчивого развития. Сохранение и расширение доступа к культурному достоянию,

предоставление возможности глубокого изучения национальной культуры и искусства Казахстана студенческой молодежью представляется нам крайне перспективным.

Еще одной инновацией, в этом направлении, инициированной ректором КазНПУ им. Абая академиком С.Ж. Пралиевым является введение в учебные планы всех педагогических специальностей инновационного курса «Артообразование». Этот учебный курс предназначен для студентов высших учебных заведений и содержит базовые сведения о специфике формирования и генезисе уникального культурного многообразия Казахстана на разных исторических этапах от древности до современности. Так, каждое НИИ, центр или лаборатория вносят свой вклад в устойчивое развитие, вернее в развитие человеческого капитала.

Гораздо сложнее обстоит дело с третьим пунктом мер в области образования по Концепции перехода Казахстана к устойчивому развитию, в частности, «введения технологической подготовки в средней школе с целью развития у учащихся новых способностей и умений, включая умения проектировать, принимать решения и выполнять творческую работу, поддерживать высокий уровень инноваций» [5].

Из года в год в общеобразовательной школе сокращаются часы по учебному предмету черчение и изобразительное искусство, которые призваны в некоторой степени способствовать формированию технологической подготовки учащихся. А «умение выполнять творческую работу» – это прерогатива художественного образования.

Исследование вопросов совершенствования системы художественного образования Казахстана, побудило провести на базе художественно-графического факультета КазНПУ им. Абая (ныне Институт искусств, культуры и спорта КазНПУ им. Абая) 5-6 ноября 2012 года Республиканский colloquium «Художественное образование Казахстана в XXI веке: совершенствование образовательных программ с учетом мировых тенденций» с участием международных экспертов из Южной Кореи, Сингапура, России и Узбекистана.

В ходе обсуждения актуальных вопросов художественного образования Казахстана куратор colloquium по линии ЮНЕСКО Музафаров Р.Р. отметил: современная школа критикуется за рационалистическую и технократическую ориентацию, отдающую приоритет познавательному развитию и недооценивающую роль творческого самовыражения. Художественное и эстетическое образование вносит вклад в развитие гармоничной и одухотворенной индивидуальности среди молодежи.

Пока немногие страны предоставили искусству музыки, танца, драмы, живописи и других культурных форм надлежащее место в учебных планах. Однако если задача всестороннего развития личности остается в числе национальных приоритетов, художественное образование будет занимать все более важное место в программах формального и неформального образования и продолжать играть ключевую роль в формировании и укреплении творческой окружающей среды [10]. Думается, с этих позиций художественное образование должно занять свое достойное место в развитии человеческого капитала, и шире устойчивого развития Казахстана.

По четвертому пункту – «обеспечение равного доступа к полноценному образованию разным категориям обучающихся, создания условий для обучения старшеклассников в соответствии с их индивидуальными способностями и намерениями относительно продолжения образования, самореализации и обретения своего места на рынке труда» можно сказать, что равный доступ к образованию в Казахстане был всегда. С мертвой точки, сдвинулась проблема инклюзивного образования. Вопросы самореализации учащихся старших классов во многом думается, будут решены при переходе на 12-летнее образование, где профильная школа как раз и направлена на их реализацию.

Итак, новое видение образования акцентирует внимание на целостном и междисциплинарном подходе к развитию человеческого капитала, рассмотрение его как новой модной дефиниции, подменяющей, некогда столь по-

пулярное экологическое образование сужает его глобальную идею. Сама сущностная основа образования для устойчивого развития – это не передача суммы определенных знаний об устойчивом развитии, это не только реализации постулатов хартии «зеленых» о разумном экологическом существовании современного человека, о надвигающейся экологической катастрофе и т.д.

Ее идея гораздо глубже, – это идея формирования Человека Нового формата, с особыми ценностями, отношениями к себе, к окружающему миру, и образом жизни, направленным на становление устойчивого Будущего через созидательную работу и сотрудничество. Ведь «мир изменился, будущее уже наступило и мы сами ответственны за свою жизнь» [11].

ЛИТЕРАТУРА

- 1 VII Астанинский экономический форум: Повышение уровня образования как ключевой фактор развития человеческого капитала. <http://www.group-global.org/ru/session/view/479>
- 2 Коровина Н.В. Человеческий капитал в современном цивилизационном процессе// Вестник Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина. – №802, 2008, – С.15-19.
- 3 Устойчивое развитие: опыт стран СНГ// Бюллетень Института устойчивого Общественной палаты РФ. – № 62, 2012. – С. 82.
- 4 Образование для устойчивого развития: Декада ООН по образованию для устойчивого развития (2005-2014)// Доклад Кластерного бюро ЮНЕСКО в Алматы по Казахстану, Кыргызстану, Таджикистану и Узбекистану, Электронный ресурс <http://www.ustoichivo.ru>
- 5 Концепция перехода Республики Казахстан к устойчивому развитию на 2007 – 2024 годы//«Академия Тринитаризма». – М., Эл – № 77-6567, публ.14119, 30.12.2006.
- 6 Орынбаев Е. Инновационный кластер «Назарбаев Университет»// Республиканская общественно-политическая газета «Литер», 2013. 06-18.
- 7 Рустем С. Школа будущего//Официальный сайт газеты «Кызылординские вести» <http://kv.ucoz.kz>, июнь 2013.
- 8 Стратегия развития автономной организации образования «Назарбаев интеллектуальные школы» до 2020 года// <http://nis.edu.kz>
- 9 Научно-исследовательские институты, центры, лаборатории КазНПУ им. Абая// Официальный сайт КазНПУ им. Абая, <http://www.kaznpu.kz>
- 10 Музафаров Р.Р. Концептуальные подходы ЮНЕСКО к художественному образованию//Материалы Республиканского коллоквиума «Художественное образование Казахстана в XXI веке: совершенствование образовательных программ с учетом мировых тенденций» (5-6 ноября 2012 года). – Алматы: КазНПУ им. Абая, 2012. – С. 31-38.
- 11 Рябова Н.В. В поисках гармонии. Образование для устойчивого развития / Наталья Викторовна Рябова, Татьяна Новикова. – Минск: Медисонт, 2010. – 102 с.

Интервью с Кабриным Валерием Ивановичем, доктором психологических наук, профессором кафедры психологии личности, руководителем магистерской программы «Практическая психология достижений личности», научным руководителем Лаборатории психологических практик факультета психологии Национального Исследовательского Томского Государственного Университета.

1. Уважаемый Валерий Иванович, одной из важных проблем или даже бед нашей психологии является путаница и смешение наиболее часто употребляющихся понятий, включая такие, как субъект, личность, индивид. Такое неестественное положение дел В.П. Зинченко охарактеризовал как «блуждание в трех соснах». В своей статье «Антропологическая судьба субъекта» и в других работах Вы также уделяете внимание этим вопросам. В связи с этим, какие неизжитые до сих пор стереотипы в осмыслении категории субъекта, на Ваш взгляд, присутствуют в психологии до сих пор?

В упоминаемой Вами работе я постарался акцентировать различия между четырьмя базовыми измерениями или ипостасями человека: *личность, субъект, индивид, организм*. Заметьте, именно в этой последовательности постепенно «уменьшается» собственно человеческое в человеке. Очевидно, что только личность и субъект свойственны именно человеку в отличие от других живых существ. Но еще более важно, что указанная последовательность этих измерений выражает именно холистический (от древнегреческого *holos* – целый, цельный) взгляд на человека, который предполагает не просто некую целостность, но разноуровневую отраженность разномасштабных целостных образований друг в друге.

При этом мы видим, что высшая целостность человека воплощается в его личности. Через сознание, совесть и высшие ценности она гармонизирует человека не только в отношениях с собой, но и с более сложными мирами – социумом, культурой, космосом. Именно она актуализирует человека в качестве *субъекта* как инициативного источника созидательной

деятельности, ориентированной на все новые достижения на базе развития способностей и интеллекта в целом.

Конечно, эту систему представлений невозможно недооценивать даже просто в прагматическом плане. Однако когда к субъекту *приравнивают* личность в связи с несколько утрированной трактовкой идеи С.Л. Рубинштейна его последователями, субъект превращается в «вершителя» (А.В. Брушлинский), творца (а не *со-зидателя*), причем очень способного, т.е. способного на все! Иными словами, нивелируется главная духовно-этическая сторона человека (акцентированная именно в его личности).

При этом не стоит забывать, что именно холистический принцип предлагает рассматривать субъекта в контексте подлинной личности.

2. Иногда психологию определяют как науку о внутреннем мире личности. В связи с этим хотелось бы знать, какой смысл Вы вкладываете в понятия «мир личности», «мир субъекта», «мир индивида», «мир организма», и каким образом Вы их соотносите и различаете между собой? Что такое мир человека в целом с психологической точки зрения?

Я стараюсь избегать соблазнительного эпитета «внутренний», поскольку он одновременно и убаюкивает, и погружает в иллюзию. Ведь относительно организма очевидно, что под скальпелем хирурга любая внутренность может стать внешностью. Следовательно, этот эпитет еще и маскирует то, что академические психологи стыдятся формулировать честно. Мир личности не находится ни в каких внутренностях, можно сказать, что он

в принципе не находится в физических координатах, поскольку принадлежит миру трансцендентального. Но это утверждение, далеко не очевидное физиологически настроенным психологам, предполагает фундаментальный пересмотр мировоззренческих и методологических оснований психологического исследования. Это своего рода коперниковский переворот. Например, нужно отважиться признать, что не образы находятся внутри нас (их там никто никогда не находил), а мы сами, если так можно выразиться, находимся в образах. Поразительным образом дети это понимают лучше профессиональных психологов.

Критикуя здесь редуционистскую иллюзию «внутреннего», я, по сути дела, перехожу к ответу на главный вопрос – почему я использую понятие «мир». Применяя холистический (целостный) принцип можно сказать, что мир человека образован *холархией миров*: личность, субъект, индивид, организм. При этом очевидно, что человек вовсе не ограничен собственной кожей, даже воздух он постоянно заимствует у среды (но это лишь в физическом понимании). Как существо духовное, человек в качестве личности гипотетически может быть ограничен лишь горизонтами его сознания, мысли. А осознаваемые мысли предполагают коммуникацию человека с собой, с другими и возможно с более сложными, чем он, мирами.

Ключевая простейшая характеристика *мира* (в отличие от *среды*) – это наличие коммуникативного процесса, его воплощающего. При этом коммуникативный процесс понимается как смыслообразующий, т.е. транслирующий смысловой, ментальный, духовный хронотоп личности. Мир как аналог квантовому энергетическому понятию поля образует *единство пространства и времени коммуникативного процесса*. Именно коммуникация, точнее транскомуникация воплощает единство мира человека через сообщаемость его *базовых миров* – личности, субъекта, индивида, организма. Например, внутренне звучащее сознание и совесть личности не только гармонизируют ментальность субъекта и непосредственный опыт индивида, но и моди-

фицируют множество физиологических процессов в организме. Так, неожиданная острота вызывает спонтанный органичный смех, а драматическая очищающая мысль – слезу. Но мы понимаем, что это только видимая часть айсберга органических изменений, которые могут проследиваться вплоть до клеточного и молекулярного уровня!

3. Как бы Вы могли оценить перспективы дальнейшего развития антропологического подхода в психологии, разработанного в школе Б.Г. Ананьева? Возможен ли какой-то синтез современных вариантов этого подхода с трансперсональной психологией? Какую смысловую нагрузку несет вводимое Вами понятие транскомуникации?

Разрабатывая комплексный антропологический подход в психологии (возможно, первый вариант *собственно антропологической* психологии), Б.Г. Ананьев, по сути дела, активно использовал холистический принцип. Поэтому с одной стороны, он хорошо понимал органичность психического и ввел перспективное для того времени понимание динамического соотношения вертикального (спинномозгового) и горизонтального (межполушарного) контуров регулирования в различные возрастные периоды. С другой стороны, он уже тогда признавал, что человек по существу принадлежит ноосфере (в связи с работами П.Т. Шардена). Возможности этого подхода до сих пор во многом не реализованы, но важно, что через ноэтическое измерение человек по сути признается принадлежащим трансперсональному пространству. К сожалению, последователи Б.Г. Ананьева не решились пока развернуть эту важную перспективу.

Возможно, здесь определенные трудности связаны с базовой концепцией человека в трудах Б.Г. Ананьева, где он, преодолевая идеологически уплощенное понятие личности в советской психологии, дополнил ее концептом «*индивидуальность*», где в соответствии с холистическим подходом подчеркивал уникальную целостность человека. Нужно отметить, что в мировой психологии феномен личности рассматривался значительно многограннее и достижение уникальной интегра-

ции рассматривалось как важнейший факт в становлении личности.

Другая, менее очевидная трудность, связана с собственно антропологическим подходом, где гласно или негласно за основу принимается принцип антропоцентризма.

То направление, в котором строятся мои работы, можно назвать *ноэтической психологией*. *Ноэзис* (от древнегреческого *poesis* – мышление, постижение, разумение) означает в рассматриваемом контексте как бесконечное постижение в наших переживаниях самого субъекта как чего-то трансцендентного. В отличие от этого *ноэма* (древнегреческое *poeta* – мыслимое содержание, интенция, мысль) выражает именно конституированный в мышлении *объект* мысли, каковыми субъект, живая личность быть не могут. Оба термина фигурировали уже у Платона и Аристотеля, переосмысливались затем Гуссерлем, но саму идею ноэтической психологии, как и понятие *homo poeticus*, предложил Дж. Уайт.

Принадлежность человека ноэтическому духовному миру, «семантической Вселенной» (В.В. Налимов), космическому сознанию предполагает выход за рамки антропоцентризма; здесь открывается перспектива и необходимость исследования трансперсональной природы и трансперсонального развития человека.

В связи с этим обнаруживается еще одна удивительнейшая характеристика предназначения личности – достигая уникальной интеграции, индивидуации (К. Юнг), она проявляет свою высшую интенцию – самопреодоления и *соучастия* в более сложном духовном мире. Поэтому я полагаю, что в данном направлении подход школы Б.Г. Ананьева неизбежно качественно преобразуется.

Например, в 1998 году, я предложил в русле трансперсональной перспективы концепцию «психологический универсум человека ноэтического». Этой теме был посвящен в этом же году Международный симпозиум в Томском государственном университете. Концепция универсума человека ноэтического непосредственно базируется на феномене и концепте транскомуникации. Этому посвящены многие мои работы. Основной смыс-

ловой акцент в этом понятии содержится в самой приставке «транс», включая всю ее многоуровневую семантику – от простейшего «транзит» до психологически емкого понятия «транс», включающего и выход за *прежние границы*, и *децентрацию* как *выход за рамки эго*, и *расширение* сознания, и транзиты в *новые состояния сознания*.

Следовательно, в понятии транскомуникации мы преодолеваем базовую иллюзию обыденной нормативной коммуникации (о том, что общаемся *с себе* подобным, о том, что партнер понимает мои высказывания так, как я понимаю, о том, что происходит обмен информацией и многое другое). Если говорить коротко, в транскомуникации человек как уникальный коммуникативный мир общается с уникальным коммуникативным миром Другого как «инакового», где взаимопонимание возможно только при взаимной децентрации, в которой человек и себя способен понять в качестве становящегося иным. Можно сказать, что в отличии от нормативной коммуникации, транскомуникация – это всегда сотворчество с выходом *в новое качество*, даже если человек общается только с собой. Отсюда открывается возможность и перспектива исследования *транскомуникабельности* человека и относительно более простых коммуникативных миров «братьев меньших», и относительно более сложных коммуникативных миров, духовную принадлежность к которым человек, возможно, ищет всю жизнь. В заключение тем, кто желает более глубоко вникнуть в проблематику транскомуникации, я бы порекомендовал, например, следующие работы:

– Кабрин В.И. *Коммуникативный мир и транскомуникативный потенциал: теория, методы, исследования*. – М.: Смысл, 2005.

– *Транскомуникация: преобразование жизненных миров человека. Коллективная монография /Под ред. В.И. Кабрина*. – Томск: Изд-во Томского университета, 2011. – 400 с.

Мои работы можно найти также по адресу: http://persona.tsu.ru/kabrin_v_i/&persona_page=contacts или обратиться непосредственно на мою электронную почту kabrin@list.ru

К.К. ЖАМПЕИСОВА

*Казахский национальный педагогический университет имени Абая
khorlan_17@mail.ru
г. Алматы, Казахстан*

НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕЯ И НАЦИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В данной статье сделана попытка раскрытия этнокультурного и гражданского понимания сущности национальной идеи в полиэтничном обществе, в их единстве и взаимосвязи.

Ключевые слова: национальная идея, полиэтничная республика, этнокультурное понимание, этническая и гражданская идентификация.

Бұл мақалада көпэтникалық қоғамдағы ұлттық идеяның мәнін этномәдени және азаматтық тұрғыдан түсіндіруге талпыныс жасалған.

Түйін сөздер: ұлттық идея, полиэтникалық мемлекет, көпмәдени сана, этникалық және азаматтық идентификация.

Annotation

In this article an attempt is made to the disclosure of ethno-cultural and civil understanding of essence of the national idea in a multiethnic society.

Keywords: national idea, a multi-ethnic state, multi-cultural consciousness, ethnic and civil identity.

Висследованиях по вопросам сущности понятия «национальная идея» отмечается:

- национальная идея определяет смысл существования того или иного народа, этноса или нации. Любое государство или общество, которое строит свое будущее, обязательно должно опираться в этом на свою национальную идею. Общество, которое не опирается на свою национальную идею, обречено, оно непременно сойдет со своего пути. Поэтому, если она будет определена правильно, то будет судьбоносной, исторической и созидательной для нации [1];

- подлинная национальная идея – это идея совершенствования, причем прежде всего духовного совершенствования народа. И идея эта – абсолютно универсальна. В этом аспекте понятие национальной идеи, можно рас-

сматривать как принцип устройства жизни народа. Это такой принцип устройства жизни, который соответствует уму, разуму и душе народа. Это принцип устройства жизни, который недостаточно продуктивно осуществляется в настоящем. Это конструктивно выраженная мечта живущих поколений о будущем, которая едина с мечтами о будущем предыдущих поколений. Это принцип жизнеобеспечения народа, который связан с рачительным использованием богатств родной Земли [2].

- национальная идея представляет собой комплекс ориентаций, ценностей и идеалов мировоззренческого характера, направленных на консолидацию народа Казахстана, устойчивое социально-экономическое развитие общества, укрепление безопасности и независимости государства. Национальную идею невозможно просто придумать. Ее ком-

поненты содержатся в глубинах национального самосознания, отражая картину национального бытия, она находит свое выражение в философии, истории, науке, поэзии, литературе, музыке, живописи, танце, искусстве, языке народа [3].

Как видим, являясь особой, специфической формой национального самосознания, национальная идея, как компонент духовной жизни общества, выполняет смыслообразующую, этноформирующую, ценностно ориентирующую и общественно консолидирующую функции. В ее основе лежат такие ценности, как духовность нации, любовь к историческому облику и творческому акту своего народа, вера в его духовную силу, его духовное призвание, понимание народом своей культурной самобытности и духовной миссии, глубин и перспектив общественного развития, единство исторической памяти и образа будущего.

С учетом вышесказанного отметим: всестороннее изучение стратегических проектов, Посланий Президента Республики Казахстан свидетельствуют о том, что в постсоветский период, на протяжении всех лет развития независимости нашего государства, провозглашаемая национальная идея разрабатывалась в соответствии с вышеобозначенными положениями. Важнейшей ее особенностью являлось то, что она всегда представлялась в единстве и взаимосвязи с ее этнокультурной и гражданской составляющих.

Она всегда была направлена «на отработку и утверждение идеологии консолидации, согласия и взаимопонимания как конструктивного элемента, спланивающего представителей всех народов и этносов, проживающих на территории Республики Казахстан, на платформе «Казахстан – наш общий дом, общая Отчизна» [4].

Сегодня в Казахстане речь идет о модели национального строительства Казахстана, а в перспективе Мощного Казахского государства, вокруг государствообразующего этноса – казахов.

Формирование единого народа Казахстана, как гражданского сообщества, вокруг казахского этноса, является для Казахстана

принципиально важным вопросом. «Один из крупнейших современных этнополитологов и теоретиков нации Энтони Смит отмечает, что реальная практика национального строительства в различных государствах современного мира основана на принципе «и - и». Этот способ построения нации, один из самых распространенных в мире, называется моделью «доминирующего этноса» [3].

Актуальность и приоритетность осмысления сущности национальной идеи, в единстве его этнокультурной и гражданской составляющих, при доминировании этнокультурной, определяется тем, что в «Концепции формирования государственной идентичности Республики Казахстан» отмечается: «современные границы страны «полностью соответствуют исторически сложившемуся ареалу расселения казахского народа... Этническим центром казахов является Казахстан. Нигде в мире они не обладают другой государственностью, которая проявляла бы заботу о сохранении и развитии казахов как этноса, об их культуре, образе жизни, языке, традициях» [5].

В Послании «Стратегия «Казахстан-2050» - Новый политический курс состоявшегося государства» Глава государства, актуализируя вопросы, связанные с проблемами духовного единения и преемственности поколений, формирования у нее национального самосознания и нового казахстанского патриотизма, говорил о том, что адекватный ответ вызовам времени можно дать только при условии сохранения культурного кода (языка, духовности, традиций) нации. «Если нация теряет свой культурный код, то разрушается и сама нация [6].

«Надо знать историю своей земли, своего народа. Это очень важно. Не зная истории, истоков возникновения народа, как можно его любить?!» [7]. И это вполне правомерно, так как национальная составляющая – неотъемлемая часть сознания современного человека. Во всех цивилизованных странах смыслом современного образования является воспитание человека национальной культуры, способного включаться в различные формы дея-

тельности и мышления, вступать в диалог с целью поиска различных культурных смыслов. В литературе по национальному вопросу такой подход называется «этнокультурным пониманием нации» [3].

Вместе с тем, в полиэтническом (многонациональном) государстве, каким на сегодняшний день является Казахстан, национальная идея не может быть ориентированной только на государствообразующую нацию. Основной функцией национальной идеи, как уже было сказано выше, является не только этноформирующая, но и консолидирующая, смыслообразующая, направленная на объединение всех граждан страны, независимо от их этнической принадлежности, в единый народ Казахстана, на основе общности их казахстанского гражданства. Такой подход называется в современной этнополитологии «гражданским пониманием нации» [3].

Сегодня полиэтническая, надэтническая современная политика Казахстана направлена на развитие поликультурного сознания казахстанцев, на их идентификацию с казахским государством, где человек, будь он казах, русский или татарин, христианин или мусульманин, сохраняя свою национальную принадлежность, должен идентифицировать себя как представителя Казахского государства.

Казахский же народ, в условиях глобализации, должен стать «системообразующим началом» в консолидации казахстанского общества, формирования адекватного уровня как национальной (этнической), так и гражданской (государственной) идентичности граждан страны.

Возлагая особую ответственность на казахов, за сохранение мира и покоя в Казахстане, Н.А. Назарбаев говорит: «Мы должны совершенствоваться, мы должны быть достойными людьми, и только тогда нас будут уважать, будут уважать нашу историю, культуру, традиции, язык» [8].

Исходя из выше обозначенных положений отметим следующее. В Послании народу Казахстана «Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» [9].

Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев поручил разработать и принять патриотический акт «Мәңгілік Ел». Глава государства назвал «Мәңгілік Ел» национальной идеей. В этой связи хотелось бы отметить: 12 декабря 2013 года, в преддверии Дня независимости Республики Казахстан, на базе КазНПУ им. Абая, проходил круглый стол на тему: «Қазақ елі» – проект нового времени» [10]. Цель Круглого стола: обоснование роли и значения внедрения предмета «Қазақ елі» в высших учебных заведениях Казахстана.

Актуальность и значимость внедрения в вузах Казахстана предмета «**Қазақ елі**» определялась авторами концепции (Пралиев С.Ж., Нарыбаев К.Н., Жампеисова К.К., Койгельдиев М.К., Молдабеков Ж.Ж., Кан Г.В., Иманбаева С.Т., Хан Н.Н., Калиева С.И., Намазбаева Ж.И., Кайдарова А.Ж., Берикханова А.Е., Сайдахметов Б.), исходя из того, что сегодня в нашем государстве, идут активные процессы глобализации и интеграции в мировое образовательное пространство. А это все более обостряет проблему воспитания нового поколения специалистов, социально активных членов общества с высоким уровнем интеллектуального потенциала, ответственных за развитие и сохранение духовных ценностей национальной культуры, обладающих высокой культурой межнационального общения, способных преодолевать стереотипы национального самосознания и строить конструктивный диалог с представителями других культур.

С учетом сказанного в Концепции отмечается: сегодня должно стать аксиомой – путь в страну с конкурентоспособным человеческим капиталом, путь к Обществу Всеобщего Труда, путь к совершенно иному качеству жизни возможен только через нравственно-духовное возрождение нации.

Как считают авторы Концепции, в решении этого вопроса внедрение предмета «**Қазақ елі**» в вузах Казахстана (основное назначение которого воспитание у будущих специалистов высокого уровня национального самосознания, гражданской ответственности и патриотизма) как обязательного, не только на уровне средней,

но и высшей школы должно сыграть неосценимую роль.

По мнению авторов, характерной особенностью содержательной стороны данного предмета является то, что все темы в ней рассматриваются в логической последовательности, в единстве и взаимосвязи важнейших составляющих национальной идеи (этнокультурной и гражданской) и направлены на всемерное формирование национального самосознания будущих специалистов.

Так, в основных положениях Концепции отмечается следующее.

Первое. Формирование национального самосознания личности обучающегося осуществляется путем обучения родному языку, ознакомления с историей, духовной и материальной культурой казахского народа, его национальной ментальностью, своеобразием мировоззрения, обычаями и традициями, ценностными ориентациями и следование им на практике. Это путь формирования этнической, идентификации, этнической социализации личности.

В этой связи формирование национального самосознания у будущих специалистов в контексте национальной идеи (для представителей государствообразующей нации), должно осуществляться на уровне этнической идентификации, этнической социализации и направлено на формирование образа «Я – КАЗАХ». С этих позиций организация учебно-воспитательного процесса в учреждениях образования Казахстана должна осуществляться с учетом национально особенного и восполнения пробела в содержании образования «национально особенным» компонентом, ибо только в этом случае можно говорить о формировании национального самосознания, национального чувства, национального характера личности.

Второе. Преамбула казахстанского Основного Закона начинается словами: «Мы, народ Казахстана, объединенный общей исторической судьбой...» Казахстан стал родиной для всех проживающих здесь людей, представителей различных национальностей и вероисповеданий. Они объединены общей

исторической судьбой. Ничто не объединяет людей разных национальностей лучше, чем взаимоуважение, основанное на понимании духовного мира, менталитета, знания языка, обычаев, традиций, истории, национальной культуры государствообразующего этноса». В этой связи формирование национального самосознания у будущих специалистов (как для представителей государствообразующей нации, так и для представителей других национальностей), должно быть направлено на формирование гражданской, надэтнической, государственной идентификации, то есть формирование образа: «Я – ПРЕДСТАВИТЕЛЬ КАЗАХСКОГО ГОСУДАРСТВА».

Следовательно, национальное воспитание будущих специалистов должно рассматриваться как синтез общего и особенного. То есть оно должно представлять собой диалектическое единство общего и особенного в воспитательной практике и взглядах на воспитание, т.е. общего для всех народов, проживающих на казахской земле и специфического для конкретного этноса, в данном случае казахского.

Третье. Национальное воспитание и образование являются органической частью развития общества и потому «научно обоснованное, правильно организованное национальное воспитание будущих специалистов предполагает не только формирование национального самосознания на уровне исторического хода развития казахского народа, но и перспективы развития всего народа Казахстана в целом. И это, как отмечают авторы, вполне правомерно. Происходящее в современном мире объективное расширение информационных потоков, затрагивающее практически все направления человеческой деятельности, оказывает мощное влияние на определение содержания национальной политики Казахстана, национального воспитания будущих специалистов в том числе.

А это свидетельство того, что в современных условиях осуществление национального воспитания будущих специалистов должно определяться потребностями общества во всемерной активизации интеллектуального и

духовно-творческого потенциала личности. Многочисленные исследования отечественных и зарубежных авторов подтверждают зависимость прогрессивного продвижения общества от уровня развития его интеллектуального и управленческого ресурса. Еще в XIX веке французский ученый Луи Пастер предвидел, что из всех народов первым будет всегда тот, кто опередит другие в области мысли и умственной деятельности.

Этот вывод становится особенно актуальным в период перехода от индустриальной к постиндустриальной стадии развития общества, когда возрастает роль знания и информации. Естественным следствием данного процесса является усиление значения интеллектуального потенциала личности, который все более определяет ее социальный статус и жизненные перспективы. Одновременно высокий уровень развития интеллектуального потенциала граждан и наличие возможностей для его реализации являются условиями для нормального функционирования социальной системы.

Следовательно, как отмечают авторы Концепции «Қазақ елі – проект нового времени», процесс формирования национального самосознания будущих специалистов в вузах Казахстана, в контексте национальной идеи, должен осуществляться в трех плоскостях: формирование национального самосознания будущих специалистов на уровне «Я; МЫ; ВМЕСТЕ – ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ, КОНКУРЕНТОСПОСОБНАЯ НАЦИЯ».

При таком подходе основным вектором развития национального самосознания, менталитета, гражданственности и патриотизма личности будущего специалиста должно стать движение от этнической идентификации (Я – этнокультурное понимание нации), консолидации, согласия и единения (МЫ – гражданское, надэтническое, государствен-

ное понимание нации) к интеллектуальной и конкурентоспособной нации (ВМЕСТЕ).

ЛИТЕРАТУРА

1 Куддусов Х.С. Национальная идея и ее специфические особенности в условиях обретения независимости. – Дисс. канд. политич. наук. – Душанбе, 2002. – 146с

2 Телемтаев М. Национальная идея российского народа. ИД «ЭКО», – М., 2005, – 406 с.

3 Нысанбаев А., Кадыржанов Р. Национальная идея Казахстана: гражданская или этническая? <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1166999820>

4 Лапенко М.В. Идеиная консолидация казахстанского общества <http://www.contur.kz/node/161>

5 Концепция формирования государственной идентичности Республики Казахстан. (Одобрена распоряжением Президента Республики Казахстан 23 мая 1996 г. N2995.) // Казахстанская правда. 1996. 29 мая.

6 Стратегия «Казахстан-2050» – Новый политический курс состоявшегося государства». – Астана, 2014.

7 Из выступления Президента Назарбаева Н.А. перед школьниками, г. Астаны 3 сентября 2013. // Казахстанская правда. – 4 сентября, 2013.

8 Из лекции Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева в Евразийском Национальном Университете имени Л.Н. Гумилева, май 2006.

9 Послание Президента Республики Казахстан-Лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее»(2013.)

10 Проект Концепции «Қазақ елі – проект нового времени»// Учитель Казахстана (№ 1-3(2954), январь 2014.

УДК 374.33

М. АБСАТОВА, А.МОШКАЛОВ М.УШАТОВ

Казахский национальный педагогический университет имени Абая
г. Алматы, Казахстан

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМЫ ЛИДЕРСТВА

Аннотация

В статье раскрываются основные подходы к проблеме лидерства. Анализ научной психолого-педагогической литературы показал, что интерес к лидерству и попытки осмыслить этот сложный и важный социальный феномен восходят к глубокой древности.

Ключевые слова: лидерство, лидерские качества, лидер, характеристика, способность, умение управлять.

Мақалада көшбасшылық мәселесіне қатысты негізгі ұстанымдар қарастырылады. Ғылыми психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді талдау арқылы біз көшбасшылыққа деген қызығушылық және осы күрделі, әрі маңызды әлеуметтік мәселені түсіну ежелгі зерттеулерге жататынын анықтадық.

Түйін сөздер: көшбасшылық, көшбасшылық қасиеттер, көшбасшы, сипаттама, қабілет, басқару қасиеті.

Annotation

The article describes the main approaches to the problem of leadership. Scientific analysis of psychological and educational literature showed that the interest to the leadership and an attempt to understand this complex and important social phenomenon date back to antiquity.

Keywords: leadership, leadership qualities, leader, characteristics, ability, managing skills.

Происходящие в Казахстане позитивные процессы, связанные, прежде всего, со стабилизацией общественно-политической жизни, социально-экономического положения людей, модернизацией образования, выдвигают принципиально новые требования к профессиональной подготовке молодых специалистов.

Государством определен социальный заказ на воспитание человека профессионально компетентного, нравственно развитого, конкурентоспособного, обладающего лидерскими качествами, способного к сотрудничеству, готового самостоятельно принимать решения в ситуации выбора, нести ответственность за судьбу страны.

Учебные заведения системы высшего профессионального образования всемерно учитывают требования современного социума:

в настоящее время в вузах ведется работа по переходу к обучению, основанному на компетентностном подходе, что позволит обеспечить персональную эффективность и мобильность выпускников в изменяющихся условиях рынка труда и реализацию Казахстаном положений Болонской декларации.

Вместе с тем, как свидетельствует анализ существующей практики, при ориентации учебно-воспитательного процесса высшей школы на подготовку специалиста имеет место отсутствие деятельности по привитию обучающимся лидерских качеств.

Анализ работ педагогов и психологов по вопросам развития лидерских качеств у студентов позволил выявить, что данной проблеме в условиях вуза, уделяется недостаточно внимания.

Таким образом, можно констатировать, что в настоящее время в теории воспитания и в практике деятельности вузов сложились необходимые предпосылки для более глубокого теоретического осмысления и системного представления развития лидерских качеств личности студента.

Необходимо отметить, что анализ научной психолого-педагогической литературы показал, что интерес к лидерству и попытки осмыслить этот сложный и важный социальный феномен восходят к глубокой древности. Так, уже античные историки Геродот, Плутарх и другие уделяли политическим лидерам главное внимание, видя в героях, монархах и полководцах творцов истории.

Феномен лидерства на протяжении веков волновал сознание многих исследователей. В начале XX столетия началось изучение управления. Руководство и лидерство стали объектом исследования. В 30-50 годах был предпринят ряд крупномасштабных исследований на системной основе [1].

Начиная с 70-х годов XX века интерес к изучению лидерства начал расти еще больше, о чем свидетельствует появление работ Дж.Мак Грегора Бернса, Р. Такера, Б. Келлермана, Дж. Пейджа [1].

Лидерство – многоаспектное социальное явление. Феномен лидерства проявляется в любых более или менее организованных группах, стремящихся к какой-либо общей цели. Трудно дать общее определение лидерства. Это объясняется тем, что лидерство проявляется всегда и везде, где группе людей приходится решать какие-либо проблемы, затрагивающие интересы всех или большинства ее членов [2].

Можно выделить следующие основные подходы к его изложению:

1. Лидерство – это разновидность власти, которая осуществляется одним или несколькими индивидуумами. Отличием этой власти является направленность сверху вниз.

2. Лидерство является управленческим статусом, социальной позицией, связанной с принятием решений, это руководящая должность.

3. Лидерство – это вид влияния на других людей, который отвечает следующим условиям:

- влияние должен быть постоянным, а не эпизодичным;
- влияние лидера должно распространяться на всю группу (организацию);
- лидер должен иметь явный приоритет во влиянии;
- влияние лидера, особенно организационного, должно опираться не на прямое применение силы, а на авторитет или хотя бы признание правомерности управления.

4. Лидерство – это неформальное влияние. Оно отличается от руководства, которое предусматривает достаточно жесткую и формализованную систему отношений управления – подчинение.

5. Лидер – это символ общности и образец поведения группы. Он «выдвигается» снизу, преимущественно стихийно и принимается последователями [3].

Как известно, слова «лидер» или «лидерство» мы привыкли видеть в устойчивых словосочетаниях: политический лидер, лидер нации, религиозный лидер. Речь идет о людях, сумевших повлиять на ход истории своей непоколебимой верой в правоту дела, способностью вдохновить и повести за собой массы людей.

«Лидерство требуется для всех компонентов системы», – отмечал Э. Деминг [4]. И, прежде всего, важна лидирующая роль высшего руководства, без которой конструктивные преобразования затруднены, а то и вовсе невозможны. Очевидно, что лидерство – ключевой элемент инновационного процесса и поддержки культуры качества в организации. Лидерство – это ключ, который открывает путь к успеху в бизнесе.

Р. Эджмен [5] говорит, что успех новой, нацеленной на качество организации зависит от лидерства, которое создает для этого внутренние условия. Несомненно, окончательный успех корпорации будет зависеть от способности ее сотрудников творчески работать вместе для достижения общей цели. Но здесь опять-таки не обойтись без лидерства, кото-

рое питает, поддерживает нужные умения и требуемое отношение. Сегодня лидерство – это не больше чем определение высоты, на которую надо подпрыгнуть [6].

Лидерство – компонент не только неотъемлемый, но и незаменимый. Его отсутствие повлечет за собой значительные потери конкурентоспособности [7].

Лидерство есть везде, где есть власть и организация. Само слово «лидер» в переводе с английского («leader») означает «ведущий», «руководящий». В этом сохраняющемся и сегодня значении оно издавна знакомо всем народам.

Значительный вклад в исследование политического лидерства внес Макиавелли [8]. В его трактовке политический лидер – это государь, сплывающий и представляющий все общество и использующий любые средства для поддержания общественного порядка и сохранения своего господства. Разработанные Макиавелли практические советы для правителей, предполагающие искусное сочетание хитрости и силы, высоко ценили Кромвель, Наполеон и многие другие выдающиеся политики [8].

Концепцию лидерства, оказавшую заметное влияние на последующую политическую мысль и практику, разработал Фридрих Ницше (1844-1900). Он пытался обосновать необходимость формирования высшего биологического типа – человека-лидера, сверхчеловека. «Цель человечества, – писал Ницше, – лежит в его высших представителях... Человечество должно неустанно работать, чтобы рождал великих людей – в этом, и ни в чем ином, состоит его задача» [9; 88].

Непосредственное воздействие на современные концепции лидерства оказал Габриель Тард (1843-1904), один из основоположников теории социализации. Г. Тард пытался доказать, что основным законом социальной жизни является подражание последователей лидеру. Большинство населения неспособно к самостоятельному социальному творчеству. Единственный источник прогресса общества – открытия, сделанные инициативными и оригинальными личностями [9; 89].

Тем не менее, проведенные исследования не позволили получить однозначное представление о чертах личности лидера. В 1948 году Ральф Стогдилл сопоставил более 50 исследований, посвященных чертам характера лидеров, чтобы выработать единую модель, но в конечном итоге пришел к выводу, что такой модели не существует.

Многие исследователи пытались определить набор характеристик, делающий человека лидером. При этом они, сообразуясь с уровнем развития производства на рассматриваемом этапе, ставили на первое место то физическую силу, то интеллект.

Так, исследования руководителей выявили десять основных характеристик, свойственных современному лидеру:

- умение формировать управленческую команду;
- стратегическое видение развития бизнеса;
- умение управлять стратегическими изменениями в развитии бизнеса;
- способность принимать решения в условиях неопределенности;
- фактор самодисциплины и организованности;
- умение делегировать полномочия и контролировать получение необходимых результатов;
- способность налаживать конструктивные взаимоотношения внутри коллектива;
- умение налаживать и поддерживать конструктивные отношения с внешними сторонами;
- детальное знание бизнес-процессов и производственной специфики своего предприятия или отрасли;
- способность к ведению переговоров и убеждению в правоте своей позиции.

Анализ научной литературы показал, что понятие лидерства неотделимо от понятия личного авторитета, это социально-психологический процесс в группе, который строится на влиянии личного авторитета лидера на поведение членов группы.

Роль лидера заключается в умении повести за собой людей, обеспечить существование таких связей между людьми, которые спо-

собствовали бы решению конкретных задач в рамках общей единой цели.

Лидерство и руководство во многом тождественные понятия, в западной психологии они имеют одно и то же значение. Руководство обеспечивает превращение возможности в реальность. Эффективное руководство должно быть направлено на определение, развитие, объединение и обогащение потенциала организации и способностей ее сотрудников.

Эффективный руководитель, так же, как и лидер, оказывает влияние на своих подчиненных или соратников, с помощью которого побуждает их к движению к определенным целям.

Необходимо отметить, что «Лидерство – один из механизмов интеграции групповой деятельности, когда индивид или часть социальной группы выполняет роль лидера, т.е. объединяет, направляет действия всей группы, которая ожидает, принимает и поддерживает его действия. Частично перекрываясь понятиями «управление», «руководство», лидерство характеризует вместе с тем и специфическую форму отношений в группе или организации» [13].

«Лидер – член группы, который в значимых ситуациях способен оказывать существенное влияние на поведение остальных участников» [10]. Определения, даваемые в энциклопедических изданиях этих годов, почти совпадают друг с другом и выглядят следующим образом: «Лидер – член группы, за которым она признает право принимать решения в значимых для нее ситуациях, т.е. наиболее авторитетная личность, реально играющая центральную роль в организации совместной деятельности и регулировании взаимоотношений в группе» [11].

«Руководитель – лицо, на которое официально возложены функции управления коллективом и организации его деятельности» [12].

Общим моментом для всех определений лидерства в западной социальной психологии является признание важным фактором стимулирования лидером действий членов группы во время достижения ими групповых задач.

В этом смысле лидер оказывается человеком, который вплотную подходит к реализации норм и ценностей группы.

Таким образом, обобщая вышеизложенное необходимо отметить, что до сих пор исследователи феномена лидерства не пришли к единому мнению об обязательном наборе качеств эффективного лидера.

ЛИТЕРАТУРА

1 Соловых Н.Н. Теоретико-методологические основы природы феномена лидерства // III Международная заочная научно-практическая конференция «Инновационные процессы и корпоративное управление» – Минск, 2011.

2 Рос Дж., Морис С., Уилкоккс Г, Нейзел Э. Лидер и команда. Практическое руководство лидера эффективной команды. – М.: 2005. – 296 с.

3 Безуглый Д.Л. Лидерство и управление командой. Государственный университет – Высшая школа экономики. – М., 2007. – 100 с.

4 Нив Г.Р. Пространство доктора Деминга. Кн. 1: Пер. с англ. – Тольятти: Городской общественный фонд «Развитие через качество», 1998. – 332 с.

5 Edgeman Rick L. Principle – centered leadership and core value development // The TQM Magazine, 1998, Vol.10, 3, – P.190-193.

6 Horner Melissa. Leadership theory: past, present and future // Team Professional Management, 1997, Vol.3, 4, – P.270-287.

7 Фостер Р. Обновление производства: атакующие выигрывают: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1987. – 272 с.

8 Макиавелли Н. Государь: Сочинения. – М.: 1999. – 656 с.

9 Шалагинова Л.В. Психология лидерства. – СПб.: 2007. – 458 с.

10 Душков Б.А., Королев А.В., Смирнов Б.А. Энциклопедический словарь: Психология труда, управления, инженерная психология и эргономика, 2005.

11 Словарь / Под. ред. М.Ю. Кондратьева // Психологический лексикон. Энциклопедический словарь в шести томах / Ред.-сост.

Л.А. Карпенко. Под общ. ред. А.В. Петровского. – М.: ПЕР СЭ, 2006. – 176 с.

12 Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Словарь конфликтолога, 2009.

13 Вечорко, Г.Ф. Основы психологии и педагогики: ответы на экзаменац.вопр. / Г.Ф. Вечорко. – Минск: ТетраСистемс, 2007. – 160 с.

ӘОЖ: 378.013.42:159.955

А.Ә. БУЛАТБАЕВА, С.Е. ШОШАБАЕВА

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті

Жалпы және этникалық педагогика кафедрасы

bulatbaeva@yandex.kz

sandu_05_91kz@mail.ru

Алматы қ., Қазақстан

КРЕАТИВТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация

Қазіргі қоғамда кәсіби қызметтің түрлі салаларында креативтілік адамның табыстылығының басты факторларының бірі болып табылады. Алуан түрлі лауазымға үміткерлерге қойылатын талаптар тізімінде креативтілік және шығармашыл ойлай алу қабілеті болуы жиі кездеседі. Авторлар креативтілік қандай дәрежеде болмасын, барлық адамға тән қасиет, ол басқарылады және дамытуға болады деген жетекші ойды негіздейді. Мақалада «креативтілік» анықтамасына талдау берілген, оны қалыптастыру негіздері, өлшемдері мен әдіс-тәсілдері сипатталған.

Түйін сөздер: креативтілік, шығармашыл тұлға, креативті үдеріс фазалары, креативтілікті қалыптастыру үдерісі.

В современном обществе в различных отраслях профессиональной деятельности креативность выступает как один из ведущих факторов успешности человека. В перечнях требований к кандидатам на самые разные должности нередко встречаются креативность и творческое мышление. Авторы обосновывают ведущую идею о том, что вне зависимости от того, как развита креативность, она присуща любому человеку, ею можно управлять и развивать. В статье анализируется сущность понятия «креативность», обосновываются основы формирования креативности, его показатели и приемы развития креативности студентов в образовательном процессе вуза.

Ключевые слова: креативность, творческая личность, фазы креативного процесса, процесс формирования креативности.

Annotation

In modern society, in various sectors of professional activity creativity emerges as one of the leading factors in the success of a person. In the list of eligibility requirements for a variety of positions not rare creativity and creative thinking. Leading authors justify the idea that no matter how well developed it is creativity, to any person, it is possible to manage and grow. The paper analyzes the essence of the concept of “creativity”, justified basis for the formation of creativity, its indicators and methods of developing the creativity of students in the educational process of the university.

Keywords: creativity, creative personality, the phase of the creative process, the formation of creativity.

Кіріспе

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңындағы білім беру жүйесінің міндеттері жөніндегі бабына сәйкес «тұлғаның шығармашылық, рухани және жеке мүмкіндіктерін қалыптастыру, адамгершілік пен салауатты өмір салтының берік негіздерін қалыптастыру, жеке басының дамуы үшін жағдай жасау арқылы ой-өрісін байыту», – қажеттігі айқын көрсетілген [1].

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасында «...барлық балалар, оқушылар, студенттер мен педагог қызметкерлер Өзін-өзі танудың негізін, жалпыадамзаттық құндылықтардың дамуын меңгеретін болады. МЖБС коммуникативтік дағдыларды, ақпараттар мен технологияларды басқара білуді, проблемаларды шешуді, іскерлік пен креативтілікті қалыптастыратын білімді алудағы тұлғаның дамуын, дербестігін қамтамасыз ететін нәтижеге бағытталады», – деп атап көрсетілген [2].

Қазіргі таңдағы мемлекеттің білім беру саласындағы саясаттың басты бағыты – шығармашыл, сындарлы ойлай алатын, өз мүмкіндіктеріне сенімді, әртүрлі әлеуметтік және педагогикалық мәселелерді креативті шешуге қабілетті азамат дайындау. Осыған орай әлемдік қауымдастықта айтарлықтай ықпалы артып келе жатқан еліміздің білім беру саласын халықаралық дәрежеге көтеру, бәсекеге қабілетті маман даярлау мақсатында тың да нақты қадамдар жасалуда. Қазіргі кезде мамандық атаулының барлығы бейімділікті, ептілікті, шапшаңдықты, ерекше ой қызметін, мол шығармашылық мүмкіндікті қажет етеді. Білім беру жеке тұлғаға бағыттанып, педагогикалық үрдісте шәкіртті үнемі даму үстіндегі әрекет иесі – субъект ретіндегі орынға қойып отырғаны белгілі. Осындай мәселелердің шешімін табуда болашақ мамандардың креативтілігін дамыту мәселесінің өзектілігі айқындалады.

«Креативтілік» анықтамасы

Шығармашылық, шығармашылық қабілеттер және олардың дамуы адамзаттың мәңгі мәселелерінің бір қатарына жатады.

Ғылыми білімдердің даму тарихында бұл мәселе әртүрлі мектептердің және бағыттардың зерттеушілерінің назарын өзіне аударып келеді. Ерте кезде-ақ философтар шығармашылық феноменді аңғаруға және адам дамуына ықпалы қаншалықты екенін анықтауға ұмтылды (Платон, Аристотель, Ф.Аквинский, И.Кант). Орыс философиясында шығармашылық зор түсініктердің бірі екендігін мойындайды (В.С. Соловьев, В.Н. Лосский, И.А. Бердяев).

Шығармашылық психологиясының негізгі міндеті шығармашылық процесс пен креативтіліктің психологиялық механизмдері мен заңдылықтарын ашу. Креативтілік – ағылшынның «Creativity» сөзінен аударғанда шығармашылық деген мағынаны береді. Шет елдік зерттеушілер шығармашылық дарындылықты түсіндіру үшін, креативтілік түсінігіне жүгінеді. Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігінде креативтілік (лат. *creatio* – жасау) – адамның шығармашылық дарын деңгейі, шығармашылық қабілеті деп көрсетіледі [3, 118 б.].

Шығармашылық психологиясы ғылым ретінде XIX-XX ғасырлар тоғысуында пайда болып, «жаңалық ашу» деген мәнге ие болды. Ол зерттеулер қатарына А.Н. Лук, А.В. Брушлинский, Д.Б. Богоявленская, Л.С.Выготский, Я.А. Пономарев, С.Л. Рубинштейн, Б.М. Теплов, В.Э.Чудновский еңбектері жатады, сондай-ақ қазақстандық ғалымдар Т.Тәжібаев, М. Мұқанов, Қ. Жарықбаев, Ш.Т. Таубаеваның психологиялық, педагогикалық еңбектерінде де адамның жеке басының дамуы мен шығармашылығының әртүрлі аспектілері қарастырылады.

Шетел зерттеулерінің креативтілікке берген анықтамалары мен ұғымдарын талдай және жалпылай отырып, Р.Холлменн былай дейді: «Креативтілік жаңа тәсілмен жүзеге асырылған қабылдау ағыны (Маккеллар), жаңа байланыстар табу қабілеті (Кюби), жаңа қарым-қатынастардың пайда болуы (Роджерс), жаңа шығармалардың туындауы (Меррей), жаңалықтар ашуға және оларды білуге қабілеті (Лассуэль), жаңа шешімдерге әкелетін ақыл-ой іс-әрекеті (Жерар), жаңа

ұғымға тәжірибені көшіру (Тейлор), жаңа констелляциялық мағыналардың елесі (Гизелин)» [4].

Психология мен педагогикада креативтілік жеке тұлғалық категория ретінде қарастырылады, пікірлер негізінен оның анықтамасын нақтылауға қатысты үш бағытты атап көрсетуге болады. Бірінші бағыт – интеллект ерекшелігі немесе интеллекттік белсенділіктің жоғары деңгейі (Д.Б. Богоявленская, Л.Б. Ермолаева-Томина, О.К.Тихомиров, А.Ганненбаум, А.Олох, А.Маслау), екінші бағыт – шығармашылық қабілеттердің жоғары деңгейі (Д. Векслер, Г. Айзенк, Л.М. Термен, В. Штерн, Р. Уайсберг), үшінші бағыт – креативтілік дивергенттік ойлау ретінде, яғни шығармашылық қабілеттілік интеллектке тәуелді емес өз бетіндік фактор (Дж.Гильфорд, О.К. Тихомиров, Я.А. Понамарев, К. Тейлор, Г. Грубер, Г.Р. Стенберг) [5].

Креативтілік мағынасының нақты қалыптасқан тұжырымдамасы жоқ, себебі бүгінгі күнде креативтіліктің бірнеше тәсілі, бағыты мен қағидалары бар. Біз жекеше және қоғамдық креативтілікті ажыратамыз: жекеше креативтілік жекелеген адам өмірі тәжірибесінен өзін табады, ал қоғамдық креативтілік бүкіл мәдениетке көзін салады. Бұрын ешқашан осыны істей алмаған, қазір соны орындаған бала, жекеше алғанда креативті, бірақ кең көлемде көрінбейді. Дара креативтілік жеке адамның дамуы үшін өте қажет. Сонымен қатар, ол қоғамдық креативтіліктің бөлшегі тәріздес, қоғамдық процестерге әсер ету негізі, сондықтан креативті бастамаларды дамытудың маңызы өте зор.

Психологиялық, педагогикалық және философиялық теориялар, пікірлер мен концепцияларда креативтілік болмысын түсіну мен оның негізінде жатқан қабілеттіліктер жөнінде көптеген сұрақтар талқыланып жатады. Солардың ең негізгілеріне тоқталып өтсек, креативтіліктің мазмұнын ашатын қасиеттер:

- *өнімге* қатысты алғанда, креативтілік ерекше жаңа, сонылы нәрсені ойлап табу;

- *үдеріс* ретінде, креативтілік шығармашылық ойлаудың ерекше бір түрі ретінде елесте-

ту, қиялдаудың жоғары дамыған түрі, эстетикалық дүниетаным;

- *жеке қасиеттер* ретінде, креативтілік жаңа өмір тәжірибесіне дайындық, тәуелсіздік, икемділік, қозғалмалылық, сонылық, тұлғалық ерекшелік;

- *сыртқы жағдайлар*, креативтілік алдын ала белгілі, жетістікке жетелейтін алдын ала ойластырылған алгоритм болмайтын жоғары дәрежедегі белгісіздік жағдайларда өнімді әрекет ете білу қабілеттілігі.

Демек, креативтілікті көрсететін өріс – бұл тек дәстүрлі түрде шығармашыл (сурет салу, сахнада ойнау және т.б.) әрекет түрі ғана емес, сонымен бірге жаңалық пен белгісіздікке толы өмірдегі жағдаяттар.

Сол себептен бүгінгі таңда креативтілікке арналған нақты қалыптасқан анықтама жоқ. Қазіргі кезде креативтілік – қоғамның өрлеуі мен тоқырауының индикаторы ретінде және жаһандану кеңістігіндегі білім берудің модернизациялық жүйесінің деңгейімен анықталады.

Креативтілікті қалыптастыру негіздері

Келешек маман білімді және дайын қалпы жоқ, шешу жолдары белгісіз, шешуге болатын ұқсас мысалдары жоқ және нәтижесі бірнеше нұсқадан тұратын шығармашылық тапсырмаларды шеше алу машығына ие болуы керек. Креативтілік еңбек нарығында талап етілетін ең маңызды сапаға айналуға.

Қазіргі заманғы оқытушының мақсаты студенттеріне тек нақты білім беру емес, сонымен бірге олардың алған білім мен тәжірибенің жиынтығына сүйенетін дербес ойлай білу дағдыларын дамыту, шығармашылық ыңғай, өзіндік қоры мен жеке оқыту стилін қалыптастыру. Педагогикалық жоғары оқу орны студенттерінің кәсіби дайындығымен қатар теориялық материалды игеру және практикалық жұмыстың дағдылары, тыңдаушылармен байланыс жасай білу шеберлігімен, ашықтық пен ізгіліктілік сияқты сапалар мен дағдылар, олардың креативті дамуы болжанады.

Зерттеуші ғалымдар оқудағы креативтілік белсенділікті қалыптастыру мәселелерін тәжірибеде шешудің түрлі жолдарын бөліп көрсеткен. Олар мына төмендегілер:

- оқу үрдісіне қатысушылардың екі жақты сипаты әсері негізінде оқытушы мен студенттің бірлескен іс-әрекеті арқылы (Т.Сабыров, Н.Хмель, Е.Галант, Б.А. Оспанова, Қ.М. Нағымжанова);

- креативтілік іс-әрекеттің дербестігін қалыптастыратын өзіндік жұмысты ұйымдастыру мен оқу міндеттерін іріктеп шешу арқылы (Н.Меньчинская, П.Пидкасистый, Т.Шамова, А.Әбілқасымова, Р.Омарова, А.Мустояпова);

- оқытудағы әдістемелік білімдер элементтерін енгізу арқылы (И.Лернер, Б.Коротяев);

- іс-әрекеттің бағдарланушылық негізін құрайтын жалпылама білімдерді енгізу арқылы (П.Гальперин, Н.Талызина, Ш.Т.Таубаева).

Оқыту үрдісінде студенттің креативтілік белсенділігін қалыптастыру үшін білімдер мен әрекет тәсілдерін алуды қажеттендіруді қалыптастыратын шарттар, өзін-өзі бейімдеу шарттары, мәселелерді шешудің түрлі нысандарын ұйымдастыру дағдыларын дамытудың шарттары қамтамасыз етілуі тиіс [6, 118 б.].

Зиятты зерттеушілер шығармашылық қабілеттерімен зиятты оқыту байланысының әлсіз екенін дәлелдеген.

Бүгінгі күнде креативті үдерістің (проблеманы шешудегі сияқты) төрт фазасын айырады:

1) мәселені ашып, мәліметтер жинақтаудың дайындық фазасы;

2) инкубациялық фаза, мұнда бар білім проблема және жинаған мәліметтермен араласып, жаңа қатынастар жасайды;

3) шешім келетін, түсіну фазасы;

4) тексеру фазасы, түсінік жаңа екенінің шыншылдығы сыналады және тексеріледі, жекеше аймақтарды кеңейте ме және ол қолданыла ма?

Осы фазалардың әрқайсысы тұлғаны белгілі бір психикалық күйге түсіреді, ол қынжылу, ренжу, қуаныш және ең соңында концентрация ретінде бастан өтеді.

Студенттердің креативтілігінің негізгі өлшемдері ретінде төмендегілерді атауға болады:

1. Жаңа тәжірибеге ашықтық. Айтылмыш өлшем жаңа идеяларды іздестіру мүм-

кіндігімен және айналадағылармен жағымды қатынас қалыптастыру мақсатымен және педагогикалық қызмет саласында әрекеттестіктің жаңа үлгісін ашумен анықталады. Топта мақұлдау мен қолдау жағдайының бар болуына тікелей тәуелді болып табылатын ашықтықтың пайда болуы мен қалыптасуы үшін лайықты шарт жасалуы керек. Егер бұл ереже сақталмаса, ұжымдық жұмысқа кедергі жасайтын жағдайлар тууы мүмкін. Педагогтың мақсаты топта сенім деңгейін анықтау мақсатында танысу кезеңінде студенттерден тест алу болып табылады.

2. Шығармашылық әлеуеттің ұлғаюы. Айтылмыш өлшем тұлғаның шығармашылық қорын белсендіруіне тікелей тәуелділікте болады. Шығармашылық қордың белсендірілуі визуалды (көзбен шолу) мен рөлдік модельдеуді игеру арқылы еңсерілуі мүмкін. Статистикалық, тәжірибенің визуалды модальдылығы өте жиі пайдаланылады және сол себептен де ең қолжетімді нұсқа болып табылады. Визуалдылық үдерісі іс жүзінде әркімге де қолжетімдігіне қарамастан, кез келген адамды қысқа мерзім ішінде оқытуға мүмкіндік береді. Бұл дерек студенттің негізгі бастапқы білім дәрежесіне қарамастан визуалдылық үдерісін оқытудың түрлі кезеңдерінде пайдалануға мүмкіндік береді. Рөлдік модельдеуді игеру кәсіби педагогикалық қызметте қолданылатын жұмыс дағдысын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

3. Шоғырлануға қабілеттілік. Айтылмыш қабілеттілік педагогтың жұмысында ең мәнді болып табылады. Ол еркін шоғырландыру жағдайында зейінді тұрақтандыру мен педагогикалық қызметтің үдерісіне елігушілікте болатын құндылық пен сенім жүйесіне тікелей тәуелді болып келеді. Зейінді шоғырландыру қабілетіне шешілмеген және аяқталмаған өмірлік жағдай кедергі келтіреді. Мұндай жағдайда эмоцияның барлық шоғырын айтылмыш уақиғаға толық және ақырғы рет мұндай көкейкесті ахуалды тәжірибені негізге ала отырып қайта жаттықтыру мақсатында жұмыс жасау болжанады.

4. Эмпатия. Айтылмыш өлшем педагогикалық қызметте өзара жағымды қарым-

қатынас орнатуға мүмкіндік туғызады және студенттердің үлгіленген жағдайды жағымды қабылдауы мен мақұлдауы жағдайы көмегімен қалыптасады.

5. Оқу үдерісіне еліктіргендік. Айтылмыш өлшем оқытудың түрлі кезендерінде алған дағдының бекуімен және оларды одан әрі кәсіби қызметте пайдаланумен байланысты. Студенттерінің бойында мұндай қызығушылықты дамыту үшін топтық қарым-қатынасқа бағытталған технологияларды пайдалану ұсынылатыды. Мұндай технологияның қатарына психодрама, спонтандық және гештальттерапия театрының топтық жаттығу элементтері жатады.

Әрбір студенттің бойында креативтілікті қалыптастыру жекеше болып келеді. Креативтілікті қалыптастырудың жүйе құрушы факторы білімнің ізгілендірілуі болып табылады. Ең әуелі креативтіліктің нышандары әрбір адамға тән деп саналады. Дегенмен, оның өсіп-өнетін, білім алатын, тәрбиеленетін ортасының ықпалы, көптеген тыйымның болуы, әлеуметтік дағдылар шығармашылық қабілеттердің шектеліп қалуына алып келеді. Сол себептен де әркімге креативтілігін қалыптастыру үшін жағымды түрткі беру қажет, адамды психологиялық «қысымдардан босатып алу» қажет. Жалпы, студенттердің креативтілігін қалыптастыру – жоғары педагогикалық білім берудің маңызды құрамдас бөлігі.

Қазіргі уақытта зерттеулер көрсеткендей, жоғары дәрежедегі креативтілік жоғары интеллектілікпен үйлескен сәтте адам ортаға жақсы бейімделген, белсенді, эмоционалды байсалды, тәуелсіз болады. Интеллект пен креативтілік үйлесуі түрлі ортада әлеуметтік белсенділікте болуға мүмкіндік тудырады. Ал, керісінше, төменгі дәрежедегі интеллект пен креативтіліктің үйлесуі көп жағдайда әлеуметтік ортада адам үрейлі, нашар бейімделген күйде болады. Осыған байланысты, креативтілік тұлғаның кәсіби және әлеуметтік бәсекеге қабілеттілігінің негізгі ықпалы, факторы деген қорытындыға келеміз. Бұл өз кезегінде өскелең ұрпақтың қазіргі білім беру жүйесінде интеллектуалдығы

мен шығармашылығының дамуының басым бағыттарының бірі болып табылады [7, 266-268 б.].

Кез келген қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуының табыстылығы оның азаматтарының шығармашылық қабілеттеріне, шығармашылық әлеуеттеріне байланысты болады. Сондықтан да студент креативтілігін тиімді дамыту тек педагогтың жеке басының ерекшеліктеріне ғана емес, оқыту-тәрбие жүйесін негіздейтін педагогтің креативтілік сипатына да тәуелді болады. Қорыта айтқанда, креативтілікті дамытудың кілттері: білім, бақылау нүктесі, сенімділік, ойлау еркіндігі, тәртіп, мінез-құлық үлгісі, дайындық, эмоционалды күш, ой-өріс кеңдігі, ойынға икемділік, жігерлілік, шекарадан шыға білу, сезім мен ойлауды теңдестіру, батылдық, тәуекелге бара білу қабілеті және тәртіп [8, 28-32 б.].

Студенттердің бойында креативтілікті қалыптастыру үдерісі мақсатты әрекеттестікте орындалады. Креативтілікті қалыптастыруға бағытталған келесі ұйымдастыру тәсілдерін айтуға болады:

а) құрылымдық-логикалық (мақсатты) әдістер. Олар дидактикалық мақсаттарды қоюда кезең-кезеңімен ұйымдастырылуымен, оны шешу әдістерін таңдаумен, диагностиканың және алынған нәтиженің бағасымен (жеңілден – күрделіге, қағидадан – тәжірибеге) (Г.А. Балл, И.П. Калошина) сипатталады;

б) тренингтік әдістер. Олар оқу-танымдық әрекеттің және оқу барысында типтік мәселені шешу жолдарын тағайындау қызметі жүйесін өңдеу алгоритмін (тест және нормативтік кезеңде мазмұнына шығармашылықтың элементтерін үстеу қажет практикалық тапсырмалар) ұсынады;

в) ойын әдістері. Әдістің айтылмыш тобы білім беру үдерісі субъектілерінің әрекеттестігінің ойын түрінде болуымен сипаттайды; ойын мазмұнына білім берудегі мақсаттар енгізілген (іскерлік ойындар, кәсіби жарыстар, пікірталастар).

Қорытынды

Болашақ мамандардың бойында креативтілікті қалыптастыру мәселесі өзекті, бір

жағынан, әлеуметтік-экономикалық құбылыс және қоғамның қажеттіліктері, инновациялық, ерекше идеялы қажеттіліктерді даярлау, барлық әлеуметтік қатынастарды дамытуда тиімді стратегияны іздеу, екінші жағынан, орталығы мен құндылығы адам болып табылатын білім саласындағы гуманизациялық үдеріс, қазіргі әлемде оның қабілеттілігі мен оның жүзеге асу мүмкіндіктері болып табылады. Қоғам дамуының барлық сатыларында креативті, шығармашыл тұлға талап етіледі.

Креативтілікті қалыптастыру креативті білім беру үдерісін талап етеді және әрбір білім беру үдерісіне қатысушыға мүмкіндік тудыруды, әрбір білім беру деңгейінде бастапқы шығармашылық әлеуетті тек дамытып қана қоймай, сонымен бірге алдағы уақытта өзін-өзі тануды, шығармашылық өзін-өзі дамытуды, объективті өзін-өзі бағалау қажеттіліктерінің болуына негізделеді. Осыған байланысты, біз өз мақаламызда болашақ мамандардың бойында креативтілікті қалыптастырудың негізгі аспектілеріне сипаттама бердік.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 «Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңы. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаев. – Астана, Ақорда, 2007 жылғы шілденің 27-сі. – № 319-III ҚРЗ.

2 Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 7 желтоқсандағы №1118 Жарлығымен бекітілген.

3 Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: Педагогика және психология/Жалпы редакциясын басқарған А.Қ.Құсайынов. – Алматы: «Мектеп» баспасы ЖАҚ, 2002.

4 Чернилевский Д.В. Креативные аспекты становления образовательной системы. – М., 1996.

5 Нағымжанова Қ.М. Университет студенттерінің педагогикалық креативтілігін инновациялық білім беру ортасында қалыптастыруының ғылыми негіздері: пед. ғыл. канд... дисс. – Алматы, 2010.

6 Полторацкий А.Ф., Швырев В.С. Знак и деятельность. – М.: Политиздат, 1970.

7 Калымкали Г.М. Креативность личности как фактор ее конкурентноспособности в современном обществе// Материалы Междунар. научн.-практ. конф. «Формирование и развитие конкурентноспособного человеческого капитала в Казахстане», 23 июня 2010. – 266-268 с.

8 Сыдыков У.Е., Енсебаева М.З., Мукашева А.Б. Социально-психологический тренинг для студентов: развитие креативности. – Алматы: КазНТУ, 2010.

УДК 159.923.2

О.М. ГРИНЁВА

*Педагогический институт Киевского университета
имени Бориса Гринченка
г. Киев, Украина*

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОБЛЕМЫ СМЫСЛОЖИЗНЕННОЙ САМОРЕАЛИЗАЦИИ В ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ

Аннотация

В статье исследуется проблема смысложизненной самореализации в юношеском возрасте. Представлены результаты теоретического анализа проблемы смысложизненного поиска в различных направлениях психологической науки. Рассматриваются исследования современных учёных по проблемам смысложизненного поиска в юношеском возрасте и особенностей реализации молодежью представлений о смысле собственного существования.

Ключевые слова: смысл жизни, самореализация, смысложизненная самореализация, смысложизненные ориентации, личность, юношеский возраст.

Мақалада жастық шағында өмірлік мәнді өзін-өзі дамыту мәселесі қарастырылады. Психологиялық ғылымның түрлі бағытта өмірлік мәнді іздеу мәселелеріне жасалған теориялық талдаудың нәтижелері берілген. Қазіргі ғалымдардың жастық шағында өмірлік мәні және жастардың өз болмысының мәні туралы түсініктері бойынша мәселелеріне арналған зерттеулер қарастырылады.

Түйін сөздер: өмір мәні, өзін-өзі дамыту, өмірлік мәнді өзін-өзі дамыту, өмірлік мәнді бағытталу, жеке тұлға, жастық шак.

Annotation

The problem of meaning of life self-realization in youth age is researched in the article. The results of the theoretical analysis of the meaning's of life search in different branches of psychological science are represented. The researches of modern scientists about the problem of meaning's of life search in youth and special features of realization of young people their ideas about sense of their life are considered.

Keywords: meaning of life, self-realization, meaning of life self-realization, meaning of life self-orientations, personality, youth.

На современном этапе развития Украинского государства в условиях социально-политического кризиса, экономической нестабильности проблемы формирования у молодого поколения украинцев сознательного и ответственного отношения к собственной жизни приобретают высокую актуальность и социальную значимость. Разрушение советской идеологии и отсутствие новой единственной национальной идеи, этнических ценностей и установок обуславливает значительную свободу современной молодежи в выборе «стратегии жизни» (по К.А.Абульхановой-Славской [1], а также конкретных жизненных планов, смысложизненного самоосуществления и самореализации. Юношеский возраст – это период активного становления ценностных ориентаций, мировоззрения и рефлексии, развёртывания внутренней спонтанной активности, самодвижения и самодетерминации личности. Следовательно, в юношеском возрасте складываются важные предпосылки для осуществления смысложизненного поиска и дальнейшей реализации личностью собственных жизненных смыслов и целей в разных модусах собственной жизнедеятельности. Однако, как отмечает И.С.Булах, отсутствие единых националь-

ных ценностей, установок, мировоззрения часто приводит к примитивизации сознания и самосознания современной молодежи [5]. В условиях отсутствия ориентиров в процессе смысложизненного поиска, а также переживания неуверенности в будущем в условиях социально-политической нестабильности, формирование у современных юношей смысложизненных ориентаций, стратегий, тактик, а также процесс реализации собственных смыслов жизни чрезвычайно усложняется. Все это обуславливает высокую актуальность и социальную значимость исследования проблемы смысложизненной самореализации в юношеском возрасте.

Проблеме смысложизненного поиска индивидуума посвящен ряд исследований в разных подходах философии и психологии. В работах представителей онтологического подхода в философии (Дж. Локк, Дж. Милль, Г. Фреге, Д. Юм) значительное внимание уделяется проблеме места и роли смысла жизни индивидуума в общем контексте смысла существования человечества и Вселенной, а также возможности личности познать собственный смысл жизни и смысл существования других людей. Чрезвычайно высокая сложность данной проблемы обусловила идеи филосо-

фов-нигилистов о непознаваемости смысла человеческого существования, «негативной» природе человека, служения личности удовлетворению собственных гедонистических потребностей (Н. Макиавелли, Ф. Ницше и др.). В противовес философам-нигилистам в исследованиях представителей личностного и феноменологического подходов в философии (Л. Витгенштейн, Х.-Г. Гадамер, Э. Гуссерль, Ж. Делеза и др.) проблема смысла жизни рассматривается в контексте исследования духовности человека, взаимосвязи смысла жизни и других феноменов личностного роста, структуры смысловой сферы психики человека.

Проблема смыслового поиска индивидуума является одной из центральных в различных направлениях психологической науки. В работах представителей психоанализа исследуются механизмы смыслового поиска. В качестве таких механизмов авторы отмечают как личностные (индивидуация, поиск самости по К.-Г. Юнгу [17]), так и социальнопсихологические (комплекс неполноценности и потребность в гиперкомпенсации у А. Адлера [17], образ жизни у Э. Фромма [17], родительское программирование у Э. Берна [3]) феномены. Среди гештальт-психологов проблемы бытия человека в наибольшей степени изучаются в работах Ф.Перлза [17]. Согласно с автором, необходимыми предпосылками успешности смыслового поиска индивидуума являются самопонимание, отказ от потребительского отношения к другим людям и формированию гармоничных взаимоотношений с окружающим миром.

В работах представителей гуманистической психологии проблема смыслового поиска индивидуума изучается в контексте вопроса о возможности и особенностях удовлетворения потребностей индивидуума (в том числе – потребности в смысле жизни) в условиях социализации. К. Роджерс, А. Маслоу подчеркивают позитивную природу человека, важность принятия индивидуумом как позитивных, так и негативных феноменов собственного психического развития. Соглас-

но с К. Роджерсом, самопринятие, реализация «врожденной мудрости» личности дает возможность индивидууму перенаправить собственную психическую энергию из борьбы с собственными недостатками на самопонимание и реализацию собственных жизненных целей [17]. А. Маслоу описывает процесс смыслового поиска и самореализации индивидуума через пирамиду потребностей и феномен самоактуализации. Сквозь исследование автора красной нитью проходит мысль о неразрывном единстве личностного роста индивидуума и усложнения его жизненных потребностей. Удовлетворение базовых потребностей одного уровня предопределяет становление более сложных жизненных потребностей, а следовательно - и постановку новых жизненных целей. Процесс усложнения жизненных целей индивидуума и их реализации является бесконечным, поскольку, согласно с автором, каждый человек мог бы достигнуть в своей жизни большего, чем он достиг, поскольку у каждого есть нереализованные или нераскрытые возможности [17].

Значительное внимание к проблеме смыслового поиска человека уделяется в исследованиях представителей экзистенциальной психологии. Авторы изучают пути и условия успешности реализации собственных жизненных смыслов и целей в деятельности и межличностных отношениях. Так, В. Франкл отмечает отсутствие единственного и неделимого смысла жизни человека. Согласно с автором смысл жизни поливершинный, то есть специфичный для разных аспектов жизни человека. Успешность реализации человеком собственного смысла жизни в значительной степени обуславливается его способностью согласовать смыслы жизни в разных модусах собственного существования [15]. И. Ялом также подчеркивает, что осознание индивидуумом смысла собственной жизни еще не обуславливает успешность смыслового самореализации. Механизмами смыслового самоосуществления человека автор называет самопознание и установление глубоких, искренних отношений со значимыми другими [20].

В исследованиях представителей деятельностного подхода проблема смысла жизни рассматривается в неразрывном единстве с процессом личностного роста индивидуума в целом. Поскольку личность советские психологи изучают в контексте отношений человека с другими людьми, то смысл жизни личности, согласно с С.Л.Рубинштейном, заключается в том, чтобы быть источником света и тепла для других людей [11, С. 35]. В.И.Слободчиков также отмечает, что человек по своей природе – это бытие для других [12].

В исследованиях представителей личностно-деятельностного и личностного подходов происходит смещение акцентов с изучения проблемы смысла человеческого существования как бытия для других на проблему гармоничного сочетания в процессе смыслового поиска индивидуума «бытия для других» и «бытия для себя». Авторы отмечают, что смысл жизни невозможно усвоить у других людей, личность может его только найти, обратившись к собственной самости. Однако в основе определения индивидуумом конкретных путей и средств реализации собственного смысла жизни лежит не только механизм рефлексии, но и идентификации. Поэтому в исследованиях советских, современных украинских и российских психологов подчеркивается мысль о том, что необходимые предпосылки смыслового поиска индивидуума (ценностные ориентации, мировоззрение, рефлексия) складываются в раннем юношеском возрасте. Следовательно – сензитивным периодом для поиска и реализации личностью смысла жизни является юношеский возраст [1]; [6]; [13]; [14]; [19].

Проведённый анализ литературных источников не выявил специальных работ по проблеме феномена смыслового самореализации в юношеском возрасте. Однако в исследованиях современных авторов представлены касательные исследования. При этом все исследования смыслового поиска в юношеском возрасте можно объединить в два направления. Представители первого направления рассматривают реализацию личностью смысла собственного существова-

ния как поиск, выбор и чёткое определение собственных жизненных смыслов и целей, то есть – формирование смыслового ориентаций. Именно система таких представлений, согласно с Х.-М. Дмитерко-Карабин [6], К.М. Фоменко [14], А.М.Шаковым [18] и др., обуславливает активизацию личностного развития молодежи. Так, А.М.Шаков подчеркивает, что представления юношей о смысле и целях собственной жизни «... определяют направленность сознания, векторы жизненной активности, интересы, эмоции и чувства личности...» [18, С. 8]. Другие исследователи делают акцент не на изучении смыслового поиска как интегративной основы личностного развития в юношеском возрасте, а на различных смысловых конструктах, которые представляют собой различные формы организации активности личности, направленной непосредственно на достижение собственных жизненных смыслов и целей. К таким конструктам авторы преимущественно относят жизненные планы и смысловые стратегии [6]; [14]. Рассмотрим подробнее особенности этих феноменов у молодежи в работах различных психологов.

В младшем юношеском возрасте особенности смыслового поиска человека изучаются преимущественно на примере формирования представлений личности о смысле собственной жизни, то есть смысловых ориентаций (Х.-М. Дмитерко-Карабин [6], К.М. Фоменко [14]).

Смысловые стратегии, жизненные планы и другие феномены, которые отображают процесс реализации индивидуумом собственных смысловых ориентаций в деятельности и межличностных отношениях, исследуются в старшем юношеском возрасте (М.А. Белугина [2], Л.Ю. Крутелева [7] и др.).

Согласно с Х.М.Дмитерко-Карабин, понятие «смысловые ориентации» является более динамичным, менее интегральным и глобальным, чем «смысл жизни», а следовательно может быть исследовано в возрастном аспекте [6]. Б.С. Братусь [4], Е.В. Соколова [13] и другие исследователи проблемы смысловых ориентаций подчеркивают, что

сензитивным периодом для становления данного феномена является юношеский возраст. Авторы отмечают, что сама социальная ситуация развития в юношеском возрасте ставит личность перед необходимостью поиска собственного смысла жизни и выбора дальнейшего жизненного пути. В исследованиях М.М. Мишиной [8], С.В. Шкилёва [19] подчеркивается мысль о том, что в становлении смысложизненных ориентаций в юношеском возрасте происходит реализация ряда других феноменов личностного роста. К таким феноменам авторы относят ценностные ориентации, мировоззрение, личностную направленность, локус контроля. В работах авторов выявлены типичные проблемы становления данного феномена, а именно сконцентрированность юношей на нынешнем модусе жизненной трансспективы и недостаточность усилий по планированию собственного будущего, экстернальный локус контроля, неудовлетворенность собственным прошлым, что свидетельствует о несогласованности жизненной трансспективы.

Отмеченные проблемы становления смысложизненных ориентаций предопределяют затруднение формирования смысложизненных стратегий и жизненных планов. Однако уже ранняя юность является сензитивным периодом становления этих феноменов. Так, как отмечают Т.В.Хвоина и Н.В.Басалаева, уже «Ранняя юность - начало практической реализации жизненных планов, которые складываются в юношеском возрасте» [16].

В современных экспериментальных исследованиях смысложизненных стратегий и жизненных планов в юношеском возрасте подчеркивается недостаточность планирования юношами собственного будущего, нереалистичность их жизненных целей. При этом содержание последних отображает преимущественно материальный и семейный модусы жизни (стремление иметь престижную работу, собственный дом, мужа (жену) и детей). Среди жизненных целей, которые отображают процесс духовного развития человека, у большинства юношей представлен только личностный рост и самоактуализация.

Жизненные цели юношей характеризуются в жизненных планах, то есть более конкретных представлениях о своих жизненных целях, возможности и особенностях их достижения. Ю.М.Резник подчеркивает, что наиболее активно формирование жизненных планов личности происходит именно в юношеском возрасте [10]. Однако, как отмечают современные украинские и российские ученые, именно недостаточность формирования жизненных планов, непродуманность юношами конкретных способов и возможностей реализации смысложизненных ориентаций является одной из крупнейших проблем смысложизненного поиска личности в юношеском возрасте [2]; [6]; [16].

В исследованиях динамического аспекта смысложизненной самореализации в юношеском возрасте значительное внимание учёных привлекает и проблема жизненных целей, то есть конкретных путей, выбранных личностью для достижения своих жизненных целей и реализации жизненных планов. Проблеме исследования смысложизненных стратегий в юношеском возрасте посвящены лишь отдельные работы. Однако в работах авторов представлены разные структуры данного феномена, которые чаще всего включают направленность, мотивы и ценностные ориентации, продукты смысложизненных стратегий [2]; [7]. К последним авторы относят жизнестойкость, смысложизненные установки, индивидуальный стиль жизни, самоактуализацию и др. В исследованиях Н.Ф. Наумовой [9] и Ю.М. Резника [10] представлены типологии жизненных стратегий личности. Авторы отмечают, что наиболее продуктивной является жизненная стратегия самореализации по Ю.М.Резнику (стратегия эффективной внутренней адаптации у Н.Ф.Наумовой), в основе которой лежит экзистенциальная активность личности, направленность на раскрытие и реализацию собственных способностей, возможностей и потенциалов на пользу человечества в целом. Однако в исследованиях современных авторов подчеркивается мысль о том, что у значительной части молодежи преимущественно формируются стратегии достижения успеха,

которые отображают социальные стереотипы успешного человека и «правильного» жизненного пути и жизненного благополучия, которые являются продуктом гедонистических потребностей молодежи. Таким образом, можно констатировать, что собственные духовные потребности личности лежат в основе только жизненной стратегии самореализации. Однако становление этой стратегии происходит лишь у незначительной части современной молодежи. Объективно чрезвычайно высокая сложность смысложизненного поиска индивидуума часто предопределяет отказ юношей от поиска смысла жизни и построения программы и стратегии собственного жизненного пути. А это, в свою очередь, предопределяет переживание экзистенциального вакуума. Подмена смысложизненной самореализации личности стереотипными образами социального успеха или гедонистическими потребностями дает возможность снизить экзистенциальную тревожность лишь на непродолжительное время. Возрастание экзистенциальной тревожности и дискомфорта, переживания экзистенциального вакуума в юношеском возрасте предопределяет экзистенциальный кризис, следствием которого может быть отказ от жизни в целом, то есть – юношеский суицид. Таким образом, значимость проблемы смысложизненной самореализации молодежи является жизненно важной. Чрезвычайно высокая актуальность, социальная значимость и неразработанность данного феномена предопределяют необходимость дальнейшего изучения феномена смысложизненной самореализации в юношеском возрасте.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
- 2 Белугина М.А. Психологическое содержание жизненных стратегий личности в юношеском возрасте: дисс. канд. психол. наук: 19.00.01. – Ярославль, 2009. – 153 с.
- 3 Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры. – М.: Эксмо, 2012. – 576 с.
- 4 Братусь Б. С. Аномалии личности. – М.: Мысль, 1988. – 301 с.
- 5 Булах І.С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків: автореф. дис... доктора психол. наук : 19.00.07. – К., 2004. – 42 с.
- 6 Дмитерко-Карабин Х.М. Вплив смислоттєвих орієнтацій на мотиваційну готовність до професійної діяльності майбутніх психологів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
- 7 Крутелева Л.Ю. Психологические особенности смысложизненных стратегий студентов разной познавательной направленности, изучающих иностранный язык: дисс. канд. психол. наук: 19.00.07. – Р.-на-Дону, 2005. – 222 с.
- 8 Мишина М.М. Взаимосвязь смысложизненных ориентаций и характера профессиональной деятельности личности // ИСОМ. – 2012. – №3. – С. 206-208.
- 9 Наумова Н.Ф. Социологические и психологические аспекты целенаправленного поведения. – М.: Наука, 1988. – 200 с.
- 10 Резник Ю.М. Жизненные стратегии личности (опыт комплексного анализа) – М.: Изд-во Независимого института гражданского общества, 2002. – 260 с.
- 11 Рубинштейн С.Л. Человек и мир – М.: Наука, 1997. – 191 с.
- 12 Слободчиков В.И. Духовные проблемы человека в современном мире // Педагогика. 2008. – № 9. – С. 33-39.
- 13 Соколова Е.В. Смысложизненные ориентации студенческой молодежи в условиях реформирования российского общества: На материалах исследований в Красноярском крае с 1988 по 2004 г.: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. социол. наук: спец. 22.00.06 «Социология культуры, духовной жизни» – Красноярск, 2006. – 23 с.
- 14 Фоменко К.М. Педагогічні умови духовної самореалізації старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи: дис. кан. Психол. наук: 19.00.07. – Луганськ, 2004. – 235 с.

15 Франкл В. Человек в поисках смысла – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.

16 Хвоина, Т. В. Проблема смысла жизни в юношеском возрасте / Т. В. Хвоина, Н. В. Басалаева // Молодёжь и наука: Сборник материалов VI Всероссийской научно-технической конференции студентов, аспирантов и молодых учёных [Электронный ресурс]. – Красноярск: Сибирский федеральный ун-т, 2011. - Режим доступа: <http://conf.sfu-kras.ru/sites/mn2010/section17.html>.

17 Хьелл Л. Теории личности / Л.Хьелл, Д.Зиглер. – СПб: Питер, 2003. – 608 с.

18 Шаков А.М. Представления о смысле и целях частной жизни в юношеском возрасте: дисс. канд. психол. наук: 19.00.01. – Сочи, 2009. – 168 с.

19 Шкилев С.В. Смысложизненные ориентации как фактор социально-психологической адаптации студентов в процессе обучения в вузе: дисс. канд. психол. наук: 19.00.07 – Белгород, 2006. – 178 с.

20 Ялом И. Вглядываясь в солнце. Жизнь без страха смерти / Ялом И. – М.: Эксмо, 2008. – 352 с.

Р.Қ. ДҮЙСЕМБІНОВА, Б.Ү. ЕСЕНТАЕВА

І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті

add22@mail.ru

baxonyu91@mail.ru

Талдықорған қ., Қазақстан

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ КРЕАТИВТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ

Аннотация

Мақалада «креативтілік» және «шығармашылық» ұғымдарының, сонымен қатар осы ұғымды білдіретін терминдерге салыстырмалы сипаттама берілген. Жеке тұлғаның үдемелі өмірлік жасампаздық бағыттылығы ретінде педагогикалық креативтілік туралы қағидалар негізделген.

Түйін сөздер: креативтілік, шығармашылық, педагогикалық креативтілік.

В статье проведен сравнительный анализ понятий «креативность» и «творчество», а также терминов, обозначающих данные понятия. Обосновано положение о педагогической креативности как динамической жизнестроительной направленности личности.

Ключевые слова: креативность, творчество, педагогическая креативность.

Annotation

In the article provides a comparative analysis of the concepts “creativity” and “oeuvre”, and also term, denoting these concepts. Substantiated the position about pedagogical creativity as a dynamic life creation orientation.

Keywords: creativity, creative, pedagogical creativity.

Қазақстан Республикасының жоғары білім беру жүйесіндегі құрылымдық өзгерістер және білім мазмұнын жетілдіру жағдайында болашақ маман даярлаудың

жаңа мүмкіндіктерін белсенді түрде іздестіру қажеттігі пайда болды. Бүгінгі жас мамандар тек қана жалпы мәдени деңгей мен педагогикалық-психологиялық құзыреттілік-

терді иеленіп қоймай, алуан түрлі педагогикалық-психологиялық жағдаяттардың шешімін дәстүрлі тұрғыдан іздестіріп және өзінің іс-әрекетін шығармашылық негізде жүзеге асыра алуға тиіс.

Заманауи педагогикалық іс-әрекеттің түрі және компоненті ретіндегі шығармашылықты меңгеру педагогтарға білім беру процесін ұйымдастыруда, оның құрылымы мен мазмұнына мүмкін болатын жаңалықтарды моделдеуге, сонымен қатар педагогикалық технологиялар мен жаңашылдықтарды пайдалану барысында дер кезінде мақсатты бағыттылықпен өзгертулер енгізу; студенттерге оқу материалының білімділік, тәрбиелік және дамытушы әлеуетін, білім алушылардың кейбір мәселелер мен пәндерді оқуда кездесетін қиын есепке ала отырып білім мен тәрбие берудің мақсаттарын қалыптастыру; оқу-тәрбие процесінің түрлі әдістері мен тәсілдерін, құралдарын қолдану нәтижелерін білімгерлердің әлеуеттік мүмкіндіктеріне баға беру негізінде жеке тұлғалық-бағдарлау тұрғысын жүзеге асыру, болашақтағы кәсіби-педагогикалық іс-әрекеттерін жоспарлау сияқты басқа да іс-әрекет түрлері бойынша іскерліктерін дамытуға жол ашады.

Міне, сондықтан да, практика көрсетіп отырғандай педагогтың креативтілігін қалыптастыру мен шығармашылықты бірегейлігін дамыту оның кәсібилігін және құзыреттілігін жетілдіруге септігін тигізеді. Болашақ маманның шығармашылықты кемелдену кезеңіндегі креативтілігін қалыптастырудың заңдылықтарын зерттеудің әлеуметтік мәнділігі біріншіден, жеке тұлғаның жасампаздық бағыттылығын анықтайды және өміріндегі әлеуметтік бағдарының өзегін құрайды, екіншіден, кәсіби шығармашылығының базалық детерминаты болып табылады, үшіншіден, болашақ маманның шығармашылық әлеуетін дамытуға және әлеуметтік салада өзін-өзі өзіктендіруге көмектеседі, төртіншіден, физиологиялық жүйе ретіндегі организмнің педагогикалық іс-әрекеттің ерекшеліктеріне бейімделу мүмкіндігін шамалайды.

Бүгінгі күні креативтілік көпшілік жағдайда болашақ педагогтың күнделікті болып

жатқан құбылмалы әлеуметтік өзгерістерге бейімделуінің бірегей механизмі болып саналады. Болашақ педагогтың заманауи болмысқа іштей сәйкес келуі үшін, оның жаңа жағдаяттарға бейімделіп қана қоймай, оны өзгерте отырып өзі де өгере келе дамуға қабілетті болуы тиіс. Міне сондықтан да, белсенді шығармашылықты жеке тұлға қалыптастыруға арналған зерттеулер ерекше қызығушылық тудырады.

Креативті білім беру процесіне үзіліссіздік, бірізділік және студенттердің білім беру ортасына, шығармашылық процесі өз бетімен басқаруға белсенділікпен қатысуы сияқты маңызды педагогикалық талаптар қойылады. Өйткені бүгінгі студенттердің алдында отандық ғылымды алға апару ғана емес, Қазақстан мемлекетіндегі білім беру процесін өз бетімен іс жүзінде жетекшілік етуді жүзеге асыру міндеттері тұр.

Креативті білім беру процесі әрбір студентке кез келген білім деңгейінде бастапқы шығармашылық әлеуетін дамытуға ғана емес, әрі қарай өзін-өзі тануға қажеттіктерін, өздік объективті баға бере алуын қалыптастыруға қолайлы жағдай жасайды. Осы орайда креативтілікті кәсіби білім беруде қалыптастыру проблемасын зерттеудің қажеттігі, ең алдымен өндірістің барлық сфераларында шығармашылықты тұлға қалыптастыруға әлеуметтік сұраныстың үдемелі сипаты мен білім беру жүйесінде креативтілікті қалыптастыру мен дамытудың теориялық және практикалық негіздерінің жеткілікті зерттелмеуі арасындаға қарамақайшылықтың шешімін іздестіруден туындап отыр.

Заманауи білім беру процесі эмоционалды-құндылықты тәжірибені меңгертуге, жеке тұлғаның әлеуметтік және табиғи салаларда салыстырмалы түрде бейімделуін қамтамасыз етуге, сонымен бірге жеке тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыра алуына, рухани әлеуетінің ашылуына бағытталуы тиіс. Бұл өз кезегінде отандық және шетелдік ғалымдардың (К.Л. Абульханова-Славская, Ю.Н. Бабанский, Л.И. Божович, Е.В. Бондаревская, П.Я. Гальперин, В.В. Давыдов, В.И. Загвязин-

ский, В.С.Леднев, М.И. Махмутов, А.М. Новикова, П.И. Пидкасистый, сонымен қатар А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс және т.б.) зерттеу еңбектерінде атап көрсетілгендей оқытудың мазмұны мен технологияларын қайта қарауды талап етеді.

«Креативтік» ағылшын сөзінің қарапайым транслитерациясы ретінде ХХ ғасырдың екінші жартысында Д.Б. Богоявленская, А.В. Брушлинский, М.С. Каган, А.Д. Лук, А.М. Матюшкин, Я.А. Пономарев, В.Г. Рындак және т.б. ғалымдардың еңбектерінде қарастырыла бастады. Креативтіліктің теориялық негіздері бірқатар шетелдік ғалымдардың (Г.Ю.Айзенк, Д.Векслер, Дж.Гилфорд, А. Маслоу, С. Медник, Е. Торренс, М. Уоллах және т.б.) зерттеулерінде көрініс береді.

Аталған феноменді зерттеушілер (Д.Б. Богоявленская, Н.Ф. Вишнякова, В.Н. Дружинин, Н.В. Козленко, Я.А. Пономарев, Н.В. Пушкин, Н.Ю. Хрящева және т.б.) екі терминді де (шығармашылық және креативтік) тең мағыналы синоним ретінде қатар қолданып келгендері белгілі. Алайда олардың аражігін ашып көрсету қажет.

Бірқатар зерттеулерде құрамына мотивациялар, эмоциялар, түрлі қабілеттер және жеке тұлғаның сапа-қасиеттері кіретін көпдеңгейлі психикалық құрылым, жеке тұлғаның жеке-типологиялық сипаттамаларына сәйкес шығармашылыққа деген бейімі, жеке тұлғалық сипаттама немесе сапа-қасиеттер ретінде, жеке тұлға дамуымен себептелінетін шығармашылық процестің бар болуына немесе болмауына байланысты өмірлік өзін өзі анықтау қабілеті ретінде немесе адамның шығармашылық актіні жүзеге асыруда маңызы бар бұған дейінгі алған білімдерінің бай қорына сәйкес интуициясының, ойлап тапқанының, болжаушылық қабілетінің болуы, мінездемелік сферадағы көрініс болып табылатын лидерлік қасиеттердің, бастамашылдықтың, танымдық өжеттіктің, қайсарлықтың, жігерліліктің, табандылықтың, батыллықтың, жұмысқа қабілеттіліктің, өзін-өзі ұйымдастырудағы мақсаттылығының бар болуы тұрғысынан, біріккен іс-әрекетте ашылатын шығармашылық пен интеллектінің

өзара байланыстары тұрғысынан және т.б. әр тұрғыдан қарастырылатын нақтылық байқалады.

А.А.Иванченкокреативтіліктіңқұрылымына өмірлік жасампаздық бағыттылығына сипаттама бере келе, аталған феномен «табиғилық тән адамның -homo sapiens өмірлік жасампаздық бағыттылығы ретіндегі сапақасиеті», – деп түсіндіреді [1,400 б.]. Автордың пайымдауынша: «Студенттік кезең – айқын өмір стратегиясының қалыптасу кезеңі және саналы түрде әлеуметтік, өмірлік кемелденудің бастамасы болғандықтан креативтіктің қалыптасуында өте-мөте қолайлы болып саналады» [1,409 б.].

Е.Е. Щербакова пікірінше педагогикалық креативтілік «педагогтар мен студенттер біріккен іс-әрекетте тиімділікпен өзара әрекетке түсу арқылы жағдаятты өзгерте алуға мүмкіндік беретін жеке тұлғаның психикалық және әлеуметтік даярлығы» [2,12 б.].

Отандық креативті зерттеуші ғалымдардың еңбектерін қарастыратын болсақ Қ.М. Нағымжанова: «креативті ойлау полкостерді тепе-теңдікте ұстайды және қарама-қарсы көрінетін бірліктерді қосады. Студенттерді бақылай отырып, біздің аңғаратынымыз, олар көбінесе біз олардан күтетін жауаптар береді. Олар тек өздерінің толық сенімділіктегілерін ғана айтады. Бірақ, барлық жаңа креативтік анықталмаған, «ақылды және тапқыр» мәртебесіндегі бала, креативті болудан қашады, себебі өз беделін жоғалтып алудан қорқады. Ал мұндай жағдай механикалық ойлауға әкеледі. Бұл тұрақтылық, сонымен қатар жалықтыруды туғызады. Механикалық ойлау креативті ойлаудың ең үлкен қатері, яғни ол жаңаны сезініп, ашу мүмкіншілігін жояды. Келесі қатер алдын-ала айтылған сын болуы мүмкін. Көбінесе ерекше, дұрыс келмейтін байланыстыру шығармашылық ойлауға негіз болады, ал ерте айтылған сын жаңа дамуды тұншықтырады» – деп тұжырымдама береді [3, 110 б.].

Ал Б.А. Оспанова өз тұжырымдамасында болашақ мамандардың креативтілігін қалыптастыруда белсенділік тұлғаның, оның тұлғаралық, әлеуметтік-психологиялық кеңістік

құндылықтары мен мақсатын құрылымдауға негіз болады. Сонымен бірге белсенділік тұлғаның іс-әрекетін, мінез-құлық стратегиясын және қатынасын жобалайды деген пікір ұстана отырып, креативтілікте белсенділіктің рөлін ерекше атап кетеді [4, 113б.].

Б.К. Сақтағанов креативтікті жаңа тұғырлар және жаңа өнімдерге қажеттіліктерге дұрыс бағытталуға қабілеттілік ретінде қарастыра келе: «Дарындылықтың бірден-бір анықтаушы компоненті болып табылатын индивид психикасының бұндай сапасына көзқарастар сан түрлі. Бір іс-әрекет түрінен «жоғары нәтижеге» жету іс-әрекетке, дарындылықты (интеллектік, мотивация және т.б.) құрайтын басқа факторлар жиынтығымен өзгеше, жаңа, шығармашылық тұғырды болжады және «ерекше жетістік үшін ішкі жағдай» тудырады», – деп пайымдайды [5, 35 б.].

Автор осыған байланысты, креативтілікті дамыту саласындағы зерттеулерді теориялық талдау төмендегідей сәттерді бөліп көрсетеді:

1. Креативтілік – бұл жаңа тұғырлар және жаңа өнімдерге қажеттіліктерге дұрыс бағытталуға қабілеттілік. Аталған қабілет тұрмыстағы жаңаны, тіпті сол үрдіс саналы және санасыз сипатта болса да сезінуге мүмкіндік береді;

Жаңа шығармашылық өнімді жасау көбінесе жасаушының тұлғасына және оның ішкі мотивациясының күшіне байланысты болады;

Креативті үрдістің, өнімнің және тұлғаның айрықша қасиеті олардың міндеттерінің шынайылығы, қалыптылығы, валидтілігі, адекваттығы және тағы бір қасиеті жарамдылық – эстетикалық, экологиялық, сол сәтке дұрыс және шынайы тиімді форма деп аталатын қасиеттер болып табылады;

Креативті өнімдер табиғаты бойынша өте әртүрлі: математика мәселесіндегі жаңа шешімдер, химиялық үрдістерді ашу, өлең, сурет немесе поэма құру, әлеуметтік мәселелердің соны шешімі және т.б. [5,38 б.]

Болашақ мұғалімді оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытуға даярлаудың ғылыми-педагогикалық негіздерін зерттеуші Р.І. Қадирбаева анықтамасы бойынша:

«Креативтілік жеке тұлғаның бағыттылығынан (танымдық мотивацияның басым болуы, танымдық қызығушылық, танып-білуге ұмтылу, білімқұмарлық және т.б.); қабілеттерінен (стрейотиптерді жеңе білу, проблеманы сезіну, ой жүйріктігі мен алғырлығы және т.б.); мінез-құлқынан (бірегейлік, бастамшылдық, шыдамдылық, зеректік және т.б.) танылатын, оның интегралды сапасы ретінде қарастырылады. Оның болашақ мұғалімнің кәсіби біліктілігін қалыптастыруда алатын орны ерекше» [6, 13 б.].

Жоғары кәсіптік білім беру үдерісінде болашақ мамандардың креативті ойлауын қалыптастыруды теориялық түрде дәлелдеу және жүйелеу, «креативтілік», «креативті ойлау», «рефлексия» ұғымдарының мәні мен мазмұнын айқындай келе, болашақ маманның креативті ойлауы – бұл тұлғаның интегративті қасиеті ретінде айқындалатын креативті ойлаудың негізгі категориялары мен тетіктерін сезінуін, проблемаларды шешу барысында логикалық тәсілдер мен эвристикалық әдістерді саналы түрде қолдануын, субъектінің креативтілікке деген құндылық қатынастарын сипаттайтын ойлау түрі», – деген анықтама береді.

Студенттердің креативтілігін қалыптастырудың басты мақсаты- заманауи педагогтың креативтілік деңгейінің жеке тұлғаның қажеттіктері мен кәсіби педагогикалық іс-әрекеттегі үдемелі өзгерістерге сәйкестігін қамтамасыз ету; кәсіби құзыреттіліктің өзегі жеке тұлғаның креативтілік бағыттылығын саналатын жоғары деңгейдегі мәдениетті, коммуникациялық, эмпатиялық және интуициялық қабілетті маман-кәсіпкер даярлау.

Студенттердің креативтілігін қалыптастыру процесін жобалау мен жүзеге асыру жалпы педагогикалық және айырықша принциптердің жиынтығына сүйенеді: оқыту процесінің барлық компоненттерінің студенттердің жеке тұлғалық әлеуетін дамытуға бағдарлануында көрініс беретін ізгілік принципі; студенттердің кәсіби дамуын қамтамасыз етуші білім берудің түрлі кезеңдерін бір жүйеге келтіріп, олардың ара қатынасын белгілеуге мүмкіндік беретін

сабақтастық принципі; арнайы, жалпыкәсіби, педагогикалық-психологиялық, жаратылыс-ғылыми, әлеуметтік және философиялық пәндердің аса маңызды проблемалары бойынша ақпараттың толымдылығын көрсететін толыққандылық принципі; оқыту мазмұнын жеке блок-модульдер түрінде құруды шамалайтын және оқытудың икемділігі мен даралығын қамтамасыз етуші модульдік принципі.

Креативтілік өзінің диалектикалық үш-өлшемдік құраушыларымен сипатталатын андрогогиканың айырықша көпдеңгейлі тұлғалық категориясы (процессуалдық, нәтижелік және жеке тұлғалық), болашақ педагогтың шығармашылық іс-әрекетінің жасампаздық бастауы және тиімді кәсіби бейімделуінің негізі.

Креативтіліктің дамуы студенттердің өзін өзі өзектендіруіне септігін тигізе отырып жоғары кәсібилікке қол жеткізеді. Осы орайда креативтіліктің жоғары деңгейі мейлінше тиімді, жетістікті, өнімді және ұзағырақ педагогикалық шығармашылықты іс-әрекетті қамтамасыз етеді, сонымен қатар олар білім беру жүйесіне барабар бейімделіп қана қоймай, өздері де оны қалыптастыруға, өңдемелеп практикаға ендіруге белсенді түрде қатысады.

Педагогикалық креативтілік келесі педагогикалық шарттардың жүзеге асырылуымен қамтамасыз етіледі: ғылыми-педагогикалық (негізінде білім беру процесінде білім мазмұны мен педагогикалық коммуникация құрылатын педагогикалық процестегі микротұрғы); ұйымдастырушылық-педагогикалық (білім беру процесінде студенттермен блокты-модульдік ұйымдастырылатын педагогикалық жұмыстар); білім беру-дидактикалық (оқыту процесінде жүзеге асырылатын құралдар мен әдістердің жиынтығын қосып алағандағы).

Біздің пікірімізше проблема оқыту процесінде дайын білімдерді және құндылық-тынормативті ұғым-түсініктерді жеткізуден бас тартып жаңа-креативті педагогикалық-психологиялық оқыту технологияларын кеңінен пайдалану негізінде шешімін таба алмақ.

Қарастырылып отырған зерттеу проблемасы кәсіби маңызы бар құндылық бағдарды есепке ала отырып кәсіби даярлау жағдайында студенттердің педагогикалық креативтілігін қалыптастыру қажеттігі мен мүмкіндіктерін қарастыра келе, педагогикалық-психологиялық мамандықтар студенттерін дәстүрлі оқыту жүйесіне толықтырулар ендіруге мүмкіндік беретін кәсіби білім теориясы мен әдістемесіне жаңа бағыт нұсқайды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Иванченко А.А. Проблема креативности в отечественной психологии // Проблемы современной психологии. – 2012. Выпуск 16.

2 Щербакова Е.Е. Формирование педагогической креативности студентов вуза в условиях профессиональной подготовки: Дис. ... канд. психол. наук. – Нижний Новгород, 2000. – 221 с.

3 Нағымжанова Қ.М. Университет студенттерінің педагогикалық креативтігін инновациялық білім беру ортасында қалыптастырудың ғылыми негіздері: пед.ғылым. докт. ғылыми дәрежесін алу үшін дайын. дис... автореф. /Қ.М. Нағымжанова. – Алматы, 2010. – 42 б.

4 Оспанова Б.А. Педагогические основы формирования креативности будущего специалиста в системе университетского образования: автореф. дисс. ... докт. пед. наук. / Б.А. Оспанова-Туркестан, 2006. – 44 с.

5 Сақтағанов Б.К. Эскери институт курсанттарының креативті ойлауын дамытудың педагогикалық-психологиялық негіздері: педагогика және психология. Философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алу үшін дайын. дис. / Б.К. Сақтағанов – Алматы, 2013. – 167 б.

6 Қадирбаева Р.І. Болашақ мұғалімді оқышылардың шығармашылық қабілетін дамытуға даярлаудың ғылыми-педагогикалық негіздері: пед.ғылым. докт. ғылыми дәрежесін алу үшін дайын. дис... автореф. /Р.І. Қадирбаева. – Алматы, 2010. – 41 б.

С. КУНАЙ, Е.Е. ОСПАНҚҰЛОВ, Ә.М. БАЙҒАЛИЕВ

*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
«Бастапқы әскери дайындық теориясы мен әдістемесі» кафедрасы*

Алматы қ., Қазақстан

Serik.Kunai@mail.ru

Ernar_erke@mail.ru

adil_inju@mail.ru

ШЫҒЫС ЖЕКПЕ – ЖЕГІ ТАЭКВОНДО СПОРТЫНЫҢ ЖАТТЫҒУ САБАҚТАРЫН ӨТКІЗУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация

Мақалада таэквондо спорты, спортшының жалпы арнайы дене дайындық сапасын жоғары дәрежеде талап ететін спорт түрі жөнінде айқындалады. Спортшының дене-күш қабілеттерін дамыту жаттығу түрінің ерекшеліктеріне байланысты жалпы және арнайы дайындық болып екіге бөлінеді. Таэквондошының жалпы дене дайындығын дамытудағы негізгі қасиеттер ол күш, ептілік, жылдамдық, иілгіштік, төзімділік қабілеттері болып келеді. Осы қасиеттерді бір-бірімен байланыстыра отырып шығыс жекпе – жегі таэквондо спортының жаттығу сабақтарын өткізу ерекшеліктері айқындаған.

Түйін сөздер: күш, ептілік, жылдамдық, иілгіштік, төзімділік.

В статье рассматривается вид спорта «таэквондо», который требует высокого качества общей, специальной физической подготовки у спортсменов. В связи с особенностями видов тренировок по развитию физических способностей спортсменов тренировки делятся на общую и специальную подготовку. В развитии общей физической подготовки таеквондиста основными качествами являются сила, ловкость, реакция, гибкость, выносливость. При взаимосвязи этих качеств друг с другом, определяются особенности проведения тренировочных занятий по восточному единоборству таэквондо.

Ключевые слова: сила, ловкость, реакция, гибкость, выносливость.

Annotation

The article considers the sport of taekwondo, which requires high quality general special physical training in athletes. Due to the specific types of training on the development of physical abilities of athletes training are divided into general and specific training. In the development of general physical training taekwondo core abilities are strength, agility, reaction, flexibility, endurance. When the relationship of these abilities with each other, defines the features of the training sessions in martial arts taekwondo.

Keywords: strength, agility, reaction, flexibility, endurance.

Таэквондо – корей халқының спорт өнері.

Таэквондо деген сөздің мағынасы тае-аяк, квон-қол, до-жол деп жеке дара үш мағынаны білдіреді. 1961-1973 жылдары Кореяның таэквондо шеберлері әлемнің әр жерлеріне таэквондоны дамытуға бара бастады.

Қазіргі таңда таэквондо (WTF) тез дамыған шығыс жекпе-жек спорт түрлерінің ішіндегі олимпиядалық спорт түрі. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін азат етілген Кореяда күрестерге қойылған тыйымдар күшін жойды.

1945 жылдан бастап корей шеберлері Сеулге оралып, квон жүйесі бойынша жеке

дара жаттығуларын жалғастыра бастады. Әрқайсысының жеке дара стилі болды. Квонды жақсы меңгергендер – Чан Му Квон, Чи До Квон, Кан Ду Квон, Сон Му Квон, Му Ду Квон.

1958 жылы генерал Чой Хон Хиге Оңтүстік Кореяның Вьетнамға баратын әскери делегациясын басқару туралы нұсқау берілген. Содан ол әскерлерге спорттың осы түрінен сабақ беріпті. Таэквондо – аяқ пен қолды шебер қимылдатудың ерекше формасы. Бұндай анықтаманы ол Оңтүстік Кореяның бұрынғы президенті Ри Синманаға берген.

Осылайша 1859 жылы таэквондо Оңтүстік Кореяның әскери базасына алғаш рет ресми таныстырылды. Кейіннен әскери қызметкер, генерал Чой назвал Ох До Квон бұл үрдісті шебер жалғастыра білді.

1960 жылы сәуір айында Ри Синмана басқаратын үкімет құрамы өзгеріске ұшырайды. Бұл кезеңде елде Дж. М. Чан басқаратын азаматтық үкімет құрылған. Төңкеріс 1963 жылға дейін жалғасты.

Билік өзгергеннен кейін жаңа әскери жасақтың бастығы генерал Парк Чул Хи кезкелген күрес ойындарын дереу тоқтатты. Дегенмен 1961 жылы өткізілген конференцияда бұған спорт шеберлері қарсылық танытты. Наразылықтың арқасында Тусудо қауымдастығы құрылды. Бұның құрамына Кореяның атлеттер одағына кірді. Алайда, әскери күрес сынды спорт түрлері үкіметтің қатаң бақылауында болды. Қауымдастық таэквондо және суот консудо и тансудо деген спорт түрлеріне қолдау көрсетті.

1965 жылы Корея таэквондо ассоциясы жеке дара құрылды. Спорт шеберлері мен әскери қызметкерлер үкімет басшысы қолдау берген генерал Чойдың қалыптасқан әдістерді жанартып ойлап тапқан жаңа формасына қарсылық білдіргендер болды. Кейіннен Чой таэквондодан халықаралық қауымдастық құрды. (ЫТФ). Чойдың орнына келген Парк Чул Хи саяси баспананы Канадан іздеуге тырысты. Солтүстік Кореяны аралаған ол таэквонданы Кореяның артықшылықтарының бірі деп насихаттады.

Кореяның таэквондо қауымдастығының дамуы елдің әскери құрылымының қалыптасуына да көп көрім септігін тигізді. 1972 жылдың желтоқсан айында Кореяның таэквондо қауымдастығы палгуэ атты жаңа форманы бағдарламаға енгізді. 1972 жылы Сеулде Куккивоннан академиялық мектеп ашылды. 1973 жылдың мамыр айында таэквондодан алғашқы әлем чемпионаты тұсауын кесті.

Ал, 1976 жылдан бері спорттан халықаралық атқару комитеті таэквондоны Оңтүстік Кореяда ресми спорт деп мойындады. Кейіннен УТФ Монреалда (Канада) халықаралық спорт федерациясының басты қауымдастығында тізімге тіркелді.

1960 жылы Халықаралық олимпиадалық комитет таэквондоны спорттың «А» класының қатарына қосты. 1980 жылы 17 шілдеде Мәскеуде өткен халықаралық олимпиада комитеттің 83-сессиясында таэквондо спорттың бір түрі деген мәртебе алып, 1988 жылғы олимпиада бағдарламасына енгізілді. Содан бері таэквондо әлем чемпионатында елеулі орын алып келеді. Олимпиада ойындарына 2000 жылы 27-ші Сидней олимпиадасында алғаш рет айналды. Қазақстан Республикасында қазіргі уақытта таэквондомен шұғылданушылардың саны 20 мыңнан асады. Біздің елімізде бұл спорт түрі 90-шы жылдардың басында дами бастады. Осы қысқа уақыт ішіндегі спортшыларымыздың ауыз толтырып айтарлықтай жетістіктері баршылық.

Спорттық дайындық жүйесін функцияландырудың басты шарты спорттық жетістіктерді болжау, модельді көрсеткішін жетілдіру және олардың жағдайын жүйелі түрде бақылауды ұйымдастыру болып табылады. Ондай шара жоспарланған дайындық көрсеткіштер мен шынайы көрсеткіштерінің ара жігін айқындап сол бойынша жаттығу үрдісін тағайындауға мүмкіндік береді [1].

Таэквондо спорты, спортшының жалпы арнайы дене дайындық сапасын жоғары дәрежеде талап ететін спорт түрі. Спортшыға таэквондоның базалық дайындығын дұрыс дамытып, қалыптастырмаса спортшының болашақта үлкен спорттық жетістіктерге жеткізу мүмкіндігі шектеулі. Таэквондошы-

ны дайындаудағы басты ұстаным ол спортшының жалпы және арнайы дене дайындығын жетілдіру, спорт саласындағы негізгі шарт болып табылады. Спортшының денекүш қабілеттерін дамыту жаттығу түрінің ерекшеліктеріне байланысты жалпы және арнайы дайындық болып екіге бөлінеді. Таэквондошының жалпы дене дайындығын дамытудағы негізгі қасиеттер ол күш, ептілік, жылдамдық, иілгіштік, төзімділік қабілеттері болып келеді. Арнайы жаттығулар таэквондошының жекпе-жек шеберлігін арттырып, жарыстарда нәтижелі көрсеткіштерге жеткізуге жол ашады. Спортшының алғашқы таеквондомен шұғылдану кезінде жалпы дене дайындығына көп көңіл бөлінеді. Спортшыға жылдық жаттығу жоспарына көбірек жүктеме берілсе, жарыстық кезеңде арнайы жаттығуларға көп көңіл бөлінеді. Таэквондошының жалпы денесін тәрбиелеуде арнайы көңіл бөлетін бағдар – оның дене қабілетін дамыту. Оны іске асыру барысында спортшының қимыл әрекетін сапалы түрде орындаған жөн. Мысалы, спортшының дене қабілетін дамытуға берілетін арнайы спорттық жаттығулар:

- 1) әр-түрлі созылмалы жаттығулар,
- 2) спорттық ойындар,
- 3) тренажерлық құралдарды қолдану және суға жүзу сияқты спорттық жаттығулар кіреді. Дене жаттығуы – негізгі және арнаулы спорттық бейімделу тәсілі болып ажыраты-

лады[2]. Таэквондошыға берілетін арнайы жаттығулар: базалық дайындық, техникалық және тактикалық дайындықтары кіреді. Таэквондо спорты төмендегідей бес бағытқа бөлінеді:

- 1) базалық техника,
- 2) жекпе-жек техникасы,
- 3) формальдық жаттығулар техникасы,
- 4) қорғану әдіс-тәсілдер техникасы,
- 5) тақтай, кірпіш т.б қатты заттарды аяқ, қолмен ұрып, бөлу техникасы.

Таэквондо спортының жарыс түріне жекпе-жек және формальдық жаттығулары жатады. Таэквондоның жекпе-жек сайысын таэквондоның өзіндік терминімен айтқанда (киоруги) жарыс ережесінің 90 пайызы аяқ сокқыдан тұрады. Жарыс кілеміндегі екі спортшының сайысуы әр-түрлі аяқ сокқыларымен ұпай санын жинауға сайысады, сондықтан дайындық кезіндегі жүктеменің басым бөлігі аяқты дамыту жаттығуларынан тұрады. Таэквондо жылдамдықты көп талап ететін спорт түрі болғандықтан, берілген арнайы жаттығулар жоғары жылдамдықпен жасалынады.

Формальдық жаттығулар (пумсэ) сайысының жарыс ережесі спортшылардың жасаған әр-түрлі қимылдарын таза орындап, аяқ, қол сокқылармен тосқауыл техникаларын шебер орындап көрсетуіне қарай ұпай саны беріледі. Таэквондоның негізгі салмақ дәрежелері 16 салмаққа, ал олимпиадалық салмақ дәрежелері 8 салмаққа бөлінеді.

Халықаралық салмақ дәрежелері		Олимпиадалық салмақ дәрежелері	
<i>Ерлер</i>	<i>Әйелдер</i>	<i>Ерлер</i>	<i>Әйелдер</i>
54	47	58	49
58	51	68	57
63	55	80	67
68	59	+80	+67
74	63	-	-
78	67	-	-
80	72	-	-
+80	+72	-	-

Таэквондоның техника мен тактиканы дамыту дағдылары қарапайым негізгі бас-тамалардан үйретілуі тиіс. Техника және тактикалық дайындық барысында әдістерді үйретуді түсіндірумен қатар көрсетуден

бастаған абзал [3]. Таэквондоның техникасы әр түрлі, ал тактикалық дайындығының мүмкіндіктері шексіз. Таэквондошының базалық әдістер дайындығы неғұрлым бай болса, техника және тактикалық шеберлігі соғұрлым

жоғары болады. Техника спортшының жарыс кезінде немесе жаттығу тәсілдері арқылы жетіледі. Техника шеберлігінің басты белгісі мыналар:

- техниканың сенімділігі;
- спорттық техникасының көлемі;
- техниканың негізгі тәсілдерінің әр алуандығы.

Спортшы шеберлігін арттыру, жарысқа дайындық кезінде арнайы дене дайындығының тәсілдерін дамытуға, сондай-ақ жарыста сайыстың құрылуына негіз болатын тәсілдік қимылдарға бағытталған, таеквондошымен бірге болатын жеке оқу-жаттығулар қарастырылады [4]. Таеквондоның жаттығу кезінде орындалатын қимыл, әрекеттерді жарыс талаптарына үйлестіре жүргізілгені дұрыс. Жарыс түріндегі жаттығуларды спортшыға бейімдеуді алғашқы кезеңнен бастауға болады, таеквондоның оқу-жаттығу сабақтары көбіне арнайы таеквондо залында өтіледі. Спортшының таеквондо залында сақтайтын негізгі ережелері:

- оқу-жаттығу кезінде сөйлесуге рұқсат етпеу,
- жаттықтырушыны және спортшыларды сыйлау,
- таеквондо сабағына арналған арнайы (тобок) киіммен қатысу,
- жаттығу кезінде денеге тағатын артық әшекей бұйымдарды тағуға тыйым салу,
- жаттығу сайысы кезінде спортшылардың арнайы дене қорғайтын құралдарын қолдану сияқты т.б ережелері ескеріледі.

Қазіргі таңда спортшылардың үлкен жарысқа әзірлікке оқу-жаттығу сабақтары тек залдарда ғана емес тауда, тау алқаптарында өткізілуде, спортшылардың тауда жаттығуы дененің әр-түрлі жағдайға бейімделуіне, шынығуына мүмкіндік береді. Спорттық-жаттығу кезінде спорттық қабілетті жетілдіріп, бойдағы күш-қуатты арттыратын фактордың бірі – арнайы дәрумендер қосылған азық-түлік тағамдар, сонымен қатар массаж, монша т.б арнайы жүргізілетін баптанулар. Спортшының күнделікті өміріне сіңісті болған тәртіп, спортшының денесінің дұрыс жетілуіне әсер ететін фактор болып саналады.

Қорыта келе, қазіргі таңда таеквондо спортының дамуына жас жеткіншектердің ат салысып жатқаны көңіл қуантады, сондықтан болашақта оқу-жаттығу сабақтарының жоғары деңгейде қалыптасуына, жаттықтырушы әріптестер қауымына етене жақын жұмыс атқарайық дегім келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Дайрабаев С.Е., Мұхиддинов Е.М.. Спорт және дене тәрбиесі теориясы – Алматы; Білім, 2009. – 73 б.
- 2 Йеон Хван Парк, Том Сибуэрн. Таеквондо: техника и тактика. – М.: АСТ-Астрель, 2004. – 115б.
- 3 Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі – № 2, 2008 – 180 б.
- 4 Чой Сунг Мо. Специальные методы самообороны в практике боевых искусств. – Ростов-на – Дону, Феникс – 64 б.

Н.Р. КУРМАНАЛИЕВ

К ВОПРОСУ О ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ВЫПУСКНИКА ВОЕННОГО ВУЗА

Казахский национальный педагогический университет имени Абая

nurbolat_capt@mail.ru

г. Алматы, Казахстан

Аннотация

В данной статье профессиональная компетентность выпускника военного вуза понимается как базовая, интегральная характеристика личности современного офицера-специалиста, проявляющаяся в высоком уровне профессионализма, способности к эффективному выполнению боевых задач и обязанностей по функциональному предназначению в войсках.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, подготовка будущих офицеров, способности.

Мақалада жоғары әскери оқу орны түлегінің кәсіби біліктілігі сияқты қазіргі офицердің-маманның тұлғасы негіздік, қазіргі офицердің-маманның тұлғасының интегралды мінездемесі, профессионализмның биік деңгейінде көрсетілуі, әскерге арналған қызмет бойынша міндеттердің, жаугерлік тапсырмалардың тиімді орындалуына қабілеттілігі қарастырылады.

Түйін сөздер: кәсіби біліктілік, болашақ офицердің дайындығы, зейіндер.

Annotation

This article the professional competence of graduating student of military institution of higher learning is understood as base, integral description of personality of modern officer-specialist, showing up in the high level of professionalism, capacities for effective implementation of urgent tasks and duties on functional applicability in troops.

Keywords: professional competence, preparation of future officers, capabilities.

Кардинальные экономические преобразования, произошедшие в нашей стране, модернизация Вооруженных сил, развитие теории и практики вооруженной борьбы, появление принципиально новых систем вооружения, группировок войск и способов их боевого применения оказывают существенное влияние на переосмысление приоритетных задач, стоящих перед системой военного образования. В то же время главной целью сверхзадачей подготовки кадров в военных вузах является обеспечение полного соответствия профессиональной квалификации будущего офицера новому облику Вооруженных сил Республики Казахстан и реалиям современного общества. Решение этой сверхзадачи обычно требует разработки принципиально

новой модели профессиональной компетентности выпускника высшего военного учебного заведения, определения состава и структуры профессиональной компетентности, необходимых для освоения им новых образцов вооружения и боевой техники.

В современных психолого-педагогических исследованиях проблеме профессиональной компетентности отводится одно из ведущих мест, о чем свидетельствуют материалы научных конференций, серии статей и монографий, исследующие сущность и структуру данного феномена, его значение для практической деятельности по подготовке современного специалиста. Подобное внимание к данной теме также связано с необходимостью формирования новых подходов к определению

нию содержания профессионального образования, в том числе к разработке требований к выпускникам военной школы.

В психолого-педагогической теории и практике представлены различные подходы к пониманию терминов «компетенция» и «компетентность». Общим для всех определений компетенции является понимание ее как способности (или готовности) индивида справляться с самыми различными задачами, которая проявляется в совокупности знаний, умений и навыков, необходимых для выполнения конкретной работы. Соответственно, статус знаний, умений и навыков (явно или неявно) трансформируется из итоговых в разряд промежуточных целей образования или из целей образования переходит в средство их достижения. Овладение базовыми профессиональными компетентностями является показателем социальной и психологической зрелости личности.

В контексте деятельностного образования, цель которого – подготовка специалистов, способных успешно конкурировать на рынке труда – в 60-х годах XX-го века в США вошло в оборот понятие «компетентность» (performance-based education). Концепция компетенций получила поддержку профессионально-образовательных структур и была положена в основу национальных систем квалификационных стандартов многих экономически развитых стран.

В зарубежной литературе описаны различные подходы в трактовке понятия «компетентность»:

- способность выполнять специфическую деятельность по предписанному стандарту – автор T. Huland [1].

- способность применять имеющиеся знания и умения в новых ситуациях профессиональной жизни, проявляющаяся в организации и планировании работы в необычных ситуациях и нововведениях – автор R. Boyatzis [2].

Любые индивидуальные характеристики, которые поддаются надежному измерению и которые могут продемонстрировать разницу между эффективным и неэффективным ис-

полнением – авторы L. Spencer, D. McClelland, S. Spencer [3].

Способность эффективного выполнения конкретных действий в предметной области, включая узко предметные знания, особого рода предметные навыки, способы мышления, понимание ответственности за свои действия – автор J. Raven [4] и т.д.

По мнению T. Hoffman [5] понятием «компетентность» можно оперировать в трех аспектах: как видимые и регистрируемые результаты деятельности, как некоторые стандарты выполнения деятельности, как личностные свойства, определяющие эффективность той или иной деятельности.

На разных уровнях профессиональной деятельности востребуются разные результаты, что подразумевает несколько уровней развития компетентности. Зарубежные исследователи неоднозначны при рассмотрении структуры компетентности. Исследователи M. Berns, C. Kramsh, S. Savignon [6] в структуре компетентности выделяют три уровня:

Интерактивная компетентность – способность к интеграции знаний и навыков и их использование в практической жизнедеятельности.

Психологическая компетентность – развитая система эмоций, способная обеспечить адекватное восприятие окружающего мира и практическое поведение людей.

Компетентность в конкретных сферах деятельности – умение работать с людьми, преодолевать неопределенность, реализовывать намеченные планы.

Ряд исследователей (M. Мескона, M. Альберт, Ф. Хедоури) представляют компетентность как интегральное понятие и выделяют следующие уровни:

- Компетентность – способность к интеграции знаний и навыков и их использование в условиях быстро меняющихся требований внешней среды.

- Концептуальная компетентность.

- Компетентность в эмоциональной сфере, в области восприятия.

- Компетентность в отдельных сферах деятельности.

Дж. Равен впервые обратил внимание на психологическую природу компетентности, ее многокомпонентность, и утверждал, что для разных сфер деятельности необходим разный набор компетенций. Исследователь разработал концепцию компетентности на основе определяющей роли ценностно-мотивационной сферы личности, выделив 37 видов компетентностей, которые подразделил на следующие группы:

- когнитивные (определение препятствий на пути достижения целей);
- аффективные (получение удовольствия от работы);
- волевые (настойчивость, решимость, воля).

В казахстанской, как и в российской науке, трактовка понятия «компетентность» имеет широкий диапазон. Она рассматривается как:

- сочетание психических качеств, позволяющих действовать самостоятельно и ответственно (А.К. Маркова) [7];
- совокупность профессиональных знаний, умений и опыта, а также способы выполнения профессиональной деятельности (Э.Ф. Зеер, Э.Э. Сыманюк; В.М. Щепель);
- совокупность ряда личностных характеристик, свойств, способностей, навыков и особенностей мотивации, которыми должен обладать человек для успешной работы в рамках заданных компетенций (типов задач) конкретной должности или организации в целом (Т.Ю. Базаров);
- общая качественная характеристика уровня профессионализма (Е.П. Ермолаева) и т.д.

К существенным признакам компетентности следует отнести: уровень усвоения знаний и умений; диапазон и широта знаний и умений; способность выполнять специальные задания; способность рационально организовать и планировать свою профессиональную деятельность; способность использовать знания в нестандартных ситуациях (быстро адаптироваться при изменении техники, технологии, организации и условий труда).

Исследователь И.А. Зимняя определяет компетентность как одну из составляющих общей культуры человека, совокупность его

мировоззрения и системы знаний, умений, обеспечивающих целенаправленную самостоятельную деятельность и выделяет три группы компетентностей:

- компетентности, относящиеся к самому себе как личности, как субъекту жизнедеятельности;
- компетентности, относящиеся к взаимодействию человека с другими людьми;
- компетентности, относящиеся к деятельности человека, проявляющиеся во всех ее типах и формах.

Существует множество классификаций видов компетентности. Их комбинации определяют «лицо» профессии. Термин «компетентность» указывает на соответствие реального и необходимого в личности специалиста (профессионала). Компетентность представляет собой совокупность взаимосвязанных качеств личности, задаваемых по отношению к определенному кругу предметов и процессов и необходимых, чтобы качественно и продуктивно действовать по отношению к ним. Ее компонентом является профессиональная компетентность – в соответствии с общим определением, круг процессов и предметов в этом случае относится к профессиональной области.

Из вышеизложенного следует, что в психологической науке сложился широкий диапазон определений, раскрывающих суть понятия «компетентности». Общим для всех определений является то, что компетентность рассматривается в плане формирования профессиональных требований к специалисту и относится к характеристикам, которые влияют на успешность выполнения профессиональных ролей. Компетентность личности специалиста проявляется в профессиональной деятельности и профессиональном общении, следовательно, включает способности, знания, умения и навыки, необходимые для осуществления деятельности и общения в процессе этой деятельности. Конкретный выбор указанных показателей определяется сущностью профессиональной деятельности, ее содержанием.

Параллельно с понятием «компетентность» используется понятие «компетенция».

Большинство исследователей считают, что должны иметь место оба термина. Эти термины употребляются не как синонимы, а как неразрывно связанные понятия. Формирование компетентности подразумевает формирование необходимого круга знаний, умений. А компетенция рассматривается как результат сформированных конкретных знаний и умений. Эти понятия дополняют друг друга и взаимообусловлены.

Исследователи разделяют компетенции на «личностные» и «профессиональные». В первом случае речь о чертах, способствующих успешным действиям. Приобретя (или подтвердив) такие компетенции человек будет успешен в разных сферах и видах деятельности, где они востребованы. Во втором речь идет о компетенциях, описанных внутри определенной деятельности, например, профессии, или должности. Определение этого вида компетенций может звучать так: ключевые элементы деятельности, которые необходимо выполнить, чтобы достигнуть результата, удовлетворяющего заданным требованиям.

В современной практике термин «профессиональная компетенция» определяет способность сотрудника выполнять задачи в соответствии с заданными стандартами, с требованиями должности. Под требованиями должности понимаются задачи и стандарты их выполнения, принятые в организации или отрасли.

Выделяют два основных направления толкования понятия компетенции:

- способность человека действовать в соответствии со стандартами;
- характеристики личности, позволяющие ей добиваться результатов в работе.

Рассмотрим требования к профессиональной компетентности выпускников военных вузов. Отталкиваясь от общетеоретических положений можно определить базовые требования к компетентности выпускников военных вузов. Однако специфика личностно-профессиональной компетентности будущего офицера обусловлена действием общих, особенных, единичных требований к военной службе. Сущность и структура компетентности будущих офицеров будет определяться

степенью сформированного комплекса качеств, отвечающих требованиям, целям, задачам и характеру современного воинского труда. Под последним понимают командно-организаторскую, обучающую, воспитательную и эксплуатационную деятельности.

Обобщенно под *компетентностью будущих офицеров* понимается:

- преданность профессии офицера,
- высокая степень мотивации к осуществлению военной службы,
- освоение норм и эталонов профессии,
- стремление к профессиональному и личностному росту,
- развитие своей индивидуальности средствами профессии,
- использование приемлемых в цивилизованном обществе способов профессионального и межличностного общения,
- успешное решение задач обучения и воспитания вверенного контингента,
- достижение требуемых качеств в развитии личности подчиненных.

Из данного определения следует, что в структуре компетентности выпускников военных вузов выделяют две основные составляющие:

1. Когнитивно-операциональная – отражает стратегию воинского труда; включает в себя военно-профессиональные знания, умения и навыки как предпосылки успешной деятельности; новообразования, т.е. обогащение новыми знаниями в ходе учебы и службы будущего специалиста.

2. Профессионально-личностная – интегральные характеристики формирующейся личности, включающие профессиональное самосознание, индивидуальный стиль деятельности и общения, творческий потенциал будущего военного специалиста

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Hyland T. Book review of Competency Based Education and Training: A World Perspective by A. Arguelles and A. Gonczi (eds.) // Journal of Vocational Education and Training. 2001. Vol.53. 3. – pp. 487-490.

2 Boyatzis R. (Бояцис, Р) Компетентный менеджер. Модель эффективной работы / Р. Бояцис. – М.: НИРО, 2008. – 352 с.

3 Spencer, D. McClelland, S. Spencer. (1993) Competence at Work: A Model for Superior Performance. New York.: Wiley. 1993. – 301 p

4 Raven J. (1994). School Improvement Kit: Pilot Version. Edinburgh: Competency Motivation Project.

5 Hoffman T. The meanings of competency // Journal of European Industrial 1999. Vol.23. 6. – P.275-285.

6 Berns M. Context of competence: social and cultural consideration in communicative language teaching. N.Y. 1990. С. Kramsh From language proficiency to interactional competence // Modern Language Journal. 1986. № 70., Savignon S. Evaluation of communicative competence: the ACTEL provisional proficiency guidelines // Modern Language Journal. 1985. – № 69.

7 Маркова А.К. Психология профессионализма. – М.: Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 312 с.

Р.А. НҰРМҰХАМЕТОВА Э.Т. БАЯРЫСТАНОВА

*Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар
және инжиниринг университеті
abdi_raushan@inbox.ru
Ақтау қ., Қазақстан*

ОЙЫН АРҚЫЛЫ МЕКТЕПАЛДЫ ДАЯРЛЫҚ ТОП БАЛАЛАРЫНЫҢ ҚОРШАҒАН ОРТА ТУРАЛЫ БІЛІМІН ЖЕТІЛДІРУ

Аннотация

Бұл мақалада мектепалды даярлық топ балаларын қоршаған ортамен таныстыру барысында ойын түрлерін пайдалану мен оның маңызы қарастырылады. Ойынның негізгі ерекшелігі, ол балалардың қоршаған өмірді – адамдардың іс-әрекетін, қимылын, олардың бала қимылынан туған жағдайдағы қарым-қатынасын бейнелеуі болып табылады.

Түйін сөздер: ойын, қоршаған орта, білім, табиғат, мектепалды даярлық, мектепке дейінгі мекеме, мазмұнды-бейнелі ойын, құрылыс ойыны, дидактикалық ойын.

В статье рассматривается роль и значение игры в ознакомлении детей группы дошкольной подготовки с окружающей средой. Особенность игры заключается в том, что она представляет собой восприятие детьми окружающей их жизни – действий, взаимоотношений людей в различных ситуациях.

Ключевые слова: игра, окружающая среда, знание, природа, дошкольная подготовка, дошкольное учреждение, сюжетно-ролевая игра, строительная игра, дидактическая игра.

Annotation

In this summary considers the importance of introducing the pre-school preparing group children with the kinds of games. The main peculiarity of the game is to describe the environmental life – person's activity, action, and their forming during the relationship between children.

Keywords: game, environment, education, nature, pre-school preparing, pre-school institution, content descriptive game, constructive game, didactic game.

Өткенімізге көз жүгіртіп, бағдарлап қарасақ, адамның өмір сүруі мен тіршілігінің, іс-әрекетінің негізі – табиғи үрдістер мен табиғи байлықтар. Табиғат адамзат пайда болғаннан әлдеқайда бұрын пайда болған, адам санасынан тысқары және тәуелсіз өмір сүреді. Қоршаған ортадағы табиғатты, заттарды, құбылысты танып білу, игеру барысында адам табиғат дүниесіне қуатты және ауқымды ықпал ете алатын құдіретті өзгертуші күшке айналады. Бұл үрдісті ғылымда «екінші табиғат» деп атайды.

Бұдан шығатын қорытынды, табиғи құбылыстар, ондағы заттар, табиғаттағы болып отырған өзгерістер мен табиғаттың жағдайы ұдайы өзгеріске ұшырап отырады. Олардың болмысы (болмыссыздығы) ауыспалы, қалыптасу, даму, өзгеру процесі кезектесіп отырады. Олардың болмысы – сақталатын да, жоғалатын да болмыс. Бұл жөнінде Гегель қалыптасу процесін саралап қарай отырып, оны жоғалатын болмыс немесе болмыстың жоғалуы деп дәл көрсеткен. Сонымен, табиғат болмысының тағы бір ерекшелігі, тұтастық ретіндегі табиғат дүниесінің тұрақты әрі түпкілікті болмысындағы жекелеген мәндердің өтпелі және тұрақты болмысының диалектикасын танытады.

«Екінші табиғат», демек адам, бірінші шынайы табиғатқа тәуелді, сондай-ақ, табиғаттың туындысы деп атауға әбден болады. Әйтседе, «екінші табиғаттың» өзіндік мәнді ерекшеліктері бар. Екінші жасанды табиғат дүниесінің шынайы табиғаттан айырмашылығы: *біріншіден*, оны жасап дүниеге келтіру барысында адам табиғат байлығын, табиғи материалдарды пайдаланып, өндейді, *екіншіден*, «екінші табиғат» дүниесін жасауда адамның еңбегі, іс-тәжірибесі және білімі пайдаланылды, *үшіншіден*, «екінші табиғат» бұйымы ермек үшін жасалмайды. Оны дүниеге келтіру адамдардың әлеуметтік өмірдегі белгілі мұқтаждарынан, мақсат-мүдделерінен туындайды. Осылайша, екінші табиғат бірінші табиғаттың заңдылықтарына бағынатын төл туындысы, оның материалдарынан адамның білімі, еңбегі, тәжірибесі және дағдысы негізінде қоғамдық сұраныстарды

қанағаттандыру мақсатында жасалды. Яғни, «екінші табиғат» болмысы – табиғи – рухани-әлеуметтік тұтастық құрайтын нақтылы ақиқат. Сондықтан да, бір жағынан, қоғам мен «екінші табиғаттың» үнемі үйлесім тауып отыру қажеттігі еш уақытта маңызын жоймайды, екінші жағынан, «бірінші табиғат» пен «екінші табиғаттың» ортақ заңдылығын, бір тұтастығын, бірегей болмысына қатысты олардың өзара байланысын сақтап, реттеп отыруы да заманымыздың жалпы адамзаттық мәселесі болып табылады.

Тіршілік пайда болғаннан бастап адам табиғатпен саналы қатынас жасаған, қоршаған ортаға құрметпен қарап табиғи құндылықтарды бағалай білген. Бұл әрине, ықылым заманнан қалыптасқан түсінік. Сондықтан, табиғатты, тарихи, философиялық, психологиялық, педагогикалық ғылымдардағы ой-пікірлермен тығыз байланыста қарастырған дұрыс. Аристотель өзінің табиғат туралы ғылыми еңбектерінде: «Заттың бастамасы тек материя түріндегі бастама... табиғаттан тыс еш нәрсе жаратылмайды және еш нәрсе өлмейді, олар мәңгілік сақталып қалады», – деп табиғат құндылығын сақтауды болашақ ұрпаққа аманат етсе, Гераклит: «...табиғаттың өзі көп сырын аша бермейді, адамдардың көпшілігі әбден тойынған, сол себепті олар табиғат сырын түсінуге талпынбайды» – дейді, ал неміс философы Л.Фейербах: «адам табиғаттың ең жоғарғы нәтижесі, сондықтан оны табиғаттан бөліп қарастыруға болмайды», – деген ойын жастарға ақыл-кеңес ретінде қалдырады.

Қоршаған орта және оның байлықтарын қорғау туралы пікірлерді көне дәуір оқымыстылары Гиппократ, Эмпедокл, Теофрастың ғылыми еңбектерінен көреміз. Аталған оқымыстылар жануарлар мен өсімдіктер тіршілігінің біріншіден морфологиялық, екіншіден физиологиялық бейімделушіліктің қоршаған ортаға тәуелділігін экологиялық тұрғыдан қарастырған.

Яғни, бүгінгі күні таңда балабақшадан бастап жас ұрпақ бойында қоршаған орта мен табиғат туралы білім негіздерін қалыптастыру, оларға тәрбиелеу мен білім берудің ең тиімді

әдіс-тәсілдерін, мазмұнын, жолдарын зерттеп, оны орынды пайдалану қазіргі таңдағы маңызды мәселелердің бірі.

Мектепалды даярлық тобындағы балалар бойында жануарларға және өсімдіктер әлеміне жанашыр болуы, оларға сүйіспеншілігі, қоршаған орта әсемдігінен эстетикалық ләззат алуы жай ғана мақсатты көздесе, жас кезеңнің аяғына қарай ол сезімдер экологиялық жағынан мақсатқа бағытталған қызмет түріне айналады. Бұл іс жануарларға, өсімдіктер әлеміне аяныш сезімін қалыптастырумен қатар жүреді (бір нәрсеге үйірсектік және сүйіспеншілік, қатынас жасау қуанышы, қоршаған ортаға зиян келумен байланысты реніштер және т.б.). Педагогикалық жағынан осы жас кезеңінде балалар бойында табиғаттағы мінез-құлқын өздігінен реттеу, баланың қажеттілік дағдысын табиғатқа келтірер зиянмен салыстыра отырып дамыту өте қажет. Балалардың есеюімен бірге «қоршаған орта» түсінігі айтарлықтай кеңейеді.

Мектеп жасына дейінгі бала күн сайын жаңа құбылыстармен, заттармен кезігеді, айнала өмірді бақылап, өздігінен түсініп, қорытынды жасағысы келеді. Үлкендердің басшылығымен бала айналадағы заттар, оның сапасы (түсі, түрі, көлемі), қоладынылатын орны, қасиеттері (сынуы, жыртылуы, қаттылығы, жұмсақтығы, бұзылуы), қандай заттан (ағаш, темір, мата, қағаз) жасалатындығы жайлы нақты түсінік алады. Сондай-ақ, кейбір табиғат құбылыстары туралы, олардың өзара байланысы, заңдылықтары, өсімдіктердің, жәндіктердің, жануарлардың дамуын танып-білу, бақылау және түсінігіне жеңіл тиетін қоғамдық құбылыстармен, оқиғалармен, адамдардың еңбегімен, мерекелермен, мемлекетіміздің астанасымен т.б. таныстыру арқылы мектепалды даярлық топ балаларының дүние, табиғат, қоғам, Отан туралы алғашқы түсініктері қалыптасады. Балалар бойында аталған түсініктер мен білімдерді қалыптастыруда дұрыс таңдалған әдістер мен тәрбие формаларының маңызы зор.

Педагогикада әдіс-ересек пен баланың біріккен әрекетінің амалы ретінде қабылданады. Мектепке дейінгі мекемедегі қоршаған

ортамен таныстыру процесінде әртүрлі әдістер – көрнекілік әдісі: (бақылау, суретті (картина) қарау, кино немесе диафильмдер көрсету), практикалық әдіс: (ойын әдісі, еңбек, қарапайым тәжірибелер), сөздік әдісі: (тәрбиешінің әңгімесі, әдеби шығармалар оқу, әңгімелесу). Енді осы аталған әдістердің ішінен ойын әдісіне тоқтала кетейік.

Ойын балалық шақта өркендейтін және адам өмірінің соңына дейін қоса жүретін әрекет болып табылады. Философтар, тарихшылар, этнографтар, психологтар, педагогтар ойынның шығу тарихын, оның бала өміріндегі орнын, тәрбиелік міндеттерді шешу үшін ойындарды тиімді пайдалану мүмкіндіктерін зеттейді. Әрине, ғылым салаларының өкілдерін ойынның «өзіндік» аспектісі қызықтырады, олар барлығы «ойын – адамзат мәдениетінің ажырамас бөлігі» деген пікірге келіседі [3,Б.12-13].

Қазіргі теорияларда ойынның тарихи шығу тегі туралы сұрақ негізгісі болып саналады. Бүгінгі күнге дейін ойын – әрекет деген көзқарастар айтылып жүр. Балалар ойыны айналадағы дүниенің айнасы іспеттес. Ойын қоғам өмірінің жағдайларымен тікелей байланыста болады. Оның бала өміріндегі орны, формасы және мазмұны ересек адамдардың тұрмыстық күйімен, еңбек формасымен және мазмұнымен салыстырмалы, жанамалы түрде айқындалады.

Балалар ойыны тарихи дәуірдің тәуелділігін ғана емес, сонымен қатар әртүрлі уақытта, әртүрлі мәдениетте экологиялық, географиялық жағдайларда өмір сүрген балаларда ойын өзінің мазмұнымен ерекшеленеді.

Ойын – мектепалды даярлық топ балалары үшін қоршаған ортаны танып-білу тәсілі. Ойын мен ойын әрекеті мазмұнының элеуметтік сипаты баланың қоғамда өмір сүретіндігімен байланысты. Ол алғашқы айлардың бастап-ақ маңайындағылармен қарым-қатынас жасауға ұмтылады, тілді меңгереді, қоршаған ортамен танысады. Ойында үлкендердің қызметіне еліктеп, өзінің шамасы келмесе де олардың қуанышы мен ренішін түсіне отырып, осындай өзіндік жолмен қоршаған өмірге етене араласады.

Ойынның негізгі ерекшелігі, ол балалардың қоршаған өмірді – адамдардың іс-әрекетін, қимылын, олардың бала қимылынан туған жағдайдағы қарым-қатынасын бейнелеуі болып табылады. Ойында бөлме теңіз де, метро стансасы да, жол вагоны болуы да мүмкін. Балаларға жағдайға ойынның өздері ойлаған түпкі ниеті мен мазмұнына лайықты маңыз береді. Ойын қызметінің тағы бір ерекшелігі – оның өз әрекеттік сипаты. Балалар ойын шығарушылар, ойынды жасаушылар болып табылады. Олар жоғарыда айтылғандай, ойында өздеріне мәлім өмір құбылыстары мен оқиғалары туралы білімдерін бейнелейді, оларға өздерінің қатынасын білдіреді. Ойынның негізгі құрылымдық элементтері: ойынның түпкі ниеті, сюжеті немесе мазмұны, ойын әрекеттері, рөлдер, ойынның өзінен туатын және балалар жасайтын немесе ересектер ұсынатын ойын ережесі. Бұл элементтер өзара тығыз байланысты және ойында балалардың өзінше бір іс-әрекеті ретінде көрсетеді.

Ойын тәрбиелеу және дамыту құралы ретінде қолданылады, тәрбиеші ойынды басқара жүріп баланың жеке басының барлық жағына: санасына, сезіміне, ерік-жігеріне, мінез-құлқына ықпал жасайды. Ойын арқылы балалардың білімі мен ұғымы айқындалып, тереңдей түседі. Ойында қайсібір рөлді орындау үшін бала өзінің түйсігін ойын әрекетіне көшіруі тиіс. Кейде адамдар еңбегі туралы, нақты іс-әрекеттер, өзара қарым-қатынастар туралы білімдері жеткіліксіз болып шығып, соларды толықтыру қажеттілігі туады. Жаңа білім қажеттілігі балалардың сұраныстарынан туындайды.

Балалар ойындары халық ауызекі шығармашылығының бір саласы болып саналады. Ұлттық ойындарды оқу-тәрбие ісінде пайдалану жолдарын зерттеуші Е.Сағындықов: «Халық ойындары тек денені ғана емес, ойды жаттықтырушысы да болып табылады. Халық өзін қоршаған дүниенің қыры мен сырын, егжей-тегжейлігін білуді баланың санасына ойын арқылы жастайынан сіңіре беруді көздеген», - деп, орынды пікір айтқан.

Т.Иманбеков балалар ойындарына былай деп баға береді: «ата-бабаларымыз ұлттық

ойындарды баланы жан-жақты тәрбиелеудің негізгі құралы ретінде қарастырған, оны ең күшті, қағылез, төзімді, түрлі жарыстарда үнемі жеңімпаз атанатын адамды анықтау рөлін ғана атқарумен оны қатар, тәрбиеге пайдалы ықпал ететін негізгі күш» деп түсінген. Шын мәнінде «Ұшты-ұшты», «Дауысынан айырып біл», «Жүз қаз», «Қасқыр-қақпан», «Торғай мен бұтақ», «Неше қаз ұшып келді», «Мысық пен тышқан», «Қасқыр мен қаздар» сияқты толып жатқан экологиялық мазмұндағы ойындар әрі қарапайым, әрі оқушылардың түсінігіне жеңіл, балалардың қоршаған ортаға қарым-қатынасын қалыптастыруға қажетті тиімді құралдар болып табылады.

Балалар ойындарының тәрбиелік маңызын жоғары бағалай келе, А.С.Макаренко былай деп жазды: «Бала өмірінде ойынның маңызы зор, ересек адам үшін еңбектің, жұмыстың, қызметтің қандай маңызы болса, нақ сондай маңызы бар. Бала ойында қандай болса, өскесін жұмыста да көп жағдайда сондай болады. Сондықтан келешек қайраткерлерді тәрбиелеу алдымен ойында басталады».

Үлкендер ойынды баланың өміріне қажеті жоқ, пайдасыз құбылыс деп санайды. Бірақ орынды қолданылған ойын түрлері бала өміріне жаңа реңк беріп, қоршаған орта туралы білім жинақтауға мүмкіндік береді. Мысалы, қоршаған ортамен таныстыру барысында орында қолданылған «Бауда өсе ма, бақта өсе ма» атты дидактикалық ойын, мектепалды даярлық топ балаларының жемістер мен көкөністер туралы білімдерін жүйелеуге көмектеседі, әрі балалардың зейінін жинақтап, сабақта белсенділік көрсетуге итермелейді. Сабақта қолданылған кез келген ойын ынтасын арттырып, сабаққа деген қызығушылығын тудырады.

Мектепке дейінгі мекемеде ойын әрекетін тек білім беру үрдісінде ғана қолданбайды. Ойын түрлерін балалардың еңбек әрекеттері мен өзіндік әрекеттерін ұйымдастыру барысында, олардың сол әрекетке деген белсенділігі мен қызығушылығын арттыру үшін пайдалануға болады. Ойын-мектеп жасына дейінгі балалардың шығармашылығын

арттыру құралы. Олай дейтініміз, көп әрекеттерде өздерін көрсете алмайтын балалар, ойын әрекеті барысында жаңа мазмұн, тың ой, жаңа ереже ойлап табуы мүмкін, себебі, ол балалар әлеміне жақын әрекет. Мектепалды даярлық топ балаларының білімге деген қызығушылығын дидактикалық ойындарды пайдалану арқылы арттыруға болады. Дидактикалық ойындар орындалуы мен мазмұны жағынан, қолданылатын құралдарға байланысты әр түрлі болып келеді. Тәрбиешілер дидактикалық ойындарды оқытудың бір әдісі ретінде де пайдаланады. Сонымен қатар, тәрбиеші балалардың сабаққа деген қызығушылығын, зейінін арттыру мақсатында ойын жағдаяттарын туғыза отырып, әртүрлі заттарды қолдану арқылы сұрақтар қойып, затты көрсетіп, түсіндіріп, ойыншықтармен әрекет жасай отырып ойын сюжетін құрастырады.

Мектепалды даярлық топ балаларының ересек адамдар өміріне қызығуы мен ұмтылуы отбасындағы бірлескен еңбек қанағаттандырмағандықтан, балалар өз қажеттілігін балалар ойын үстінде қанағаттандыруға талпынады. Бала ойында өзі көріп жүрген үлкендердің (ата-анасы, жақын жуығы, тәрбиешісі, дәрігер, мейірбике, күтуші, меңгеруші, әдіскер, құрылысшы т.б.) ролін алып, олардың еңбек барысындағы әрекеттерін, сондай-ақ басқа адамдармен әлеуметтік қарым-қатынастарын ойнап көрсетеді.

Бала ойын арқылы өзінің және үлкендердің қоғамдағы орнын, міндеттері мен құқықтарын меңгерумен қатар, мазмұнды-бейнелі ойынның мақсатын жүзеге асырады. Мысалы, аурухана ойынының мазмұнын жүзеге асыра отырып, ауру мен дәрігердің арасындағы, дәрігер мен мейірбикенің арасындағы байланысты және әр адамның қызмет мазмұнына қарай атқаратын міндеттері бар екенін, міндеттері мен қоса құқықтарының да бар екенін түсініп, белгілі дәрежеде үлкендердің еңбегі мен олардың өзара қарым-қатынастары жөнінде тәжірибе жинайды. Мазмұнды-бейнелі ойында балалар берілген рольдеріне сай әрекет етіп, өзін адамдармен

қарым-қатынаста дұрыс ұстауға, міндетті орындауға, басқа ойынға қатысушылардың құқысымен, пікірімен санасуға дағдыланады. Нақты ережесі бар ойындарды жүйелі ұйымдастырып отыру мектеп жасына дейінгі балаларды белгілі тәртіпке үйретеді. Мектеп жасына дейінгі балалар бойында алғашқы ұжымдық сапалар қалыптасып, ұжым алдындағы жауапкершілік пайда болады. Сонымен қатар, ұжым пікірін қабылдау, онымен санасу сияқты әлеуметтік сезімдер мен өзіндік санасы дамып, жалғыз өзі үшін емес, ұжым үшін принципін басшылыққа алу қабілеттері артады.

Мазмұнды-бейнелі ойын мен құрылыс ойындарында бала үлкендердің еңбегімен, жұмыс барысындағы бір-бірімен қарым-қатынасымен танысады, басқа балалармен әрекеттесу кезінде өзін-өзі ұстай білуге, мәдениеттілікке үйренеді, өздерін қоршаған заттардың қалай аталатынын үйреніп, сапаларымен танысады.

Қорыта келе, мектепалды даярлық топ балаларының арқылы қоршаған ортамен таныстырудың мақсаты дидактикалық, тәрбиелік, дамытушылық, әлеуметтендірушілік мақсатқа жету. Ойын технологиясының ерекшелігі ойындық іс-әрекеттің психологиялық механизмі жеке бастың өзіндік талапталғандарына сүйенеді. Баланың бойындағы білімділік, танымдық, шығармашылық қасиеттерін аша түсуді көздейді. Ойын - балалар үшін оқу да, еңбек те. Ойын айналадағы дүниені танудың тәсілі. Сонымен қатар, ойын балаларға өмірде кездескен қиыншылықтарды жеңу жолын үйретіп қана қоймайды, олардың ұйымдастырушылық қабілеттерін де қалыптастырады. Шын мәнінде «Ұшты-ұшты», «Дауысынан айырып біл», «Жүз қаз», «Қасқыр-қақпан», «Торғай мен бұтақ», «Неше қаз ұшып келді», «Мысық пен тышқан», «Қасқыр мен қаздар» сияқты толып жатқан экологиялық мазмұндағы ойындар әрі қарапайым, әрі оқушылардың түсінігіне жеңіл, балалардың қоршаған ортаға қарым-қатынасын қалыптастыруға қажетті тиімді құралдар болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Татаурова Н.Л. Мектепалды даярлық бағдарламасы. – Алматы, 2001. – 32 б.

2 Сәтімбекова М.С. Ойна да, ойлан. – Алматы, 2000. – 38 б.

3 Баланы мектепке дайындау бағдарламасы. – Алматы, 2000. – 93 б.

4 Жұмабекова Ф.Н. Мектепке дейінгі педагогика. – Астана, 2012. – 336б.

5 Бондаренко А.К. Дидактические игры в детском саду. – М., 1999. – 160с.

6 Козлова С.А., Куликова Т.А. Дошкольная педагогика. – М., 2005. – 467с.

7 Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Экологическая педагогика и психология. – Ростов-на-Дону, 1996, – 480 с.

8 Жатқанбаев Ж.Ж. Экология. – Алматы, 2003. – 128 б.

Ж.Ж. ОРДАБАЕВА

Северо-Казахстанский государственный университет им. М.Козыбаева

schina.kleo@mail.ru

г. Петропавловск, Казахстан

ОТ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ ПОЛКОВОДЦА К ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ СОВРЕМЕННОГО ВОЕННОГО

Аннотация

Содержание и структура данной статьи отражают проблему формирования функциональной грамотности в теории психолого-педагогической науки. Автором предложены практические рекомендации решения данной проблемы в процессе подготовки обучающихся на уровне высшего профессионального образования.

Ключевые слова: функциональная грамотность, задача, анализ, синтез, рефлексия, мышление.

Аталған мақаланың мазмұны мен құрылымы психолого-педагогика ғылымдары теориясының қызметтік сауаттылығын қалыптастыру мәселелерін айқындайды, сонымен қатар білім алушыларды жоғары кәсіби білім деңгейінде даярлау үрдісінде де тәжірбиелік ұсыныстар көрсетеді.

Түйін сөздер: қызметтік сауаттылық, міндет, талдау, жинақтау, рефлексия, ойлау.

Annotation

The content and structure of this article outlines the formation of functional literacy in the theory of psychological and pedagogical science, also revealing practical recommendations to solve this problem in the process of preparation of students at a higher education level.

Keywords: functional literacy, task analysis, synthesis, reflection, thinking.

Функциональная грамотность – это «способность использовать приобретенные знания и опыт для широкого диапазона жизненных задач в различных сферах

человеческой деятельности, общения и социальных отношений» [1, с.1].

Выявим предпосылки, создающие теоретический фундамент для исследования проб-

лемы формирования функциональной грамотности. Данная проблема полного теоретического и практического решения пока не получила, однако первые шаги в этом направлении сделаны.

Так, в настоящее время на уровне среднего общего образования проводится целенаправленная и системная деятельность по выполнению Национального плана действий по развитию функциональной грамотности школьников на 2012-2016 годы [2].

В соответствии с названным планом выделены механизмы развития функциональной грамотности школьников:

- обновление стандартов образования, учебных планов и программ;
- обновление методов, форм и технологий обучения;
- развитие системы оценки результатов обучения;
- обеспечение активного участия родителей в образовании и воспитании детей;
- развитие дополнительного образования.

Следует отметить, что исследуемая проблема актуальна и на уровне высшего профессионального образования. Так, ряд диссертационных исследований направлено на раскрытие теоретико-практических основ формирования функциональной грамотности студентов. Приведем точки зрения некоторых авторов.

По мнению Н.А.Назаровой, функциональная грамотность студентов педагогического вуза – это «уровень их образованности, который характеризует способность будущих специалистов решать стандартные жизненные и профессиональные задачи в различных сферах деятельности на основе преимущественно прикладных знаний» [3, с.11]. Согласно автору развитию функциональной грамотности способствует организация учебно-познавательной деятельности на основе применения тренинга, коучинга.

Рассматривая трактовку понятия, аналогичную мысль высказывает П.И.Фролова, которая также определяет функциональную грамотность студентов технического вуза как «уровень образованности, являющийся

необходимой составляющей современного профессионального образования, представляющий совокупность предметных, межпредметных, интегративных знаний, умений, навыков и способов решения функциональных проблем, которые применяются обучаемыми в процессе деятельности, связанной с процессом восприятия, преобразования информации, решения типовых учебных и профессиональных задач, а также задач взаимодействия с обществом» [4, с.10].

Автор считает, что для формирования функциональной грамотности необходимо создать педагогические условия:

- содержательные (сведения, научные понятия, инструкции, навыки работы с таблицами, графиками, интерпретация и резюмирование информации);
- технологические условия (технология проектного обучения, техно-логия развития критического мышления);
- организационные условия (оценка функциональной грамотности с помощью: ситуационных заданий, презентации проектов, организации дебатов, формирования портфолио).

Продолжая размышления об актуальности проблемы формирования функциональной грамотности, заметим, что на ее важность указывается в законе «Об образовании», где отмечается: «Общеобразовательные учебные программы направлены на решение задач адаптации личности к жизни в обществе...» [5, с.28].

В словаре русского языка С.И.Ожегова дано определение: «Адаптация – это приспособление организма к изменяющимся внешним условиям» [6, с. 20]. Понятия «адаптация» и «функциональная грамотность» взаимосвязаны друг с другом, так как приспособление организма к новым условиям представляет активную деятельность, в процессе которой человек, решая жизненно важные задачи и проблемы окружающей действительности, опирается на полученные знания и практический опыт их применения.

Из приведенных ранее определений понятия «функциональная грамотность», очевид-

но, что ее доминантой является понятие «задача».

В связи с этим, представляется разумным привести точку зрения А.В. Усовой, Н.Н. Тулькибаевой [7], которые раскрыли структуру деятельности учителя по формированию у учащихся умения решать задачи, состоящей из двух частей:

- теоретическая (предполагает овладение учителем теорией обучения учащихся умения решать задачи);

- практическая (представляет деятельность учителя по обучению учащихся этой деятельности, а именно, определение объема знаний, необходимых для решения задач, которые должны быть усвоены учащимися под руководством учителя; определение состава умений, необходимых для решения задач; определение последовательности формирования у учащихся умения выполнять отдельные операции по решению задач).

На наш взгляд, предложенная авторами структура деятельности по формированию у учащихся умения решать учебные задачи может выступать основой для проектирования деятельности по решению любых задач, том числе и жизненных, профессиональных.

Подводя итог, отметим, что эффективно организованное обучение в аспекте формирования функциональной грамотности в учебных заведениях разного уровня является условием успешной адаптации личности к жизни в обществе.

Учитывая, что предметом статьи является функциональная грамотность «полководца – современного военного», дальнейшие рассуждения построим в области военного дела. Говоря об исследуемой проблеме необходимо «вскрыть» процесс, приводящий к функциональной грамотности.

Согласно Б.М.Теплову [8], успешное разрешение задачи, стоящей перед полководцем предполагает:

- сильную способность к анализу, дающую возможность разбираться в самых запутанных данных, обращать внимание на мельчайшие детали, выделять в них такие, которые остаются незамеченными для более поверх-

ностного взгляда, но могут при данных условиях иметь решающее значение;

- умение видеть сразу и целое, и все детали, то есть способность к синтезу, дающий простые и определенные сложения.

Продолжая эту мысль, Р.Медведев [9] считает, что работник разведки должен уметь быстро оценивать и анализировать полученную информацию. Работа разведчика «это была интересная работа, она повторяю, много мне дала с точки зрения расширения кругозора, умения работать с информацией, умения выбирать главное из этой информации, сосредоточить на ней внимание и думать, как использовать эту информацию для решения практических политических проблем» [9, с.27], – таковы впечатления В.Путина о деятельности в разведке и ее роли в деятельности, осуществляемой на посту Президента Российской Федерации.

Из приведенного высказывания, очевидно, что данные размышления происходят именно в контексте функциональной грамотности современного военного. Осуществляя параллельный перенос в плоскость «будущий военный», следует утверждать, что наряду с академическими знаниями, обучающиеся должны иметь способность к пониманию изучаемой информации, анализу и синтезу сложившейся ситуации, применению полученных знаний для решения военных задач, оценке полученных результатов, формулировке выводов. Выполнение данных требований и представляет собой переход к компетентностному подходу, который начинается с формирования функциональной грамотности.

Отметим, что в документе «Настройка образовательных структур в Европе. Вклад университетов в Болонский процесс» [10], способность к анализу и синтезу относится к инструментальным общим компетенциям, способность применять знания на практике – к системным общим компетенциям.

Раскроем методику организации учебно-познавательной деятельности обучающихся, отражающей логику автора в аспекте формирования функциональной грамотности на примере учебных занятий по дисциплине

«Современные технологии обучения» (специальность 5В010400 «Начальная военная подготовка»).

Так, самостоятельная работа обучающихся направлена на выполнение таких заданий, как:

- составить таблицу толкований понятия «педагогическая технология» в справочных и учебных пособиях по педагогике с анализом его сущностной характеристики данной авторами (не менее 5 авторов);

- написать рецензию (до 3 с.) на статью по проблеме педагогических технологий (выбор научного или учебно-методического издания, темы статьи осуществляется обучающимся);

- разработать творческие задания, применяемые в структуре классического урока по определенной теме учебной дисциплины «Начальная военная подготовка» (не менее 15 заданий);

- написать эссе «Моя педагогическая философия», в котором отражена гуманно-личностная позиция преподавателя-организатора начальной военной подготовки (до 3 с.);

- составить матрицу межпредметных связей учебной дисциплины «Начальная военная подготовка» с учебными дисциплинами естественнонаучного цикла («Физика», «Химия», «Биология», «География»);

- разработать программу саморазвития как личности будущего преподавателя-организатора начальной военной подготовки (цель, содержание, ожидаемый результат, до 5 с.).

По окончании выполнения того или иного самостоятельного задания, обучающимся предлагается проведение рефлексии на выбор: действий, чувств, связанной с выяснением ценностей [11].

Рефлексия действий

Заполнить таблицу «Мои действия – «Взгляд назад»» (таблица 1).

Таблица 1. – Мои действия – «Взгляд назад»

Что делал правильно?	
Что делал неправильно Почему?	
Сколько раз наугад двигался вперед и менял свои ошибочные действия (какие) на другие? Что помогло найти правильное решение?	
Что было легко сделать? Почему?	
Мои выводы	

Рефлексия чувств

Заполнить таблицу «Мои чувства – «Взгляд назад»» (таблица 2).

Таблица 2. – Мои чувства – «Взгляд назад»

В работе меня радовало (что) потому что	
Меня огорчало (что) потому что	
Другие чувства, которые у меня появились	

Рефлексия, связанная с выяснением ценностей

Заполнить таблицу (таблица 3), проставив в правой колонке цифры, означающие следующее:

- 1 – самое важное;
- 2 – важное;
- 3 – не очень важное;
- 4 – совсем не важное.

Таблица 3. – Ценности для вас данной работы

Получение новой информации	
Процесс личной деятельности	
Полученный результат	
Деловое общение во время работы	
Возможность проявить себя и услышать слова одобрения	
Получение определенного балла	

В процессе проведения лекционных и практических занятий целесообразно применять методы активизации коллективной творческой деятельности, например «мозговой штурм». Данная мысль нашла отражение в замысле занятия по теме «Когда начинается творчество? или ключевые идеи лично ориентированного развивающего обучения (от теории к практике)».

Ответ на вопрос мы находим у П.Л. Капицы [12], который считает, что творчество начинается тогда, когда личность самостоятельно размышляет, применяя мыслительные операции (анализа, синтеза и др.).

Согласно взглядам таких психологов и педагогов, как В.В. Сериков, Э.В. Ильенков, В.В. Давыдов, И.С. Якиманская, теория лично ориентированного развивающего обучения руководствуется следующими ключевыми идеями:

- опора на индивидуальные особенности обучаемых;
- развитие мыслительной сферы обучаемых.

Учитывая мнения ученых, была разработана практика реализации замысла занятия.

Владея информацией о виде мышления (одна из индивидуальных особенностей) осуществляется анализ и решение предлагаемой обучающимся педагогической ситуации. Для

этого проводится предварительная работа по диагностике доминирующего вида мышления. Исходя из полученной информации, формируются две группы:

- «генераторы» идей (группа обучающихся с доминированием образного мышления), функция – предложить как можно больше идей решения педагогической ситуации;
- «аналитики» идей (группа обучающихся с доминированием логического мышления), функция – оценить и отобрать наилучшие идеи решения педагогической ситуации.

От «аналитиков» в группе «генераторов» идей присутствует секретарь, который письменно фиксирует все идеи. Время работы каждой группы – 5 минут. Пока одна группа работает, другая занимается релаксацией, то есть, либо настраивается на мыслительную деятельность, либо отдыхает от активной творческой деятельности.

Следует отметить, что каждый из обучающихся должен быть ознакомлен с правилами проведения «мозгового штурма». По истечении времени дается слово представителю группы «аналитики» идей для обоснования наилучшей идеи решения педагогической ситуации.

Таким образом, на примере содержания дисциплины «Современные технологии обучения» (ряда заданий, занятия) мы раскрыли

идею автора в организации учебно-познавательной деятельности обучающихся в аспекте формирования их функциональной грамотности.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Первые результаты международной программы PISA-2009. Материалы для обсуждения. – М., 2010. – 20 с.
- 2 Национальный план действий по развитию функциональной грамотности школьников на 2012-2016 годы. – Астана, 2012.
- 3 Назарова Н.А. Развитие функциональной грамотности студентов педагогического вуза в условиях гуманитаризации образовательного процесса: дисс. канд. пед. наук. – Омск, 2007. – 239 с.
- 4 Фролова П.И. Формирование функциональной грамотности как основа развития учебно-познавательной компетентности студентов технического вуза в процессе изучения гуманитарных дисциплин: дисс. канд. пед. наук. – Омск, 2008. – 229 с.
- 5 Закон Республики Казахстан «Об образовании». – Астана, 2007.
- 6 Ожегов С.И. Словарь русского языка/Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю.Шведовой. – М.: Русс.яз., 1986. – 797 с.
- 7 Усова А.В. Практикум по решению физических задач: Для студентов физ.-мат. фак./ А.В.Усова, Н.Н.Тулькибаева. – М.: Просвещение, 2001. – 206с.
- 8 Теплов Б.М. Ум полководца//Психология мышления/Под ред. Ю.Б.Гиппенрейтер, В.А.Спиридонова, М.В.Фаликман, В.В.Петухова. – М.: АСТ «Астрель», 2008. – 672 с.
- 9 Медведев Р.А. Владимир Путин. – М.: Молодая гвардия, 2007. – 687с.
- 10 Настройка образовательных структур в Европе. Вклад университетов в Болонский процесс, 2006. – 130 с.
- 11 Преподавание физики, развивающее ученика: Кн.1. Подходы, компоненты, уроки, задания/Сост. и под. ред. Э.М.Браверман: Пособие для учителей и методистов. – М.: Ассоциация учителей физики, 2003. – 400 с.
- 12 Капица П.Л. Научные труды. Наука и современное общество/Ред.-сост. П.Е.Рубинин. – М.: Наука, 1998. – 539 с.

А.А. АЛИЕВА

Казахский Национальный педагогический университет им. Абая
Кафедра русской филологии для иностранцев
dinara_0909@mail.ru
г. Алматы, Казахстан

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ И НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МУХАММЕДА ХАЙДАРА ДУЛАТИ

Аннотация

В статье рассматриваются некоторые аспекты государственной и научной деятельности ученого позднего средневековья М.Х. Дулати, чье наследие играет значительную роль в освещении истории создания первого Казахского ханства. Отмечено значение его трудов для отечественной исторической и педагогической науки. Сведения из его книги формируют представления об истоках национального менталитета казахов, об идеях и принципах передачи материального и духовного опыта, позволивших сохранить казахам этническую целостность, национальные черты.

Ключевые слова: позднее средневековье, просветительская деятельность, научное наследие, воспитательный аспект

Мақалада алғашқы қазақ хандығын құру тарихында маңызды ағартушылық қызмет атқарған М.Х. Дулатидің орта ғасырдағы мемлекеттік қайраткерлік қырлары мен ғылыми шығармашылығы қарастырылған. Ғалымның отандық тарих және педагогика ғылымына сіңірген еңбегі мен қосқан үлесі атап өтілді. Оның шығармашылығында мәліметтер қазақтардың ұлттық санасының қалыптасуына тигізер ықпалы сараланды. Материалдық және рухани құндылықтарының ұрпақтан-ұрпаққа жетуіне, сондай-ақ қазақтардың этникалық тұтастығы мен ұлттық болмысының сақталуына тигізер әсері туралы жазылған.

Түйін сөздер: орта ғасыр, ағартушылық қызметі, ғылыми мұра, тәрбие аспектісі.

Annotation

In article some aspects of the state and scientific activity of the scientific late Middle Ages of M.Kh. Dulati are considered, whose heritage plays a significant role according to history of creation of the first Kazakh khanate. Value of its works for domestic historical and pedagogical science is noted. Data form idea of sources of national mentality of Kazakhs, of ideas and the principles of transfer of the material and spiritual experience of its book, allowed to keep to Kazakhs ethnic integrity, national lines.

Keywords: late Middle Ages, educational activity, scientific heritage, educational aspect

Возрождении национальных культурных, духовных ценностей, бесспорно, особое место принадлежит педагогической науке. Однако, анализ философской, психолого-педагогической, социологической лите-

ратуры показал, что до последнего времени в современной педагогической науке идеи крупных исторических личностей (Ахмеда Яссави, Юсуфа Баласагуни, Кадыргали Жалаири, Тлеукабылулы, М.Х. Дулати и др.) оста-

вались вне поля зрения исследователей, занимающихся проблемами истории педагогики. В то время как жизнь каждодневно доказывает, что не только на уровне Республики Казахстан, но и в мировой практике существует острая необходимость в обращении ученых к духовным сокровищам, которые хранит человечество, остающиеся до сегодняшнего дня маловостребованными при воспитании новых поколений.

Важно отметить, что созвучность исторических реалий делают актуальными многие педагогические идеи, прежде всего, мыслителей эпохи позднего средневековья – эпохи формирования казахского этноса, возвышения первого Казахского ханства. Однако в истории педагогических учений Казахстана этот важный эпохальный отрезок с характерной системой воспитания остается малоизученным. Мы полагаем, что в условиях приобретения Казахстаном суверенитета перед педагогической наукой стоит задача в свете сегодняшнего дня заново осмыслить, обобщить и систематизировать духовное наследие казахского народа, имеющего многовековую культурную традицию.

В этом контексте историческое наследие выдающегося сына казахского народа, ученого, историка, мыслителя, государственного деятеля, поэта первой половины 16-го века Мухаммеда Хайдара Дулати, особая значимость которого определена объективным и подробным изложением истории формирования казахской государственности, представляет особую ценность. Наше обращение к историко-педагогическому творчеству М.Х.Дулати является неслучайным. Это объясняется тем, что в контексте становления казахской государственности, наследие М. Х. Дулати приобретает особую ценность, так как еще в эпоху позднего средневековья ученый сумел объективно раскрыть историю казахской государственности, в центре которой находился воспитывающийся человек.

Цель данной статьи: исследовать некоторые аспекты государственной, научной деятельности М.Х.Дулати, так как, по нашему предположению, обращение к наследию

М.Х.Дулати не только углубляет историческую память народа, но и формирует представление об истоках национального менталитета, об идеях и принципах передачи материального и духовного опыта, в совокупности с другими условиями, позволивших сохранить казахам этническую целостность, национальные черты на многие столетия.

«Говорят, что каждый человек является продуктом своей эпохи. Однако значительность любой исторической личности измеряется, прежде всего, ее мудростью, умением смотреть вперед и степенью причастности к судьбе собственного народа и Отечества» [1, с. 250]. В этом контексте роль ученого позднего средневековья М.Х.Дулати неопределима: он стоял у истоков образования казахского и других тюркоязычных этносов, более того, он зафиксировал исключительные исторические события, оставил яркий след в истории и духовной культуре казахов.

Один из первых отечественных исследователей творчества М.Х.Дулати Мингулов Н. пишет: «Мухаммед-Хайдар был большим знатоком Средней Азии и Казахстана, дальновидным и всесторонне развитым человеком. Он с детства занимался чтением книг, стихосложением, рисованием, чеканкой, кузнечным делом и другими ремеслами. Он прославился среди своих современников смекалкой, глубиной мысли, мастерством слова и талантливостью» [2, с. 193]. Но не только природные таланты, эрудиция прославили М.Х.Дулати. Государственная и научная деятельность Мирзы Хайдара Дулати вызывает немало интереса у исследователей и заслуживает специального рассмотрения. Исследователи отмечают просветительскую деятельность М.Х.Дулати, которая заключалась в открытии учебных заведений, покровительстве ученым, ремесленникам и другим талантливым людям. «С именем нашего земляка как высокообразованного человека, связано открытие новых школ, развитие музыкального искусства, приобретение местными жителями навыков выпечки хлеба, выращивание риса и чая, строительства домов характерными для жителей Центральной Азии способами... М.Х.Дулати продолжил

традиции, начатые Великими Моголами. Во время правления Кашмиром он собрал в свой дворец лучших певцов и музыкантов, искусных поэтов и ремесленников со всего мира» [3, с. 23].

Значительный факт деятельности ученого – его стремление внести культурные, духовные традиции тюрков в Кашмирскую долину. С этой целью Мирза Хайдар строит мечети и медресе, способствуя тем самым распространению тюркской культуры и знаний в регионе. Обратимся к «Тарих-и Рашиди». Мирза Хайдар рассуждает о необходимости распространения знаний, мусульманских традиций в Кашмире: «В настоящее время в Кашмире суфии склоняются к ереси... И все они вместе проявляют корыстолюбие и жадность..., знание и людей знания они хулят, питают отвращение к ним. Я надеюсь, что это несчастье благодаря помощи всевышнего Аллаха и моим стараниям исчезнет, и все они внутренне воспримут ислам» [4, с. 500]. Мирза Хайдар стремится к мирному урегулированию межрелигиозных распрей. Он сумел в многоконфессиональном государстве Кашмир хотя бы на короткий промежуток времени создать оазис мира и благополучия, в то время как остальная часть Индии была раздираема распрями и войнами.

Творческое наследие яркой личности, великого мыслителя, сыгравшего заметную роль в мировой истории, безусловно, заслуживает исследования в отечественной науке в плане философского осмысления, с точки зрения воспитательной функции и этнопедагогической значимости.

Написанная зрелым и мудрым человеком, книга «Тарих-и Рашиди» отвечает всем канонам подлинной научной работы, которая до сих пор служит источником объективных сведений по различным областям знаний Центральной Азии. Книга выходит за строгие рамки средневековой мусульманской историографии. Помимо истории дулатов, могольских ханов книга содержит значительный материал по различным областям знаний. М.Х.Дулати стремится к целостности и объективности. Обосновывая цель своего пове-

ствования, он пишет: «Нет исторического сочинения о периоде после принятия моголами ислама, что произошло еще до исчезновения здесь благоустроенности. Ученые Мавераннахра, Хорасана и Ирака в исторических трудах, создаваемых ими для своих правителей, если ход речи касался могольских хаканов, писали о них не более того, что требовало повествование, а на то, что выходило за рамки их рассказа, они не обращали внимания... В каждом из них понемногу сказано о деяниях могольских хаканов, однако, из этого ничего нельзя узнать цельного». «А сейчас, когда прошло уже много времени, из тех людей никого не осталось», - продолжает автор, - «в мой слабый ум вселилась мысль собрать все, что имеется в исторических сочинениях о моголах после принятия ими ислама, присовокупить ко всему тому, что услышано мною от надежных повествователей, и добавить к ним все, что видел этот ничтожный своими глазами» [4, 181].

Надо отметить, что для средневекового Востока историческая книга была, по существу, единственным источником познания, несла философский, назидательный смысл, использовалась как учебник. В то время как в Европе существовали педагогические книги типа «поучений», на Востоке историческая книга была универсальным источником знаний. Примером тому служат «Бабур-наме» Захириддина Бабура, «Джами-ат-таварих» Кадыргали Джалаири, и многие другие. Так же и автор «Тарих-и Рашиди», помимо исторического повествования, воссоздает нравы, обычаи той эпохи, обращает внимание на традиции воспитания и образования.

Творчество Мухаммеда Хайдара Дулати вызвало большое количество исследований этнографического плана, политической истории казахов, киргизов, узбеков, индусов. Для отечественной науки труд «Тарих-и Рашиди» представляет исключительный интерес как единственное в средневековой историографии объективное изложение ранней истории Казахского ханства, характеризующее нравы и обычаи наших предков, менталитет казахов.

В исторической книге М.Х.Дулати представлены важные сведения о времени образования Казахского ханства, которые играют огромную роль в созидании и сохранении ментальности казахов, составляя, таким образом, основу фундамента воспитания гражданских и патриотических чувств казахстанцев. Исследователь Мингулов Н. считает, что материалы «Тарих-и Рашиди» окажут неоценимую помощь педагогам в воспитании патриотических идеалов: «Его страницы листают писатели и учителя, черпая в них примеры героического прошлого казахского народа» [2, с.194].

Несмотря на неоспоримый познавательный и воспитательный потенциал, научное наследие Мухаммеда Хайдара Дулати недостаточно изучено и вовлечено в практику преподавания. В диссертационном исследовании Алсатова Т.М., посвященном изучению педагогических источников 15-16 в.в. древних тюрков и казахов, творчество М.Х.Дулати рассматривается как заслуживающий педагогического осмысления вопрос. Алсатов Т.М. отмечает, что труды М.Х.Дулати содержат немало мыслей из области педагогики и психологии и нуждаются в специальном изучении, далее он констатирует, что педагогические идеи М.Х.Дулати не изучены отечественными педагогами и до сих пор не стали предметом специального исследования [5]. Ученый делает частичный анализ педагогического потенциала, содержащегося в историческом труде «Тарих-и Рашиди», а также делает вывод: педагогические идеи М.Х.Дулати требуют дальнейшего глубокого изучения. Недалеко то время, когда они будут служить на благо народа.

Бишимбаев В.К. в своих работах «Историческое наследие и его место в воспитании подрастающего поколения», «Современное переосмысление древней и средневековой истории Казахстана» отмечает, что имя М.Х.Дулати

стоит в ряду великих ученых-просветителей Востока, таких как аль-Фараби, ибн Сина, Бируни, труды которых используются в деле гражданского и патриотического воспитания подрастающего поколения. В.К.Бишимбаев считает, что изучение наследия Мирзы Хайдара «способствует формированию чувства национальной гордости и национального достоинства» [3,с.30].

Кроме того, ознакомление учащихся с судьбой и творческим наследием талантливой и многогранной личности, сыгравшей важную роль в истории Отечества, уже само по себе имеет огромное духовно-нравственное, воспитательное значение. Историческое наследие М.Х.Дулати, безусловно, представляет исключительную педагогическую ценность и является закономерным звеном в истории тюркских философских и педагогических учений.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Казахи. 9 – томный популярный справочник. – Т. 2. Исторические личности, Алматы, 1998, – С. 250.
- 2 Великие ученые Средней Азии и Казахстана (8-19 в.в.), – А-Ата, «Казахстан», 1965, – С.193.
- 3 Бишимбаев В.К. Историческое наследие и его место в воспитании подрастающего поколения. /Материалы научно-теоретической конференции, посвященной известному ученому – историку М.Х.Дулати (1499-1551). – Тараз: «Гылым», 1997.
- 4 Дулати М.Х. Тарих-и Рашиди (Рашидова история): Перевод с персидского языка, 2-ое изд. Дополненное, – Алматы: «Санат», 1999.
- 5 Алсатов Т.М. Педагогическая мысль в письменных источниках древних тюрков и казахов в 15-16 веках. /Ж. «Поиск», № 5, 1998, – С. 125-129.

Қ.Т. ӘТЕМОВА, Ж.А. МЕНДИКУЛОВА

Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
Түркістан қ., Қазақстан

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ МАМАНДАРДЫҢ КӘСІБИ ТҰЛҒАСЫН ҰЛЫ ҒҰЛАМАЛАР МҰРАЛАРЫ НЕГІЗІНДЕ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аннотация

Мақалада болашақ мамандарды даярлау жүйесіндегі жаһандану үрдісінің талаптары мен ұлттық құндылықтардың интеграциялық бірлігінің сақталуы бәсекелестікке қабілеттіліктің кепілі ретінде сипатталады. Сонымен бірге маманның ұлттық тұлғасын педагогикалық қызметте қажетті қасиеттерімен байланыстыра түсіндіру орта ғасыр ғұламалары мұралары негізінде салыстырылып баяндалады.

Түйін сөздер: болашақ маман, маманның кәсіби тұлғасы, ұлы ғұламалар мұралары, бәсекелестікке қабілеттілік, ұлттық тәрбие.

В этой статье раскрываются вопросы сохранения единства интеграции национальных ценностей с требованиями процесса глобализации как основы конкурентоспособности в процессе подготовки будущих специалистов, а также рассматривается связь национальной личности будущего специалиста с другими ценностями в педагогической функции на основе наследий ученых средневековья.

Ключевые слова: будущий специалист, профессиональная личность специалиста, наследие великих ученых, конкурентоспособность, национальное воспитание.

Annotation

This article reveals the preservation of the unity of integration of national values with the requirements of globalization process as the basis for competitiveness in the training of future specialists. Also it points out connection of national personality of the future specialist with other values in the pedagogical function based on the heritage of the Middle Ages scholars.

Keywords: future specialist, professional personality of the specialist, heritage of the great scientists, competitiveness, national education.

Жоғары мектеп педагогикасының негізгі қағидаларына сай сапалы білім мен тәрбие беру үшін ең алдымен маманның тұлғалық сапасының жоғары болуы қажет екендігі бүгінгі күннің талаптарымен дәлелденіп келеді. Сондықтан кез-келген маман иесін алдымен тұлға ретінде қалыптастыру қарым-қатынас жүйесінде маңызды орынды иеленеді. Әсіресе, бүгінгі жаһандық білім беру жағдайында тұлғаның ұлттық болмысы мен құндылықтарын сақтап қалу жаһандану үрдісіне төтеп берудің бірден бір жолы екендігін естен шығармағанымыз жөн.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев өзінің «Қазақстан-2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Барлық дамыған елдердің сапалы бірегей білім беру жүйесі бар. Ұлттық білім берудің барлық буынының сапасын жақсартуда бізді ауқымды жұмыстар күтіп тұр», - деп айта отырып, бүгінгі білім беру жүйесінде жастарға әлемдік озық тәжірибелерді үйретумен қатар ұлттық білімді қатар алып жүруді міндеттейді [1].

Қазіргі күнде Қазақстан Республикасының білім беру саласындағы саясаты – дүние

жүзілік білім беру кеңістігінде бәсекеге қабілетті, Болонья конвенциясының ережелеріне сәйкес, 12 жылдық білім беру моделін жүзеге асыруға бейім, кәсіби қызметпен ғылыми-ізденушілік қызметті бірге алып баратын жаңа дәуір ізденуші кадрларын дайындау міндетін қояды. Сондай ақ, жаһандану процестері ұлттық білім беру жүйесін халықаралық білім беру жүйесіне, білім беру мазмұнын заманауи өзгермелі өмір жағдайларына бейімдеуді талап етеді.

Бұл міндеттер Қазақстанның европалық білім кеңістігіне интеграциялануы осыған сәйкес студенттердің, педагог-оқытушылар құрамының академиялық мобильділігін, жоғары оқу орнын таңдау мүмкіндігін арттыру, оқу жоспарларын, дипломдарды бірегейлестіру тағы сол сияқты объектив жағдайлармен байланысты орын алып отыр. Бұл жағдай өз кезегінде педагог-кадрларды сапалы даярлау мәселесінің өзектілігін әр кездегіден де арттыра түседі және жоғары оқу орындары алдына жоғарыда аталған міндеттерді жүзеге асыруға қабілетті жаңа дәуір мамандарын дайындауда жаңаша талаптар қояды.

Қазақстан Республикасының 2015 жылдарға дейін жоғары кәсіптік білім беруді дамыту тұжырымдамасында мемлекеттің білім беру саласындағы басым бағыттары мен міндеттері оларды жүзеге асыру механизмдері айқындалған. Онда жоғары мектеп «цивилизацияға ауқымды әсер етеді, қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық, технологиялық дамулар өзін-өзі ұйымдастыру мен өзін-өзі реттеудің мықты потенциалына ие. Білім беру жүйесінің иерархиялық құрылымында ең жоғары орынды иеленіп, оның басқа деңгейлеріне қойылатын талаптарды айқындап, стандарттарын белгілейді және жоғары мамандандырылған кадрлармен қамтамасыз етеді», – делінген [2].

Қазақстандық білімнің европалық білім кеңістігіне кірігуі, біз даярлаған мамандардың дүние жүзінің қалаған елінде оқып білімін жалғастыра алуы үшін жоғары оқу орындарының білім беру жүйесі әлемдік білім беру стандарттарына жауап беретіндей деңгейде ұйымдастырылуы, функционалдық

білім беруден тұлғаға бағытталған оқыту тұжырымдамасына негізделуі тиіс.

Қазіргі күнде тұлғаға бағытталған оқыту жүйесіне өтуге негіз болатын төмендегі білім жүйесін дамыту тенденцияларын ажыратуға болады: үздіксіз білім беру жүйесіне көшу; білім беруді фундаментализациялау; білім берудің ашықтығы; білім берудің көкейкестілігін арттыру; білім беруді гуманитарландыру; білім берудегі инновациялар.

Білім жүйесін дамытудың аталған бағыттары мемлекет қажеттіліктерімен бірге, тұлғаның үнемі өсіп отыратын білімді игеруге деген, сондай-ақ, әлеуметтік-мәдени және рухани талаптарын ескеруге негізделеді.

Бүгінде жаһандық білім кеңістігіне ену арқылы әлемдік ақпараттарды оқу мазмұнында қарастыру, ұлттық құндылықтарды басшылыққа алу арқылы білімді интеграциялау, әлемдік оқыту технологияларын жетік пайдалануға қабілеттілік бәсекеге қабілетті маман бойынан табылуға тиісті талап ретінде қойылуда. Осыған байланысты бүгінгі күнгі мамандар кәсіби қызметінің аясында білім алып, әрекет дағдыларын қалыптастырады. Мамандық бойынша мемлекеттік білім беру стандарты мазмұнында қарастырылған пәндер тізімінде болашақ мамандардың жеке өмірі мен тұлғалық қасиеттерін дамытуға бағытталған пәндер кездеспейді.

Әйтсе де, адамзат қоғамының қай кезеңінде болмасын тұлға болмысы мен заманына лайықты адам тәрбиесінің моделін айқындау өзекті мәселелердің қатарынан түскен емес. Біздің мақаламызда бүгінгі жаһандық білім кеңістігіне ену жағдайында ұлы ғұламалар мұраларын кәсіби маман даярлау жүйесінде пайдаланудың тиімділігі мен сабақтастығын талдау жасап көрсету мақсат етіледі.

Бүгінгі күні маман тек жоғары білімді сауатты да білікті адам емес, сонымен қатар рухани дүниесі ізгілендірілген тұлға болуы тиіс. Өйткені, мамандар адамдар арасында қарым-қатынас орнатып, сол арқылы қоғамдық пайдалы әрекеттермен айналысқандықтан өз артасында позитив ықпал етуші, ынталандырушы күрделі жаратылыс ретінде көрініс табуы тиіс. Ол ең алдымен ұжым басшысы, мекеме

басшысының жеке тұлғасынан басыау алуы керек. Бұл жөніндегі ойларды орта ғасыр ғұламалары кеңінен қарастырып, көпшілік назарына насихаттап кеткен. Солардың бір-қатарын бүгінгі маман даярлау жүйесінде пайдалану тиімді де орынды болып тұр.

Мемлекетті басқару немесе оқу үрдісін, ұжымды басқаруда басшының болмысы мен тұлғаның сапалық қасиеттерін ғұлама ғалым әл-Фараби ерекше сипаттап келтірген. Ол өзінің „Бақытқа барар жолда деген еңбегінде маманның тұлғалық моделінің құрылымын айқындап береді [3]. Онда ғалым маман үшін ең маңызды қасиет оның денсаулығының мықты болуы деп көрсетеді, яғни адам баласының барлық мүшелері өз қызметтерін мүлтіксіз атқаратындай болғанда қызметте жоғары сапа болатындығын айтады. Сонымен қатар, маман өз қызметінде алғыр да, аңғарымпаз болмаса кәсіби қызметтегі ерекшеліктерге сай әрекеттер өз деңгейіне орындалуы мүмкін еместігін айтады. Оларды естен шығармайтын ақыл иесі, соған қоса өткір сөз иесі, нақты, шешіп айтатын әділ де адал болуын тұлғалық қасиеттердің ішіндегі маманға қажетті маңыздылары деп түсіндіреді.

Маман иесі тұлға ретінде сегіз қырлы бір сырлы азамат болуы керектігін «*өнер-білімге құштар болу, ақыл үйренуден шаршап-шалдықпай, осыған жұмсалатын еңбектен қиналып азаптанбай, бұған оңай жететін болу керек*», – деп түсіндіреді. Осындай көптеген қасиеттерді атап, мұндай сапалар бойынан табылатын тұлға маман ретінде кәсіби білікті деп табылатындығын тұжырымдайды [4].

Сонымен қатар, ғұлама көзқарасы бойынша бәсекелестікке қабілеттіліктің тағы бір белгісі жақсы мінездің болуы деп те түсіндіреді. Әл-Фарабидің пікірінше педагог мамандығының иесі барлық ой мен қимыл әрекетіне ақылдың дәнін сеуіп, нұр құятын тынымсыз жан болып табылады. Болашақ мамандар санасына ақыл мен тәрбиенің дәнін сіңіретін тәрбиеші, ұстаз-педагогтар болып табылады. Әрбір педагог өз ісінен рахаттанып, тәрбиешілерге қуаныш сыйлағанда педагогикалық үрдіс адамгершілік шебер-

ханасына айналмақ. Осы тұста әл-Фараби: «Кімде-кім өзінің тіршілігі үшін, өзіне пайда келтіретін еңбекпен айналысса, сонда ғана ол нағыз ел адамы бола алады», – деген өмірлік өсиет қалдырды. Ғұламаның еңбек тәрбиесі туралы көзқарастары өзінен көп кейінгі ұрпақтар еңбектерінде жалғасын тауып жатты. Олай деп тұжырым жасауымызға ұлы Абай еңбектері негіз болады. Ақын осы тұста «Кімде кім өзі үшін ғана өмір сүрсе, өзі үшін оттаған хайуанмен тең, ал халық игілігі үшін өмір сүрсе ол Алланың сүйген құлы болмақ», – деп айтады [5].

XI ғасырда жарық көрген «Қабуснама» кітабының авторы Кейкаус осы бір кітабында нағыз тұлғаға тән қасиет адами тазалық пен ізгілік екендігін айта отырып: «Адамның адамдығын білдіретін үш нәрсе бар – соның бірі жәуәнмәртлік. Жәуәнмәрт болам десен – көзінді жаман қараудан, тілінді жаман сөйлеуден, қолыңды жаман істен сақта. Адамдағы қалған қасиеттер осы үш нәрседен соңғы сатыда тұратындар», – деп ескертеді [6].

Шындығында да мамандар өз қызметінде адал да әділ болса, кәсіби білікті болса сонда ғана педагогикалық қызметтің нәтижесі жемісті, тәрбие пайдалы болмақ.

Кейкаус отбасы тәрбиесінде балаларды болашақ мамандық таңдау мен кәсіп үйренуге даярлау да ата-ана міндеті деп түйеді. Адам кез келген бір істі қолға алса, оны жақсы біліп, әдістерін үйреніп, құпия сырларын игеріп, машықтануға міндетті. Сонда ғана ол кәсібінен көп пайда табады және сол саладағы өнерді игеріп пайдалануға талаптанады деп насихаттайды. Бұл жерде педагогикалық қызмет аясы тек тәрбие мекемесінде ғана емес, одан тыс шығып отбасы, қала берді қоғамдық тәрбие мекемелерінің жұмыстарында жалғасын тауып жатуы керектігін қолдайды. Олардың барлығы да отбасымен байланыс орнату арқылы бала болашағына мамандық таңдауына дұрыс бағдар беруіне ықпал ете алатындығын меңзейді.

Орта ғасыр ғұламаларының бірі М.Қашқаридің еңбектерінде жақсы мінез-құлық жақсы тәрбиенің жемісі екендігін білдіретін

көзқарастары ерекше көзге байқалып тұрады. Бұл тұста ғалым М.Қашқари мен әл-Фарабидің адам баласының бақытқа қол жеткізуші негізгі байлығы білімі арқылы қалыптастырған жақсы мінезі екендігін көрсетуде көзқарастарының өзара үйлесім табуы көрінеді.

Таққа шығып тұрсаң да, тәңіріңді ұмытпа, асып-тасқан көңіліңді ақылыңмен шыбықта. Ұлық болса еліне ізгі болар ер кісі, кішілік пен кісілік – ұлылықтың белгісі, – деп маманның қызметтік сатыда дәрежесі өсіп, ұжым басшысы болып тұрғанда да қарапайымдылығынан айрылып қалмауын еске салады [7]. Қарапайымдылық пен кішіпейілділік адамның тектілігі мен білімділігін, қызметтік мәдениетінің жоғарылығының көрсеткіші деп біледі. Сондай-ақ, кәсіп иесінің адамдармен қарым-қатынаста тек өзгелердің бойындағы жақсы қасиеттерін алуға бейім болуын ұсынады. Адам бойындағы жаманшылығын сөз студің өзі артық деп санайды. *Ақ ниетпен күліп алға келсе, шырай таныт сен де. Жақсы сөзді ұғып ал да, өсек-аяң алып келме. Кекті тайдыр жолыңнан, әділдікті саяла. Келгенінше қолыңнан жақсылығыңды аяма,* – деп алдына келген әрбір адамның мұң-мұқтажын жылы шыраймен тыңдай отырып, қолыңнан келсе көмегіңді аяма деп кеңес береді. Ғұламаның мұндай көзқарастары мен ұсынысы нарықтық заманның дәл бүгінгі күндері әрбір басшының ескеріп, өз әрекетінде басшылыққа алып отыруға тұрарлық өсиеті екендігі даусыз.

Ұлы ғұламалар мұраларындағы педагогикалық көзқарастарын талдау жасай отырып,

кәсіби мамандарды даярлау жүйесінде басты мақсат олардың тұлғалық қасиеттерінің қалыптасуы маңызды екендігіне көзіміз жетеді. Сондықтан бүгінгі болашақ мамандар даярлау үрдісінде ғұламалардың құнды пікірлері мен өсиеттерін тәрбие тірегі етіп пайдалану ұлттық болмысымызды шыңдау мен болашаққа сеніммен қарауға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан-2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты елбасының Қазақстан халқына Жолдауы. // Оңтүстік Қазақстан. 2014. 18 қаңтар. – №7-8. – Б.2.

2 Қазақстан Республикасының 2015 жылдарға дейін жоғары кәсіптік білім беруді дамыту тұжырымдамасы.

3 Әл-Фараби. Бақытқа жету жолында. Философиялық-әлеуметтік трактатында. – Алматы: Ғылым, 1975. – 305 б.

4 Әл-Фараби. Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары Әлеуметтік-этикалық трактаттарында. – Алматы: Ғылым, 1975. – 305 б.

5 Құнанбаев А. Қара сөз, поэмалар. / құрастырған К.Серікбаева. – Алматы, «Ел», 1992. – 272 б.

6 «Қабуснама». Өзбек тілінен аударған және алғысөзін жазған – Тұрсынәлі Айнабеков. – Алматы: Балауса, 1992. – 156 б.

7 Махмуд Қашғари. «Түбі бір түркі тілі». / Аударғандар: Қ.Бекетаев, Ә. Ибатов. – Алматы: Ана тілі, 1993.

С.А. ДЖАНАБЕРДИЕВА

*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Математика, физика және информатика әдістемесі кафедрасы
Алматы қ., Қазақстан*

Н. СМАЙЛҚЫЗЫ, Н. ДАУЛЕТКЕЛДІҰЛЫ

*Іле педагогикалық институты
Филология факультеті
Құлжа, ҚХР*

АБАЙ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ НАЗИРАГӨЙЛІК ШЫҒЫС САРЫНЫНЫҢ ТӘРБИЕЛІК РОЛІ

Аннотация

Мақалада Қытай Халық Республикасы мен Қазақстан Республикасы қазақтарына ортақ қазақ фольклорынан да, көптеген ақын-жыраулардың еңбектерінен де, айтыстар мен термелерден де көрініс табатын, әсересе Абай поэмаларына тән Шығыстық «назирагөйлік сарын» жайында сөз қозғалады, қайшылықтар қарастырылады, анықтама беріледі, мысалдар келтіріледі, қорытындылар жасалады. Назиралық сарын – дәуірлер, дәстүрлер байланысы, ұлт тағылымы, шығарма тартымдылығы, шеберлік, өнер бәсекесі, өскелең ұрпақтың рухани тәрбиесі ретінде қарастырылған.

Түйін сөздер: Абай поэзиясы, Шығыс, сарын, назиралық, ұлт тағылымы, тәрбие

В статье рассматривается литературный метод изложения мусульманского Востока – «назира», который часто применяется как в поэтических фольклорных наследиях общих для казахов Китайской Народной Республики и Республики Казахстан, так и в современных произведениях поэтов-импровизаторов, в айтысе, в терме и занимает особое место в творчестве Абая; дается определение этому методу изложения; приводятся примеры и делается заключение. Метод изложения – «назира» рассматривается, как связь времен, традиций, национальное наследие, мастерство, состязание в искусстве, а также как духовное воспитание подрастающего поколения.

Ключевые слова: поэзия Абая, Восток, метод изложения, назира, национальные ценности, воспитание.

Annotation

The article discusses the literary method of presentation of the Muslim East - «Nazira», which is often used as a poetic folk heritage common to the Kazakhs of China and the Republic of Kazakhstan as well as in the works of contemporary poets, improvisers, in Aityts, in a term, and has a special place in the works of Abai, considered the contradiction that defines the method of presentation, examples and it is concluded. The method of presentation – «Nazira» is regarded as the connection times, traditions and national heritage, craftsmanship, competition in the arts, as well as the spiritual education of the younger generation.

Keywords: poetry, Abay East, the method of exposition, Nazira, national values and upbringing.

Шығыстық парсы поэзиясының: рубаи (таране), ғариби, араб әдебиетіндегі: қасыда, газель, қазақ әдебиетіндегі: қисса, батырлар жыры сияқты табиғатында ауызша жеткізуге арналған әдебиеттің жеңіл формаларында қолданылатын мазмұн түрлерінің бірі болып табылатын назирагөйлік – махаббат немес кәсіптік төртбуын өлеңдердегі: айырылысу, қалжың тақырыбындағы (мысалы, «шахр-ашуб» – қала әзілдері) мазмұндардан жоғарырақ тұратын, табиғат лирикасын, фәлсафалық мәселелерді, адамгершілік пен отанды сүю жайында сыр шертетін, тыңдаушысымен интерактивтік сұхбаттасу, назарласу, орынсыз міндеттемейтін ақыл-кеңес айту, түп нұсқаның мазмұнына өзгеріс, жаңалық ендіру, назар аудару, яғни назира айтуға негізделген. Орыс халқының ескірген «назидания» – сөзі де осы назираға негізделсе керек. Бұл ұрпаққа ғибрат болсын деп, қалдырылатын: насихат, ғибратты сөздер, өнеге, нақыл сияқты сарындар.

Шығыс әдебиеті туындыларының қазақ әдебиетіне назира әдісімен жайылған түрі молшылық. Яғни, ақын-жыраулар өзінен бұрынғы шығарманың сюжетін негізге ала отырып, оны өз заманына, өз ортасына лайықтап қайта жырлайды.

Мұндай бұрмалаушылық жағы да жоқ емес. Мысалы, қазіргі кезде дүние жүзіне терең мағыналы, керемет рубаяттар авторы ретінде танымал Омар Хайямды замандастары ақын деп есептемеген. Оны көптеген араб және парсы өлеңдерінің авторы ретінде таныған. Оның шығармашылығын алғаш зерттеген белгілі орыс жазушысы В.А. Жуковский Омар Хайям рубаиларын «Рубаяттан» өзге авторлардың жинақтарынан тапқан [1].

Назирагөйліктің өзі ертеден келе жатқан дәстүр. Бұл туралы академик жазушы М.О. Әуезов: «Олар біреуінің тақырыбын біреуі алуды заңды жол еткен. Тек алдыңғының өлеңін алмай және көбінше алдыңғы айтқан оқиғалардың негінде пайдаланса да, көп жерде еркімен өзгерте отырып, тыңнан жырлап шығаратыны болады» [2].

Мұндай сарындар Қытай Халық Республикасы мен Қазақстан Республикасы қазақ-

тарына ортақ қазақ фольклорынан да, көптеген ақын-жыраулардың еңбектерінен, айтыстар мен термелерден де көрініс табады.

Осы шығыстық сарын – назирагөйшілік сарынындағы көненің көзін байқатқан, өлмес туындылар – Абай поэзиясы.

Абай поэзиясы – ұлтымыздың тәрбиешісі, дәуірге, адам баласына тән кемістіктер, қараңғы қалыстар мен тұстарды өткір сынаушы, халқына жабықтан түскен жарық, аш құрсаққа әл берген жаңаның жалыны, көненің көзі, өлмес туынды. Осының ішінде ақынның назирагөйшілік туындылары бір төбе.

Ақын жас кезінен заманның салған тақсиретіне мойымай, халқын қараңғылықтан құтқару үшін рухани, назиралық еңбек қалдыруды арман еткен. Ол Орта ғасырлық Шығыс классиктерінің көлемді дастандарын назиралық жолмен қайта жаңғырту, жырлау ақылы шығар жол іздейді. Абай өзінің шағын лирикалық өлеңдерінде, көлемді дастандарында, сондай-ақ «еркін» аудармаларында болсын Шығыстың назирагөйшілік сарынымен туындылар жаратқан. Абай мен Шығыс классиктерінің жақындығы жөнінде алғаш рет Мұхтар Әуезов зерттеген.

Назираны көшірмешілік, деп жаңылыс ойлайтындар да бар. «Назира» сөзі араб тілінен аударғанда «сұрақ және оған жауап» дегенді білдіреді, басқаша айтқанда диалог, сұхбат, семинар десе де болады. Назирагөйшілік орта ғасырлық Шығыс поэзиясында кең қолданылып, кейін келе Батыс әдебиетінде де қабылданған. Мысалы, жақында Теодор Драйзердің «Америкалық трагедия» шығармасы Ресей телехикаясында, сюжетті Ресейде өтіп жатқандай етіп өзгертіліп көрсетілгені; белгілі американдық әнші, көп бала асыраушы Мадоннаның балалар алғаш мектепке барған кезде тәрбиесі аз өзге балалардан кездестіретін қынжылыстарына адамдық жақтан төтеп беруге бағышталған, терең мағынасын қалдырып, сюжетін осы заманға арнап жазған Тибет ертегілері, т.б. қазіргі заманға сай инновациялық шығармашылық әдістер осыған куә және психологиялық мәселелердің жалпы адамзатқа тән екендігін, жер, тіл таңдамайтынын көрсетеді.

Ал, қазақ әдебиетіне назирағөйлік сарынға алғашқы жол салушы Абай болып табылады. Назираны көшірмешілік, еліктеушілік деп, жаңалықтан тосырқау, үрке қарау – дәуірлер, дәстүрлер байланысына шек қойып, шығарма тартымдылығына, шеберлік, өнер бәсекесіне, ұрпақтың рухани тәрбиесіне тұсау салары анық.

Абай шығыстық назирағөй сарынын «Йұзы раушан, көзі гәуһар», «Физула шамси» өлеңдерінде формалық жақтан пайдалана отырып, оны кемелдендіріп, көлемді дастандарында, аудармаларында енді шығармашылық әдіс ретінде қолданып, өлеңдерге тың, жаңа түр қосты. Ол Шығыс классиктерін ұстаз тұта отырып, жаңаша өнер өрісін жасауға да, формалық еліктеуден өзгеше түр жаңалығын тудыруда да өз тұжырымы бойынша толғанады, бұрынғы бір қалыптан жазбай қайталанатын, көзқарас жаңаламайтын көне сүрлеу жолын бұзып, мазмұн тартымдылығын дәріптейді, діни сарынмен шектеліп, аңыздық долбарға шырмалып қалуды сынап, сынды пікірлер айқындығын ортаға қояды.

Ақын «Ескендір», «Масғұт», «Әзім әңгімесі» сияқты назиралық дастандарында көне араб, парсы, иран әдебиеттеріндегі аңыз-ертегілер негізінде Қазақ тұрмысын суреттейді, олардың фәлсафалық идеясын Қазақ оқырманына түсінікті және қазақтық лирикалық тілімен жеткізеді, сөйтіп олардың интеллектуалдық деңгейін биікке көтереді.

Ақынның поэмаларындағы назиралық сарындағы мазмұндар желісін келесі топтарға бөлуге болады:

1. Абай өз поэмаларында өлеңнің шығыстық формасын өзгертпей, оқиғаның бас аяғын жаңа, қазақы ырғақпен бейнелеп, шығарманың биік поэтикалық лирикасын сақтауға тырысады. Осындай шығармаларының бірі сюжетін Низамидің «Ескендірнама» дастанынан алған «Ескендір» жайындағы поэмасы. Мұнда төрт тармақты, он бір бұынды өлең формасы сақталып, оқиғаны ретімен баяндау үлгісі қолданылған. Аңыз-әңгіменің ұзын ырғасы бойынша өсиет, насихат мазмұндалады, яғни жаңаша назира жырланады. Мысалы, «Масғұт» поэмасын

оқығанда Қазақтың эпостық батырлар жырын оқығандай сезімге бөленеміз.

2. Абайдың назиралық дастандары мен Қара сөздерінде қазақтың ұлттық тағылымы, танымы, әдет-ғұрпы мен психикасы тура тынылып, қазақтың күнделікті тұрмыс-тіршілігі сезіліп тұрады, басқа ұлттарға ұқсамай өзінше, ерекше жырланады.

Абай ұлт тағылымын өнерде бейнелеп, шығыстың аңыз-ертегілеріндегі, сол сияқты Низамидің «Хамса» поэмасындағы идеяларға да өзгеріс жасайды. Бұл талпыныс ақынның таланты арқылы іске асырылып, адалдық, дербестік және адамгершілік мазмұнындағы рухани құндылықтар марапатталып, оқырманға, халыққа тәрбие беруге бағытталады.

Абай «Ескендір» дастанында Низамидің оқиға мазмұнының алшақтап, өздігінен ашкөздік, мансапқорлық, мақтаншақтық сияқты кереғар қылықтарды ажуалайды. Поэmanın қажеті үшін мұнда Қызыр – данышпан Аристотелге, Періште – қақпа ішіндегі алланың елшісіне, ал қарапайым тас – адамның көз сүйегіне теңеледі. Ақын Ескендірдің кейіпкерлік кескінін Қазақ даласында кездесетін әділетсіз бай-манаптардың бейнесіне бейімдейді, торыққан кезде атынан, ұшар қанатынан айрылған батырдың ауыр соққы алуын суреттейді, «Тұлпарсыз күнің қараң» деген қазақ мақалын тосады. Аристотельдің ақыл-кеңесін назиралық сарынмен жеткізеді:

*«... Аз-ақ сөз айттым, бітті бұл әңгіме,
Мұны бір өзге сөздің бірі деме.*

*Қарның тойса, қайғырма мақтан үшін,
Тоймас көзін таяр деп қайғы жеме.*

*... Қу өмір жолдас балмас әлі-ақ өтер,
Өз көңліңе өзің қарық болма бекер.*

*Ұятың мен арыңды малға сатып,
Ұятсыз да, иман жоқ түпке жетер».*

Бұл шумақтар Низамидің «Ескендірнама-сында» кезікпейді, олар халқымыздың қайсыбір азаматтарының санасында кездесетін кемшіліктерді айтып, одан құтылудың жолын ұсынады. Осындай ақын жанынан шыққан шумақтар ұлт мұратын тіктеуге, ұшқырлауға арналып жатады.

3. Абайдың назиралық дастандарында тарихи шындық ескеріліп, бас тақырып талғам-таразыға қойыла отырып, лирикалық жанды суреттеледі.

Мысалы, Абай «Ескендір» поэмасында тарихи шындыққа құрмет етіп, бұрмаланған көзқарастарға сын көзбен қараған. Әбілқасым Фердоуси өзінің «Шахнамасында» Ескендірдің әулетін Иран ақсүйектерінен шыққан деп баяндаған: Ескердір Македон билеушісі Филипп II-нің (шығыс әдебиеттерінде: Филикөс) баласы деп емес, біздің заманымыздың 110-335 жылдарында өмір сүрген Иран Шахы Ахемент әулетінің ең соңғы әкімі Шах Дарабтың ұрпағы деп суреттейді. Ал, «Рим әңгімесі» деген кезіндегі танымал шығармада Ескендірдің тіпті тарихи өмір сүрген дәуірі бұрмаланып, ол – аңыз-әңгіме кейіпкері ретінде көрсетілген.

Абай осындай тарихи бұрмалаушылықтарды қырағылықпен көріп, Ескердірді Филипп II-нің баласы ретінде мойындап, поэманың бас кейіпкері ретінде толғайды.

«Масғұт» поэмасында ертедегі Бағдат шаһарында өмір сүрген Харон Рашид халифа дәуіріндегі Жапар деген дана жігіттің адалдық үшін күрескен азаматтығы суреттеліп, «бақ» және «адалдық» ұғымдары дәріптеледі. Бұл поэма белгілі орыс жазушысы И. С. Тургеневтің «Шығыс аңызы» атты шығармасы мен «Үрейлі жаңбыр» деген Үнді ертегісімен тәркіндес.

Махаббатқа деген іңкәрлік сезім, адам сүйіспеншілігін дәріптеу Абай шығармаларында жиі кездеседі. «Әзім әңгімесі» дастанының негізі Арабтың «Мың бір түн» атты ертегілер жинағындағы «Хасен зергер туралы әңгіме» [3] ертегісінен алынғанын Абай, әрине, ескерткен.

Абай аңыз-әңгімелер желісінде өз заманының келеңсіз қылықтарын әшкерелеп, сынау негізінде шебер ұйқастар жасайды, жаңалық ендіріп, тұжырымды ой қозғайды, көтерген жаңа өзекті мәселелерді тыңнан жаратуға күш жұмсайды, сөйтіп өзінің төл туындыларын туғызады. Мысалы, «Ескендір» дастанында ол «... Адам өліп, көзіне құм құйылғанда ғана тойымдылық істейді» деген ойды

төрт шумақтық қорытынды арқылы шебер тұжырымдайды. Ал, «Масғұт» поэмасында аңыздық форманы жинақтап, биліктен, еркіндіктен айырылған, басқаның сөзіне еріп кеткен патшанаң маскара бейнесін сынайды.

4. Абай өзінің назиралық дастандарында кейіпкерлер мінездемелерін тереңнен ашып, мазмұнды бейнемен ортаға шығарады. Ол ертегі шығармалары деңгейінде қалып қоймай, кейіпкерлерінің бейнесінде білімділікті, өскелеңділікті дәріптейді. «Ескендірнама» дастанында Ескендір әділ, ақылгөй, білімді болып суреттелсе, Абай тарихқа сүйеніп, оның адам бойындағы кемшіліктерден ада емес, пендешіл бейне ретінде көрсетеді.

«Масғұт» дастанында Абай кейіпкерін тым ақылды етіп дәріптемейді, бірақ оны дәулетке бас ұрмайтын, махаббатты қастерлейтін бейнеде суреттейді. Ал, Әзім Шығыстың типтік қияллы ертегісіндегі аңыздық кейіпкер болса, Абайдың «Әзім әңгімесі» дастанында ол суретші, бояушы қызметінде химия ғылымының құдіретімен баюды аңсағап, құшынаш шалға алданған, мистикадан аулақ, өзінің психикалық ерекшелігі бар, кемшілігі мол заманауи кейіпкер.

5. Абай тек поэмаларында ғана емес, сонымен бірге аудармаларында да назирагөйлікті қолдану үлгісін көрсеткен. Мысалы, ол А.С. Пушкиннің «Евгений Онегин» атты өлең-романының аудармасында назирагөйлікті еркін қолданған.

Бұл өз кезінде «еркін аударма» деп аталғанымен, кейінгі абайтану зерттеушілері оны «ұлғаймалы жасампаздық» деп дәл тауып, тұрақтандырып жүр. Ал, біз оны «назиралық» дәстүрден шеттеп кетпейді деген ойдамыз.

Абай «Евгений Онегин» романының аудармасын жеті мазмұнға жинақтап жазуда, махаббаттың құдіретін әйгілеуде шеберлік танытқан. Бұл жөнінде М.О. Әуезов былай деген болатын: «Абай атамыз А.С. Пушкиннің өлең-романын әдейі бір кең толғаумен, өзінше еркін жырлап жеткізеді. Мұнысы аударма ғана емес: Европа, Шығыс әдебиеті тарихында көп ғасырлар бойы тәжірибеде бар болған «сарын қосу» сияқты бір жол, аудармашы алдыңғы ақын сезіміне, әңгімесіне,

ой толғауына сүйсіне отырып, өз ішінен де соған үндес қоғамдық сын шығарып, осылай күңіреніп, қатар шабыттанып кетеді. Бұл түрдегі сезім, ойларды өзгерте жырлау әдейі істелетін, сондықтан қорытындысында ол өзіндік тумаларға жақын болып шығады.

Абай «Евгений Онегин» романының назиралық аудармасында түп нұсқадағы кейбір мазмұндарды төте аудармай, өзінің субъективтік ойларын жеткізіп, дастанның соңында «Онегиннің өлер алдындағы сөзі» деген тақырыпты тыңнан қосып, алданыш өмірдің жүрекке салған жаракатына, адал махаббаттың құрбаны болып, бақи дүниемен қоштасқан трагедиялық халіне өкініш білдіреді. Осы жақтардан алғанда, ақын формаға еліктемейтін, дарашыл, тақырыпты қуаламайтын, жаңашыл назиралық белгілерді ұстанады.

Қорыта келе, Абай Шығыс классиктерімен өнер сайысына түскен, қаламмен қағысқан талантты қаламгер және оның назирагөйлік, жасампаздық таланты ары қарай зерттеуді қажет етеді демекпіз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Омар Хайям / Рубаи. Хафиз / Газели – Москва: ЭКСМО, 2006. – С. 25-26.

2 Ғашықтық дастандар / Құрастырушы: Ү. Субханбердина – Алматы: Ғылым, 1994. – Б. 4-5.

3 Мың бір түн / Араб ертегілері / Аударған: Қ. Абдукадыров – Алматы: Қазақтың мемлекеттік көркем әдебиет баспасы, 1955. – Т. 4. – Б. 41-103.

УДК 37.015

А.Қ. ДҮЙСЕНБАЕВ

*Ақтөбе облысы бойынша педагогикалық қызметкерлердің біліктілігін
арттыру институты
Ақтөбе қ., Қазақстан*

А. АҚЖОЛОВА

*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан*

ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ ТӘЛІМДІК ТӘЖІРИБЕСІНДЕГІ ИМАНДЫЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ АСПЕКТІЛЕРІ

Аннотация

Аталған мақалада түркі халықтарының тәлімдік тәжірибесіндегі имандылық тәрбие берудің аспектілері қарастырылады. Түркілік имандылық тәрбиесіндегі тұжырымдаманың негіздері мұсылмандардың адамгершілік сенімдерінде ізгілік, отаншылдық, тәртіптілік, жауапкершілік, мейірімділік, достық, имандылық туралы ой-санасына діни ұғымдардың орын алуы ең жоғары әдептілік нормалар ретінде сипатталады. Автор түркілердің жастардың бойында имандылық тәрбие беруді қалыптастыру мәселелеріне талдау жасайды.

Түйін сөздер: имандылық тәрбие, тафсир, қайырымдылық, діни дәстүрлер, хикмет, шарият.

В данной статье рассматриваются аспекты духовного воспитания в назидательной практике тюркских народов. В основах концепции тюркского духовного воспитания религиозные по-

нятия о гуманизме, отечестве, порядочности, ответственности, дружбе, морали описываются как высшие нормы этикета мусульман. Автор анализирует вопросы формирования духовного воспитания молодежи у тюркских народов.

Ключевые слова: духовное воспитание, тафсир, доброта, религиозные традиции, хикмет, шариат.

Annotation

In given clause is considered aspects of spiritual education in instructive practice turkish peoples. In bases of the concept of turkish spiritual education the religious concepts about humanity, fatherland, decency, responsibility, friendship, morals are described as maximum norms of muslims' ethics. The author analyzes questions about formation of youths' spiritual education at turkish peoples.

Keywords: spiritual education, tafsir, kindness, religious traditions, chicmet, shariat.

Қоғам дамуында қалыптасқан түркі халықтарының тәлімдік тәжірибесіндегі имандылық тәрбие берудің негіздері әр адамның азаматтық құқы мен бостандығын жүзеге асыруды қамтамасыз ететін идеяларды іске асыруды талап етті. Түркілердің рухани өмірінде және Отанын қорғауда шеніне бөлінбестен және әлеуметтік тұрғыдан бай немесе кедей т.б. екеніне қарамастан қоғамда дамыған имандылық қатынас жүйесі қалыптасты. Түркілік имандылық тәрбиедегі тұжырымдаманың негіздері мұсылмандардың адамгершілік сенімдерінде отаншылдық, тәртіптілік, жауапкершілік, мейірімділік, достық, имандылық туралы ой-санасына діни ұғымдардың орын алуы ең жоғары әдептілік нормалар ретінде сипатталды. Түркілер ислам дінін қылыштың күшімен емес, өз еріктерімен қабылдады. Бұл дінді таңдауларының ең басты себебі көне түркі сенімі мен ислам дінінің арасында көптеген ұқсастықтың болуы еді.

Біріншіден, көне түркі діні Көк Тәңірі сенімі деп аталатын. Бұл сенім бойынша түркілер ислам дініндегі сияқты бір Аллаға ғана сенетін және оны Тәңірі деп атайтын. Ислам дініндегі «исмах-и хусна» деп айтылатын Алланың сипаттарының кейбіреуі көне түркі сенімінде де кездесетін еді.

Екіншіден, ахирет пен рухтың мәңгілігі екі сенімде де бар еді. Түркілер жәннат үшін жұмақ, ал тозақ үшін тамұқ сөздерін қолданатын.

Үшіншіден, ислам дініндегі секілді Көк Тәңірі сенімінде де Тәңіріге құрбан шалатын.

Төртіншіден, ислам дініндегі бағыт (жиһад) және ғазауат (дін үшін соғыс) түркілердің әлемде төрені үстем ету үшін жасаған соғыстары бір-біріне ұқсайды. Ислам сенімі бойынша соғыстан кейін қол жеткізілген ғанимет (байлық) адал болады. Түркілерде де осыған ұқсас ұстанымдар кездеседі.

Бесіншіден, ислам дінінде бұйырған адамгершілік талаптары түркілік түсінікке де сай келеді. Демек, түркілер ислам дінін бейбітшілік жолмен қабылдады. Сонымен, саманилер дәуірінде Орталық Азия даласына исламның таралуы бейбіт жолмен, соның ішінде мұсылман дінін қабылдаған соғдылықтардың бейбіт қоныс тебуі және сауда жолдары арқылы жүргенін көреміз.

Түркілердің көбі мұсылмандар, негізінен сунниттер (әзірбайжан мен иран түркілері шейттер). Ал, қалған кіші-гірім түркі халықтары чуваш, саха, гагауз, алтай т.б. бертін келе орыстандырусаясатыкезіндешоқындырылып, христиан дініне күштеп, қинап көшірілген. Жалпы түркі халықтырының ислам дінін ұстануы халықтардың өзіндік сипатын сақтап қалуға негіз болды. Демек, ислам дінінің бүгінгі түркі халықтарына енуімен, түркілік дүниетанымды түбегейлі қайта түлеткені белгілі. Ислам дінінің дәстүрлі түркі дүниетанымына тигізген игілікті ықпалы, оның мифологиясын, аңыз әңгімелерін, жырдастандарын мазмұндық тұрғыдан байытып, олардың ақиқат мәнін қайта жаңғыртуымен сипатталады.

Қожа Ахмет Ясауи негізін салған түркілік сопылық мектеп Құран Кәрім мен пайғамбар хадисін ақиқат ілімнің негізгі қайнары және танымдық өлшемі деп білгендіктен, осы ақиқи ілімді игерудің негізгі әдісі ретінде тәуил әдісін қолданды. «Менің хикметтерім – Алладан пәрман, Оқып ұққанға бар мағынасы – Құран», «Құдайдың сөзінен шыққан бұл бір хикмет, Естігенге нұрдай жауар рақмет» деген Әзірет Сұлтанның сөздері осының дәлелі болса, осы дәстүр аясындағы Абайдың «Құран рас, Алланың сөзі дүр ол, Тәуилине жетерлік ғылымың шақ» деген сөздері дүниетанымның өміршендігінің дәлелі. Тәуил әдісімен қатар рационалды ақылға жүгіне отырып, нақтылы логикалық дәлелдермен түсіндіретін тәфсір және хадистер бар. Аталған ұғымдарға «Дінтану негізері» оқулығында: «Тафсир – Құранның түсіндірмесі болса, хадис – Мұхаммед с.ғ.с. айтқандары. Оның жасаған құлшылықтары туралы қағидалар. Құранда басы толық ашылмай қалған шариғат жолдарының көбі осы хадистерде айқындық табады» деп келтіреді [1, 113-б].

Демек, хадистердің ерекшелігі – Құран кәрімде Алла Тағала атымен сөйленсе, мұнда тікелей пайғамбар қағидалары беріледі.

Осыған сәйкес Ислам дінінде де Отанды қорғау барлық мұсылмандарға міндетті болып табылады. Өйткені ар-намыс, елдің тәуелсіздігі, адамдардың аман-сау жүруі Отанымыздың аясында қорғалады. Отанды қорғау дегеніміз дінін, ділін, тілін қорғау деп түсінгеніміз жөн. Сондықтан мұсылмандардың өз Отанын қорғау үшін әскери борышын өтеуі үлкен сауапты істердің бірі деп аталады. Яғни Мұхаммед с.ғ.с. тафсирлерінің бірінде: «Мұсылман пендемнің өз Отанын қорғап, шекарада күн ұзағына күзетте жауынгерлік борышын өтеп тұруы күндіз-түні ғибадат етуден де үлкен сауап болып табылады» делінген [2, 63-б.].

Түркі халықтарында тағылымдық мәні зор адамдарға ислам дінінің қағидаларын жеткізудің хикмет дәстүрі ғасырлар бойы жалғастық тауып келеді. Осы дәстүрдің мейлінше дамып, бастау алар кезеңі – орта ғасырлардағы түркілік өркениетпен байла-

нысты қарастыруға болады. Мұсылмандық қағидалардың осы кезеңге дейін жалғасын тауып келе жатқан негізгі тұлғаны елін, жерін және көшпенділік ел дәстүріндегі тәлімдік тәжірибелермен байланысты болып табылады. Орта ғасырларда түркі халықтарында мұсылмандық тағылымдық өнегелер басты тақырып болды. Себебі көптеген онтологиялық, аксиологиялық, гносеологиялық мәселелердің толғауы тоғысар, шешуін табар түйіні осы мұсылмандық қағидалареді. Хақтытану мүмкіндігі, адамның рухани ізденісінің түп мақсаты турасындағы ақыл-ой деңгейіндегі толғаныстарды шешуге де мұсылмандық тағылымдық өнегелер мен имандықты жетілдіріп, ерлікті шыңдауға негіз болды. Жалпы имандылықтың негізі «дініне беріктілігімен» сипатталды. Түркілердің мұсылман дінін берік ұстағаны үшін Исламның жер шарындағы «қылышы» деп бекер айтпаса керек. Мұсылмандардың сабырлылығы мен мәдениеттілігі жоғары болумен қатар олардың ерлігі, ажалдан қорықпауы, өзін Отан үшін құрбан «шаһид» қылуы, яғни иманына берік болуын басқа діндегілерді таң қалдырған. Оны біз белгілі ислам дінінің насихаттаушысы, ғалым М.Ж.Бұлұтайдың зерттеулеріне тоқталатын болсақ: «Мұсылмандардың соғыс кезіндегі қаһармандығы, ажалдан қорықпайтындығы Алла тағалаға деген иманының беріктігінен, яғни:

Біріншіден, Аллах бұйырмай ажалдың келмейтұғыны;

Екішіден, мұсылман ұғымында ажал мұсылманды Алла тағалаға қауыштыратын қадам;

Үшіншіден, мұсылмандар үшін фәни өмірдің бітіп, бақи өмірдің басталуы;

Төртіншіден, соғыста қайтыс болған мұсылман шаһид болады, шаһидтік болса пайғамбарлықтан кейінгі ең жоғары мәртебелердің бірі» деп келтіреді [3, 262-б.].

Түркілердің даңқты сұлтандарының бірі Заһириддин Мұхаммед Бабыр өзінің жеңіске жетуінің себептерін былайша сипаттайды: «Жаудың кейін шегінуі, олардың біздің әскерлерімізге төтеп бере алмай қырылуы – Аллах Тағаланың жазуы. Жер бетіндегі пенделердің

жақсы-жаман «істерінің бәрін көріп-біліп тұратын Аллах Тағаладан өзге не бар? Біздің сиынарымыз да, жалбарынарымыз да Аллах Тағала емес пе? Тоғыз жүз отыз үшінші жылы екінші жұмада айының жиырма бесінші күні жазылды. Осы жеңістен кейін тұғрама «ғазы» деген сөзді тіркедім. Жеңіс жарлығына мөрімді басып мынадай рубайы жаздым:

*Ислам үшін тентіреп,
Кәпір үнділермен соғыстым.
Сенімім үшін дайынмын азап тартуға,
Мейрімімен Аллаһтың газы болып толыстым!*

дейді [4, 373-374-бб.].

Мұндағы «тұғра» деген патшаның есімі жазылған рәмізі (штандрт, елтаңбасы). Ал «ғазы» деп соғыста болып аман сау елге оралған батырларға берілетін құрметті атақ. Ислам дінінің түркі халықтары арасында таралуының тарихи, әлеуметтік, тағылымдық сипаты зор болатын.

Түркі халықтарының жаугершілікпен, басқа мемлекеттердің құрамында өмір сүруінде және халықтың түп негізін сақтап қалуда ислам дінінің ролі жоғары болды. Мысалы, татар халқы шынайы ұлттық келбетін сақтап тұрған Ресейдегі бірден-бір ел деп айтуға болады, керісінше орыстандыру саясаты салдарынан чуваш, саха, тува т.б. түркі этностары ұлттық салт-дәстүрлерінен толықтай айрылды. Тарихи деректерге келетін болсақ, Ресейдің отаршылдық саясатты айқын сипаттайтын құжаттарының бірі – Түркістан генерал-губернаторы Духовский 1899 жылы жоғары өкіметке жіберген «Түркістандағы ислам» деген баяндамасында: «Сырдария, Ферғана, Самарқанда 119 орыс оқу орнына 5246 мұсылман діни мектебі, ал 42 православиелік шіркеуге 11964 мешіт келетінін айтып дабыл қағады» [5].

Негізінен генерал-губернатор Духовскийдің басты идеясы мұсылман дінімен күресу болды, себебі ислам дінінің орыстануға үлкен кедергі жасап отырғанын (бұл заңдылықты алғаш зерттеген миссионер Н.И.Ильминский болатын) нақтылы тарихи жағдайда мұсылман діні түркі халықтарының күшті интеграцияға айналатынын атап өтті. 1870 жылы «Ресейде

мекендеген бұратана халықтарды ағарту шаралары жөнінде заңы» жарияланды. Бұл заңға негізінен Н.И. Ильминскийдің орыстандыруды көздеген миссионерлік педагогикалық жүйесі енгізілген болатын. Осы заңда орыс емес халықтар үшін үш категорияға бөліп оқытуды көздеді:

Біріншісі, сабақтар ұлттардың өз тілінде, бірақ орыс тіліндегі пәндерді көп оқыту талап етілді.

Екіншісі, сабақтар таза орыс тілінде жүргізіліп, тек түсінбеген жерін ана тілінде айтуға рұқсат етілді.

Үшіншісі, сабақ тек орыс тілінде жүріп, ана тілінде сөйлеуге тыйым салынды. Аталған талаптарға сәйкес, түркі халықтарын салт-дәстүрлерінен аулақ ұстап, орыс мәдениетін, дінін насихаттауды пәрменді жүргізді. Мұның өзі түркі халықтарының рухани тәрбиесінен айырылуға бағытталды.

Сонымен қатар, түркі халықтарын орыстандыру саясаты барысында түркілердің балаларын орысша оқытып, орыс мектептерінің санын көбейтуді қолға алған болатын. Негізінен қазақтардың арасында ислам дінінің терең тамыр жаймауын қадағалап, көршілес мұсылман халықтарының ықпалынан ажыратып, орыс мектептеріне баулуды пәрменді жүргізді. Ол үшін әрбір түркі халықтарының этнопсихологиялық және табиғи ерекшеліктерін тиімді пайдаланды. Яғни, өзбек, түркімен, татар халықтары ислам дініне берік халықтар деп, ал қазақ, қырғыз, башқұрт, ноғай т.б. халықтар ислам дініне әлі де болса берік дамымаған деп оларды шоқындыруға, орыстандыруға әртүрлі іс-әрекеттерді қолданды. Дегенмен, түркі халықтарының шынайы діни наным-сенімдерінің арқасында ел тұтастығын сақтап қалуға ислам дінінің ықпалының мүмкіндігі зор екендігін түсінуге болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Дінтану негіздері: Жалпы білім беретін мектептердің, лицейлердің, гимназиялардың, колледждердің 10-сынып оқушыларына ар-

налған оқулық. / Құрастырғандар Ғ.Есім, А.Артемов, С. Қанаев, Г.Біләлова – Алматы: «Білім», 2003. – 156 б.

2 Лүтфи Шентүрік. Ислам дініндегі арамдар және үлкен күналар. /Аударған С.Дағайқызы. – Анкара, 2003. – 63 б.

3 Бұлұтай М.Ж. Ата баба діні? Түркілер неге мұсылман болды? – Алматы: «Білім», 2000. – 504 б.

4 Бабыр З.М. Бабырнама /Аударған Б.Қожабекұлы. – Алматы: «Ататек», 1993. – 416 б.

5 Қазақстан Мемлекеттік Ұлттық Архиві. И-1-қор, 32-тізбе, 384- іс, 1-11-к.

УДК 378 (092) (574)

Г.И. УАЙСОВА

*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Мектепке дейінгі, бастауыш білім беру теориясы
мен әдістемесі кафедрасы
Алматы қ., Қазақстан*

ҒАЛИ БЕГАЛИЕВТІҢ ӘДІСТЕМЕЛІК МҰРАЛАРЫ

Аннотация

Мақалада ғалым әдіскер Ғ.Бегалиевтің еңбектеріне талдау жасалынған. Автор кіші мектеп оқушыларын оқытуда құрастырылған әдістер мен тәсілдер бүгінге дейін әлі қажетті және маңызды екенін дәлелдейді. Балаларды әдебиеттік оқу мен грамматикаға оқытудың әдістемесінің бағалылығын көрсетеді. Қазіргі уақытта әдебиеттік оқуда, грамматикада Ғ.Бегалиевтің әдістемелік еңбектері нақты және тура нәтижені беретіні қарастырылады.

Түйін сөздер: әдістемелік еңбектер, қабылдау нәтижесі, оқу әдістемесі, жазу әдістемесі, грамматика әдістемесі, бастауыш мектеп.

В статье проведен анализ трудов ученого методиста Г.Бегалиева. Автор доказывает, что методы и приемы обучения младших школьников чтению и письму, разработанные ученым, актуальны и значимы в настоящее время. Наряду с этим показано значение методики обучения детей грамматике и литературному чтению. Указывается, что использование на современных уроках грамоты, литературного чтения, грамматики методических трудов Г.Бегалиева эффективно и дает ощутимый результат.

Ключевые слова: методические труды, эффективность приемов, методика чтению, методика письму, методика грамматики, начальная школа.

Annotation

The article are analyzed the works of scientist and methodist T.Begaliev. The author is protecting that methods and means of teaching younger scholars to read and write, and his scientific works are actually and important. Also it's showed the meaning of methods of teaching children knowledge and literary reading. The result of his works are shown in using knowledge, literary reading, grammatics in the modern lesson.

Keywords: methodical works, effective means, methods reading, methods of teaching to write, method teaching grammar, teaching at primary school.

Ғали Бегалиевтің бастауыш мектепте қазақ тілін оқытуға қатысты жазылған бірнеше әдістемелік еңбектері белгілі. Атап айтқанда: «Бастауыш мектепте қазақ тілі методикасы» (1940), «Бастауыш мектепте тіл дамыту жұмысы» (1941), «Әріп, дыбыс, буын», «Бастауыш мектепте бірнеше класты бір уақытта оқыту туралы» (1950), «Бастауыш мектепте қазақ тілі методикасының мәселелері» (1950), «Қазақ мектептерінің 4 класы үшін мұғалімдерге көмекші құрал» (1959) т.б. Бұл кітаптарында оқушыларға қазақ тілінен алғашқы білім берудің, сауат ашудың және оқуға үйретудің әр алуан мәселелеріне жан-жақты тоқталады. Әсіресе, «Бастауыш мектепте қазақ тілі методикасының мәселелері» атты еңбегінде ол бастауыш мектепте ана тілін оқыту әдістемесінің барлық саласына жеке-жеке тоқталып, талдау жасайды. Осы кітаптың «Оқу-жазуға үйрету методтары» деп аталатын бірінші бөлімінде автор «Дыбыс және әріптермен таныстырғанда жұмысты мына схемамен жүргізу керек», – дейді:

ТАЛДАУ

1. Текстіден сөйлемдерді айырту
2. Сөйлем ішінен сөздерді айырту
3. Ішінде таныстырылатын дыбыс бар сөздердің буындарын айырту, онымен таныстыру
4. Жаңа дыбысты айырту, онымен таныстыру

5. Сол дыбыстың баспа әрпін көрсету

ЖИНАҚТАУ

6. Кеспе әліппеден сөздер құратқызу
7. Құрастырған сөздерді оқу
8. Әліппеден жаңа сөздерді оқыту
9. Әліппеден сөйлемдер оқыту
10. Әріптің жазба түрін көрсетіп оның элементтерін, содан кейін тұтас әріпті және ішінде осы әріп бар сөздерді, кейінірек ықшам сөйлемдерді жаздыру.

Мәселен, р дыбысымен таныстырғанда, талдау-жинақтау тәртібі мынадай болмақ:

- Ара – тақтай тілетін аспап – (сөйлем),
 Ол – ара – (сөз),
 а – ра – (буын),
 р – а – (дыбыс),
 р – әріп,
 а – ра – буын (жинақтау),

ара – сөз(оқу),

ол – ара – сөйлем (оқу) [1, 9-б].

«Дыбыстарды ажыратуда қолданылатын әдістер таныстырылатын дыбыстың жасалу жолы мен айтылу түріне байланысты. Сондықтан барлық дыбысқа біркелкі әдіс қолдануға болмайды», – дейді ол. Сонымен қатар дауысты дыбыстарды мынадай сөздерден ажыратқызуға болатынын көрсетеді:

1) дауысты дыбысы жеке буын болып келген сөздерден (а – ра, а – ла, о – ра);

2) дауысты дыбысы ашық буын құрамындағы сөздерден (са–ла, ша– ма). Ал л, р, с, ш, з сияқты дауыссыздарды:

1) сөз аяғынан ажыратуға болады (ал, ор);

2) ашық буыннан (а – ла, а – ра, о – ра, ша – ра);

3) сөз басынан (сау, нар, нан) ажыратқан дұрыс дейді.

Шұғыл дыбыстардың (б, п, т, к) ажырату үшін қиынға соғатынын ескертіп, дауыссыздардың шұғылдарын ашық буыннан, бітеу буыннан, тұйық буыннан ажырату қолайлы (ба-ла, бу, бал, тор, тон, тал; кол, ат, оқ) деп көрсетеді [1, 10-б].

Әдістемеші ғалым «Сөз дыбыстары талдатылғаннан кейін, кеспе әліппе арқылы дыбыстардан сөз құрастырылады. Міне, осы жерде тиісті сөздегі дыбыстардың таңбаларын (әріптерін) қарап, әр дыбыстың әрпін де көріп біледі, көз алдындағы әріптерді тиісті дыбыс атымен айтады. Сүйтіп дыбыстарды қосып айтып, құрастырады. Сол құрастырылған сөздерді бала қара тақадан, әліппеден оқиды», – дейді. Дыбыстарды қостыруда төменде көрсетілген әдістерді қолдану қажеттігін айтады: 1. Жинақтаудан бұрын сөз буынға, буын дыбысқа ажыратылады. Сөз я буын қалай айтылғанын баланың есіне салу керек. 2. Ең әуелі ұқсастығына қарай тізілген сөздерді оқыту. 3. Ашық буынды айтқыздан бұрын сол буындағы дауыссыз дыбысты айтқанда тиісті сөйлеу мүшесі қандай қалыпта тұрғанын байқату қажет. 4. Сөздің басына, аяғына дауысты я дауыссыз дыбыстарды жалғау (су, а – су; ат, а – ту; а – ра, а – раз; ата – мата т.б. 5. Көрсетіп, айтып есіттіріп

барып салыстыру әдісін қолдану (ал – әл, сан – сән, сыз – сіз) [1, 11-б].

Одан әрі автор сауат ашу кезеңінде әр түрлі дыбыстарды меңгерту үшін оқушылардың сөздік қорындағы бұрыннан бар сөздерді оңтайлы пайдаланудың маңыздылығын айта отырып, осы әдіс тиімді қолданылған бірнеше сабақ үлгілерін келтіреді. Мысалы (сабақ үлгілері мұғалім атынан баяндалады): «... Мен сөздің басқы дыбыстарын айтамын сендер аяғына «ш» дыбысын қосып айтыңдар, бірақ мағыналы сөз болып шықсын. А(ш), ша(ш), қа(ш), қо(ш). Мен сөздің бірінші буынын айтамын, сендер соған «ш» дыбысынан басталған бір буын қосып айтыңдар, бірақ мағыналы сөз шықсын. – Ар(ша). – Ол қайда өседі? Ала(ша). – Оны неден тоқиды? – Ал(ша) – Оны кісі жей ме? Үлкендігі қандай?» [1, 31-б] Оқушыларға «ш» дыбысын меңгертудің осындай тәсілін ұсына отырып, автор бір жағынан балалардың сөздік қорындағы сөздердің мағынасын пысықтауды көздесе, екінші жағынан осы пысықталған мағынаны дыбыс туралы жаңа түсінікті меңгерту үшін оңтайлы қолданған.

Ғ.Бегалиев дыбыс жүйелі әдіспен оқу-жазуға үйрету жұмысын мынадай үш сатыға (кезеңге) бөледі:

1. Балаларды оқу мен жазуға даярлау (алғашқы дайындық жұмыстары).

2. Балаларды оқу мен жазуға үйрету: 1-саты – жуан буынды сөздерді оқу-жазуға үйрету, 2-саты – жіңішке буынды сөздерді оқу-жазуға үйрету, 3-саты – аралығында дауыссыз дыбыс қатар келетін буынды сөздерді оқу-жазуға үйрету, 4-саты – ауыр біреу буынды сөздерді оқу-жазуға үйрету.

3. Әліппе аяғындағы қысқа, ықшам әңгіме, өлең, мысалдарды оқытып жаттықтыру. Ықшам сөздер, әңгімелерді жаздыру. Оқу жылының бірінші жартысында балалар әліппені бітіріп, екінші жартысынан бастап кітап оқуға көшеді [1, 15-б].

Бұл айтылғандардан біз Ғ.Бегалиевтің А.Байтұрсынұлы негізін қалаған дыбыстық талдау-жинақтау әдісін одан әрі дамытып, тәжірибеде қолдануға елеулі үлес қосқанын анық байқаймыз.

Сондай-ақ ол оқушыларды жазуға үйрету жолдарына да тоқталып, сабақ үлгілерін көрсеткен. Әдістемеші тәжірибеде жазуға үйретудің мынадай әдістері қолданылатынын айтады:

1) *Генетикалық әдіс*. Бұл әдіспен жазуға үйрету жеңілден ауырға деген принципке негізделеді. Сондықтан әріп элементтері, әріптер алфавит тәртібімен жаздырылмайды, жеңілінен бастап жаздыруға үйретіледі.

2) *Дайын үлгі бойынша жаздырып үйрету әдісі*. Бұл әдіс бойынша әріптер, сөздер, қарындашпен жазылады я пунктирмен көрсетіледі де, оқушылар қаламмен үстінен бастыра жазады.

3) *Тор сызық бойынша жаздырып үйрету*. Дәптердегі тор сызық әріп элементтерінің шамасы, әріптердің формасы қандай екенін байқауға үлкен жеңілдік келтіреді, оқушыларды көзбен шамалауға қалыптандырады.

4) *Такт бойынша жаздыру*. Бұл әдіс бойынша оқушылар мұғалімнің нұсқауымен бір уақыт ішінде тегіс жазып үлгереді. Мұғалім бір-екі деп дауыстап тұрады, оқушылар соған қатар ілесіп жазып отырады. Бұл әдіс оқушыларды бір шама шапшаңдықпен жазуға қалыптандырады, кейін жаттай жазу жұмысы кезінде көп жеңілдік келтіреді [1, 48-б].

Әдістемеші ғалым тек жазуға үйрету әдістерін теориялық түрде түсіндіріп қана қоймай оқу-жазуға үйрету сабағының жоспарларын да ұсынып отырған. Сөзіміз дәлелді болуы үшін оның бір сабақ жоспарын толық келтірейік.

Сабақтың тақырыбы – Л дыбысы мен әрпі.

Сабақ жоспары

Балаларды сабаққа дайындау.

Үйге берілген тапсырманы қарап, тексеру, өткен сабақтарды пысықтау.

Әліппедегі суреттер арқылы әңгіме және л дыбысын айырту.

– Әліппедегі бірінші суретті қараңдар. Суреттегі не? (Ойыншықтар дүкені). Ойыншық атты ұстап тұрған кім? (Сатушы). Бала мен әйел қайда тұр? (Прилавканың алдында тұр). Дүкенде қандай ойыншықтар бар? (Дүкенде қоян, аю, әтеш, қуыршақ, баска

ге бөледі: «Оқылатын текстіні оқушылардың айқын ұға алмауына түрліше себептер болуы мүмкін.

1) Затты, сынды, я амалды білдіретін кейбір жеке сөздерді оқушылар мүлдем білмейді, мысалы: маусым, сонар, бетегелі, өсімтал, маужырау, құнысу т. б.

2) Оқылатын текстіде кездескен кейбір затты, сынды, я амалды көрсететін сөздерді оқушылар біледі, бірақ сол затты, сынды, амалды әдеби тілімізде қолданылатын, жалпыға ортақ атымен атауды білмейді, тек төңірегіндегілер білетін атымен, немесе жергілікті атымен айтады. Мысалы: текстіде шалбар, дуал, алжапқыш, ыстық, ұқыпты деген сөздер бар, бірақ оқушы сым, белдемше, аптап деген аттарын ғана біледі, өйткені оның төңірегіндегілер солай деп атайды.

3) Оқушы кездескен сөздің негізгі мағынасын біледі, бірақ сол сөзге жұрнақ жалғанда, немесе сөз тізбегінде айтылғанда мағынасында қандай өзгешелік болатынын айыра алмайды: құладым – құлап кете жаздадым, көл – көлшік, жылы – жылылау, ат – ат- ақ, оқылды – оқыған деген сөздердің мағыналары арасындағы айырманы дәлдеп білмейді.

4) Кездескен сөздің тура мағынасын біледі, бірақ сол сөздің бұрма мағынасын білмейді, мысалы: құс ұшты – Сәрсен үкідей ұшты, сол хабарды есіткенде ішіме мұз құйылды, қолымды сермедім – қолымды кеш сермедім (Абай).

5) Текстіде кездескен кейбір сөздердің мағынасын білмеуі мүмкін. Мысалы: көз тоймаушылық, күншілдік, әуестік, құмарлық, ұрыншақ» [1, 61-6].

Автор өз ойын одан әрі сабақтай келіп, оқушыларға түсініксіз сөз мағыналарын түсіндірудің 7 түрлі әдіс-тәсілін ұсынады: «1) Балаларға таныс емес сөздер белгілі бір затты білдіретін болса, сол заттың өзін көрсету керек; егер дерексіз ұғым болса, анықтау жолымен түсіндіру керек. Мысалы, текстіде сегіз көз, жете деген сөздер кездесе, осы ұғымдарды көрнекі түрде түсіндіру оп – оңай; егер табалдырық, тоған сияқты сөздер кездесе, сол заттардың суретін көрсету керек; егер түсініксіз сөздерді осы екі әдістің бірімен де

түсіндіруге мүмкіндік бомаса, анықтау жолын қолдану керек. Мысалы: таныс емес сөз жете деген сөз болса, пышақты алып жетесі қай жете екенін көрсетуге болады.

2) Текстіде аталып отырған затты балалар білгенмен, сирек қолданылатын атымен білетін болса, сол сөздерді түсіндіргенде балаларға осыны ескертіп, затты оларға таныс атымен айтып түсіндіру қажет. Мысалы, тоғай (орман), соқпақ жол (жалғыз аяқ), белдемше (алжапқыш), сым (шалбар), т.б.

3) Текстіде кездескен сөз білдіріп тұрған заттың не екенін балалар дәл білмегенмен, жалпы түрін білетін болса, сол білгенімен – ақ қанағаттану керек (мысалы, қаракөз – балық, лашын – құс, баялыш – бұта).

4) Түбір сөзге жалғанып, оған қосымша мән беретін жұрнақтардың мағынасын түсіндіру керек болғанда, сол жұрнақтың мағынасын білдіретін екі – үш сөз келтіру керек. (мысалы, жылылау – шамалы ғана жылы, қып – қызыл – өте қызыл, отты жер – шөбікөп жер т.б.)

5) Бірсыпыра сөздердің мағынасын түсіндіргенде, сол сөздердің түбірінің мағынасын талдап барып түсіндіру қажет. Мысалы: көзді ашып – жұмғанша – көзді ашып жұмарлықтай аз уақыт ішінде, өте шапшаң; кенеттен – күтпеген, байқамаған жерден; үрпек бас – шашы үрпип – түрпип тұрған, таралмаған, сабалақтанған т.б.

6) Дерексіз сөздердің мағынасын (мысалы: ашкөздік, жамандық, қулық т. б.) түсіндіргенде, оқылып кеткен шығармаларды пайдалана отырып, нақтылы мысалдар келтіру керек (жақсылыққа жамандық ойлаған қасқыр туралы, қулықпен аңқау қарғаны алдап, аузындағы ірімшігін жеп кеткен түлкі туралы т.б.).

7) Бейнелі сөздер мен сөйлемдерді және бұрма мағынадағы сөздерді түсіндіргенде, сол сөздер мен сөйлемдердің орнына оқушыларға таныс, түсініктірек сөздер келтіру керек. Мысалы: Асау толқын дегенді – күшті толқын; Алатау ақбас шалым дегенді – басынан мәңгі қар кетпейтін биік тау деп түсіндіру керек. Сонымен қатар бейнелі сөздерді түсіндіргенде, солай неліктен айтылғанын, ұқсастығы не-

менеді екенін сұрау керек (Мысалы: Алатау неліктен Ақбас шал деп аталды, ұқсастығы неменеді екенін түсіндіру керек) [1, 61-62-б].

Әрине, зерттеуші көрсеткен жеке сөздердің мағынасын балалардың білмеуінің түрлері мен оларды түсіндіру тәсілдері лексикалық ұғымдарға да (ауыспалы мағына, диалект сөздер т. б.), морфологиялық ұғымдарға да (тұлғасы өзгерген сөздер, етістіктің түрлері), фразеологиялық ұғымдарға да қатысты. Алайда сол уақытта тіл білімінің «Лексика» саласының өзге салалардан бөліне қоймағанын, жалпы тілдегі лексикалық ұғымдар мен грамматикалық ұғымдардың өзара тығыз байланысты екенін ескерсек, автордың күрделі әдістемелік мәселені сол кездің өзінде дұрыс көтере білгенін байқаймыз.

Әдістемеші ғалым бастауыш мектепте грамматиканы оқытуда негізінен индуктив және дедуктив методтар қолданылатынын айтады. Бірінші методты қолданғанда, мұғалім ең әуелі жеке-жеке грамматикалық фактыларды талдатады, фактыларды байқатып, салыстыру жұмысын жүргізеді. Содан кейін анықтама я қорытынды жасайды. Дедуктив методта жаңа форманы мұғалім өзі көрсетеді, оның белгілерін – ерекшеліктерін көрсетеді, анықтамасын өзі айтып түсіндіреді. Содан кейін сұраулар қойып жаңа тақырыпты оқушылар қаншалықты ұққанын тексереді, мысалдар тапқызады [1, 108-б]. Әдіскердің бұл ойлары қазіргі жаңа технологияларға сай келетінін аңғару қиын емес. Мәселен, дамыта оқыту технологиясында нақты тілдік фактілерді өзара салыстырып, талдау нәтижесінде тілдік анықтамаларды оқушылардың өздері шығаруы керек.

Одан әрі ол оқушылардың білімін нығайту ретіндегі жұмыс әдістері мыналар деп көрсетеді:

Ауызша және жазбаша грамматикалық талдаулар.

2) Грамматика және емлемен байланысты талдауларды алдын ала я соңынан жүргізіп, түрлі диктант жаздыру.

3) Оқылып отырған ережеге сәйкес оқушылардың өздеріне мысал құратқызу (тапқызу).

4) Оқылып отырған грамматикалық формаларға сәйкес әдебиет үлгілерін тапқызу.

5) Түрлі тапсырмаларды орындату.

6) Жаттап алғандарын жаздыру.

7) Тыңнан істелетін жұмыстар [1, 111-б].

Бұдан біз Ғали Бегалиевтің берілген білімді бекітіп, оқушылардың тереңірек ұғынуына баса назар аударғанын және соған байланысты тапсырмаларды түрлендіріп отыру қажеттігін ескергенін анық аңғарамыз. Сонымен қатар ол оқушылардың білімін нығайту жұмыстары кездейсоқ болмай, жүйелі түрде, белгілі бір жоспар бойынша істелуге тиіс екенін ескерттеді. Жоспарда мыналар қамтылуы тиіс: 1) оқылып отырған ережені меңгеріп алуға керек уақытты мөлшерлеп алу; 2) жұмыс түрлерін белгілеу; 3) сол жұмыстардың тәртібін белгілеп алу.

«Оқу материалын оқушылар толық меңгеріп алумен бірге, грамматика мен емледен білгендерін іске асыра алатын болып, әбден төселуге тиіс. Бұл үшін оқушыларды өз бетімен істеуге дағдыландыру қажет. Оқушыларды өз бетімен жұмыс істеуге үйретудің тәрбиелік мәні өте зор. Үйткені бұл жұмыс балаларды ойлануға, тапқыштыққа үйретеді, ынта-жігерін қозғайды, ұқыптылыққа, өзін-өзі билеуге қалыптандырады», – дейді Ғ.Бегалиев. Бұдан біз Ғали Бегалиевтің оқушылардың өздік жұмысына және ақыл-ойын дамытуға көңіл бөлгенін аңғарамыз. Ғалымның сонау 40-50 жылдары ұсынған әдіс-тәсілдерінің осы кезге дейін қолданылып келе жатқандығы оның өміршеңдігін көрсетеді. Сол себепті оның әдістемелік еңбектеріндегі әдіс-тәсілдерді ұтымды пайдалану өз нәтижесін беретіні анық.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Бегалиев Ғ. Бастауыш мектепте қазақ тілі методикасының мәселелері – Алматы, ОҚБ, 1950.

2 Уайсова Г.И. Бастауыш сыныпта қазақ тілін оқыту әдістемесінің тарихы, – Алматы, 2012.

Г.А. ИВАНИЦА

*Винницкий областной институт последипломного
образования педагогических работников
ivanna08.07.1999@mail.ru
г. Винница, Украина*

КОМПЛЕКСНАЯ ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ СИСТЕМА ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация

В статье презентован аспектный анализ факторов успешной реализации комплексного подхода к организации воспитательной системы общеобразовательной школы на примере функционирования авторской комплексной воспитательной системы «Добродий».

Ключевые слова: комплексный подход, формирование добродетельности школьников, внеклассная работа, комплексная воспитательная система «Добродий», многоаспектность и многокомпонентность структуры комплексной воспитательной системы.

Мақалада «Добродий» кешенді авторлық тәрбиелік жүйесінің құрылу мысалында жалпы білім беру мектептерінде тәрбиелік жүйенің кешенді тәсілмен дамуының нақты сараптамасы берілген.

Түйін сөздер: кешенді тәсіл, оқушылардың қайырымдылығының бастау алуы, сыныптан тыс жұмыс, кешенді тәрбиелік жүйе «Добродий», тәрбиелік жүйенің көпкешенді құрылымы.

Annotation

The article deals with the aspect analysis of factors of successful realization of the complex educational system of junior school on the basis of authentic complex pedagogical system «Dobrodiy», created by the author.

Keywords: an integrated approach, the formation of virtue schoolchildren, class work, a comprehensive educational system “Добродий” multifaceted and complex multicomponent structure of the educational system.

Введение

Сегодня научные исследования и педагогическая практика переходят от «педагогике мероприятий» к педагогике формирования личностных черт и качеств, от поиска частных средств повышения эффективности учебно-воспитательного процесса к выработке целостных моделей воспитательных систем образовательного учреждения. Настоящее убедительно доказывает, что эффективными механизмами овладения индивидом жизненной компетентностью есть воспитательная система учреждения.

Дефинитивный анализ понятия «воспитательная система» раскрывает неоднозначность подходов к трактовке этого сложного образовательного феномена. Воспитательную систему рассматривают как упорядоченную целостную совокупность компонентов, которые способствуют развитию личности ученика [13, 19]; как комплекс взаимосвязанных компонентов, развивающихся во времени и пространстве (целей, совместной деятельности людей, самих людей как субъектов этой деятельности; освоенной ими среды; отношений, возникающих между участниками

деятельности, управление, что обеспечивает жизнеспособность и развитие системы) [8,5]; как специфический способ организации воспитательного процесса на уровне конкретного учреждения (организации) [11,11]; как целостный организм, который возникает в процессе интеграции основных компонентов воспитания (цели, субъекты воспитания, их деятельность, общение, отношения, материальная база, кадровый потенциал), которые способствуют духовному развитию и саморазвитию личности, созданию своеобразного «духа школы» (К. Ушинский).

По нашему мнению, воспитательная система – это интегратор всех воспитательных воздействий, направленных на ребенка в целостном педагогическом процессе, который позволяет реализовывать цели и задачи воспитания в конкретных социально-педагогических условиях, с учетом специфики каждого отдельно взятого учебного заведения и не может быть идентичной в разных учебных заведениях.

Многолетний опыт убеждает, что учебное заведение как социальный организм может стать той воспитательной средой, нравственная атмосфера которого обусловит необходимые ценностные установки и обеспечит овладение личностью жизненной компетентностью при условии, что в его педагогическую канву будет вплетена комплексная воспитательная морально-этическая система – такая синергетическая воспитательная система, которая цементирует и актуализирует ценностные основы всех компонентов школьной жизни: учебную деятельность, перемену как продуманную организацию междурочного пространства, внеурочную и внеклассную деятельность, наполняя ее моральным содержанием на трехкомпонентной эмпатийной основе (включает эмоциональную, когнитивную и поведенческую составляющие). Синергетика (от греч. «энергия совместного действия») переносит доминанты педагогического процесса с материальных на ценностные императивы.

Результаты исследования и их обсуждение

В современной научно-методической литературе понятие «подход» трактуют как ре-

шающую позицию в рассмотрении и определении других подчиненных концептуальных положений. Он является весомым в толковании понятия «педагогическая система», ведь разнообразие педагогических систем обусловлено именно подходом к определению целей, отбора содержания, выбора методов, средств и организационных форм и т.д. [10, 54]. В контексте нашего исследования понятия «подход» трактуем как решающую позицию в рассмотрении и определении других подчиненных концептуальных положений и определенную стратегию действия по выбору единоустремленных по содержанию принципов, методов, форм, средств выработки целостной модели воспитательной системы образовательного учреждения. Принципиальное методологическое значение имеет комплексный подход к организации воспитательной системы школы.

Комплексный подход (от лат. complex – связь, сочетание) рассматриваем как концептуальную позицию организации учебно-воспитательного процесса, который предусматривает концентрацию содержания, методов, форм учебно-воспитательной работы вокруг ценностно-смысловых доминант (например, патриотических, этических, эстетических, трудовых и др.). Характерно, что элементы комплексного подхода внедрялись в ведущих странах Западной Европы, США, России, Украины еще в начале XX в. в деятельности педагогов, недовольных «школой обучения» (А.Ферьер, О.Декроли, Б.Шульц), реформаторского крыла «школы воспитания» (П.Каптерев, В.Вахтаров, М.Чехов), «свободное воспитание» (Э.Кей, М.Монтессори, И.Горбунов-Посадов, Я.Чепига, С.Русова), экспериментальной педагогики (А.Лай, Э.Мейман, А.Бине, Э.Торндайк), прагматической педагогики (Д.Дьюи, Е.Паркхерст), педагогики личности (Г.Гаудиг, Э.Линде), социальной педагогики (Э.Дюкргейм, П.Наторп, Р.Зейдель), трудового воспитания (Г.Кершенштейнер), педологии (С.Холл, А.Бине), теории «школы естественного развития» (А.Лай, Д.Дьюи, А.Владимирский), индивидуальной педагогики (А.Музыченко) [16].

Основой комплексности была система принципов, среди которых одним из основных выделяли принцип индивидуального подхода, педоцентризм как система взглядов, ставила в центр всей учебно-воспитательной деятельности ребенка с его потребностями, интересами, стремлениями и требовала учета возрастных индивидуальных возможностей и обеспечения реализации права свободы.

Практическая реализация этого принципа особенно ярко проявилась в теориях, которые акцентировали внимание на формировании личности через ее творческое саморазвитие методами активной познавательной деятельности и средствами искусств (Л.Лихтварк, Я.Мамонтов, Б.Асафьев, Л.Масол, Г.Тарасенко, Н.Миропольская) [15].

Наше исследование обращено к реализации комплексного подхода в морально-этическом воспитании школьников и осуществлено на материалах многолетнего опыта работы в школах Украины и зарубежья. Результаты исследования внедрены в воспитательный процесс общеобразовательных учебных заведений Винницкой, Полтавской, Львовской, Сумской областей Украины. Основные положения исследования докладывались на научно-практических конференциях, семинарах различного уровня.

В процессе исследования нами была разработана модель комплексной воспитательной системы «Добродий», которая предусматривает концентрацию воспитательных воздействий вокруг этической ценностно-смысловой доминанты «Воспитание добродетельности школьников», берет свое начало во внеклассной работе и органически вплетается в учебно-воспитательный процесс общеобразовательной школы.

Создавая модель, мы исходили из того, что центральным моментом целеполагания деятельности указанной системы является воспитание добродетельности школьников в процессе внеклассной воспитательной работы и внедрение принципиально новой модели организации такой работы, которая строится на закономерностях организации детского досуга в процессе внеклассной работы и тесно

связана с учебным процессом. Идея заключается в том, чтобы обеспечить триединство воспитательной (в частности, познавательной, развивающей), развлекательной и рекреационной (восстановительной) функций досуга детей [5, 195–201] и максимальную реализацию воспитательного потенциала учебного процесса.

Кроме того, учитываем, что основу системно-синергетической теории воспитания составляет положение о том, что развитие и формирование личности происходит не линейно, а как системно-синергетический процесс, в котором одинаково важны воспитания, самовоспитания и положительное влияние социально-педагогической инфраструктуры. Эффект воспитания достигается не влиянием, а синергизмом воспитательного взаимодействия [1, 53–56].

Структура комплексной воспитательной системы «Добродий» содержит следующие компоненты:

- *ориентационно-целевой* (принципы воспитания, стратегическая цель, главная цель воспитания; конкретизация целей воспитания) *организационно-педагогический* (педагогические условия эффективности воспитательного процесса);
- *субъект-субъектный компонент* (педагоги, ученики, родители, взрослые, участвующие в деятельности учебного заведения);
- *диагностико-результативный компонент* (ожидаемые результаты, критерии эффективности, оценка и анализ функционирования согласно стадий воспитательного воздействия);
- *личностно-акмеологической* (психолого-педагогические условия оптимальной самореализации личности, развития ее индивидуальных возможностей и способностей; построения системы и иерархии внутренних ценностей, которая является источником мотивации поступков человека, его поведения);
- *гносеологически-аксиологический* или *содержательный компонент* (познания ценностей, устойчивые «ценностные отношения», которые структурируются в «ценностные

ориентации» добродетельной личности по направлениях воспитательного воздействия);

- *эмоционально-коммуникативный* (тактика и стиль воспитательной работы; гуманизация, фасилитация, природосоответствие, самоуправление);

- *практически-деятельностный* (стратегии и методы воспитательной работы, организационные формы – индивидуальные, групповые, коллективные, массовые);

- *системно-сенергетичный компонент* (система работы, где одинаково важны воспитание, самовоспитание и положительное влияние социально-педагогической инфраструктуры, функции, управление);

- *факторно-проективный* (проектирование действий педагога и воспитанников, учета микро-, мезо-и макрофакторов, которые влияют на воспитанников, проектирование полноценного воспитательной среды; пространства).

Кроме того, опыт внедрения комплексной воспитательной системы «Добродий» в практику работы позволяет утверждать, что она (как целостное педагогическое образование) является многоаспектной.

Организационно-управленческий аспект реализации комплексной воспитательной системы школы учитывает не только субъектов, деятельность воспитательного процесса, но и особенности – технологический подход к функционированию системы и представляет собой комплекс взаимосвязанных компонентов, развивающихся во времени и пространстве. Также содержит логическую (организация комплексной воспитательной системы на начальном этапе) и диалогическую (руководство и управление в процессе функционирования комплексной воспитательной системы) части. Логика – алгоритмический, статический, линейный способ мышления в педагогическом процессе приводит к господству рациональных схем, субъектно-объектного управления. Диалогика – неалгоритмическое, динамическое, нелинейное мышление в педагогическом процессе – высшая степень критического мышления [176], что способствует переструктурированию содержания, методов

и форм воспитания с учетом таких факторов, как открытость, самоорганизация, саморазвитие, креативность, управления и самоуправления.

В процессе исследования нами был выведен алгоритм действий организаторов комплексной воспитательной системы школы на начальном этапе. В частности, необходимо:

1. Сформулировать цель и ожидаемый результат процесса воспитания как целостного педагогического образования.

Концептуальный аспект делает понимание необходимости осуществления нравственного воспитания как первоосновы воспитательного процесса, гуманизации учебно-воспитательного процесса. Принципиальное методологическое значение, как мы уже отметили, имеет реализация комплексного подхода к образовательному процессу, который основывается на принципах гуманизма, культуросообразности, демократизма, целостности, системности, преемственности, добротворчости, превентивности; единства и последовательности требований к воспитаннику; субъект-субъектного взаимодействия; личностной ориентации; адекватности воспитания в психологических условий развития личности; скрытности воспитательных воздействий и педагогического руководства; принципа технологизации, предусматривающий научно обоснованные действия педагога и воспитанников; принципа национальной направленности. Его особенно следует подчеркнуть, ведь воспитание на почве народности – высокорезультативное, а чужеземное, привнесенное, «модное», воспитание – безнадежное [14, 164]. Через усвоение народных, национальных достижений можно по-настоящему овладеть и общечеловеческими ценностями. Главный девиз украинской этнопедагогике: «Смотри, не забудь: человеком будь!» воспринимается вполне мотивированным: человек – самое ценное, что есть на земле [14, 141].

Воспитание гуманных качеств должно стать основой всей работы и гарантированным конечным результатом. Залогом эффективного воспитательного процесса является гармоничное сочетание всех указанных прин-

ципов, которое обеспечит достижение прогнозируемого воспитательного результата.

2. Научно обосновать педагогические условия эффективности воспитательного процесса.

Педагогический аспект функционирования комплексной воспитательной системы «Добродий» представляет успешность формирования добродетельности школьников, обусловленную соблюдением следующих педагогических условий: осуществление системно-творческого подхода как стратегии построения процесса воспитания добродетельности школьников; ценностное обеспечение процесса формирования добродетельности школьников, организация детской добродетельной деятельности на основе эмпатии, альтруизма и самоотречения; интеграция воспитательных воздействий в системе добродетельно ориентированной воспитательной работы со школьниками.

3. Обозначить роль и задачи деятельности интегрированных субъектов воспитательного воздействия.

Организовать эффективное взаимодействие источников системного влияния семьи, педагогического и ученического коллективов, общественности – реализовать субъект-субъектный компонент структуры с позиций личностного подхода. Именно он, как отмечает И. Бех, должен гуманизировать воспитательный процесс, наполнить его высокими моральными переживаниями, утвердить отношения справедливости и уважения, максимально раскрыть потенциальные возможности ребенка, стимулировать его к личностно развивающей добротворности [2].

Комплексная воспитательная система выдвигает перед участниками воспитательного процесса несколько стратегических задач: не вызывать злого чувства в сердце ребенка и пробудить доброе желание; понимать, что все воспитательные воздействия и в целевом и операционально-процессуальном плане основываются на двух фундаментальных чувствах: любви к воспитаннику и переживаниях о его личностном состоянии; осознавать, что только сотворчество субъектов воспитательного процесса на основе гуманных отноше-

ний становится «человекообразующим процессом» [4, 86]; идти естественным путем воспитания от детской слепой веры в добро (принятой как нечто бесспорное), через кризисы, сомнения, личные проявления добродетельности, поиски ее в людях, в жизни, в книгах – к глубоким и устойчивым нравственным убеждениям.

4. Конкретизировать воспитательные цели, задачи на каждой стадии воспитательного воздействия.

Системность предполагает преемственность, последовательность воспитательной работы, ориентации учебно-воспитательного процесса на развитие личностного творчества через стимулирование творческого потенциала, активизации творческих способностей личности, учитывая психологический возраст как основной критерий определения содержания, темпов развития ребенка.

Понятие «психологический возраст» введено Л. Выготским для реализации идеи системного подхода к развитию личности. Им обозначается новый на том или ином отрезке жизненного пути ребенка тип строения его личности, вид деятельности, которых не существовало на предыдущем этапе и которые определяют характер сознания ребенка, систему его отношений к миру и собственному «Я», личности ее внутренней и внешней жизни, соотношение в ее развитии потенциального и актуального. Основными составляющими триединого образования под названием психологический возраст выступают социальная ситуация развития (специфические связи ребенка со взрослым как значимым лицом, авторитетом, носителем общественных функций и требований), деятельность (характер, структура, иерархия видов деятельности, ведущая деятельность) новообразования (особенности сознания и личности, которых не было раньше) [6].

Учитывая возрастные особенности младших школьников задачами на каждой стадии воспитательного воздействия являются: I стадия – приоритет в формировании эмоционально-эмпатического компонента добродетельности; задачи: накопление эмоциональ-

но-чувственного опыта и формирование потребности осознавать свои чувства, развитие эмоционального интеллекта, II стадия – приоритет в формировании когнитивно-аксиологического компонента добродетельности; задачи: выработка нравственного образца поведения и формирование желание подражать; III стадия – приоритет в формировании потребностно-мотивационного компонента добродетельности; задачи: формирование этической потребности и выработка морально-нравственной позиции; IV стадии – приоритет в формировании практически-деятельностного компонента добродетельности; задачи: выработка морально-духовного умения и привычки добродетельных поступков, формирование гуманистически-нравственного опыта.

5. Подчинить содержание воспитательной работы направлениям воспитательного воздействия: через выработку ценностного нравственного отношения к другим людям, через проявление добродетельности к самому себе, к родным, к одноклассникам, к незнакомым людям, к природе с позиций личностно-деятельностного подхода.

Гносеологически-аксиологический аспект функционирования комплексной воспитательной системы предполагает, что познание является высшей формой отражения объективной действительности, процессом выработки действительных знаний, а ценности - неотъемлемая составляющая духовной жизни человека, обосновывает идеалы и нормы, укрепляет духовность. Итак, воспитательный процесс необходимо строить на интегрированном содержании (когда он содержит не только нравственные знания, но и умения, необходимые для осознания мотивов своего поведения и окружения, оценки жизненных ситуаций, деятельности в соответствии с принятыми ценностями), отобранном из разных звеньев учебно-воспитательного процесса видов добродетельной деятельности, тактики и стиля воспитательной работы; сотворчество на основе высоконравственных отношений, принципах личностно ориентированного подхода.

6. Определить уровни осуществления воспитательного воздействия на личность: пропедевтический, формовальный, корректирующий уровни и необходимые психолого-педагогические условия оптимальной самореализации личности, развития его индивидуальных возможностей и способностей. Это необходимо, чтобы актуализировать ценностные основы всех компонентов школьной жизни: обучение, перемену, внеурочную и внеклассную деятельность, наполняя ее нравственным содержанием. Кроме того, *психологический аспект* функционирования указанной воспитательной системы позволяет понять внутренние механизмы нравственного воспитания и саморазвития школьников. Учить доброте и стимулировать добродетельность – значит охватывать все уровни психической организации ребенка: воспитывать волю, активизировать психические процессы (восприятие, мышление, воображение) опираться на психофизиологические особенности развития детей младшего школьного возраста. Для воспитания добродетельности важно развивать в определенном направлении интеллект индивида и именно те его особенности, которые определяют способность к самопознанию и эмоциональной саморегуляции, умение выражать свои чувства, понимать и тонко реагировать на состояние других людей – эмоционального интеллекта [12, 7–9], который, по мнению Д. Гоулмена, является совокупностью эмоциональных, коммуникативных, регуляторных личностных способностей и свойств, опосредует успешность межличностных взаимодействий и личностное развитие человека [19].

7. Разработать структурно-функциональную схему содержания воспитания добродетельности – динамического процесса возникновения и управляемого видоизменения индивидуальных моральных качеств, что происходит внутри самооценной системы личности и базируется на соответствующих противоречиях при добродетельно-ориентированной деятельности конкретного возрастного периода (стратегии и методы воспитательной работы, организационные формы).

В контексте нашего исследования в рамках каждого из указанных нами уровней обеспечивалось комплексное воздействие на личность ученика, его когнитивно-интеллектуальную, эмоционально-ценностную и действенно-практическую сферы. То есть, структурно-функциональная схема содержания процесса воспитания добродетельности, с учетом особенностей возрастной сензитивности школьников, включает в себя три обязательные составляющие: знания, чувства, поступки. Взаимодействие «знания-чувства-поведение» – важнейший принцип соотношения усвоения с освоением и присвоением значащих смыслов человеческой жизнедеятельности. Их соотношение можно образно представить в виде «воронки». В ней меньший удельный вес предусматривает получение готовых знаний нравственного содержания. Узкая часть потому, что далеко не все знания морально-этического направления переживаются, а этот информационный элемент глубоко ни усвоится, если знания не приобретут необходимого эмоциональной окраски. Сущностное значение здесь имеет эмоциональное «проживание» учащимися на всех этапах нравственных знаний, как эмоциональный фактор личностного развития школьников, стимулирует их включения в опыт поведения. С учетом возрастных особенностей школьников, в организации внеклассного воспитательного процесса должна преобладать самая широкая часть «воронки» – поступки, поведение, практические действия. Подчеркнем функциональность технологической схемы формирования добродетельности: восприятие и осознание нравственных задач, решение их (т.е. создание новых нравственных знаний с помощью эмпатического понимания), применение знания. Она должна заменить традиционную схему методологического учения нравственности: восприятие, понимание, запоминание, воспроизведение, теоретическое применение, забывание, повторения, контрольное воспроизведение, снова теоретическое применение, окончательное постепенное забывание.

8. Выделить последовательные этапы процесса воспитания добродетельности: гно-

сеологически-аксиологический, рефлексивно-мотивационный, системно-творческий этапы. В процессе исследования нами была разработана «Step-методика» формирования добродетельности школьников как вариант интеграции воспитательных воздействий на всех уровнях с соблюдением этапов формирования добродетельности, чтобы обеспечить выполнение триединой цели нравственного воспитания (информационной, ценностно-ориентационной, практически-действенной), учитывая трехкомпонентную структуру эмпатии, которая содержит эмоциональную, когнитивную и поведенческую составляющие.

9. Подобрать эффективный методический инструментарий формирования добродетельности и формы воспитательной работы, учитывая возрастные особенности школьников. В контексте нашего исследования это подбор эффективных форм воспитательной работы, методов, приемов, эмоциональных комплексов на всех уровнях и стадиях воспитательного воздействия, чтобы формировать нравственное сознание на эмпатийной основе и влиять на характер необходимых отношений с внешним миром (не только поддерживать уже сложившиеся отношения); обеспечить разнообразие воспитательной среды, способствующей свободе творчества, свободному общению, создает ситуации выбора, свободы действий, а также включение механизмов спонтанного самоопределения и самоорганизации вместо механизма традиционного, линейного, директивного управления воспитательным процессом.

10. Спроектировать действия субъектов воспитательного воздействия на личность, социализации индивида, его вхождение в социокультуру. Процесс воспитания является процессом многофакторным, а потому нужно обеспечить проектирование действий субъектов с учетом микро-мезо-и макрофакторов воспитательного воздействия; воспитательной среды, чтобы стать звеном целостной системы диалектическим образом связанных сред, которые способны активизировать те или иные механизмы развития воспитанников.

Диагностико-результативный аспект предполагает получение морально-ориентированного воспитательного результата.

В контексте исследования это:

- Добиться, чтобы добродетельность воспитанника получила надлежащей устойчивости, т.е. проявлялась тогда, когда возникает необходимость в ней. «Ситуативность, случайность, непредсказуемость считаются признаками недостаточной сформированности соответствующего личностного свойства» [3, 235].

- Обеспечить такое социальное поле действия добродетельности, когда она не ограничивается лишь ближайшим окружением (одноклассниками, семьей, друзьями), но и проявляется по отношению к человеческому обществу.

- Достичь такого уровня осознанности добродетельности, когда она выступает непосредственно самодетерминантой поступка, совершенного под влиянием морального мотива, побуждения, во имя интересов людей.

- Добиться, чтобы движущей силой добродетельности: субъекта стала эмпатия, которая обусловлена двумя факторами: интеллектуальными потенциями индивида и особенностями культуры общения, социальной среды воспитания и развитого эмоционального интеллекта.

- Обеспечить формирование духовно одаренной личности – интегрального проявления его духовных способностей – ценностей человека, проявляющихся в желании и умении делать добро в реальных добродетельных поступках. «Духовно одаренная личность не просто проживает добродетельную жизнь, а наслаждается ею», – убеждает И.Бех. [3, 228].

Выводы

Теоретический анализ проблемы позволил выделить актуальные методологические концепты, коррелируют эффективное педагогическое воздействие на систему нравственных координат детей, а именно: культурологический, аксиологический, личностно ориентированный и комплексный подходы. Последний определили как концептуальную позицию в организации комплексной воспитательной системы общеобразовательной

школы («Добродий»), предусматривающей концентрацию содержания, методов, форм учебно-воспитательной работы вокруг ценностно-смысловой доминанты «Формирование добродетельности школьников».

В процессе исследования был выведен алгоритм действий организаторов указанной воспитательной системы, которая является интегратором воспитательного взаимодействия, всех воспитательных воздействий, направленных на ребенка в целостном педагогическом процессе и позволяют реализовывать цели и задачи воспитания в конкретных социально-педагогических условиях, с учетом специфики каждого учебного заведения.

Внедрение комплексной воспитательной системы в практику работы позволило констатировать, что она является многоаспектной и многокомпонентной структурой. Учет всех аспектов внедрения комплексной воспитательной системы создает такую воспитательную и образовательно-развивающую среду, во взаимодействии с которой у воспитанника формируется способность к добродетельности, создаются те природные оптимальные условия, при которых ученик из объекта воспитания превращается в субъект индивидуального нравственного развития на основе сохранения (а при необходимости и воспроизведение) физического, психического, социального здоровья воспитанника.

ЛИТЕРАТУРА

1 Бабич И.Н. Синергетический подход к созданию электронного пособия по курсу социальной информатики для старших классов школы / И.Н.Бабич // Материалы Всероссийского социологического конгресса / под ред. В.И. Добренёва. – М.: Альфа-М, 2006. – Т.5. – С. 53-56.

2 Бех І.Д. Виховання: від правила до результату / І.Д.Бех // Виховні технології / упор. В.Варава, В.Зоц. – К.: Шкільний світ, 2004. – С.4-12. – (Бібліотека “Шкільного світу”).

3 Бех І.Д. Виховання особистості : сходження до духовності : наук. видання. – К.: Либідь, 2006. – 272 с.

4 Бойко А.М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації / А.М. Бойко. – К.: ІЗМН, 1996. – 232 с.

5 Бутенко В.Г. Педагогічні інновації в естетичному вихованні учнівської молоді / В.Г. Бутенко // Проблеми освіти: наук. метод. зб. / редкол.: М.З. Згуровський, В.М. Доній, А.М.Федяєва та ін.; М-во освіти України, Ін-т змісту і методів навчання. – К.: ІЗМН, 1998. – Вип.14. – С.195-201.

6 Выготский Л.С. Избранные психологические исследования / Л.С. Выготский. – М.: АПН РСФСР, 1956. – 519 с.

7 Водзинский Д.И. Научные основы нравственного воспитания школьников / Д.И.Водзинский. – Минск: Вышэйшая школа, 1982. – 176 с.

8 Воспитательная система школы. – М., 1991. – 145 с.

9 Вульф В.З. Учебно-воспитательный комплекс как система: варианты общеобразовательной школы / В.З. Вульф, М.М. Плоткин // Советская педагогика. 1991. – №2. – С. 64–48.

10 Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века: в поисках практически ориентированных образовательных концепций / Б.С. Гершунский. – М.: Совершенство, 1998. – 608 с.

11 Гуманизация воспитания в современных условиях / Под ред. О.С. Газмана. – М., 1995. – 205 с.

12 Манойлова М.А. Развитие эмоционального интеллекта будущих педагогов / М.А. Манойлова. – Псков: ПГПИ, 2004. – 140 с.

13 Сорока Г.І. Сучасні виховні системи та технології: навчально-методичний посібник для керівників шкіл, вчителів, класних керівників, вихователів, слухачів ІПО. / Г.І. Сорока. – Харків, 2002. – 128 с.

14 Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка: навч. посібник / М.Г. Стельмахович; ред.-упор.: Н.І. Косарева, С.В. Кириленко. – К., 1996. – 288 с.

15 Тарасенко Г.С. Нові підходи до виховання дітей і молоді в контексті культурологічної парадигми освіти / Г.С. Тарасенко // Наук. вісник Чернівецького університету. – Чернівці: Рута, 2005. – Вип.248. – С.167–172. – (Серія “Педагогіка та психологія”).

16 Формирование личности: проблемы комплексного подхода в процессе воспитания школьников / под ред. Г.Н. Филонова. – М.: Педагогика, 1983. – 256 с.

17 Чекина Е.В. Теория нравственного воспитания: история развития и современное состояние: монография / Е.В. Чекина. – Гродно: ГрГУ, 2008. – 119 с.

18 Чепиков В.Т. Воспитание нравственных качеств младших школьников: учеб.-метод. пособие / В.Т. Чепиков. – Гродно: ГрГУ, 2001. – 189 с.

19 Goleman D. Working With Emotional Intelligence / D. Goleman. – London: Bloomsbury, 1998. – 394 p.

А. АЙТБАЕВА, Б. МУСАЕВ

*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Жалпы және этникалық педагогика кафедрасы
Алматы қ., Қазақстан*

МЕКТЕП ҚАБЫРҒАСЫНДА ЖАСӨСПІРІМДЕР АРАСЫНДАҒЫ ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ ПАЙДА БОЛУ СЕБЕПТЕРІ

Аннотация

Бұл мақалада өзекті проблемалардың бірі – жасөспірімдер арасындағы девиантты-мінез құлықты қалыптастыру мәселелері көрсетілген. Жасөспірімдік кезеңнің ерекшеліктері мен жасөспірімдер арасындағы девиантты мінез-құлықтың пайда болу себептері, және оларды

түзету шаралары қарастырылған. Бұл ғылыми мақалада жасөспірімдер арасындағы девиантты мінез-құлықтың шығу себептері, жасөспірімдік кезеңнің қиындықтары мен оның алдын-алу жолдары талқыланған.

Түйінсөздер: девиантты-мінезқұлық, ұстаз, жасөспірімдер, тәрбие, мектеп, отбасы, бұзақылық.

В данной статье был указан одна из актуальных проблем общества - профилактика девиантного поведения подростков. Рассматривались особенности подросткового возраста, различные причины возникновения девиантного поведения, и меры их исправления. В научной статье поднимаются следующие проблемы – различные типы девиантного поведения, трудности возраста и причины их проявления, а также пути их предупреждения.

Ключевые слова: девиантное поведение, учитель, подростки, воспитание, школа, семья, хулиганство.

Annotation

In this article was listed one of the problems of society - prevention of deviant behavior of teenagers. Considered features age of teenagers, different causes of deviant behavior, and measures to correct them. In a scientific article raises the following problems - different types of deviant behavior, the difficulties of age and causes of their manifestations, and ways to prevent them.

Keywords: deviant behavior, teenagers, teacher, education, school, family, bullying.

Тәуелсіз еліміздің болашақта абыройын асқақтатату, көк туын желбіретету ол жас ұрпағымызға және олардың сапалы білімі мен тәлім-тәрбиесіне тікелей байланысты. Дей тұрғанмен, бүгінгі таңымызда ұлттық болмысымызға сай емес, жағымсыз әекеттердің жасөспірімдер арасында кең орын алуы мемлекетіміздің өзекті проблемаларының біріне айналып отыр. Елімізде кейінгі кездері жастар мен жасөспірімдер арасында бұзақылық әрекеттер, бейресми топтар, өз-өзіне қол салушылық, нашақорлық, таксикомания, ерте жастан ішімдік қолдану, қоғамға жат құбылыстар кең етек алуда.

Мектеп қабырғасында ұстаздар, педагогтар, психолог мамандар балаларды оқыту және тәрбие беру барысында тәртібі нашар, білім алуға деген ынтасы төмен, сабақтан жиі қалатын, дөрекі, ата-аналар мен ұстаздарға қарсылық танытатын, бұзақылық әрекеттерге көп баратын балалармен жиі ұштасып отырады. Қазіргі таңда зерттеушілер мұндай оқушыларды «Девиантты мінез-құлықты балалар», «Қиын оқушылар», «Мінез-құлқында ауытқуы бар балалар» деп қарастырып жүр.

Осы мәселеге байланысты Қазақстан Республикасының құқық бұзушылықтың ал-

дын алу туралы заңнамасының білім беру органдары туралы бөлімінде: «білім беру ұйымдарында оқитын жастардың арасында құқық бұзушылық жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды жою бойынша шаралар қабылдайды; девианттық және аутодеструктивтік мінез-құлықтағы кәметке толмағандарды және тұрмысы қолайсыз отбасыларды анықтауға, оларды ішкі істер және денсаулық сақтау органдарына есепке тұрғызуға және олармен жеке профилактикалық жұмыс жүргізуге қатысады» делінген [1].

Бұл мәселені негізге ала отырып қазіргі таңымызда жалпы білім беретін мектеп қабырғаларындағы тәрбие ісінің мазмұнын отандық және әлемдік өркениетті елдер ғылымдарының еңбектерін пайдалана отырып дамытуды қажет етіп отыр. Бұл мәселенің шешімін табу, өсіп келе жатқан жас ұрпақты адамгершілік қадір-қасиеттері мол жан-жақты білімді, ой өрісі жақсы дамыған қайталанбас бір тұлға етіп тәрбиелеуде маңызды орын алуда.

Дамушы еліміздің төрінен орын алып, буыны әлі қата қоймаған жас ұрпақтың арасында кең өріс жайып отырған осындай әлеуметтік дерттің, келеңсіз құбылыстардың астарын

ашып, жас ұрпақтың тәртіпсізденуінің себебі мен салдарларын бағымдап оның алдын алудың маңызы артып отыр. Жас ұрпаққа сапалы білім беріп, тәрбиелеп, қоғамдық өмірге жан-жақты дамыған азамат ретінде қосудың жолдарын іздестіру біздің басты міндеттеріміздің бірі.

Жалпы девиантты мінез-құлық және қиын балалар ұғымы 1920-1930 жылдары пайда бола бастады. Бастапқыда ғылым саласында емес, қарапайым тұрмыстық өмірде қолданылып жүрді. Біршама уақыт зеріттелуі тежеліп, 1950-1960 жылдардың басында қайта қарастырыла бастады.

Девиантты мінез-құлық ұғымын және де жасөспірімдердің девиантты мінез-құлық мәселелерін зеріттуалғашында XIX ғ. Ч. Ломброзоның еңбектерінен бастау алған. Кейіннен бұл мәселе өзекті проблемалардың біріне айналып кеңінен қарастырыла бастады. Девиантты мінез-құлықты жасөспірімдер мен балаларды зерттеуге көптеген ғалымдар өз еңбектерін арнаған. Олар Р.Бернс, А.Коэн, Д.Уолш, Дж.Смелзер, Т.Парсонс, П.Сорокин, Ресейлік ғалымдар А.С. Макаренко, Я.И.Гишинский және В.С.Асфанасьев, В.И. Дробеньков, А.И. Кравченко, В.Д. Менделеевич, В.Н. Иванов, Л.Пожар, А.Н. Личколарды ерекше атап өткен жөн. Қазақстандық ғалымдардың да осы мәселеге аса ден қойып, зерттеу жүргізді. Олардың ішінен Г.Е. Аимбетова, Ш.Е. Джаманбалаева, Д.А. Дуйсенғалиева, А. Канагатов, К.Д. Калиев, А.Ш. Шөпшекпаева, А.Б. Айтбаева т.б. атамауға болмайды. Бұл ғалымдар жасөспірімдердің девиантты мінез-құлық, оның себептері, динамикасы, алдын алу жолдары және психокоррекция шаралары аймағында өз еңбектерінде қарастырған.

Дж.Смелзер девиантты мінез-құлықты изоляцияға емделуге, түрмеде қамалуына себепші болатын және басқада құқық бұзудың жазалауларына әкелеліп соғатын топтық нормадан ауытқу деп санады. В.И. Добренков және А.Н. Кравченко “қоғамдық көзқараста мақұлданбайтын әрбір теріс қылықты девиантты мінез-құлық” деп атады. Жасөспірімдердің дамуындағы биологиялық

көзқарасты талқылаған ғалымдардың бірі Р.Кулен болды. Оның зеріттеуі бойынша жасөспірімдік шақта үш негізгі әлеуметтік-этникалық тенденция қарастырылады: үлкендердің қадағалауынан босану, өзін жеке дара сезіну, өзінің өмір жолын таңдау мәселесіне салмақты түрде қарау, мамандық таңдау, қоғамдағы әлеуметтік нормалар мен құндылықтарды игеру деп атап көрсетті.

Кез-келген әлеуметтік қоғамда сол қоғаммен қабылданған, сол қоғам өмір сүретін нормалар мен ережелер болады. Осы нормалардан ауытқу немесе сақтамау әлеуметтік ауытқу немесе девиация деп аталады. Бұл проблема қазіргі таңда өзекті проблемалардың қатарында тұр. Девиантты мінез-құлық кез-келген қоғамның маңызды проблемаларының біріне айналды. Девиантты мінез-құлық (*лат. deviatio* - ауытқу) – жалпыға ортақ ережелерден ауытқушы әлеуметтік іс-әрекет, осы ережелерді бұзатын адамдар мен әлеуметтік топтардың қылықтары; қабылданған құқықтық немесе моральдық нормалар мен ережелерді бұзған адамның мінез-құлық.

Әртүрлі әлеуметтік қоғамдар әлеуметтік ауытқулардың деңгейіне, девиантты әрекетке баратын тұлғалардың санына байланысты бір-бірінен ажыратылып отырады. Девиантты мінез-құлықтың пайда болуының себебі көбінесе, қоғамның өзгеруі мен тәрбиенің жетіспеуінен болады. Қоғамдағы күнделікті жаңа өзгерістер, ата-аналардың жауапсыздығы, бақылаусыздығы және олардың балаға деген назарының аздығы, девианттық мінез-құлықты қоғам үлкен мән бермейтіндігі – жасөспірімдердің девиантты тәртібінің негізі болып табылады.

Әлеуметтік-психологиялық әдебиеттерде девиацияны зерттеуші көптеген ғалымдар девиантты мінез-құлықтың пайда болу факторларын әр түрлі түсіндіреді. Біріншілері оларды екі үлкен топқа ішкі және сыртқы факторлар деп бөлсе, екіншілері оларды төмендегідей бөліп көрсетеді:

- отбасындағы берекесіздік;
- тәрбие беруде кеткен кемшіліктер;
- өмірде кездесетін қиыншылықтар мен күйзелістерді жасөспірімнің жеңе алмау;

- айналысындағылармен, достарымен қарым-қатынасқа түсе алмауы;

- нашакорлық, бұзақылық әрекеттер, таксикомания, ерте ішімдікке салыну,

- ата-аналардың балаға жеткіліксіз көңіл бөлуі;

- жасөспірімдер мен балалардың бос уақытын өткізуде болатын проблемалар;

- агрессивтілік мінез-құлықтың болуы;

- өзін-өзі басқарудың төменділігі;

«Қиын» балалар мәселелерін белгілі психолог-педагог ғалымдар А.Выготский мен П.Блонский жан-жақты зерттеген. Жүргізген зерттеу жұмыстарының нәтижесі бойынша «қиын» балалардың шығуына үш фактор себепші болады деп көрсетеді:

Отбасыда тәрбиеінің дұрыс берілмеуі, тұрмыстағы жанжалдар, маскүнемдік, отбасының толық емес болуы.

Мектеп ішілік оқу-тәрбие жұмыстарының дұрыс ұйымдастырылмауы.

Қоғамдық ортаның тәрбие үрдістеріне жеткілікті көңіл бөлмеуі.

Әр жас кезеңнің адамның тұлғалық қалыптасуында алатын өзіндік орны бар. Жасөспірімдік шақта балалар әрнәрсеге еліктегіш келеді. Бұл кезеңде жасөспірімнің «мені» қайта құрылып, айналасындағыларға сыни көзқарас қалыптасады. Жасөспірімдер қоршаған әлемдегі өз орнын табуға қандай күш салып тырысада, ол көп нәрсені білмейді, өйткені ол өзін қоршаған адамдарды және рухани өмір тәжірибесін әлі де болса толық түсінбейді. Бұл кезеңде жасөспірімдерді қатты мазалайтын сұрақтар «Мен кімін?», «Мен қандаймын?», «Менің қабілеттерім қандай?», «Мен кім болғым келеді?». Белгілі психолог ғалым Л.С. Выготский жасөспірімдік шақта екі үлкен өзгеріс болады: ол ағзаның физикалық дамуы мен жыныстық жетілу және өзінің «Мен» мәдениетінің ашылуы, тұлғасының және дүниетанымының қалыптасуы [2].

Жасөспірім шақ жалпы тұлға болып қалыптасуындағы маңызды кезең. Жасөспірімнің қасиеті – әрқашан өз дегені болу, өзіндік тәуелсіздік, үлкендердің айтқанын елемей, басқаға бағынышты болмау. Жасөспірімнің жеке басы дамуының аса маңызды факторы –

оның әлеуметтік белсенділігі. Ол белгілі бір үлгілермен игіліктерді меңгеруге, үлкендермен және жолдастарымен, өзінің жеке басы мен болашағын, мақсаты мен міндетін жүзеге асыру болады. Жасөспірім шаққа қадам басқан баланың қалыптасуында үлкен өзгерістер болуы, сана-сезімнің дамуындағы өзгеріспен анықталады. Жасөспірімдердің көпшілігі «мектеп ішілік тәртіпке» бейімделе алмауымен ерекшеленеді. Мектепке бейімделе алмау жасөспірімдерде олардың оқудан жиі қалып сабақты нашар оқуымен, ұстаздармен жанжалға түсуімен, үлкендерге қарсылық көрсетумен, құрдастарымен дауласуымен, мектептегі тәртіпті бұзумен бұзақылық әрекеттерге барумен, үйден қашумен, қасақана әрекеттер жасуымен көрініс табады. Қоғамның басқа топтарына қарағанда девианттық мінез-құлық жасөспірімдерде көбірек байқалады. Оның объективтік себебі, жасөспірімдерде құқықтық әлеуметтену процестері және делинквенттік мінез-құлық бір мезгілде жүреді.

Жасөспірімдердің девиантты мінез-құқының мәселелеріне арналған көптеген әдебиеттерде біршама басым пікір, көптеген девиантты мінез-құлықты жасөспірімдер сәтсіз отбасыларынан шығатыны айтылған. Оған себеп олардың тұрмыстық жағдайының төмен болуы, отбасындағы жанжалдар, ата-анасының балаға немқұрайлы қарауынан болды. Осындай отбасыларда тұратын жасөспірімдерге көбінесе мектептегі оқу бағдарламасына үлгермеушілік, мектептегі құрдастарынан алыстап кетуі және ұстаздармен қарым-қатынастарының нашарлауы, сабақтан көп қалуы болады. Кейбір жағдайларда айналасындағы адамдар жақсы болса да, қалыпты отбасынан шыққан балаларда өз ортасының нормаларынан бас тартып, девиантты мінез-құлықтың белгілерін көрсетуі мүмкін. Дегенмен, статистикалық мәліметтер көрсеткендей, кәмілетке жасы толмаған құқық бұзушылардың 44% сәтсіз отбасында тәрбиеленгендер [3].

Қазіргі таңымызда девиантты мінез-құлықты жасөспірімдерді қалпқа келтіру, шуақты өмірге қосу, девиантты мінез-құлықты

алдын алу шараларын ұйымдастырудың маңызы артып отыр. Жасөспірімдердің девианттық мінез-құлқының алдын алу шаралары көптеген әлеуметтік институттардың көмегімен жүзеге асады. Ондай институттар қатарына: мектеп, отбасы, мектептен тыс мекемелер. Мысалы, үйірмелер, спорттық секциялар, және тағы басқалар. Бұл институттардың атқаратын қызметі, балалар мен жасөспірімдердің қажеттіліктерін қанағаттандыруға өз мүмкіндіктерін жүзеге асыруға дер кезінде көмек көрсету.

Негізі бала тәрбиесін үш топқа бөледі. Көптеген ғалымдардың айтуы бойынша, сәбиге деген ата-ананың махаббаты ол жарық дүниеге келместен көп бұрын, ана құрсағында жатқан күннен басталуы керек. Оны – жүрек тәрбиесі деп атайды.

Бала жарық дүниеге келгеннен – 5 жасқа дейінгі аралықта берілген тәрбие – дүниетану тәрбиесі және адамгершілік әліппесі.

«Тәрбиенің негізі 5 жасқа дейін беріледі, 5 жасқа дейін берген барлық тәрбиеніз – бүкіл тәрбие процесінің 90 пайызы», – дейді А.С. Макаренко. «Бес жасар баладан маған дейінгі аралық – он қадам. Ал, жаңа туған нәрестеден 5 жасқа дейінгі қашықтық орасан зор» деген Лев Толстой.

Мектеп жасындағы 5 жастан 16 жас аралығында берілетін тәрбие азаматтық және адамдық тәрбиесі. Жарық дүниеге ұрпақ әкелген соң, оған дұрыс тәлім – тәрбие беріп, баланы саналы ұрпақ етіп қалыптастыру – әрбір ата-ананың міндеті. Бүгінгі бала – ертеңгі ұлт жалғасы, ел болашағы. Оларға сапалы білім, өнегелі тәлім-тәрбие беру тек мұғалім мен мектептің еншісіндегі нәрсе ғана емес сонымен қатар ата-ананың баласы алдындағы парызы.

Девиантты мінез-құлықты жасөспірімдерді қайта тәрбиелеуде ең алдымен мектеп ішілік ережелерге бағынбайтын, жиі тәртіп бұзатын, бұзақылық әрекетке жиі баратын, сабаққа деген ынта-ықыласы жоқ оқушыларды мектеп және сынып бойынша анықтау керек. Сабаққа деген үлгерімі төмен оқушылардың барлығының тәртіпсіз бола бермейді, бірақта, девиантты мінез-құлықты

оқушылардың көпшілігі сабаққа немқұрайлы қарайды [2].

Сауалнама жұмыстарын жүргізу арқылы «девиантты мінез-құлықты» оқушылар мен оқытушылардың ара қатынасын анықтап шиеліністі жағдай болса оны шешудің жолын қарастыру қажет. Көптеген зерттеулер көрсеткендей, девиантты мінез-құлықты балалардың көпшілігі бір немесе бірнеше ұстаздармен кикілжіңді жағдайда болады, ондай қарым-қатынас олардың түзелуіне кері әсер етеді.

«Девиантты мінез-құлықты» оқушылардың өз сыныптастарымен қандай қарым-қатынаста екенін анықтау және соған лайықты іс-шаралар жүргізу. Олардың көпшілігі сыныптастары арасында – бұзақы, жанжал шығарушы және өзі сияқты бұзақылардың көшбасшысы болып келеді. Ата-аналарымен және достарымен әңгімелесуі арқылы «девиантты мінез-құлықты» жасөспірімдердің бос уақыттарында кімдермен қарым – қатынас жасайтыны, қандай топтармен, орталармен болатынын анықтау қажет. Себебі жасөспірімдер бейресми топтарда болу арқылы олар темекі тарту, арақ ішу, наша қолдануды, құмар ойындарын ойнауды әдетке айналдырады [4].

Девиантты мінез-құлықтың алдын алу және түзету шаралары:

- девиантты мінез-құлықты жасөспірімді түзету барысында төзімділік, сабырлық танытқан жөн;
- педагог ұстаз этиканы сақтауы шарт «девиантты мінез-құлықты» жасөспірімді қадағалау, ар-намысына тимеу, орынсыз жазаламау;
- «девиантты мінез-құлықты» жасөспірімнің жақсы қасиеттерін анықтап арттыру, мадақтау, белсенділігін, талпыныстарына қолдау көрсету.
- девиантты мінез-құлықты баланың саналы түсінгеніне сенім көрсетіп, әділетті болған абзал;
- көптеген үйірмелерге спорт, өнер, қоғамдық жұмыстарға тарту, қатыстыру.
- девиантты іс-әрекеттегі балалар мен тұрмысы төмен отбасыларды әлеуметтік

жағынан қорғау мен қолдануға бағытталған кешенді бағдарламаларды жасау;

- ата-аналар мен балаларға психолог, психиатр, нарколог тегін консультациялар беретін элеуметтік-психологиялық көмек орталығын құру;

- тәртібі нашар, сабақтан қол үзген қиын балалар үшін жекелей және жіктей отырып, білім беретін арнаулы метептер ашу;

- ішкі істер басқармасы мен бөлімдері элеуметтік-құқықтық қызметті ұйымдастыру;

- қараусыз қалған балаларды сауықтыруға бағытталған бағдарламаны жасау;

- тұрмысы төмен отбасыларды элеуметтік қорғау;

Осындай жоспарларда «девиантты мінез-құлықты» балаларға отбасында болатын әрекеттердің алдын алу, әртүрлі бұзақы топтардың жағымсыз әсерінен оларды қорғау, сабаққа ынта-ықыласын ояту, қандай істерге

оларды талаптандыру сияқты мақсаттар қойылып жатса нәтижесіз қалмасы әбден мүмкін. Әрбір жасөспірімді тәрбиелеп, білім беріп, дамытып, болашағын шуақты ету ол біздің ортақ міндетіміз. Девиантты мінез-құлықты жасөспірімді қайта тәрбиелеп, жақсарту іс-шараларын жүргізсе қалыпты өмірге қосылуы әбден мүмкін. Әрбір бала, әрбір жасөспірім еліміздің жарқын болашағы.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан Республикасының құқық бұзушылықтың алдын алу туралы заңнамасы.

2 Выготский Л.С. Собрание сочинений. – Т. 4. Детская психология. – М. 1984.

3 Ж.Жаназарова «Социология семьи» – Алматы, «Қазақ университеті», 2006.

4 Керимов Л.К. Трифонов В.В. Трудный подросток. – Алма-ата. 1989.

ӘӨЖ 371.48

А. АЛТЫНБЕКОВ

*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан*

ШӘКӘРІМ ҚҰДАЙБЕРДІҰЛЫНЫҢ МҰРАСЫН МЕКТЕПТЕГІ ТӘРБИЕ ҮРДІСІНЕ ЕНДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация

Мақалада белгілі педагог Шәкәрім Құдайбердіұлының мұрасын мектептегі тәрбие үрдісіне ендіру мәселесі қарастырылады. Ғалым, ақын, тарихшы өзінің шығармашылығын жас ұрпақтың тәрбиесіне арнады, соның ішінде жастардың рухани қалыптасуына назар аударды. Автор тәрбиелік шаралардың жүйесін ұсынады.

Түйін сөздер: мұра, тәрбие үрдісі, рухани қалыптасу, элеуметтік- педагогикалық ойлар.

В статье рассматривается проблема внедрения наследия известного педагога Шакарима Кудайбердиұлы в воспитательный процесс школы. Ученый, поэт, историк свое творчество посвятил воспитанию подрастающего поколения, особенно обратил внимание духовному становлению детей и молодежи. Автор предлагает систему воспитательных мероприятий.

Ключевые слова: наследие, воспитательный процесс, духовное становление, социально-педагогические идеи.

In this article the questions of integration of the legacy of Shakarim Kudaiberdyuly into school educational process are considered. Scientist, poet, historian, he dedicated his work to the education

of growing generation, especially paying his attention to the moral formation of children and youth. Author proposes a course of educational activities.

Keywords: legacy, educational process, moral formation, socio-pedagogical ideas

Мектеп оқушыларының қазіргі жай-күйіне қарасақ, олардың кітап оқуға уақыты да жоқ секілді. Өйткені Абай, Шәкәрім сынды ақын, ғалым, ғұламалардың еңбектерінің өсіп келе жатқан жас буындардың өміріне тигізер пайдасы баршылық. Әсіресе қазіргі нарықтың экономика жағдайында қалай еңбектеніп, қалай мал (ақша, мүлік) жинауға болатынын олар өз практикасы тұрғысынан сынап көріп, айтып, ұғындырған. Соларды оқып үйренуге алдымен ынта, одан соң ықтиярлық және уақыт қажет.

Ғұлама, ақындардың өмірі, шығармашылығы мен мектепте оқушылар әдебиет, тарих т.б. сабақтарда танысады. Бірақ та олардың ойларына тереңдеуге бірінің өресі жетпесе, тағы бірінің уақыты жоқ. Оның үстіне компьютер, телефон секілді білім-ғылымнан гөрі ойын-сауыққа құмарландыратын құралдар тағы бар. Ғұламалардың адам өміріне қажетті ойларын оқушылардың санасына қалай сіңіреміз? Не істеу керек? Деген сауалдар туындайды.

Алдымен БАҚ және интернет, телекөрсетулерде Абай мен Шәкәрім мұраларын насихаттау жеткіліксіз. Соның ішінде балалардың жас және ішкі қажеттенуіне сәйкестендіру қажеттігі бар. Бұларды жүзеге асыру үшін мемелкеттік мекемелердің араласуы әбден керек.

Мектеп не істей алады? – деген сауалға келсек, оның мүмкіндігі мол. Алдымен Шәкәрім шығармаларының ойы терең, тілі күрделі болуы себепті оларды жоғары сыныптарда арнайы ұйымдастырылған шәкәрімтану курстарында жүзеге асыруға болады.

Бастауыш және жеткіншек жастағы балалар үшін маңызды пікірлерін тәрбие сағаттары мен әдебиеттік оқу тапсырмаларында ұйымдастыру мүмкіндігі бар. Тәрбие сағаттарының мүмкіндіктерін пайдалануға болады. Соған сәйкес біз төменде шәкәрімтану курсының бағдарламасы мен жеткіншек

жастағы балалар мен бастауыш сынып оқушаларына арналған тәрбие сағаттарының жоспарын ұсынамыз.

Бұл жерде туындап отырған осы күні ұстаздар, ғалымдар мен ата-аналарды аландатып отырған бір өте күрделі мәселе, балалардың интернеттегі ойындарға құмарлануы және телекөрсетулердегі келеңсіздіктер. Олар өсіп келе жатқан жас адамның жандүниесін баурап алған десек те болады. Кітап оқитын бала өте аз, жеткіншек жастағы балалардың арасында тіпті жоқтың қасы деуге болады.

Ғұламалардың мұраларын мектеп оқушыларының барлығы сабақтан тыс уақытта уақытта оқуы міндеттеледі. Бірақ та балалар Шәкәрім мұраларынан өзіне қажеттісін тауып оқи ала ма? – сондықтан оларға бағыт-бағдар беру қажет. Бұны тәрбие сағаттарында және сабақтан тыс оқулар ұйымдастыруда жүзеге асыруға болады.

Мектептегі тәрбие жұмыстары және әлеуметтік-педагогикалық қызметтің негізгі бағыттары оқушыларды тәрбиелеу, қайта тәрбиелеу, әлеуметтендіру, қатарға қосу, және қолдау көрсету секілді әлеуметтік педагогикалық шаралардан құралады. Оларда ақын өлеңдерін пайдалану үшін талдау, сараптау, әірікте жұмыстары арқылы төмендегі өлеңдерінен үзінділер келтіруге болад: «Ашу мен ынсап», «Мақтау мен сөгіс», «Талап пен ақыл», «Насихат», «Піскен мен шикі», «Адамнан артық жанық жаралмаған», «Міндеу мен күндеу» өлеңі; «Адамның еркі қайда деп ақылдан сұрағаным», «Ақылдың жауабы», «Құмарлық деген бір ит бар», «Арамды судай сіміріп», «Адамдық борышын» [1] т.б.

Ақын, «Кейінгілер сөзімді оқыр. Бірі ұнатар, бірі сынап күлер. Сонда менің зарланумен өткенімді түсінер. Дүниенің рахатына сенім жоқ екенін түсінгелі басымды тауға да, тасқа да ұрып, ғаделет іздеп алқынғанымды білер. Қайран қу дүние, барлық арманыма жеткізбесінді білгем. Өттең! Тағы да

әттең! Абай ағам секілденіп «қолымды кеш сермеппін». Бірду-дырдумен, ел ішінің ұсақ-түйегімен, ата жолы деп билікке араласып, алтын уақытымды босқа өткеріпмін. Енді амал нешік. Менен кейінгілер қаулап өсіп кел жатқаны ғана көңілге медет. Мен жетпегенге солар жетеді деп үміттенем. Уақытым тарлығынан кейінгі жылдары ойыма келгеннің бәрін, нақ сол сәттегі көңіл-күймен қағаз бетіне түсіре бердім. Оным ала да, құла да шыққан болар. Менің бүгінгі жеткенім осы

болды. Ақтығыма, қазағыма адалдығыма, оған жарқын күндер тілегеніме сеніңдер халқым» деп өкінішін де, күйінішін де, үмітін де ақтарыла айтқан екен дана Шәкәрім.

Мектептегі әлеуметтендіру шараларында Шәкәрім мұраларын пайдалану үшін әлеуметтік педагогиканың кейбір ұғымдарына тоқталамыз Ол туралы ғалым, педагог И.Р. Халитова [2] «Әлеуметтік педагогиканың теориялық-әдіснамалық негіздері» еңбегінде бірқатар анықтамалар келтірген.

Кесте-1. – Шәкәрім Құдайбердіұлының әлеуметтік-педагогикалық ойлары мектептегі тәрбие жұмыстарында

Тәрбие сағаттарының тақырыптары	Мақсаты	Әдістері мен формалары	Ұйымдас-тырушылар
Шәкәрім –Абай мектебінің шәкірті	Шәкәрімнің өміріндегі Абай ағысының ықпалы және ақын шығармашылығына әсер еткен қазақ ғұламалары, шетелдік ақын жазушылар жайлы түсінік қалыптастыру	Слайд:Абай мен Шәкәрім суреттері мен олардың өлеңдерінен үзінділерге балалар түсініктеме береді. Сұрақ-жауап, сұхбат, миға шабуыл т.б. технологиялар Сәтбаева Ш.К. Шәкәрім Құдайбердиев. Алматы: Ғылым, 1993. С. 41-52. Ш.Құдайбердіұлы шығармаларының 3 томдық жинағы. Алматы, 2008	Сынып жетекші
Шәкірм өлеңдері арқылы өзін-өзі тану	Адамның өзін тануына әсер ететін өлеңдерін талдау арқылы оқушылардың өзіне назар аударуына ықпал ету.	«Міндеу мен күндеу» өлеңі; «Адамның еркі қайда деп ақылдан сұрағаным», «Ақылдың жауабы». Құдайбердіұлы Ш. Иманым. – Алматы: Арыс. – 2000. 295-300 б	Әлеуметтік педагог
Құмар ойындардың зияны	Балаларға құмарлық деген не? Оның пайда, зиянын ұғындыру.	Шәкәрім, “Құмарлық деген бір ит бар”// “Иманым”, 190-192-беттер.; Шәкәрім, “Қайғылының ішінде жанар жалын”// “Иманым”, 170-172-беттер.	Сынып жетекші
Шәкірм нашар әдеттерге қарсы	Маскүнемдік, шылым шегу, нашақорлықтың рухани зардабы және адам ағзасына зиянын талдау	“Арамды судай сіміріп..”	Әлеуметтік педагог
Адам болу-борышың	Адамның ең жоғары құндылық екенін ұғындыру	Шәкәрім, “Иманым”, Алматы, 2000 ж. Шәкәрім, “Адамдық борышың” өлеңін талдау	Әлеуметтік педагог
Адам және ол өмір сүретін орта	Табиғи және әлеуметтік органың маңызын ақын шығармалары арқылы түсіндіру	Шәкәрім, “Адамнан артық жәндік жаралмаған” Құдайбердіұлы Ш. Иманым. – Алматы: Арыс. – 2000,10-13б.	Сынып жетекші

Қайта тәрбиелеу. Әлеуметтік педагогикада қайта тәрбиелеу – мектепте, отбасында күйзеліске ұшыраған балаға (ересек адам) денсаулығын, психикасы мен әлеуметтік көңіл күйін қалыбына келтіруге көмектесу. Бұл ұғымның мәні – бойындағы бар жақсы қасиеттер мен мінез-құлық, жүріс-тұрыс сыртқы факторлардың ықпалымен өзгеріп, нашар жағына қарай ауытқитын болса, соны қайта тәрбиелеу арқылы қалыбына келтіру. Бұл адамның бойындағы жүре пайда болған нашар қылықтарды жою не болмаса тежеуге арнаған тәрбиелік ықпал ету шаралары болып сол арқылы орнына қажеттісін сіңіру, қайта қылыбына келтіру. Әлеуметтік педагогиканың нысаны, белгілі бір себептермен күйзеліске душар болуы салдарынан тұлғаның мінез-құлқында қабылданған нормаларға қайшы келетін белгілердің пайда болуына бұзылуы.

Тұлғаның ел қатарлы өмір сүруіне шарт түзу мақсатында оларды қайта тәрбиелеу шаралары іске асырылады. Қайта тәрбиелеудің нәтижелі болуы тұлғаның тәрбиелік ықпалды саналы қабылдауына байланысты. Тұлға өзі бойындағы теріс мінездерді жоюды, оның орынына жақсысын сіңіруді мақсат етіп саналы қабылдауы маңызды. Әйтпегенде қайта тәрбиелеу іске аспайды. Бұл отбасында, мектепте не болмаса арнайы мекемелерде педагогикалық ұстанымдар мен тәсілдер, әдістер және технологиялар негізінде болуы істің нәтижелігіне септігін тигізеді.

Әлеуметтендіру. Белгілі бір себептермен күйзеліске душар болған, торығу нәтижесінде қатардан шығып қалған не болмаса саяқтық, оқшаулану секілді қоғамдық ортада өмір сүруіне кедергі болатын мінез-құлқын тәрбиелеу, қайта тәрбиелеу, қалыбына келтіру арқылы тұлғаны қатарға қосу. Әлеуметтендіру дегеніміз – сана-сезімі, психикасы, мінез-құлқына нұқсан келген не болмаса басқалара ұқсамайтын ерекше қабілетті адамдарды (баланы) қоғамдық ортада толыққанды өмір сүруіне қайтару үшін істелетін жұмыс жүйесі.

Адам туған сәттен бастап әлеуметтендіру ықпалына түседі. Отбасы тәрбиесі, мектептегі оқу-тәрбие жұмыстарының барлығы да

оқушыларды әлеуметтендіруге арналған деуге болады. Себебі сол арқылы балалар болашақта қоғамдық ортада қатарынан қалмай өмір сүруге үйренеді, қажетті білім, білік, дағдыларды бойына сіңіреді. Бұл әрекеттерді меңгере алмаған, оқу-тәрбиеге көнбеген балалар арнайы әлеуметтендіру шаралары арқылы әлеуметтендіріледі. Сондықтан әлеуметтендіру, әлеуметтену-деген ұғымдар бар.

Әлеуметтік бейімдеу (социальная адаптация). Белгілі бір себептермен өмірі сүру салты бұзылуы салдарынан меніз мен ой-санасында кейбір бұзылулар пайда болған жекелеген адамдар мен адамдар тобына психологиялық, медициналық, педагогикалық және материалдық көмек беру, тәрбиелелу және қайта тәрбиелелу арқылы қоғамдық ортада толыққанды мүше ретінде өмір сүруіне шар түзу. Бұнда шаралара әсіресе қаладаун аулақ жерлерде тұрған балалар, не болмаса басқа бір мемлекеттен көшіп келген отбасылардың балалары мұқтаж. Олармен жүргізілетін тіл үйретуден бастап мәдени ортаға бейімедің барлығы осыған жатады.

Әлеуметтік-педагогикалық түзету (коррекция). Қазіргі кезде арнайы тәрбиелеуді, түзету (коррекция) педагогикасы дейтін ұғым кең таралып осыған орай, түзету, жәрдемдесіп көмек беру іс-шаралары кеңінен қолданыла бастады. Жоғары оқу орындарында түзету педагогиксы деген ғылым саласы оқытылуда. Оның мақсаты, адамдарды әлеуметтік ортаға бейімдеп өмір сүруге үйрету, ақыл есі кем, дамуы артта қалған, көмекке мұқтаж немесе барып тұрған тәртіпсіз адамдарды қайтадан тәрбиелеу, оқыту, іс-қимылын реттеу болып саналады. Көбінесе туа біткен мүгедек, мысалы, соқыр, мылқау, кемтар, ақыл-есі кем адамдар мен балалардың өміріне шарт түзіп, арнайы мекемелерге орналастырып, жұмыспен қамсыз ету арқылы көмектесу.

Әлеуметтік қатарға қосу (реабилитация.) Белгілі не белгісіз бір себептермен мінезі, сана-сезімі, жүріс-тұрысының қалыптылығы бұзылған балалармен жастар, ересек адамдарды оқыту, тәрбиелелу, қайта тәрбиелелу, психо-физиологиялық, медициналық амал-

дармен қайта қалыбына келтіру. Абай мен Шәкәрім мұралары мен шығармашылық өмірін зерттеуші ғалым М.Әліпхан «Шәкәрім ақын қазақ әдебиетіндегі көп ақынның бірі емес, ол-өзіндік ұстаным, жол, болмысы бар дара тұлға, белгілі бір қаламгер туралы ой айтпақ болғанда, оның өз сөзінен артық тірек, негіз бола қойымас.Ең әуелі Шәкәрім төрт аяқын тең басқан, нық басқан, өзіндік бағыты мен танымы бар ойшыл ақын» дей келе ғұлама ақын Шәкәрімнің шығармаларындағы адамгершілік іліміне бой ұрған. Ақын шығармаларының мүмкіндіктерін айта келіп ғалым Шәкәрім шағырмаларындағы тәр-

биелік ойларды әдебиет, философия, тарых ғылымдары тұрғысынан тереңдете қарастырған. Сондай ақ М.Әліпхан [3], ақын шығармаларының жастар тәрбиесіндегі маңызын атап көрсеткен.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Шаһкәрім. Шығармаларының үш томдық жинағы. – Алматы, 2008.

2 Халитова И.Р. «Әлеуметтік педагогиканың теориялық-әдіснамалық негіздері»

3 Әліпхан М.Қазақ әдебиетіндегі адамгершілік ілімі. – Алматы, 2013.

ӘОЖ 372.851

Қ.Ж. АЛЬМЕНБЕТОВА

І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті
azh.almenbetova@gmail.com
Талдықорған қ., Қазақстан

ОҚУШЫЛАРДЫ МАМАНДЫҚТЫ ТАҢДАУҒА ДАЯРЛАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Аннотация

Мақалада оқушылардың мамандық таңдау негізіндегі дайындықтары сипатталады. Мамандық таңдау әрбір оқушының өміріндегі ең негізгі сәт болып табылады. Егер дұрыс таңдау жасай алса, әлеуметтік ортада өзінің бар қабілеттерін толық ашуға мүмкіндігі бар. Осы мәселе негізінде Ф.Гальтон, А.Кершенштейнер, Г.Мюнстерберг, П.П.Блонский, Ю.П.Сокольников айналысқан.

Түйін сөздер: мамандық, кәсіби бағдар беру жұмысы.

В статье рассматриваются основы подготовки учащихся в выборе профессии. Выбор профессии является очень важным в жизни каждого учащегося. Если правильно сделать выбор, то в социальной среде есть возможность раскрыть все свои способности. Основателями данной проблемы занимались такие как Ф.Гальтон, А.Кершенштейнер, Г.Мюнстерберг, П.П.Блонский, Ю.П.Сокольников.

Ключевые слова: профессия, профориентационная работа.

The article covers the Basis of students' preparation in choice of profession. Choice of profession is very important in the life of every student. If correctly to make a choice, there will be the opportunity to discover all abilities in social l environment. .Esli right to make a choice , the social environment have the opportunity to discover their abilities . The founders of this problem are F.Galton, A.Kershenshteyner, G.Myunsterberg, P.P.Blonskii, Yu.P.Sokolnikov,

Keywords: speciality,professionally oriented work.

Мамандық «*professio*» – деген француз тілінде ресми түрде жариялаймын деген мағынаны білдіреді. Мамандық таңдауға бағдар беру – әр адамның жекелік қасиеттеріне, қызығушылығына, қабілетіне, қоғамдық қажеттілікке байланысты мамандық таңдап алуына ықпал жасау.

Мамандықты дұрыс таңдаудың әр адамның өз өмірінде табысты болуына және әлеуметтік ортада барлық қабілетін толық ашуға негіз болатындығын көптеген ғалымдар өз еңбектерінде дәлелдеп шыққан. Мамандыққа бағдарлаудың негізін құрушылар Ф.Гальтон, А.Кершенштейнер, Г.Мюнстерберг, П.П. Блонский, Ю.П. Сокольников,

Т.Н. Мальковская, Г.А. Уманов т.б. ғалымдар әлеуметтік-кәсіби бағдарлау идеяларын қалыптастырды. Осы идеяларға сүйене отырып, барлық ізгіниетті мемлекеттер өз ұрпақтарын тәрбиелеу барысында оларға кәсіби бағдар беру, кәсіп беру мәселелерін өз халқында қалыптасқан дәстүрлерге сүйене отырып, ғылыми негізде шешу жолдарын іздестіруде.

Жалпы білім беру мектептерінің тұжырымдамасында оқушыларды қандай да бір іс-әрекет түріне баулу және әр баланың психофизиологиялық ерекшеліктерін, қабілеті мен білімділігін анықтауға мүмкіндік беру қажет екені анықталған. Бұл мәселені шешу әр мектепте әр түрлі жолдармен жүргізіліп жатыр. Психологиялық қызмет ұйымдастырылған мектептерде балалардың жекелік психикалық қасиеттерін анықтаумен шектелуде. Ал, шын мәнінде бұл қызмет көпқырлы және көпсырлы болуға тиісті.

Оқушыларды алдын-ала кәсіби диагностикадан өткізу проблемасын зерттеу үшін көптеген арнайы және жалпы диагностикалық әдістемелер жасалған. Оның ішінде Айзенк пен Стреляудың темпераментті өлшеу тестері, Бине-Симон жасаған интеллектуалдық қабілеттілікті анықтау шкаласы, Айзенктің интеллекті зерттеу тестерінің вербалдық, математикалық және техникалық субтесттері, Филипстің баланың мазасыздану деңгейін анықтау тесті, коммуникациялық және ұйымдастырушылық қабілетті зерттеу

тестері тағы сол сияқты көптеген әдістемелер. Олардың нәтижесін кәсіби бағдарлауда қолдану ережелерін Айзенк, Лемтес т.б. анықтаған.

Бұл жұмыстың мазмұны жеке адамның психофизиологиялық қасиеттерін жан-жақты зерттеп, келесі компоненттер бойынша мағлұмат алудан тұрады:

- мінез-құлқының жеке-даралық ерекшеліктерін анықтау;
- жүйке қызметінің жеке-даралық ерекшеліктерін анықтау;
- қызығушылығы, бейімділігі, қабілеті, кәсіби ниеттері туралы мағлұмат-тар алу;
- құндылық бағдарлануы;
- білімі, іскерлігі және дағдылары.

Кәсіби бағдарлауды жүргізуге негіз болатын идеялар жастарға білім беру тұжырымдамасында анықталады. Біздің мектеп тұжырымдамасында кәсіби бағдарлау идеясы әр адамға мамандықты дұрыс таңдауға қажетті қабілеттері мен қызығушылығын анықтауды ұйымдастыру. Әдіснамалық сипатта бұл проблема оқушылардың өмірлік және кәсіби бағдарлау жұмысын жүргізудің даралық ұстанымы жатады. Бұл ұстаным бойынша оқушылардың өмірлік және кәсіби жоспарларына байланысты топтау арқылы, сыныптастыру жұмысын жүргізу негізінде оларға бағдар беру бағдарламасы анықталады.

Кәсіби бағдарлау жұмысын негізгі екі кезеңге бөліп қарастыруға болады:

Бірінші кезең – әлеуметтік-кәсіби бағдарлау. Бұл кезеңде балаларға жалпы мамандық, мамандық бойынша қызмет атқару, табыс көзі, мамандық шеберлік және сондай жалпы мағлұматтар беріледі. Бұл кезеңнің міндеттері:

- мамандық туралы жалпы ұғымды меңгерту, мамандықтар әлеміне саяхат жасау арқылы баланың мағлұматтылығын қалыптастыру;
- шебер адамдардың құрметке бөленетінін, олар материалдық және рухани байлыққа өз шеберлігі арқылы жеткендіктерін көрсету;
- мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық даму тенденциясына байланысты қандай мамандықтардың болашағы мол деп болжамдауға болатындығын көрсету;

Туыстарының, таныстарының, достарының мамандықтарын, олардың перспективасын көрсету;

- еңбектің шығармашылық сипатымен таныстыру;

- еңбек романтикасы туралы мағлұмат беру;

- еңбектің материалдық және рухани байлықтың көзі екенін көрсету.

Осылайша еңбек, кәсіби әрекеттің өзі құндылық екенін айқындап, әрбір жеке адамның мамандықты дұрыс таңдап, өмірдегі өз орнын табуға ұмтылылығы болғанда ғана оның қызығушылығы одан әрі дамып, мәртебесі өсіп, жоғары мансаптық орынға ие болуына мүмкіндік туады. Мамандыққа қызығушылығы бар адамға оны толық және сапалы меңгеруіне жол ашылады.

Кәсіби бағдар беру жұмысын ұйымдастыруда құндылықтардың қалыптасуына үлкен әсерін тигізетін нәрсе – мотивтер екенін ескеру қажет. Мамандықтарды таңдау мотивтерін алты топқа бөлуге болады:

- жалпы мотив беру;

- мамандықтың романтикасы;

- танымдық сипатындағы мотивтер;

- қоғамдық мәні бар мамандық таңдау мотиві;

- беделге, үлгіге сүйену;

- мотивацияланбаған таңдау.

Барлық мотивтері сипаты бойынша төрт топқа бөлеміз: а) нақты еңбекке бағытталған, мақсаты анықталған, дәлелге негізделген мотивтер; б) нақты емес, жеткіліксіз себептестірілген мотивациялар; в) сенімсіз, негізсіз мотивациялар; г) ешқандай негізі жоқ мотивациялар.

Өзінің қажеттілігін қанағаттандыруға ұмтыла отырып, адам өз алдына нақты бір мақсат қояды, бірақ бұл мақсат өз бетімен жүрмейді, ол адамның бағыттылығымен тығыз байланысты жүреді де оның барлық іс-әрекеттерінің бағдарламасын болжамдайды. Қажеттіліктерді, қызығушылықтарды қанағаттандыру мақсатын жүзеге асыру нақты бір мәселелерді шешусіз, сәйкесінше жұмысты орындаусыз мүмкін емес. Сондықтан әрбір жағдайда адам, объект, құбылыс немесе іс-

әрекет түрлерін таңдайды. Осылайша таңдау жеке адамның қажеттілігін өтейді.

Мамандық таңдау мотивтерін анықтауға арналған көптеген әдістемелер бар. Оларды қолданып зерттеу жүргізу нәтижесінде балалардың мектеп бітіру шағында мотивациялық сферасы өте нашар көрініс беретіндігі анықталған. Бұл жағдай мектеп түлектерінің қалаулары анықталмастан, болашақ өмір жолын анықтауға өздері үлес қосуға шамасы келмейтіндігін көрсетіп отыр.

Жеке адамның басқа психикалық қасиеттері де өзара тығыз байланыста болады. Осы байланыстылықты былайша көрсетуге болады: қажеттіліктер – қызығушылықтар – объективті құндылықтар – мотивтер – мақсат – таңдау.

Кәсіби бағдар беру барысында балалардың іс-әрекет түрлеріне қабілеттілігін анықтаудың орны ерекше. осы заңдылықты ескере отырып, біртіндеп бейімділікті тәрбиелеу керек. Бейімділік деген адамның тіршілік объектісіне ықыласымен, жасампаздықпен, шығармашылықпен қарауы және оны меңгеруге белсенділік білдіру. Әдетте оқушының тапсырмаға деген бейімділігі болса, оны орындауға бала уақытын үнемдемейді және өз тілегін сапалы орындалғанын талап етеді. Осы әрекет барысында бала табысты болса, ол қабілетінің бар екенінің кепілі.

Қабілеттіліктің негізгі көрсеткіші ретінде жаңа білімді және іскерлікті тез және сапалы меңгеруі, ептілігін жетілдіруге ынтасы, іс-әрекет нәтижесінің жоғары дәрежеде болуы. Оқушыларда кәсіби бағдарланудың нәтижесі ретінде біз тек мектеп бағдарламасын меңгеруі емес, сонымен қатар қандай-да бір мамандықты меңгеруге бейімділігін қарастырамыз. Қабілет дегеніміз адамның білімді, іскерлікті, дағдыны тез және сапалы меңгеруі, іс-әрекетте табысты болуы, қарым-қатынас мәдениетін меңгеруі.

Білімге, ептілікке және дағдыға деген қатынасында адамның қабілеті, қандай да бір мүмкіндігі ретінде көрінеді. Білім, іскерлік, дағдыларды адамның меңгеруі көптеген жағдайларға байланысты жүреді. Мысалы, қоршаған ортасының әсері адам қалай

оқытылғаны, оның іс-әрекеттері қалай ұйымдастырылғаны, қарым-қатынас мәдениетіне үлкендердің қандай үлгілері негіз болды – бұлардың бәрі күнделікті өз әсерін тигізіп, сол адамның барлық адамдық қасиеттерді меңгеріп, өзінің қабілеттерін ашуға негіз болады.

Адамның қандай да бір мамандыққа қабілетін дамытатын қолайлы жағдайлар туындаған кезде жоғарыда аталған шарттар мен физиологиялық процестер көрініс береді. Соның нәтижесінде адамның қабілетінің нышаны ашыла бастайды. Адамның мамандықта табысты болуын болжамдау оның табиғи қасиеттерінің ерекшеліктерін зерттеуден бастау керек. Сонымен қатар қабілеттен басқа жеке даралық ерекшеліктерге мінез-құлық ерекшеліктері темпераментпен өте тығыз байланысты.

Бұл қасиеттер консервативтік, кертартпа әсері бар, тұрақты қасиеттер.

Қабілет ерекшеліктерін жан-жақты зерттеген Б.М. Теплов оны жалпы және арнайы қабілеттерге бөлген. Жалпы қабілет адамның өміріне қажетті барлық іс-әрекет түрлерін тез меңгеруі және оларды сапалы орындауы. Арнайы қабілет адамның іс-әрекет түрлерінің бір саласында ерекше табысқа ие болуын қамтамасыз етеді. Мысал ретінде музыкалық, көркем-өнерлік қабілеттерді атап өтуге болады.

Мамандыққа бағдарлау барысында осы қабілеттердің түрлерін нақты анықтап, іс-әрекеттің қандай түрлерінде адам ерекше табысқа тезірек жететінін болжамдауға мүмкіндік туады. Интеллектуалдық қабілетті зерттеуге арналған әдістемелер өте көп. Солардың ішінен Айзенк тестерін атап өтіге болады. Айзенк тестері сегіз субтесттен тұрады. Әрқайсысы 50 тапсырмадан құрылған. Олардың ішінен вербалдық, математикалық, техникалық қабілетті анықтау субтестілері деп әр түрін жеке дара қолданып, іс-әрекеттердің қай түрінде адам өзінің қабілеттерін толық ашуға мүмкіндіктері молырақ екені анықталады.

Мамандық бағдар беру барысында балалардың психикалық ерекшеліктерін жан-

жақты диагностикалау арқылы олардың болашақта қай салада табысты болуға мүмкіншіліктері молырақ екенін анықтауға көмек көрсетіледі. Зерттеу нәтижелері бойынша балалармен кеңес жүргізіліп, олардың пәндерге қызығушылығы, мектептен тыс қызығушылығы, мамандық таңдау мотивациялары, ата-аналарының мамандықтары, мамандықтар туралы мағлұмат алу көздері тағы көптеген мәселелер анықталады.

Адамдардың психофизиологиялық ерекшеліктеріне байланысты ғылыми негізде ұйымдастырылған түрі 1908 жылы Бостон қаласында кәсіби кеңес беру бюросы ашылған күннен басталды деп айтуға болады. Ал, шын мәнінде кәсіби бағдарлау ежелгі дәуірде де орын алған. Бұл проблема адамзаттың қоғамдық даму қажеттілігінен пайда болды, сондықтан оның қоғам сияқты өзіне тән даму тарихы бар. Әрине кәсіби бағдарлау мамандықтардан бұрын пайда болуы мүмкін емес. Адамзаттың даму барысында топ мүшелері орындайтын функцияларының анықталуы мен байланысты, жануарлар өсіріп, дихандықпен шұғылдана бастағаннан, балаларға арнайы тәлім-тәрбие беру, оны болашақ өмірге даярлау көптеген жаңа проблемаларды тудырды. Адам өміріндегі барлық қажеттілікті қанағаттандыруға қажетті іс-әрекет түрлерін кәсіп деп атаумен байланысты сол кәсіпке тәрбиелеу жолдары да анықтала бастады.

XIX ғасырдан бастап, кәсіби бағдарлау қоғамдық процеске айналып кәсіби диагностика, кәсіпке жарамдылықты анықтау аяқ ала бастайды. Сонымен қатар кәсіби ағарту, кәсіби кеңес беру, әлеуметтік кәсіби адаптация және кәсіби тәрбиелеу ғылыми жағынан байыптталып зерттеліне бастады.

Бұл жұмыс әр адамның жекелік психикалық ерекшеліктерін анықтап, әр адамның тіршілік түрлеріне икемділігін анықтаумен ұштастыру мәселелері қарастырылады. Ағылшын ғалымы Ф.Гальтон жеке тұлғаның психикалық ерекшеліктерін ғылыми тұрғыда анықтаудың іргетасын құрушылардың бірі болды. Осы айырмашылықтарды зерттеу мақсатымен Ф.Гальтон Лондонда 1888 жылы халықаралық медициналық және денсаулық

сақтау әдістерін қолдану көрмесін ашты. Көрмеге келушілер өздерінің тән қабілетімен қатар психикалық ерекшеліктерін 17 көрсеткіштер бойынша анықтап алуға мүмкіндіктер жасалды.

1908 жылдың қаңтар айында Бостон қаласында жастарды кәсіби бағдарлау жұмысының алғашқы бюросы ашылып, мұнда талапкерлердің өмірлік еңбек жолын анықтауға көмек беретін әдістемелер қолданыла бастады. Бұл бюроның іс-әрекеттерін ғылыми тұрғыда негізделген кәсіби бағдарлаудың бастамасы деп айтуға болады. Көп ұзамай осыған ұқсаған бюролар Нью-Йоркте ашылды. Оның міндетіне әр түрлі мамандықтардың адамға қоятын талаптарын зерттеп, мектеп оқушыларының қабілетін анықтау болды. Бұл бюроның негізін құрушылардың бірі Ф.Парсонс табысты мамандық таңдаудың үш негізгі факторларын бөліп көрсетті:

- әр адамның өзін-өзі дұрыс бағалауы, өзінің іс-әрекет түрлеріне бейімділігін, қабілетін, қызығушылығын, ұмтылысын, мүмкіндіктерін және кемшіліктерін дұрыс бағалауы;
- әрбір таңдаған мамандық бойынша қызмет атқарғанда табысты жұмыс істеу үшін ненің қажет екенін білуі;
- мамандықтың талабы мен байланысты білімді өзін-өзі бағалаудың нәтижесін үйлестіре алуы.

Осы және көптеген әлеуметтік психологиялық зерттеулердің нәтижесінде 1911 жылы Англияда 17 жастан төмен оқушыларға мамандық таңдауға міндетті түрде көмек көрсету туралы Заң қабылданды.

Кәсіби жарамдылығы бойынша мамандарды таңдаудан өткізуге АҚШ-та ерекше көңіл бөлінді. Психотехникалық зерттеулердің негізін құрушылардың бірі, Гарвард университетінің психологиялық зертханасының директоры Г.Мюнстерберг, кәсіби таңдау жүргізу технологиясын анықтап, зертханада көптеген әдістемелер жасады.

Бірінші дүниежүзілік соғыс барысында әскери техниканы басқарушылардың кәсіби жарамдылығын анықтап, іріктеп алу қажет болды. Сол себепті көптеген арнайы зерттеу-

лер жүргізілді. 1922 жылы Германияда кәсіби бағдарлау және кеңес беру жүйесін құру жайлы Заң қабылданды. Кәсіби кеңес беру бюросының ұстанымдары бойынша еңбек биржасында мынадай ережелер құрылды:

- жеткіншектерді мамандық таңдауға жоғары түрде даярлау;
- бюро жұмысын мектептермен тығыз байланыста ұйымдастырып, мектеп бітірушілермен арнайы жұмыстарды келесі бағыттарда жүргізу:
- мамандықтар туралы мағлұматтар беру;
- мектеп бітірушілердің жекелік қасиеттерін анықтау үшін психологиялық зерттеулер жүргізу;
- жұмысқа немесе кәсіби мектептерге ұсыныс хат толтыру.

Кәсіби бағдарлаудың ғылыми педагогикалық негізін қалауға, халыққа білім беру жүйесін бұрынғы Кеңес жерінде құруға А.В. Луначарский, П.П. Блонский өз үлестерін қосты. Кәсіби кеңес беру бюросы 1927 жылы Санкт-Петербургте ашылды. Бұл жерде мамандыққа баулу тәжірибесімен қатар ғылыми зерттеу жұмыстары жүргізілді. 1928 жылы П.П. Блонскийдің «Педагогика негіздері» деп аталатын еңбегі жарық көрді. Тәжірибелік психологиялық білімді ол кезде педагогика деп атады. Осы еңбекте жеке адамның тұлғалық қасиеттерін жан-жақты зерттеу және ағзаның физиологиялық ерекшеліктерін анықтау әдістемелері жүйеге келтіріліп берілді.

Бұл тәжірибе Батыс Еуропа елдерінде өте кең тараған. Адамдардың жекелік қасиеттерін, интеллектуалдық іс-әрекеттерге икемділігін, жан мен тәннің бір-біріне тәуелділігін т.б. көптеген проблемаларды зерттеу жолдарын анықтап, оларды психологиялық кеңес беруде қолдану жолдарын еуропалық ғалымдар К.Айзенк, Кеттел, Бине, Симон т.б. зерттеді.

1984 жылы қабылданған Кеңес мектептерінде жүргізілген реформаның материалдарында мектептерде психологиялық қызметтерді ұйымдастырып, психологиялық зерттеулерді кеңінен қолдану қажеттілігі көрсетілген. Сонымен қатар психологиялық кеңес беру орталықтарын ашу туралы көптеген

ұсыныстар жасалған. Осы кезден бастап көптеген Ресей мектептерінде, Балтық жағалауындағы мемлекеттерде мамандыққа баулу және кәсіби бағдар беру орталықтары ашыла бастады. ССРО ғылым академиясы жанынан мамандық бағдар беру ғылыми зерттеу институты ашылып, онда осы бағытта көптеген зерттеулер жүргізілді.

Кәсіби бағдар беру проблемалары Қазақстанда педагогика ғылымдарының докторлары, профессор А.П. Сейтешев, Г.А. Уманов, Л.К. Керимов, және олардың шәкірттері жан-жақты зерттеді. Кәсіби бағдар беру – психологиялық, педагогикалық және медициналық іс-шаралар жиынтығы. А.П. Сейтешев баланың дүниеге көзқарасының қалыптасуына негіз – мамандыққа баулу және кәсіби бағдарлау болады деген. Бұл жұмыс жастардың тілегі, ықыласы мен олардың мүмкіндіктерін бір-бірімен үйлестіруге бағытталған. Сонымен қатар халықтың тұрмыс шаруашылығы мен жалпы қоғамда мамандарға деген қажеттілікті ескере отырып, еңбекке жарамдылық процесін оңтайландыруға бағытталған.

Қорыта келе, мамандыққа бағдарлау проблемасын шешуге арналған іс-шараларды қанша ерте бастаса, оның нәтижесі сонша тиімді болады. Қазіргі кезде мектептердегі мамандыққа баулу және мамандық бағдар беру жұмысы жүйеге келтірілмеген екендігі анық байқалады. Бұл жұмыс мектепте психологиялық қызметті ұйымдастырудың негізгі міндеттерінің бірі болып табылады. Осы проблеманы мектеп тәжірибесінде шешу жолдарын анықтау оңай емес. Өйткені психологтар арсеналында қазақ мектептерінде мамандық бағдар беру барысында пайдаланылатын әдістемелер өте кем. Сондықтан жүргізілген зерттеулер нәтижесінде келесі қорытындылар жасадық.

1. Мектептерде мамандық бағдар беру жұмысын жеткіншек жас кезеңінде ұйымдастырудың маңызы өте үлкен. Өйткені осы жас кезеңінде балалардың тәжірибелік интеллекті қалыптаса бастайды. Осы психологиялық ерекшеліктеріне байланысты балаларды болашақ мамандығы

терең толғандырады. Бұл проблеманы зерттеушілер Т.Н. Мальковская, Ю.П. Сокольников, А.П. Сейтешев т.б. мамандық қызығушылықтың қалыптасуына осы кезеңді синзитивті деп атауға болады. А.П. Сейтешевтың айтуы бойынша болашақ мамандығын ерте анықтаған баланың жаман жолға түсуге уақыты қалмайды. Сондықтан көптеген педагогикалық-психологиялық проблемаларды шешудің тиімді жолы болып табылады.

2. Мамандыққа бағдар беру барысында балалардың жекелік психологиялық қасиеттерін жан-жақты зерттеп, жеткіншек жас кезеңінде кездесетін акцентуация, мазасыздану басқа ауытқулардың ерекшеліктерін анықтап, оның ерекше дамып кетпеуін болдырмай, профилактикалық жұмыстарды жүргізуге ыңғайлы жағдай туады. Өйткені, балалардың ауытқуын анықтау үшін зерттеу жүргізу мен мамандық бағдар беру үшін жүргізілетін зерттеулердің олардың психологиялық жағдайына тигізетін әсерлерінің айырмашылығы өте үлкен. Мамандық бағдар беруге жүргізілген зерттеулерді осы буындағы негативизмі асқынып тұрған балалар оң бағалап қабылдайды.

3. Мамандық бағдар беру көпәспектiлi проблема. Сондықтан бұл жұмыс бірнеше кезеңде ұйымдастырылады:

- жеткіншек жас кезеңінің даму ерекшеліктерін анықтау;
- балалардың жекелік психикалық қасиеттерін зерттеу;
- әлеуметтік ортаның даму ерекшеліктеріне байланысты қазіргі кезде керекті мамандықтарды насихаттау;
- оқушылардың қызығушылықтары мен қарым-қатынасқа бейімділігін анықтау;
- мамандық таңдау мотивтерін зерттеп, олардың құндылықтарға сай келетінін талдау.

4. Балалардың жекелік психикалық қасиеттерін зерттеу барысында олардың акцентуациясы анық байқалатыны, мазасыздануы жоғары анықталды. Балалардың мамандыққы қызығушылығын зерттеу барысында олардың басым көпшілігі «адам-адам» қатынасқа жақын екендігі, және бұл қатынас талап ететін

криминалисттік және ұйымдастырушылық қабілеттерінің едәуір дамығанын анықтаймыз.

5. Психологиялық қызметті ұйымдастыру барысында балаларға кәсіптік бағдар беру жұмысын қанша ерте ұйымдастырса, оның нәтижесі сонша тиімді болады. Сондықтан мектеп психологі тарапынан жүргізетін мамандыққа баулу жұмыстарын орта буын оқушыларынан бастағаны орынды екені дәлелдеуді талап етпейді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Абрамова Г.С. Практическая психология. – М., 2001.

2 Алдамұратов Ә. Жалпы психология. – Алматы, 1996.

3 Жарықбаев Қ. Жалпы психология. – Алматы, 2004.

4 Золотнякова А.С. Проблемы психологии общения (социальный и личностные типы общения, их профессиональные, познавательные и генетические аспекты). – Ростов-на-Дону, 1976.

5 Кристофер Э., Смит Л. Тренинг лидерства. – Питер, 2001.

6 Петровский А.В. Способности и труд. – М., 1996.

А.Ә. БУЛАТБАЕВА, Л.Т. ИБРАГИМОВА

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Жалпы және этникалық педагогика кафедрасы

a.bulatbaeva@yandex.kz

Алматы қ., Қазақстан

«ӨЗІН-ӨЗІ ТАНУ» ПӘНІН ОҚЫТУ БАРЫСЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫ АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ

Аннотация

Мақалада адамгершілік тәрбиесі ұлттық құндылықтар мен жалпы адами және мәдени қасиеттерді игерген, ұйымдасқан педагогикалық үдеріс ретінде көрсетілген. Авторлардың пікірінше, қазіргі заман талабы мектептердің мазмұндық жақтан өзгеруін, заманға сәйкес адамгершілік тәрбиесін берудің формалары мен әдістері әлеуметтік-педагогикалық жағынан шынайы болуын талап етеді. Осыған байланысты авторлар мектептегі «Өзін-өзі тану» пәнінің әлеуетін қарастырып, оның оқушыларға берер адамгершілік тәрбиесіне талдау жасады. «Өзін-өзі тану» пәні тұлғаның өзіндік дамуы мен өзін-өзі жетілдіруі үшін және біліктілігі мен дағдысын қалыптастыратын өте қажетті пән болып саналады.

Түйін сөздер: «Өзін-өзі тану» пәнінің енгізілуі, адамгершілік қасиеттері, тәрбие теориясы, тәрбиелік жұмыс.

В статье подчеркивается, что нравственное воспитание – это педагогически организованный процесс усвоения и принятия базовых национальных ценностей, освоения системы общечеловеческих ценностей и культуры. По мнению авторов новое время требует от школы изменения содержания, форм и методов нравственного воспитания адекватных современным социально-педагогическим реалиям. Исходя из этого дан исторический экскурс в развитие теории воспитания. Авторами рассмотрен потенциал школьного предмета «Самопознание», проанализированы ключевые его моменты в нравственном воспитании школьников. Предмет «Самопознание» является необходимым условием саморазвития и самоактуализации личности, оказывает под-

держку и содействие учащимся в приобретении жизненно важных умений и навыков широкого спектра.

Ключевые слова: внедрение предмета «Самопознание», нравственные качества личности, теория воспитания, воспитательная работа.

Annotation

In article it is emphasized that moral education is the pedagogically organized process of assimilation and acceptance of basic national values, development of system of universal values and culture. According to authors the modern times demand from school of change of the contents, forms and methods of npravdstvenny education adequate to modern social and pedagogical realities. Proceeding from it historical digression to development of the theory of education is given. Authors considered the potential of the school subject “Self-knowledge”, its key moments in moral education of school students are analysed. The subject “Self-knowledge” is a necessary condition of self-development and self-updating of the personality, gives support and assistance to pupils in acquisition of the vital skills of a wide range.

Keywords: subject “Self-knowledge” introduction, moral qualities of the personality, education theory, educational work

Kіpіcne

Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігінің «Өзін-өзі тану» пәнін 2010 жылдан бастап мектепке дейінгі мекемелердің, білім беру мектептерінің, колледж және педагогикалық жоғары оқу орындарының оқу процесіне жаппай енгізу туралы шешімін қабылдады [1]. Экспериментке қатысқан ғалымдар, әдіскерлер, практиктер Қазақстан Республикасының білім беру жүйесіне «Өзін-өзі тану» пәнінің енгізілуі ұлтымыздың адамзаттық қорларының сәтті дамуына, әсер ететіндігіне сенімді. Әсіресе, бұл еліміздің ХХІ ғасырдағы инновациялық-технологиялық алға шығуын қамтамасыз ететін міндеттерді шешіп жатқан аз тұрғыны бар Қазақстан үшін қазіргі уақытта өте өзекті. Адамгершілік тәлімі жүрекке жан шуағын орнатып, бұрыннан бойымызда бар жақсы қасиеттерді дамытады. Жаман әдет пен теріс қылықтан тазарып, жаны таза, көңілі ақ, рухани сезімдерге бай адам болып қалыптасу – өзекті мәселе.

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Бәсекеге қабілетті дамыған мемлекет болу үшін біз сауаттылығы жоғары елге айналуымыз керек.

Қазіргі әлемде жай ғана жаппай сауаттылық жеткіліксіз болып қалғалы қашан. Біздің азаматтарымыз үнемі ең озық жабдықтармен және ең заманауи өндірістерде жұмыс жасау машығын меңгеруге дайын болуға тиіс. Сондай-ақ балаларымыздың, жалпы, барлық жеткіншек ұрпақтың функционалдық сауаттылығына да зор көңіл бөлу қажет. Балаларымыз қазіргі заманға бейімделген болуы үшін бұл аса маңызды. Табысқа жету үшін ғалымдардың талай буынының тәжірибесіне, тарихи қалыптасқан ғылыми мектептердің арнаулы ақпарат және білімдерінің көп терребайт көлеміне негізделген дербес ғылыми база қажет болады. Жаңа технологиялық толқын жалына жармасып, теңдессіз инновациялар жасау барлық елдің қолынан келе бермейді. Біз осыны жете түсінуге тиіспіз. Сондықтан біз өте шынайы, барынша прагматикалық стратегия құрғанымыз жөн» делінген Елбасы сөзінде [2].

Жаһанды білімнің барлық түріне деген қатынас өзгерген уақытта бұл мәселе қазіргі шарттарда айрықша көкейтесті болып табылады. Әсіресе жоғары білім бүгінгі таңда мемлекеттің әлеуметтік және экономикалық үдерісінің басты факторы ретінде қарастырылады. 2013 ж. шыққан «Өзін-өзі тану» бағдарламасына сәйкес Өзін-өзі тану арқылы

адамның адами қасиеттері дамиды және шығармашылық қабілеттері шыңдалады, өзінің ішкі әлеміне үңілу арқылы өзін жақсы да жағымды жағынан қабылдап, өмірдегі мұратын танып-біледі. Сондай-ақ жаңашыл болады, ұлттық және жалпыадамзаттық мәдени құндылықтарды өмірінің бағдарына айналдырып, материалдық игіліктерге ғана емес, сонымен қатар рухани байлыққа ұмтылатын болады. Адам өзін-өзі танып білмейінше, адамгершілік- руханиялық, салауатты денсаулық, бақытты болашақ болмас еді. Демек, өзіндік таным адамгершілік мінез-құлқын қалыптастыру деген сөз. Өзін-өзі тану адамның сенімі, демократиялық көзқарасы, өмірлік позициясы арқылы тұлғаның толық қалыптасуы нақты тәрбиеде көрініс табады. Тәрбие мазмұнындағы маңызды элемент – адамның өмірлік өзін-өзі тану мәдениеті. Өмірлік өзіндік таным – бұл кәсіптік, азаматтық түсініктерді қамтымайтын өте кең ұғым. Өмірлік өзін-өзі анықтау мәдениеті адамды өз бақытының және өз өмірінің субъектісі ретінде сипатталады, сондықтан адамның өзіне-өз үйлесімді болуы арқылы оның кәсіптік, азаматтық және адамгершілік өзіндік танымы қалыптасады [3].

Түрік ғұлама ойшылдары: Әл-Фарабидің мына сөзі ойға оралады: «Тәрбиесіз берілген білім-адамзаттың қас жауы». Немесе Өзін-өзі тануға байланысты құнды ой-тұжырымдар Қожа Ахмет Йассауи еңбектерінде де көптеп кездеседі «Өзін-өзі таныған – Алланы да таниды» – дейді. Өзін-өзі тану үшін, әрбір адамның көкірек көзі ашық болуы тиіс. Қазақтың ұлы ойшылы Абай атамыз айттып кеткендей: «Ақыл, қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек», дегендегі тұжырымдар ойы да адамгершілік қасиет еді [4,186 б.].

Бұдан алған түсінігіміз адамгершілік тәрбиесі – жүрек тәрбиесі. Рухтың ұясы да – жүрек. Ақыл жүрекпен нұрланса, рахымды болса, ізгіленеді. Жүректің терең жылуынсыз тек ақылмен қабылданған білім адамның өзіне де, қоғамда да, болашаққа да теріс ықпал етеді. Тәрбие баланың даму кезеңдерінде адамның рухани өзегін қоректендіруші болып, білімнен бұрын жүргізілуі тиіс, яғни білімге

адами және рахымдылық сипат беріліп, ақылды жүрек жылуымен нұрландыру қажет – деп білуіміз керек. Мәселен, «Даналық әліппесінде» - «Адамгершілік дегеніміз не? – деп сұрапты ұлағатты бір қария жас жігіттен.

- Ата, адамгершілік дегеніміз-ақылды адамның асыл қасиеті, – депті жігіт.

- Дұрыс балам, – депті қария. – Адамгершілік ақылды адамнан шығады, ал ақымақ адамнан надандық шығады.

Адамгершіліктің жеті қасиеті бар:

1. Ақылдылық-адамгершіліктің алғашқы сатысы,

2. Сәлемдесу- адамгершіліктің бастамасы,

3. Сыйласу-адамгершіліктің ары мен нұры,

4. Құрметтеу-адамгершіліктің қолдаушысы.

Кішіпейілділік, ізеттілік, мейірімділік – адамгершіліктің достары. Ал, ары жоқтың адамгершілігі болмайды, адамгершіліктің қас жауы-өсек, өтірік, өтірік, мақтаншақтық. Сондықтан адамгершілік тек арлы адамда болады – деген екен. Міне, «өзін-өзі тану» пәні оқушыларды рухани-адамгершілікке жетелейтін бірден-бір жол болып табылады. Ал енді, бұл жоғарыда айтылғандарды толық меңгеру үшін, әрине көптеген ізденістер қажет. Бұл айтылған білімдерді толық меңгеру үшін, әрбір жастың өзіндік болмысы яғни тәрбиелі болғаны жөн.

Енді біз осы тәрбие мәселесіне келетін болсақ, педагогикалық ғылыми тұрғыда тәрбие мәселесіне түсінік беріп кеткеніміз жөн деп ойлаймыз. Тәрбие мәселесі дүниеде алғашқы адамдардың пайда болуынан бастау алады. Алғашқы қауымдық құрылыс кезінде тәрбие өте қарапайым болған. Өйткені ол кездегі адамдар бала тәрбиесіне қарапайым талаптар қойған. Тарихтан білетініміздей алғашқы қауымдық құрылыс кезінде бала үлкендердің іс-әрекетін қайталаумен ғана шектелген. Негізгі қалыптастырылған қасиет үйрену, дағды,салт-дәстүр болатын. Ал қол-өнердің шығуы тәрбиені де күрделендірді. Еңбек бөлінісі таптық жіктілікке алып келді. Тәрбие қоғамдық әлеуметтік жағдайға байланысты болғандықтан, таптық сипат алды. Үстем тап тәрбиесі (аристократтар), қарапайым халық тәрбиесі болып бөлінді, сол

себептен тәрбиенің мақсаты өзгерді және оны іске асырытын әдіс-тәсілдер де өзгеріп отырды.

Жалпы әр ұлттың тәрбие ерекшеліктеріне байланысты адамзат тәрбиесі кеңейтілді. Ғалымдардың зерттеулеріне қарағанда, әртүрлі елдердің ұрпақ тәрбиесі ертедегі өркендеу кезеңінен тәжірибе жинақтағанын көрсетеді. Мәліметтердің жинақталуымен тәрбиелеу тәжірибелерін жинақтау, теориялық бастауларды анықтау әрекеттері жүзеге асырылып, алғашқы педагогикалық ой-пікірлер туындап, нәтижелер алына бастады. Оның теоретиктері ретінде ірі ежелгі гректің ойшылдары Сократ (б.з.д 469-399 ж.), Платон (б.з.д. 427-347 ж.), Аристотель (б.з.д 384-322 ж.) атауға болады, ойшылдардың еңбектерінде адамды тәрбиелеу, оның тұлғасын қалыптастыруға байланысты идеялары мен ой-пікірлері орын алған. 19-ғасырдың 2-жартысында қазақ ағартушылары Ш.Уәлиханов, А.Құнанбаев, Ы.Алтынсарин тәрбиені әлеуметтік процесс дәрежесіне көтеру мақсатын алға қойды. Олар қазақ халқының басқа елдер халқымен байланыс жасап, ынтымақтастық пен достық тәрбиеге байланысты дамытынын көрсетті. Тәрбие процесінің бірізділігі, біржүйелілігі, тәрбиеленушілердің жас ерекшелігін ескеру және дара ерекшелігіне қарай қатынас жасау болды. Тәрбие жеке адамның адамгершілік, ақыл-ойының дамуында басты роль атқарады. Адамгершілікке тәрбиелеу дегеніміз- жақсылық атаулыға деген сезімді дамыту, өзгеге болмайтын жамандық атаулыға жол бермеу деген сөз. Әрбір адам адамгершілік ұстанымдарын бұзу жамандық жасағанмен бірдей екенін сезіну қажет.

Кеңестік тәрбие теориясының негізгі саласы жас ұрпаққа адамгершілік тәрбие беру проблемасымен ұлы педагогтары Н.К. Крупская, А.С. Макаренко, В.А. Сухомлинский, т.б. шұғылданған. Адамгершілік тәрбиесі теориясын дамытудағы 1950-70-ші жылдары И.А. Каиров, И.Ф. Свядковский, Н.К. Гангаров, Э.Н. Монозон, И.М. Краснобаев, В.А. Сухомлинский, И.С. Марьенко, А.И. Дулов, З.И. Васильева және көптеген тағы басқа педагогтардың еңбектері ар-

налды. Осы авторлар зерттеулерінің талдауы педагогикалық теорияда оқушыларды адамгершілікке тәрбиелеуде екі бағыттың ажыратылғанын көрсетеді: зерделік және іс-әрекеттік. Алғашысында оқушыларға білім беруге баса назар аударылса, екіншісінде оқушылардың мінез-құлық дағдыларын қалыптастыруға және ұжымда өмір сүру тәжірибесін жинақтауға көбірек көңіл бөлінеді. Алайда адамгершілік тәрбиесінің жүйесін құру үшін бұлардың әрқайсысын жеке ұстану қолайлы емес. Зерделік концепция адамгершілік тәрбиесі бойынша жұмыстың барлығын мінез-құлық ережелері мен нормалары туралы білімді түсіндіру түрінде өткізуді көздейді, бұл әрине оқушылардың адамгершілік нормалары мен ережелерін құр жаттауына әкеледі, өз кезегінде ол сана мен іс-әрекеттің, сөз бен істің ажырауына апарады. Іс-әрекеттік бағыт мораль теориясына тірек жасамай, бүкіл тәрбиені жеке шаралар түрінде жүзеге асыруды меңзейді. Демек, оқушыларды адамгершілікке тәрбиелеу процесінде осы екі бағыттың қайсысын болмасын жеке қолданбай, екеуін тиімді ұштастыру қажет.

Адамгершілік тәрбиесі теориясын педагог-ғалымдар 70-90-шы жылдары қарқынды дамытты. Осы кезеңдегі зерттеулер бірнеше бағытта жүргізілді: адамгершілікке тәрбиелеу оқушылардың адамгершілік қатынастарын педагогикалық басқару ретінде. Оқушы жеке тұлғасының моральдық санасы мен мінез-құлқын қалыптастырудағы адамгершілікке тәрбиелеу процесінің маңызы көрсетілді (В.И. Петрова, В.Е. Гурин, Е.В. Бондаревская); оқушы жеке тұлғасының адамгершілік сенімдерін қалыптастыру (А.В. Иващенко, Р.В. Максина); адамгершілік тәрбиесін оқушылардың жеке тұлға аралық қатынастарын жетілдіру арқылы талдау (Б.И. Ким, Л.Ю. Гордин, И.С. Марьенко, Н.Е. Щуркова); жеке тұлғаның адамгершілік белсенділігін қалыптастыру процесі оның қоршаған дүниедегі ақиқатқа қатынасын дамыту түрінде қарастырылды (Л.И. Рувинский, А.В. Зосимовский, М.Г. Тайчинов); адамгершілік тәрбиесінің мазмұнын, түрлері мен әдістерін жетілдіру негізінде жеке

тұлғаның адамгершілігін қалыптастыру (В.А. Ким, В.М. Коротов); адамгершілікке тәрбиелеу процесі оқушы жеке тұлғасының және оқушылар ұжымының қалыптасуын басқару тұрғысынан қарастырылды (А.В. Мудрик).

Қазақстандық ғалымдар Қ.Б. Жарықбаев, Ж.И. Намазбаева, Қ.Т. Шерьязданова және т.б. педагогтар еңбектеінде философиялық тұрғыдан адамгершілік тәрбиесінің мән-мазмұныны ашылып қарастырылған; С.Қалиев, К.К. Құнантаева, ГА Уманов, Н.Д. Хмель, А.А. Бейсенбаева, С.Ұзақбаева, Қ.Қ. Жанпейісова, А.Г. Қазмағамбетов, В.В. Трифонов, М.Ә. Құдайкүлов, Г.П. Хайруллин, Ш. Майғаранова, Б.К. Момынбаев, Б.А. Ким, Л.К. Керимов, Э.И. Шнибекова, Р.К. ғылыми еңбектерінде адамгершілік тәрбиесіне құнды пікірлер айтқан.

Сонымен жоғарыда аталған еңбектердің талдауы көрсеткендей адамгершілік тәрбиесінің мән мазмұны жаңа ағымдарға сәйкес өзгегеніменен, оның негізгі ұстанымдары дәстүрлі.

Қазіргі таңда адамгершілік тәрбиесі азаматтық және ұлттық құндылықтарды қабылдаудан, рухани таным және физикалық күштердің үйлесуін дамытудан, өзін -өзі танудан өзара түсінушілік пен өзара қарым-қатынаста және балалармен оқушы жастардың танымдық эмоционалдық көзқарастарын, өзін-өзі таныту қасиеттерін меңгеруден тұрады. Балалар мен оқушы жастардың бойында ұлттық мақтаныш сезімін қалыптастыру, рухани – адамгершілік тәрбие беру – қазіргі мектептегі тәрбие саласындағы ең маңызды міндеттерінің бірі. Бұл заңды да. Өйткені біздің қоғам өмірінде адамгершілік бастамаларының рөлі барған сайын артып, моральдық фактордың ықпал аясы кеңейіп келеді.

Осы бағытта біздің №2 (арнайы түзету) мектеп - интернатында түрлі танымдық конференциялар, тақырыптық кештер, сурет

көрмелері, байқаулар мен сайыстар ұйымдастырылады. Оқушыларға рухани-адамгершілік тәрбие беруде «Дін – адамдарды жақсылыққа бастаушы», «Адамгершілік – асыл қасиет» тақырыптарында рухани дәріс сабақтары өткізілді. Бүгінгі жас ұрпақты мақал-мәтелдер, шешендік сөздермен таныстырып, оның мән-мағынасын жете ұғындырып, қазақ халқының салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпының тәрбиелік мәнін ұғындыру мақсатында пікірталас кештері өткізіледі.

Қорытынды

Мұғалім баланы дамытып қана қоймай, оқушының өзгелермен қарым-қатынас орнатуы барысында әлеуметтік болмысты белсенді игеруі арқылы өзін-өзі дамытып, жетілдіруі мақсат тұтылады. Демек, адамгершілігі мол жеке тұлғаны тәрбиелеу үшін оған мұғалім іс-әрекетінің әр алуан түрлерін үйрету керек, оны өзінің қоршаған дүниесін танып, білуіне қажетті «құралмен» қамтамасыз ету керек. Егер адам тіршіліктің басты іс-әрекет түрлерін-таным, ойын, еңбек, қарым-қатынас меңгерген болса, оның басқа да іс-әрекет түрлерін үйренуіне жол ашылады. Оқушылар арасындағы қатынастар олардың бірлесе атқарған іс-әрекетінің нәтижесі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 ҚР БҒМ №71 17 ақпан 2010 жылғы өзі тану» пәні бойынша бағдарлама
- 2 Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы <http://strategy2050.kz/>
- 3 Қазақстан Республикасының білім беру ұйымдарында тәрбиелеудің 2006-2011 жж. арналған кешенді бағдарламасы
- 4 Қалиев С., Майғаранова Ш., Нысанбаева Г. Тәрбие хрестоматиясы. – Алматы. 2001.

Р.Қ. ДҮЙСЕМБІНОВА, А. СЕРГАЗИНОВ

І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті
add22@mail.ru

ОҚУШЫЛАРДЫҢ САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ

Аннотация

Мақалада «денсаулық», «өмір салты», «салауатты өмір салтын қалыптастыру» ұғымдарының мәні ашалып көрсетілген. Салауатты өмір салтын қалыптастырудың педагогикалық шарттары айқындалған.

Түйін сөздер: денсаулық, өмір салты, салауатты өмір салтын қалыптастыру педагогикалық шарттары.

В статье раскрыты сущность понятий «здоровье», «образ жизни», «формирование здорового образа жизни». Выявлены педагогические условия эффективного формирования здорового образа жизни школьников.

Ключевые слова: образ жизни, здоровый образ жизни, педагогические условия.

Annotation

The nature of the concepts «health», «lifestyle», «the formation of healthy life style are revealed in the article. Pedagogical conditions of effective formation of schoolchildren's healthy lifestyle are identified.

Keywords: lifestyle, healthy lifestyle, pedagogical conditions.

Басты міндет адамгершілікті, жауапкершілікті, жалпыадамзаттық құндылықтарды иеленген қоғам азаматын тәрбиелеу. Жалпыадамзаттық құндылықтар қатарында өскелең ұрпақтың денсаулығы мен салауатты өмір салтын орнықтыруға аса мән беріледі. Денсаулық проблемаларына мемлекет тарапынан қабылданған және талқылау дәрежесіндегі құжаттарда айырықша назар аударылған.

Қазақстан-2050 стратегиялық бағдарламаның «Ұлт денсаулығы – біздің табысты болашағымыздың негізі» бөлімінде: «Біз балаларымыздың денсаулығын қамтамасыз етуге жаңа тәсілдер енгізу мәселесімен жұмыс жүргізуіміз қажет. Дене шынықтыру мен спорт мемлекеттің айрықша назарында болуы тиіс. Нақ сол салауатты өмір салты ұлт денсаулығының кілті болып саналады», – деп атап өтілген [1]. Қазақстан Республикасы 2011-2015 жылдарға арналған «Салауатты Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасының қабылданғаны белгілі. Бұл бағдарламаның

негізгі мақсаты – азаматтардың денсаулығын жақсарту және денсаулық сақтау саласындағы жұмыстардың тиімділігін арттыру [2].

Демек, мектепте оқушылардың денсаулығы ерекше өзекті мәселе. Статистикалық деректер бойынша жалпы мектепті бітірушілердің 68%-ының дені сау, әрбір екінші жеткіншек морфофункционалдық патология, 42%-ы созылмалы сырқат деп танылуда. Жас балалардың маскүнемділік деңгейлері де жиі байқалып келеді.

Мектеп оқушыларының денсаулықтарына теріс әсер ететін факторларының қатарына мектеп оқушыларының оқу сабақтарымен артықша жүктелулерін, педагог пен оқушылардың арасындағы авторитарлық қарымқатынастықты, оқыту мен тәрбиелеудегі баланың тұлғалық және жас ерекшеліктерін қажетті деңгейде есепке алынбаушылықтарын, гиподинамия және т.б. атап көрсетуге болады.

Мектептердегі оқу-тәрбие жұмысын қазіргі заманның талаптарына сәйкес жүргізу,

оқушының денсаулығын сақтау мен нығайту мәселелерін тиімді шешу медициналық қызметкерлер мен мұғалімдердің бірлескен нәтижелі еңбектеріне байланысты.

Орта білім беретін мекемелердің іс-әрекетінің нәтижелілігі, ең алдымен, мұғалімге байланысты. Оның жеке тұлғалық қасиеттері, педагогикалық білігі, адамгершілік және ақыл-ой парасаты, педагогикалық мәселелерді шешімін шығармашылықпен іздестіре білуі қоғамның әлеуметтік алғышарты болып табылады.

Пән мұғалімін оқушылардың салауатты өмір салтын орнықтыруға дайындауда, ең алдымен, әрбір педагог-маманның бойында жеке тұлғаны қалыптастыруды талап етеді. Бұл ұзақ та күрделі процесс. Алайда, оның негізі педагогикалық оқу орнында қаланады.

Денсаулық пен өмір сүру адамдардың объективті өзара байланысы «салауатты өмір салты» ұғымы арқылы жүзеге асады. Денсаулық – адам организмінің қалыпты жағдайы.

Уикипедия ашық энциклопедиясында: «Жеке адамның денсаулығын, яғни оның ағзаның клиникалық, физиологиялық және биохимиялық көрсеткіштерінің жиынтығын адамның жынысына, жасына, сондай-ақ климаттық және географиялық жағдайларына байланыстыра отырып анықтайды [3].

Өмір салты – адамдардың еңбек ету сферасында, қоғамдық-саяси іс-әрекеттерінде, тұрмысы мен сергу уақыттарындағы қарым-қатынас және мінез-құлық, ойлау мәнері ерекшеліктерін сипаттайтын тарихи-нақты әлеуметтік формалары үшін типтік саналатын жеке өмір мен іс-әрекеті [4].

Философиялық сөздікте өмір салты «индивидтердің, әлеуметтік топтардың, сонымен бірге ұлттардың, тұтастай алғанда қоғамның өмір сүруі және оны анықтаушы жағдайлардың бірлігінде қарастырылатын өмір әрекеттерінің типтес түрінің жиынтығын қамтитын философиялық-әлеуметтанушылық категория», – деген анықтама берілген [5].

Яки, «өмір салты» философиялық категориясы ретінде адамның жеке тұлғалық мінез-құлықпен тіршілік ету деңгейіндегі әлеуметтік – типологиялық ерекшелігін білдіреді, соны-

мен қатар әлеуметтіктің адамның жеке сипатына айналатындығын танытады. Сайып келгенде денсаулық салауатты өмір салтына байланысты. Салауатты өмір салтының ең басты белгісі денсаулықты және оның барлық компоненттерін жасампаздықпен шыңдау. Салауатты өмір салты ұғымы тек қана зиянды әдеттердің болмауы, еңбек ету мен демалыс, қоректену жүйесі, шынықтырушы және дамытушы жаттығулар ғана емес, оны аясына адамның өзіне және өзгелерге, тұтастай алғандағы өмірге деген қарым-қатынас жүйесі болмыстың санамен пайымдалуы, өмірлік мақсаттар, құндылықтар және т.б. кіреді.

Кейбір зерттеушілер салауатты өмір салты ұғымы балалардың жас шамасына қарай қарастырады, Мәселен, А.Д. Дубогай салауатты өмір салтын ұғымын бастауыш сынып оқушыларының денсаулығын сақтау, нығайтуға ықпал ететін дене мәдениеті белсенділігі, ал Д.Э. Касенюк жоғары сынып оқушыларының оқу-еңбек, әлеуметтік және биологиялық функцияларды тиімді орындауға ықпал ететін, физиологиялық психикалық, адамгершілік денсаулығын нығайтуға көмектесетін күнделікті, мәдени өмір әрекеттері ретінде санайды [6;7]

А.С. Иманғалиевтің пікірінше «салауатты өмір салты» адам организмінің резервтік мүмкіншіліктерін жетілдіретін күнделікті тіршілігінің типтік формалары мен тәсілдері, әлеуметтік және кәсіби қызметтерін саяси, экономикалық, әлеуметтік-психологиялық жағдайлардан тәуелсіз орындауды қамтамасыз ету [8].

Г.Д. Әлімжановтың ойынша салауатты өмір салты «білім, ептілік, дағдыланумен байланысты, оның негізінде әрбір оқушының денсаулығы, күнделікті шынығу әдістемелері жатыр» [9].

Ж.З. Торыбаеваның пікірінше мектеп оқушысының салауатты өмір салты, жан-жақты дамуы әлеуметтік тәжірибені меңгеру іс-әрекеттерімен сипатталады. Дене, ой-санасы, әлеуметтік, тұлғалық, эмоционалдылық, рухани дамуы, оның микроорта-сы: мектеп, жанұя жән әлеуметтік орта [10].

Осы тұрғыдан алғанда біздің пікірімізше салауатты өмір салты феноменін оқушылардың жалпыадамзаттық құндылық ретіндегі денсаулық туралы тұрақталған ұғым-түсініктерге және дені сау адам ретіндегі адамның қалыптасқан мінез-құлық әдеттеріне негізделген іс-әрекеті.

Зерттеу проблемасына қатысты арнайы әдебиет көздеріне жасалған талдау оқушылардың салауатты өмір салтын орнықтырудың педагогикалық шарттарын анықтауға мүмкіндік берді:

- оқушылардың адамның мүмкіндіктерін және физиологиялық, интеллектуалдық даму жағдайларын танып-білуге қызығушылығының артуы;

- оқушылардың адамдардың денсаулыққа және салауатты өмір салтын орнықтыруға деген түрлі өмір жағдаяттарының эмоционалды-рефлексивті түрде басынан өткеру арқылы адамгершілік тұғырнамасының қалыптасуы;

- оқушыларды салауатты өмір салтына тарту процесінде оның субъектілерінің (оқушылар, ата-аналар, ұстаздар және әкімшілік) мәдени жасампаздық қатынастарына негізделген әлеуметтік серіктестік жүйесін жобалау.

Бірінші педагогикалық шарт бойынша оқушылардың өзінің мүмкіндіктерін және физиологиялық, интеллектуалдық даму жағдайларын танып-білуге деген қызығушылығының қозғаушы күші болып табылатын зерттеушілік рефлексивті жандандыруға басты назар аударылады. Аталған шарттың алға тартылуы оқушылардың адам ағзасының психофизиологиялық ресурстары туралы қарапайым ұғым-түсініктерін меңгеру процесіне кіріктіру қажеттілігіне негізделеді. Оқушылар қызығушылықтың арқасында адам ағзасының мүмкіндіктері туралы білімдерді меңгеруі әсіресе қабылдаудың белсенділікпен жүріп өтуі, бақылаудың өткірлене түсуі, эмоционалды және логикалық естің белсене түсуі, қиялдың жұмысының қарқынды нәтижесінде өте-мөте жылдамдай түседі.

Шын мәнінде мотивациялар жүйесінің құрамдас бөлігі ретінде қызығушылық адамның өмір сүру әрекеттерінің нақты жағдайында тұрақтылық, талпынушылық, мотив-

тер және қажеттіктер мен талпыныстармен бірге сенімділік және биологиялық, психикалық және әлеуметтік қызметтерінің тиімділікпен жүзеге асырылуын қамтамасыз етуші ағзаның функционалды резервтері мен механизмдерін зерттеу бойынша белсенділіктерінің бағыттылығын анықтайды. Осылайша оқушылардың қызығушылығының белсенділігі, олардың өзінің және айналасындағы өзге адамдардың денсаулығын нығайту, сақтау механизмдерін терең ұғынуына көмегін тигізеді.

Екінші педагогикалық шарттың жүзеге асырылуында оқушылардың адамдардың денсаулыққа және салауатты өмір салтын орнықтыруға деген түрлі өмір жағдаяттарының эмоционалды-рефлексивті түрде басынан өткеру арқылы адамгершілік тұғырнамасының қалыптасуы жетекші рөл атқарады. Бұл шарттың айқындалуы жас буынның еркін тәртіптілігі, алкогольдік және наркотикалық өнімдердің ашық жарнамалануы, ақпараттық бұқаралық құралдардың педагогикаға жат әсері, адамдардың өз денсаулығына жауапкершіліксіз қарауы және т.б. тән әлеуметтік ортаның жағымсыз өзгерістерімен байланысты оқушылардың адамгершілікті қалыптасуы мен дамуына қойылатын міндеттердің күрделене түсуімен анықталады. Бұл өз кезегінде денсаулыққа және салауатты өмір салтына қарым-қатынас тұрғысынан өзіне тиесілі мінез-құлықтың және өзін қоршағандардың мінез-құлқына барабар баға беру іскерліктерін дамыту және қорғаныс реакцияларын орынықтыруды талап етеді.

Оқушылардың адамгершілікті тұғырнамасының қалыптасуы адамдардың денсаулыққа және салауатты өмір салтына деген қарым-қатынасын объективті түрде баға бере білу іскерліктерінің дамуын және өз ағзасына қатынасын санамен пайымдай алуын шамалайды. Адамгершілікті тұғырнаманың қалыптасу процесі ұзақ жүріп өтеді, сондықтан да адамгершілікті жеке тұлғаның өмір сүру әрекетінде реттеуші функция атқаратын, салыстырылып тексерілген жеке тұлғалық бағдарланған тұрғыларды талап етеді. Өздік баға беру оқушылардың

денсаулыққа және салауатты өмір салтына деген қарым-қатынасының сипатына ықпал етіп, түрлі жағдаяттарда адамгершілікті таңдау жасай алуын ынталандырады. Оқушылардың адамгершілікті тұғырнамасының қалыптасуының нәтижелілігі олардың адамгершіліктілік білімдері, адамгергершілікті-еріктік іскерліктері және денсаулыққа және салауатты өмір салтына деген жағымды қарым-қатынасымен айғақталады.

Үшінші педагогикалық шарт – пән мұғалімдерінің мектепте оқушыларды салауатты өмір салтына тарту процесінде оның субъектілерінің (оқушылар, ата-аналар, ұстаздар және әкімшілік) мәдени жасампаздық қатынастарына негізделген әлеуметтік серіктестік жүйесін жобалай білуге даярлығын талап етеді. Аталған шарт салауатты өмір салты және оны жүзеге асыру әрекеттерінің амалдары жөніндегі ақпараттарды жеткізуші ретіндегі мектеп және отбасы тарапынан бірыңғай талаптарды айқындау, ата-аналардың рөлін күшейту, сонымен қатар балаға мектепте және отбасында үнемі әрі ұзақ тәрбиелік ықпал етудің мақсатты бағыттылығының болуының қажеттігімен анықталады. Серіктестік сана мен мінезқұлық нақты жағдаятта ымырашылдық келісімге даяр болудышамалап жобалайды. Бұндай сапа-қасиеттер сан алуан мәселелерді шешуде бірауыздылықты танытады.

Осы орайда әлеуметтік серіктестіктің функцияларына мамандар мен салауатты өмір салтын орнықтырушы бастамашылдардың күш-жігерінің интеграциясын, салауатты өмір салтын ұйымдастыру саласындағы келешектегі тың бастамаларға қолдау көрсету, оқушылардың, ата-аналардың, мұғалімдердің және мектеп әкімшілігі өкілдерінің денсаулық сақтау ортасын қалыптастыруға деген психологиялық және әдістемелік даярлығы, жағымсыз әдеттердің алдын алу бойынша профилактикалық жұмыстарды белсендіру, оқушылардың сабақтан тыс және мектептен тыс іс-әрекеттерін салауатты өмір салтын орнықтыру мазмұнымен байыту, балалар мен үлкендердің біріккен сергіту жұмыстарын ұйымдастыру, оқу-тәрбие процесін ұйым-

дастыруда гигиеналық талаптардың орындалуын қадағалайтын денсаулық сақтау бағдарламаларын жүзеге асыруға ықпал ету дегендерді жатқызатынымызды атап өтуіміз керек.

Бұдан әрі мұғалімдер мен оқушылардың, ата-аналардың өзара әрекеттестігінің формалары мен әдістерін жетілдіру, сонымен қатар оқушылардың салауатты өмір салтына деген құндылықты бағдар алуына септігін тигізеалатын мақсатты бағыттылықтағы оқу-әдістемелік жағынан қамтамасыз ету жұмыстарына назар аударылуы тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан-2050 стратегиялық бағдарламаның <http://www.gov.itl.com.kz>, еркін кіруге болады. Тақырыбы экраннан алынған. Тілі: қазақша.

2 Қазақстан Республикасы 2011-2015 жылдарға арналған «Саламатты Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы <http://www.kiwi.kz>, еркін кіруге болады. Тақырыбы экраннан алынған. Тілі: қазақша.

3 Уикипедия. <http://www.kk.wikipedia.org> еркін кіруге болады. Тақырыбы экраннан алынған. Тілі: қазақша.

4 Словарь по этике. Под ред. И.С.Кона. Изд. 3-е. – М., Политиздат, 1975. – 200 с.

5 Философский словарь. – М., Политиздат, 1991. – 559 с.

6 Дубогай А.Д. Психолого-педагогические основы формирования здорового образа жизни школьников младших классов: дис... докт. пед.наук. – Киев, 1991. – 347 с.

7 Касенюк Д.Э. Адаптация и здоровье, выживание и экология человека. – М.: Витязь, 1994. – 325с.

8 Иманғалиев А.С. Педагогикалық валеологияны дамыту //Биология, география және химия. – №3, 1999. – 21 б.

9 Алимжанова Г.Д. Формирование здорового образа жизни учащихся в условиях гуманизации образовательного процесса: автореф. дисс... канд. пед.наук. – Алматы, 2004. – 24 с.

10 Торыбаева Ж.З. Формирование здорового образа жизни подростков. – Туркестан, 2009. – 245 с.

Г.А. КАРЕЛОВА

Национальная академия педагогических наук Украины
Институт проблем воспитания
galinakarelova@gmail.com
г. Киев, Украина

ВОПРОСЫ ВОСПИТАНИЯ ОПТИМИСТИЧЕСКОГО ОТНОШЕНИЯ К ЖИЗНИ ЛИЧНОСТИ В ФИЛОСОФИИ

Аннотация

В статье рассматриваются теоретико-методологические основы воспитания оптимистического отношения к жизни личности в философской мысли. Анализ научных трудов позволяет выявить основные тенденции в понимании сущности понятия «оптимистическое отношение к жизни» в разные эпохи и исторические периоды, знакомит с научными подходами и поисками в этой области.

Ключевые слова: оптимистичное отношение к жизни; старший подросток; духовное развитие; позитивное начало; методы и приемы воспитания оптимистического отношения к жизни.

Мақалада философиялық ойдағы тұлғалардың өмірге деген белсенді қарым-қатынастың теориялық әдіснамалық тәрбиенің негізі қаралады. Ғылыми еңбектерге жасалынған сараптама «Өмірге деген белсенді қарым-қатынас» ұғымын түсінудегі негізгі тенденцияларды, әртүрлі кезеңдер мен тарихи кездерді, осы облыстарға жасалынған ғылыми тәсілдер мен ізденістерді түсіндіреді.

Түйін сөздер: өмірге деген белсенді қарым-қатынас, үлкен жасөспірім, рухани даму, белсенді басталу, өмірге деген белсенді қарым-қатынас тәрбиесінің әдістері мен тәсілдері.

Annotation

The article examines the theoretical and methodological bases of cultivating optimistic attitude towards life of the personality in philosophy. Analysis of scientific papers reveals the major trends in understanding the essence of the concept of “an optimistic attitude towards life” in different eras and periods of history, introduces the scientific approaches and search in this area.

Keywords: optimistic attitude towards life; older adolescent; spiritual development; positive principle; methods and ways of upbringing optimistic attitude towards life.

Постановка проблемы. Проблема оптимистического отношения человека к жизни является одной из наиболее сложных и дискуссионных как в педагогике и психологии, так и в философии. Термин «оптимизм» возник относительно недавно – в XVIII веке Г. Лейбниц ввел его для обозначения определенного способа мышления, а Ф. Вольтер популяризовал это понятие в своем романе «Кандид, или оптимизм» (1759). В XIX столетии философы А. Шопенгауэр и С. Кольридж независимо друг от друга предложили использовать термин «пессимизм» как противопоставление «оптимизму».

Анализ последних исследований и публикаций. Воспитание оптимистического отношения к жизни личности в философской мысли не было предметом специальных научных исследований, однако некоторые аспекты освещались в работах И.Д. Беха, Е.М. Доукиной, Е.А. Журбы, Е.В. Абоносимовой и др.

Целью статьи является рассмотрение воспитания оптимистического отношения к жизни личности в философской мысли.

Изложение основного материала исследования. Первая попытка определить оптимистическое понимание мира, космоса, природы, общества была сделана еще в античные

времена. Эта идея изложена в произведениях Сократа, Платона, Эпикура и других античных философов, которые учили искусству самопознания и наслаждения жизнью.

Мотивы оптимистического отношения к жизни находим в трудах Платона «Диалоги», «Государство», «Законы». В суждениях философа позитивное восприятие человеком личных успехов тесно связано с его представлениями о жизненном идеале, смысле и цели жизни, побудительных мотивах деятельности.

Интерес для нашего исследования представляет учение Эпикура, который считал, что наибольшим достижением человека в жизни является освобождение от страхов и неприятных ощущений, получение от жизни удовольствия, самое главное из которых – умение предотвращать страдания и хранить душевное равновесие. Согласно философии Эпикура человек в своей жизни стремится к счастью, приносящему ему удовольствие, дарующее саму жизнь. Однако философ полагал, что не все удовольствия являются благом, а лишь те, которые могут быть источником нашего счастья как душевного покоя и радости.

Заслуживают внимания взгляды стоиков, в частности, Зенона, Марка Аврелия, Хрисинна относительно значимости для человека жизненной мудрости и самообладания. Древние философы советовали не впадать в отчаяние из-за невозможности изменить судьбу, а наоборот – использовать каждый шанс, который дает жизнь.

В эпоху Средневековья понимание оптимизма органично связывается с жизненной активностью и духовной направленностью человека, поиском путей восхождения к Абсолюту, определенному христианским идеалом. Об этом в своих работах писали философы той эпохи Л.Бруни, Ф.Рабле, Э.Роттердамский, которые связывали радость жизни с общественной активностью. По их мнению, принцип активности является одним из самых актуальных при попытке достичь позитивных результатов в жизни, поскольку именно он обеспечивает успех.

Представители мистики позднего Средневековья Й.Рейсбрук, Й.Таулер, М. Экхарт от-

мечали значимость человеческой активности в вопросах выбора жизненного пути и общения к божественной благодати. Однако ограниченность научного поиска, подавленность философской мысли и страх перед инквизицией времен Средневековья привели к узкому пониманию оптимизма и истоков радости в человеческой жизни.

Периодом расцвета идей мировосприятия, оптимистического отношения к жизни стала эпоха Возрождения, когда появились новые взгляды на мир, человека и его существование. Личность стала рассматриваться как цель общественного развития, а не средство для достижения цели общества. Возобновились права человека на жизнь, счастье, веру в собственные возможности, что соответствовало его природе. Распространение идей оптимистического отношения к жизни всесторонней и гармонично развитой личности способствовали росту внимания к развитию ее эмоционально чувственной сферы. Приоритетными заданиями стали поиски формулы человеческого эталона, предела совершенства, гармонии бытия. В то время перспективными считались идеи самооценки, самотворения, самоактуализации личности, усовершенствования ее согласно новым социокультурным ориентирам. Новый тип человека Ренессанса – потенциальный обладатель жизни, который всегда выходит победителем из сложной ситуации, преодолевает препятствия, энергичный, гордый за свои успехи, всегда уверенный в себе.

В произведении «Зодиак жизни» П.Мадзолли обращает внимание на ценность оптимистического отношения к жизни и выступает за возможность выбора жизненного пути, ратует за человеческую свободу, которую следует направлять во всеобщее благо и умение достичь личного счастья в земной жизни. А самым первым благом является искусство избегать страданий, которое достигается благодаря гармонии души и тела.

Анализ философских идей времен Возрождения указывает на переходный характер этой противоречивой и неоднозначной эпохи, когда нововведения переплетались со средне-

вековой мистикой, оптимизм и высокое назначение человека – с трагизмом и признанием несовместимости определенных человеческих качеств (решительности, уверенности и безверия в собственные силы, фатализма). Однако философия позднего Возрождения несколько отличалась от гуманистического оптимизма; в ней уже проявляются настроения скепсиса, разочарования в позитивных творческих возможностях человека.

В эпоху Просветительства латинское слово «оптимизм» (*optimus* – наилучший) употреблялось для характеристики нашего мира как наилучшего из всех возможных. В те времена считалось, что человек, опираясь на свой ум, не только может, но и должен влиять на общество, делая его более благоприятным в преодолении жизненных проблем, помогая нуждающимся, что подчеркивало активность личности, ее благотворительную направленность.

Дискуссионным является утверждение Р.Декарта в «Размышлениях о методе», «Началах философии» о том, что воля (которую философ отождествлял с желанием) более широка, чем ум, вызывает отклонение человека от правильных основ жизни. Ученый советовал лучше познать причины действия; в случае сомнения – искать ответы на вопросы, которые ставит перед нами жизнь, и работать над собой.

Природа оптимистического отношения к жизни стала предметом размышлений Ж.-Ж. Руссо в произведениях «Трактаты», «Эмиль, или о воспитании». Высшей целью существования человека философ называл его счастье, но отмечал необходимость оптимистического видения, проявления мужества и настойчивости для его достижения.

Б.Паскаль считал, что оптимистическому отношению к жизни человека препятствуют тревога, тоска, неуверенность в будущем. Чтобы быть оптимистом, человек должен мыслить, развиваться и познавать.

Философия Нового времени раскрыла широкую перспективу человеческого познания и веры в собственные возможности, утверждая оптимистическое видение жизни.

В основе оптимистического отношения к жизни немецкой классической философии лежит обоснованный И.Кантом принцип человеческой активности. Люди, живущие по этому принципу, даже при неблагоприятных условиях всегда найдут умную основу жизни, ведь она как феноменальное явление имеет абсолютную ценность, возникшую в результате испытания человеческой личности препятствиями и страданиями. По мнению Л. Фейербаха, человек должен чувствовать полноту своей жизни, возвышаться, расти. Совершенный человек обязан иметь силу воли, силу чувств, верить у себя – только тогда он может чего-то достичь, когда верит в свое будущее. Л. Фейербах проанализировал идеи своих предшественников о создании совершенного человека в контексте человеческого самоопределения и самоутверждения, то есть оптимистически настроенного на свое будущее.

Существовали также противоположные взгляды на жизненный потенциал человека и его оптимизм. Представитель неоклассической философии XIX ст. С. Кьеркегор скептически относился к возможностям человека и считал, что он не может себя реализовать из-за того, что обращает внимание лишь на внешние раздражители, тогда как внешние впечатления не могут раскрыть его жизненный смысл и принести удовольствие. Переживая чувство одиночества, человек может впасть в состояние отчаяния, беспомощности. Сомнение вызывает также мнение философа о том, что может существовать цель, ради достижения которой возможно пренебречь этическими принципами и нормами. По нашему убеждению, цель всегда должна быть гуманной – только при этом условии человек познает настоящую радость жизни.

Раскрывая сущность человека, М. Хайдеггер писал, что смысл существования принадлежит собственно человеку в той мере, в которой он способен чувствовать бытие, подчеркивая зависимость полноты жизненных восприятий и чувств от самого человека и его смысложизненных выборов.

Размышляя о проблемах оптимизма и пессимизма, А. Шопенгауер пришел к выводу,

что „воля к жизни“ и есть оптимизм. Согласно метафизике А. Шопенгауера воля напрасно стремится к чему-то причудливому, поскольку такого вовсе нет, и поэтому свободолюбивый народ склонен к постоянной неудовлетворенности. В философии А. Шопенгауера пессимизм – это вера в то, что в наихудшем из миров жизнь не достойна того, чтобы жить. Мыслитель считал, что жизнь нужно отрицать. Однако такой пессимизм, по высказыванию немецкого философа Ф. Ницше, – это «пессимизм слабости», и в таком контексте всегда имеются причины для того, чтобы ничего не удавалось. А. Шопенгауер противопоставил «пессимизму слабости» «пессимизм силы» (когда пессимизм воспринимается как сила и мощь), согласно котрому человек видит опасность и не желает ничего изменять. Следовательно, в «пессимизме силы» есть намек на оптимизм: ничего не ожидающий человек не будет разочаровываться и впадать в отчаяние. Таким образом, имеются основания считать такую позицию частично оптимистической.

Однако в соответствии с теорией А.Шопенгауера собственно воля является силой, «волей к воле», то есть к самому выявлению любым способом без ограничений. Воля выявляет себя в первую очередь из-за жизни. Поскольку жизнью двигает волеизъявление, в борьбе за выживание побеждает сильнейший. По утверждению Ф. Ницше, слабым людям не следует ни сочувствовать, ни помогать, потому что, на его взгляд, поддержка слабых ведет к истощению и вырождению жизни. Оптимизм философии Ф. Ницше считаем ограниченным и эгоцентрированным; по сути, это оптимизм сильнейшего за счет подчинения себе более слабых, что противоречит гуманистической морали.

Сущность взглядов Ф. Ницше заключается в том, что снимаются любые ограничения для человека, который должен полагаться на собственную волю, быть непреклонным в исполнении жизненной цели.

Экзистенциальная философия А. Камью из пессимистического абсурдизма переходит в трагический оптимизм. Да, человеку не на

что надеяться, однако он может найти в себе силу противостоять абсурду и безнадежности. А. Камью убеждает, что в философии может быть единственный вопрос: стоит ли жизнь того, чтобы быть живым? Эту проблему, по мнению известного экзистенциалиста, каждый человек должен решить сам. Взгляды А. Камью, по нашему мнению, являются пессимистическими: человек при любых неблагоприятных жизненных обстоятельствах должен пытаться выжить и победить.

Мнения известных философов тех времен не разделял А. Эйнштейн. Он отмечал, что человек, не имеющий оптимистического взгляда на жизнь, чувствует свою жизнь лишенной смысла, является «несчастливым и нежизнеспособным».

В вопросах оптимистического мирозерцания рационально прагматической западной философии всегда противостояла философия восточная: Лао-цзы («лучший правитель оставляет людей в покое»), аль-Фараби («Указание пути к счастью»). Если западная философская мысль ценит оптимистическую активность, ориентацию на личный успех, то восточная философия больше проникнута отстраненным жизненным созерцанием, ориентацией преимущественно на избежание личностью неудач.

Особое место в развитии оптимистического восприятия жизни занимает философская мысль, сформировавшаяся на славянской почве.

Поиску смысла жизни, эмоциональности и чувствительности в их позитивном выявлении была посвящена работа украинских мыслителей и религиозных деятелей, в которых наблюдаются первые попытки создания жизненных программ и последовательного осмысления жизненных ситуаций. Например, в „Слове о Законе и Благодати“ Киевский митрополит Илларион, опираясь на Библию, отмечал, что на первом этапе Бог наставлял и наказывал людей своей установкой через закон, а на втором, руководствуясь безграничной любовью к человеку, дело жизненного выбора отдал самому человеку, подарив ему ценность жизни, то есть благодать. Следова-

тельно, человек сам способен влиять на свою жизнь, черпая в ней удовольствие и радость.

Созвучные данной мысли идеи находим в «Поучении» Владимира Мономаха, который в наставлениях детям говорит об умении ценить жизнь, радоваться ей, строить ее в согласии с миром, то есть искать пути к гармонии.

Подтверждение того, что философия времен Киевской Руси была преимущественно оптимистической, направленной на неопровержимую веру человека в свои возможности, находим и в других источниках.

В частности, преподаватели Киево-Могилянской академии, которая была центром образования восточного славянства, известные теологи-мыслители И. Гизель, Г. Сковорода, Л. Баранович считали, что смысл жизни – в творческом труде, направленном на собственное и общественное добро; при этом возможность достижения человеком счастья заключается в компромиссном сочетании стремлений и потребности души, телесной и духовной, которые определяют человека, его радость.

Характеризуя человека как Божье творение, Иннокентий Гизель наделял его стремлением к счастью, чувством собственного достоинства и возможностью самосовершенствования. Интерес вызывает утверждение философа о том, что человек сам является творцом собственного счастья (или несчастья).

Наука о человеке и его счастье, по убеждению Г.Сковороды, – самая важная из всех наук. Любовь и вера дают возможность человеку выйти за пределы своего тленного, обычного «Я», питают его душу, наполняют творческой энергией, направляют на путь творческого бытия. Антиподами оптимизма, которому свойственны любовь и вера, являются противоположные по своему влиянию на человека ощущения грусти, тоски, страха, тогда как залогом здоровья души является радость. Оптимистическое видение жизни воплощается не только в духовных искани-

ях, в сердечной радости, но и в труде, который приносит внутреннее удовлетворение и душевный покой и является обязательным условием самореализации человека. Путь к счастью, по мнению Г. Сковороды, лежит через «ограничение желаний, отсекание лишнего, обуздание капризной воли, трудолюбивость, выполнение обязанностей, к которым промысел Божий кого приставил, не на страх, а на совесть»¹, а источником несчастья для нас является наша беспомощность. «Ищем счастье по краям, по векам, по положениям, а оно везде и всегда с нами»². По мнению философа, каждый человек может добиться успеха и научиться радоваться жизни лишь в той деятельности, которая отвечает его внутренней природе, путем самопознания, невероятной работы над собой, поиска истины.

Заслуживают глубокого изучения и объективной оценки взгляды Л.Барановича относительно оптимистического отношения к жизни. Суть решения этой проблемы философ видел в том, чтобы «снять повязку с глаз счастья». Опираясь на «правильную теорию» счастья, имеющую свойства универсальной истины, люди, согласно убеждениям украинского мыслителя, в состоянии освободить свои «внешние» и „внутренние глаза, чувства и ум от ошибочных представлений, понятий, выводов и решений. Все это и приведет их к счастью, добру и справедливости, однако лишь при условии, что люди, оценивая собственные поступки, осознают свою ответственность перед другими людьми. Несчастливые люди – пессимисты – теряют понимание условности бытия. У человека, по мнению Л.Барановича, есть постоянное подозрение, что реальный мир в форме нашего созерцания «ненастоящий». Такая ориентация принуждает человека, как это следует из его философии, искать настоящую жизнь и хотеть того „настоящего“ мира, который принес бы ему полное и действительное удовлетворение, радость жизни, которая, согласно определе-

¹ Сковорода Г. Пізнай в собі людину / Григорій Савович Сковорода. – Львів: Світ, 1995. – С. 20.

² Сковорода Г. Пізнай в собі людину / Григорій Савович Сковорода. – Львів: Світ, 1995. – С. 231.

нию ученого, является особым мироощущением человека, в котором он, раскрывая весь свой творческий потенциал, чувствует полное удовлетворение собой.

Философ считал, что первым и важнейшим условием оптимистического отношения к жизни должно быть осознание Вечности как меры, с которой нужно соотносить собственные возможности и устремления. Вторым существенным условием человеческого оптимизма является критическое отношение человека к чужому и собственному уму, своеобразное «рациональное сомнение», которое оберегает его от догматизма и упрощений в понимании действительности, предостерегает от поспешных выводов и решений. Но парадокс заключается в том, подчеркивал Л. Баранович, что человек всю жизнь ищет счастье так, будто он слеп. Причина этого, по его мнению, кроется в исконной активности мирового зла и в отождествлении красоты и силы.

Принципиальное решение проблема оптимизма-пессимизма получила в трудах К. Маркса, Ф. Энгельса и В. Ленина, в философско-социологической системе анализа общественного сознания. Советские философы изучали, систематизировали марксистско-ленинские положения о социальной сущности оптимизма и pessimизма и способствовали их дальнейшему развитию. Данная проблема исследовалась, прежде всего, в социологическом аспекте. Советские философы проследили отражение проблемы оптимизма-пessimизма как в истории общественной, так и в истории философской мысли, были реализованы попытки определить место оптимизма и pessimизма среди явлений духовной жизни общества, рассмотреть их в качестве элементов мировоззрения.

Как отмечал представитель российского марксизма XIX – нач. XX вв. и общественно-политический деятель Л. Троцкий³, оптимизм и pessimизм, несмотря на свою логическую

противоположность, психологически почти всегда существуют в одном и том же лице, направлении, классе. Он предложил типизацию оптимизма и pessimизма по их отношению к прошлому, настоящему, будущему через призму классовости.

I тип – pessimист настоящего и оптимист прошлого, „тихий радостей крепостного быта“ (нет права на будущее, например: Тен Ипполит – французский историк, философ и критик).

II тип – оптимист настоящего (воплощение гражданского самодовольства, мещанской тупости и ограниченности), например, герой романа Ф. Вольтера „Кандид, или Оптимизм“.

III тип – pessimист настоящего, оптимист будущего, а также абсолютный оптимист (В.Соловьев) и абсолютный pessimист (А. Шопенгауэр).

Традиции классового видения оптимизма продолжали советские философы. В частности, И.П. Кужельная в исследовании «Оптимизм и pessimизм как системные явления сознания общества»⁴, рассматривая качества человека завтрашнего дня, пытается связать оптимизм с советским образом жизни, курсом партии, участием в социалистическом строительстве, которое в то время отображало идеологию коммунистической партии.

В современных философских исследованиях оптимизм рассматривается как духовное образование, стержень личности, ее гуманистическое направление.

В этом аспекте интерес представляет труд Е.В. Абоносимовой «Оптимизм как явление культуры», в котором исследуется гуманистический аспект оптимизма, состоящий в утверждении моральных ценностей и идеалов. Понимание Е.В. Абоносимовой оптимизма как позитивного рационально-эмоционального компонента культуры всего человечества позволяет определить его следующим образом: «интегративное явление, затрагивающее

³ Троцкий Л. О pessimизме, оптимизме, XX столетии и многом другом / Л. Троцкий // Восточное обозрение. – 1901. – № 36.

⁴ Кужельная И.П. Оптимизм и pessimизм как системные явления сознания общества : дис. на соиск. уч. степ. канд. философ. наук : 09.00.01 / Ираида Прокофьевна Кужельная. – Харьков, 1984. – 198 с.

все сферы социального и личностного творчества, представляет собой общекультурный феномен, имеющий универсальный мировоззренческий характер, что делает его одним из смысложизненных компонентов, как в культуре прошлых эпох, так и в контексте современной культурной ситуации»⁵. По мнению ученого, оптимизм также является важным мотивационным фактором в развитии и становлении личности.

Выводы. Современное понимание оптимизма основывается на бодром и жизне-радостном мироощущении, вере человека в собственные возможности, в успех, в лучшее будущее. Указанный подход предусматривает уверенность индивида в том, что в мире господствуют справедливость, позитивное начало, добро, и осознание человеком собственных возможностей для духовного развития, морального усовершенствования, творческой самореализации.

Труды философов разных эпох помогают лучше осознать оптимистическое отношение к жизни и являются методической основой для современного изучения этого явления. Дальнейшего изучения требуют диагностика оптимистического отношения к жизни подрастающего поколения и разработка современных подходов и методик эффективного воспитания оптимистического отношения к жизни у школьников.

ЛИТЕРАТУРА

1 Абоносимова Е.В. Оптимизм как явление культуры: автореферат дис. на соискание ученой степени кандидата философских наук: спец. 24.00.01 «Теория и история культуры» / Е.В. Абоносимова. – Тамбов, 2004. – 21 с.

2 Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: науково-методичний посібник / Іван Дмитрович Бех. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.

3 Вольтер Ф. Кандид, или оптимизм / Ф. Вольтер // Избранные сочинения [Пер. с фр. Ф. Сологуба]. – М.: РИПОЛ КЛАССИК, 1997. – 848 с.

4 Эразм Роттердамский. Философские произведения / отв. ред. [и предисл.] В.В. Соколов; пер. и коммент. Ю.М. Каган; [Акад. наук СССР, Ин-т философии]; Акад. наук СССР, Ин-т философии. – М.: Наука, 1987. – 703 с.

5 Кужельная И.П. Оптимизм и пессимизм как системные явления сознания общества: дис. на соиск. уч. степ. канд. философ. наук: 09.00.01 / Ираида Прокофьевна Кужельная. – Харьков, 1984. – 198 с.

6 Платон. Собрание сочинений / Платон; в 4 т.; [пер. с древнегреч. ; общ. ред. А.Д. Лосева и др.]. – М.: Мысль, 1990. – Т.1. – 864 с.

7 Сковорода Г. Пізнай в собі людину / Григорій Савович Сковорода. – Львів: Світ, 1995. – 528 с.

8 Слово о законі і благодаті київського митрополита Іларіона / Іларіон (митрополит); пер. сучасною укр. мовою М.Ткач; передм. М.Шудря. – К.: БППБ «Гулевичівна», 2003. – 64 с.

9 Сычев О.А. Психология оптимизма: учебно-методическое пособие к спецкурсу / Олег Анатольевич Сычев. – Бийск: БПГУ им. В.М. Шукшина, 2008. – 69 с.

10 Троицкий Л. О пессимизме, оптимизме, XX столетии и многом другом / Л. Троицкий // Восточное обозрение. 1901. – № 36.

11 Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность / Артур Шопенгауэр [За ред. А.А. Гусейнова, А.П. Скрипника]. – М.: Республика, 1992 – 448 с.

12 Silverman Hugh J. Piaget, philosophy and the human sciences / Hugh J. Silverman. – Harvester Wheatsheaf, 1980. – 174 p.

⁵ Абоносимова Е.В. Оптимизм как явление культуры: автореферат дис. на соискание ученой степени кандидата философских наук: спец. 24.00.01 «Теория и история культуры» / Е.В. Абоносимова. – Тамбов, 2004. – С. 4.

Қ.Ш. ТЕМИРХАНОВА

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті
Мектепке дейінгі тәрбие және бастауыш білім беру кафедрасы
Алматы қ., Қазақстан

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАНЫҢ МӘДЕНИ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫН ХАЛЫҚТЫҚ ДӘСТҮР НЕГІЗІНДЕ ҚАЛЫПТАСТЫРУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Аннотация

Бұл мақалада «мінез-құлық» және «мәдениет» терминдерінің мән мағынасы қарастырылды, «мінез-құлық мәдениеті» ұғымына талдау жасалды және мектеп жасына дейінгі баланың мәдени мінез-құлқын қалыптастыруда халықтық дәстүрлерді қолданудың мүмкіндіктері анықталып, оны жүзеге асырудың кейбір жолдары көрсетілді.

Түйін сөздер: мектепке дейінгі тәрбие, мінез-құлық, мәдениет, мәдени мінез-құлық, халықтық дәстүр.

В статье рассмотрены понятия «поведение», «культура», содержание понятия «культурное поведение дошкольника», а также возможности традиций народного воспитания в формировании культурного поведения дошкольного возраста и пути внедрения данного опыта в педагогическую практику.

Ключевые слова: дошкольное воспитание, поведение, культура, культурное поведение, народные традиции.

Annotation

This article is considered the terms “culture”, “behavior” and also in forming cultural behaviour of pre-school children on base ethnical upbringing and its influence on developing of personality of children and to use the given experience in pedagogical practice.

Keywords: pre-school upbringing, behaviour, culture, cultural behaviour, national tradition.

Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев өзінің «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты жолдауында жалпықазақстандық мәдениетті дамытуға жаңаша серпін беру қажеттігін және қазақстандықтардың бәсекеге қабілетті мәдени ментальдігін қалыптастыру, заманауи мәдениет кластерлерін дамытуға бағытталған шаралар өткізілуі қажет екендігін атап айтты [1]. Адамдардың мәдени тұрмыстық дәрежесі өсіп, рухани және материалдық байлықтары елдер мен халықтар арасындағы байланыстары бұрын болмаған дәрежеге өркендеген қазіргі кезеңде адамдар қарым-қатынасында адамгершілік нормаларын жан-жақты сақтай білу қажеттігі заман талабына айналып отыр.

Энциклопедиялық анықтамалық сөздікте мінез-құлық мәдениетіне былайша түсініктеме берілген «Адамшылық қарым-қатынастың негізгі талаптары мен ережелерін сақтау, айналасындағылар мен дұрыс қарым-қатынас құра білуінде [2].

Мінез-құлық мәдениеті адамның өскен ортасына, адамдармен күнделікті қарым-қатынасына, білім өресіне, көрген-түйгенінен алған үлгі өнегесіне байланысты қалыптасындығын бізге мәлім.

Мәдени мінез-құлық мәселесі төңірегінде совет психологтары Л.И. Божович, П.П. Блонский, Л.С. Выготский, С.Л. Рубинштейн т.б. зерттеу жұмыстарын жасаған. 30-жылдары әлеуметтік тәрбие мәселелері А.С. Мақа-

ренко, А.В. Луначарский, С.Т. Шацкий т.б. ғалымдардың еңбектерінде де қарастырылған.

Қазақстанда мектепке дейінгі тәрбие мәселесі бойынша тарихи әдістемелік, ғылыми-теориялық арнайы зерттеулер жүргізген ғалымдар А.К. Меңжанова, А.С. Әмірова, Б.Б. Баймұратова, С.Ф. Бәтібаева, Г.Ж. Меңлібекова, С.Н. Жиенбаева, Т.Иманбекова, Т.А. Левченко, А.Е. Манкеш, М.С. Сәтімбекова, М.Т. Тұрыскелдина Ф.С. Жұмабекова, және тағы басқа да зерттеушілер мектепке дейінгі кезеңнің алуан түрлі мәселелерін жан-жақты қарастырып, балаларға білім беру мен тәрбиелеу мазмұнын, тиімді әдіс-тәсілдерін ұсынып, қағидаларын тұжырымдаған.

Аталған зерттеуші ғалымдарымыздың еңбектерін нәтижесін қарастыра келе, мектеп жасына дейінгі балалардың мәдени мінез-құлқын қалыптастыру мәселесінің ғылыми теориялық тұрғыдан зерттеу нысанына айналмағандығы, сонымен қатар бүгінгі таңда «жалпы мәдени мінез-құлықты тұлғаға» бірыңғай көзқарастардың жоқтығын ғылыми жұмыстарға талдау жасау барысы көрсетті. Сондықтан тақырыбымызды «мектепке дейінгі балалардың мәдени мінез-құлқын халық дәстүрі негізінде қалыптастыру мүмкіндіктері» деп таңдауымызға себеп болды.

Көне заманда «культура» деген ұғым «жерді өңдеу» деген мағынаны берген. Кейінірек, дәлірек айтқанда, Цицеронның еңбектерінде (б.э.д. 45 ж.) бұл сөздің мағынасы «тереңнен жанды жетілдіру» деген ұғымды білдіреді. Уақыт өткен сайын еуропалық тілдерде мәдениет сөзі «білім беру», «даму», «қабілеттілік», «құрметтеу» сияқты мағыналарға ие бола бастады.

Қазіргі заманның сөздіктерінде мәдениетке төмендегідей анықтамалар берілген: 1) белгілі бір халықтың қол жеткізген табыстары мен шығармашылығының жиынтығы; 2) адамзат қауымының белгілі бір тарихи кеңістіктегі қызметі мен өзіндік ерекшеліктері (палеолит мәдениеті, крит-микен мәдениеті, т.б.); 3) адамдық әрекеттің белгілі бір саласының жетілу деңгейі (сөйлеу мәдениеті, еңбек мәдениеті, құқық мәдениеті, т.б.) 4)

агромәдениет (дәнді өсімдіктер мәдениеті, цитрустық мәдениет, т.б.) [3].

Мәдениет адамның өз қолымен, ақыл ойымен жасағандары және жасап жатқандарының бәрін түгел қамтиды. Жай ғана сауат ашудан және тазалық ережелерін сақтаудан бастап, өмірдің асқан үлгілі шығармаларын жасағанға дейінгі ұғымды қамтып жатқан мәдениет саласының өрісі кең.

Ал, мәдениеттілік дегеніміз – әдептіліктің, имандылықтың, ізеттіліктің көрінісі. Қазіргі өмірдің өзінен туындап отырған талаптарды орындау, жаңашылдыққа жаршы болу үзіліссіз тәрбие негізінің бастау бұлағы – мектепке дейінгі ұйымдардан басталғаны орынды. Бала тәрбиесі отбасынан бастау алады десек те, ғылымға негізделген әдіс-тәсілмен берілетін тәлім-тәрбие ісі көбінесе балабақшадан басталып, мектепте жан-жақты педагогикалық өрісін табады. Бала мінезінің қалыптасуына көп нәрселер әсер етеді, ал солардың ең негізгісі тәрбие.

Әсіресе, балабақшада берілетін тәрбие бала табиғатына ерекше әсер етіп, оған өмір бойы өшпестей із қалдырады. Олай болса, балабақшалық кезең, кейінгі зерттеулердің дәлелі бойынша, адамгершілік дамуының, моральдық мөлшерді меңгерудің қарқынды даму кезеңі. Адамгершілік даму өзіне адамгершілік сана-сезімді, адамгершілік мінез-құлық және адамгершілік қарым-қатынасты жинақтайды. Балалар бақшасы балаларда белгілі бір мінез-құлық нормаларын игертеді, үлкендерге, құрбыларына, қоғамдық мүлікке, қарым-қатынасы бейнеленіп, мінез-құлық мәдениеті көрінеді. Мектепке жасына дейінгі бала дегеніміздің өзі қандай бала? Ол бала өмірінің алғашқы алты жылы денсаулықтың, ақыл-ой, адамгершілік, еңбек және эстетикалық дамудың негізі қаланатын өте маңызды кезең.

Әрбір адам ең алдымен қоғамның мүшесі. Ұлтына, шыққан нәсіліне, жынысына қарамастан барлық адамзат өкілдеріне ортақ жалпы адамзаттық қасиеттер: қуану, қайғыру, балажандылық, ананы сүю, махаббат, жек көрушілік, ұнату т.б. сезімдері болады. Олар оның мінез бітімінде, сезім көрінісінде,

қызба жандығында, қимылдарымен жүріс-тұрысында, сөйлеу ыңғайында, басқа адамдармен қарым-қатынасында т.б. тіршілік әрекетінде білінеді. Адам қоғамда қалыптасқан білім тәрбие жүйесінен тағылым алады. Осылардың барлығы бірігіп адамның жан дүниесінде өзіндік із қалдырады [4].

Жалпы айтқанда, мінез өте кең мағыналы ұғым. Мінез – адамның өмірлік бет алысын, өзіндік іс-әрекетінің айрықшылығын сипаттайтын сапалы өзгешелік. Ол жеке адамды әр қырынан көрсететін қасиет. Адам қалыптасуы қоғамдық болмыспен, әлеуметтік ортамен тығыз байланысты.

Бұл мінез-құлық нормаларын балалар өздерінің адамдармен сан алуан қарым-қатынастарын тәртіптеуші бірқатар қағидаларды үйрене отырып меңгереді. Өзінің нақтылығының арқасында бұл қағидалар балаларға түсінікті болып, өздерінің сан алуан іс-әрекеті айналадағылармен өзара қарым-қатынас үдерісінде игеріледі, мінез-құлық дағдысы мен әдетіне айналады.

Мектеп жасына дейінгі балалар үшін қоғамдық орындардағы мәдениет адамдарды құрметтеу, сыйлау, оларға кедергі жасамау, қажетті жағдайда көмек көрсету. Олар отбасында, балабақшада, көшеде, транспортта, қонақта мінез-құлқын басқара білуі және ережелерді сақтауға дағдылануы қажет. Мектеп жасына дейінгі шақтан бастап – ақ балалардың мәдени мінез-құлқын халықтық дәстүр негізінде қалыптастыру қажеттігі ата-бабаларымыздың «Балаңды бес жасқа дейін хандай ұстай, он бес жасқа дейін құлдай жұмса, он бес жастан кейін досыңдай көр» деген дана сөзінен баланың мектепке дейінгі кезеңінде сана-сезімінің тұрақсыздығы, танымдық ерекшеліктерінің ырықсыздығы, ересектердің мінез-құлықтарына еліктеушілігі көрінеді [5].

Мәдени мінез-құлықты мектепке дейінгі кезеңде қалыптастырудың ерекшелігін бұл ұстаным аша түседі.

«Балаңды өз тәрбиенмен тәрбиелеме, өз ұлтыңның тәрбиесімен тәрбиеле» дегендей халық баланың Отанын сүюіне, ата-анасына, үлкендерге деген кішіпейілдікті бойына сіңіруге, залалды әдептерден аулақ

болуға және өздері істеген әрекеттеріне жауапкершілікпен қарайтын сезімін оятатын болған.

Біздің халық дәстүрге өте бай халықтардың бірі. Қазақ халқының дәстүрлеріне қайырымдылық, бауырмалдық, төзімділік т.б. жатады. Бүгінгі бүлдіршіндер біздің болашағымыз. Қоғамдық әлеуметтік жағдайларға байланысты дәстүр жаңа мазмұн мен нысанға ие болып, өзгеріп отырады. Дәстүр қоғамдық өмірдің әр түрлі салаларына тән. Дәстүр ұлттық мәдениетпен тығыз байланысты. Сондықтан мәдениеті дамыған елдің дәстүрі бай болады. Белгілі ғалым С.Қалиев «...дәстүрге ғасырлар бойы қалыптасып, сұрыпталған әдет-ғұрыптар, жөн-жоралғылар, көзқарас түсініктер жатады», – деген пікірін, философ Н.Сарсенбаев: «Дәстүрге әдет-ғұрыптың өткен қоғамнан қалған озық түрлері мен тұрмыстық формалары, рәсімдер жиынтығы кіреді»-деген тұжырымдамасымен толықтырады [6].

Халықтың мінез-құлыққа байланысты дәстүрлерінде идеалға бағдарлау арқылы, яғни халыққа сыйлы адамдардың өнегелі ісін, рухани адамгершілікті мәдениетін, беделі мен мінез-құлқын, білімі мен қабілетін, қарым-қатынас мәдениетін және т.б. қасиеттерін үлгі ету арқылы қалыптастырған. Идеалды күнделікті өмірге қажетті басты бағдарлардың бірі деп есептеген. Мысалы, «Алдар көсе», «Ертөстік», «Керкұла атты Кендебай», «Күн астындағы Күнекей қыз» ертегілері арқылы халық бала тәрбиесінде, аталған ертегілердің кейіпкерлерінің ерлігін, тапқырлығын, шыдамдылығын, мінез-құлқын, қайсар мінездерін өнеге ету арқылы, бүлдіршіндерді ұстамдылыққа, сезімталдыққа, тапқырлықты үлгі тұтуға шақырған. Бала өзіне ұнаған ертегілерін ең сенімді досындай есінде сақтайды. Бала үшін ол бар, өмірде тірі болып көрінеді. Жағымды кейіпкерлер арқылы адамгершілікке, үлкенді сыйлауға үйренеді, жаманнан жиренеді. Мысалы: «Үлкен кісінің алдын кесіп өтпе», «Үлкен адамның сөзін бөлме», «Үлкен адамнан бұрын асқа қолыңды салма», «Бүйіріңді таянба», «Күлді баспа», «Табалдырықта тұрма» және т.б. балалардың кодексі ретінде пайдаланды.

Қазақтардың қарым-қатынасында балалардың ата-аналарымен, жасы үлкендермен «сен» демей, «Сіз» деп сөйлесуі-құрметтің, ізеттіліктің, әдептіліктің белгісі. Қазақта баланың сөйлеу мәдениетінде биік талаптар қоя білген. «Сөздің көркі мақал» «жақсы сөз жарым ырыс» деп адамдар арасындағы қарым-қатынастың жалғастықта болуын, бейнелі, әсерлі сөздермен орынды сөйлеу мәдениетімен байланысты екендігін айтады.

Мұның бәрі қарым-қатынас мәдениетінің адамгершілік тәрбиесіндегі мінез-құлық мәдениетінің көрінісі екені даусыз. Қарым-қатынас барысында өзі ренжіткен адамынан «кешірім» сұрай білуге, өзін ренжіткен адамға «кешірімді» болуға, өзіне жақсылық жасаған адамына «рахмет» айтып, ризашылық сезімін білдіруге, өзгелердің алдында өзін абыроймен ұстай білуге үйреткен. Мұны адамның ішкі мәдениетінің, әдебінің жоғары көрсеткіші деп түсіндірген [7].

Баланың саналы тәртібі, байыпты мінезі туралы түсінігін қалыптастыру, оған сәйкес сезімін және сенімін тәрбиелеу тәрбиешінің мақсатқа бағытталған іс-әрекетіне байланысты жүзеге асады.

Мектеп жасына дейінгі балалардың мәдени мінез-құлық белгілеріне: қайырымдылық, сыпайлық, елгезектік, ұстамдылық, мейірімділік, тәртіптілік сияқты қасиеттерді жатқызуға болады.

Осындай қасиеттерді бала бойына қалыптастыру үшін балабақшаның оқу-тәрбие үрдісінде халықтық дәстүрлерді кеңінен қолданудың маңызы зор.

Мектеп жасына дейінгі балаларды мәдени мінез-құлқын халықтық дәстүр негізінде қалыптастыруды екі кезең арқылы жүзеге асыруға болады:

- бірінші, алғашқы мәдени мінез-құлық ережелері және әдептілік туралы ұғымдарды меңгерту;
- екінші, халықтық дәстүрлер жайлы түсініктерін молайту.

Мысалы әлеуметтік білім саласы бойынша «Қазақ халқы қонақжай», «Әдептен озбайық», «Үлкенге ізет-кішіге құрмет», «Жақсы сөз жарымырыс» т.б. тақырыптарда оқу іс-әрекеттері ұйымдастырылып, ондағы адамгершілік туралы талаптар мен ережелердің, даналық ойлардың маңыздылығы түсіндірілсе, яғни мұндай талаптар мен ережелерді іске асыру тәрбиешіден асқан шеберлікпен мәдениеттілікті қажет ететіндігі сөзсіз.

Сондықтан, қазақ халқының бала тәрбиелеудегі мол тәжірибесі балабақшада тереңірек қолданылып және ол отбасымен сабақтастырылып ұйымдастырылса, тәрбиешілердің халықтық дәстүрлерге байланысты білімдері мен шеберліктерін арттырсақ, онда қоғам мүддесіне лайықты бойында ұлттық сана, мәдени мінез-құлқы қалыптасқан, парасатты азамат тәрбиелеп өсіру міндетінің шешім тапқандығы деп білеміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты жолдауы. 2014. 18 қаңтар.
- 2 Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық Анықтамалық. – Алматы, «Аруна» ЖШС, 2005. – 656 б.
- 3 Мәдени-философиялық энциклопедиялық сөздік/құраст. Т.Ғабитов, А.Құлсариева және т.б. – А: Раритет, 2004. – 320 б.
- 4 Этнопедагогика. (Оқу құралы). – Алматы: ҚазҰПУ. 2010. – 16 б.
- 5 Ұзақбаева С.А. Тамыры терең тәрбие. – Алматы, «Білім». 1995.
- 6 Қазақстанның әлеуметтік мәдени дамуының перспективалық бағыттары – Алматы, 2011. – 216 б.
- 7 Табылдиев Ә. Қазақ этнопедагогикасы. (Оқу құралы). – Алматы, Санат, 2001.

УДК 372.8

М.К. АСАНАЛИЕВ, Е.К. ЖАМЕНКЕЕВ

Казахский национальный педагогический университет имени Абая

melis.kazykeevich@mail.ru;

jamenkeev@front.ru

г. Алматы, Казахстан

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ ИНЖЕНЕРОВ-ПЕДАГОГОВ

Аннотация

Бұл мақалада инженерлік-педагогикалық бөлімдердегі студентерге техникалық пәндерді оқытуда және оларды пәнаралық байланыстар арқылы экологияландыру туралы білім беру кезіндегі педагогикалық технологиялардың проблемалары қаралған.

Ключевые слова: пәнаралық байланыс, интегративтік білімнің қағидасы, ақпараттық-коммуникациялық технология, экобиологиялық қорғаныс технологиялар.

В данной статье рассмотрена проблема подготовки инженерно-педагогических кадров при изучении технических дисциплин и ее экологизация через междисциплинарные связи и развитие компетенции.

Ключевые слова: междисциплинарные связи, принцип интегративности знаний, информационно-коммуникационная технология, экобиозащитные технологии.

Annotation

This article explains the problems of pedagogical technology of process in engineering- pedagogical departments. It is made by learning and ecologization by means of different subject's connections.

Keywords: interdisciplinary communications, principle of an integratvnost of knowledge, information and communication technology, ecobioprotective technologies.

В последнее время внимание высшей школы сосредоточено на всестороннем совершенствовании экологического образования и профессиональной подготовки специалистов, способных, в частности, формировать у учащихся ответственное отношение к природной среде. Наиболее успешно эта задача может быть решена, если экологическая подготовка будет осуществляться непрерывно через все дисциплины, формирующие специалиста. Заслуживает укрепления междисциплинарных связей, так как они

способствуют формированию многосторонне развитой личности. Первостепенную роль в развитии междисциплинарных связей играют междисциплинарные курсы.

Сегодня система высшего технического образования недостаточно эффективна в решении вопросов экологической подготовки студентов, получающих инженерно-педагогическую специальность. Среди преподавателей и студентов все еще бытует мнение о бесполезности приобретаемых экологических знаний, невозможности увязать их с по-

лучаемой профессией. Сложившаяся картина является прямым свидетельством того, что экологическая направленность практически отсутствует в процессе преподавания технических и специальных дисциплин. Для этого должна существовать и действовать система междисциплинарных связей внутри кафедр, между кафедрами и факультетами. В связи с этим разрабатывается комплексный план непрерывного экологического образования и воспитания студентов. Частью этого плана является реализация междисциплинарных связей при чтении технических дисциплин на инженерно-педагогическом отделении. Экологизация обучения, кроме решения задач по экологическому образованию, усиливает профессиональную направленность всего учебно-воспитательного процесса, так как активнее используется принцип интегративности знаний; устанавливаются дополнительные связи между дисциплинами; качественно обогащается программный материал, поскольку охрана окружающей среды в дисциплинах технического цикла вводится через рациональное использование природных ресурсов, т.е. перевод производства на малоотходные и безотходные технологии [1].

Экологическое обучение проводится во многих темах технологии обработки материалов, где решаются вопросы экономного расходования материалов, энергии, оптимизации выбора режимов резания, а следовательно, уменьшения загрязнения окружающей среды отходами производства. Особое внимание уделяется экологической подготовке при изучении курса ТКМ по следующим разделам как, термическая и химико-термическая обработка металлов и сплавов, литейное производство, обработка металлов давлением и резанием, сварка и пайка металлов, получение неметаллических материалов и другие [2,3].

Современный инженер-педагог в условиях обострения экологических проблем должен обладать новыми качествами. Инженеру-педагогу в настоящее время все больше «приходится иметь дело и с системами «человек – природа», «человек – знак» и особенно «человек – человек», поэтому говорит о «целесо-

образности выделения в структуре инженерной деятельности самостоятельной педагогической или воспитательной, функции» [5, с. 44]. Все это свидетельствует о необходимости усиления экологической составляющей в подготовке будущего инженера-педагога, а также оптимальности вмешательства человека в окружающую среду.

В Казахстане существует «система всеобщего, комплексного и непрерывного экологического воспитания». Однако имеется противоречие между ростом значимости проблем окружающей среды в общественном сознании и пассивностью, неготовностью к личным действиям в ее защиту, между объективной необходимостью распространения экологических ценностей и норм поведения и потребительским отношением к окружающей среде [6]. Студенты по-прежнему нацелены преимущественно на получение экологических знаний. Выработка навыков использования этих знаний в различных практических ситуациях у них в большинстве случаев отсутствует, а в нашей рыночной экономике такие массовые специалисты со слабой практической подготовкой мало востребованы. В образовательном процессе необходимо преодолевать разрыв между тем, что человек знает, и тем, что он делает. Именно поэтому важной задачей является определение деятельностных технологий формирования общих (социально-личностных, организационно-управленческих, общенаучных) и профессиональных компетенций. Рассмотрим содержание профессиональной компетентности студентов инженерно-педагогических специальностей при их экологической подготовке.

Специфика профессиональной деятельности будущего инженера-педагога требует широкого профиля подготовки по различным направлениям, и каждому из них соответствует своя картина выполняемых работ, своя компетенция [9]. На основе изучения психолого-педагогической и методической литературы, а также опроса студентов, педагогов и специалистов, нами с учетом специфики курса экологии была установлена совокупность компетенций, входящих в состав про-

фессиональной компетентности студентов инженерно-педагогических специальностей. В компетентностном подходе к качеству образовательного результата в исследовании рассматриваются следующие компетенции: проектная, коммуникативная, информационная и экологическая.

Одной из базовых компетенций, входящих в структуру профессиональной компетентности, по нашему мнению, является проектная [7]. Экологическая подготовка студентов инженерно-педагогических специальностей не только допускает, но и предполагает введение метода проектов, способствующего формированию данной компетенции. Данный метод позволяет успешно интегрировать знания в области экологии и дисциплин естественно-технического цикла.

Проектная компетенция подразумевает сбор и анализ исходных информационных данных для проектирования; разработку проектных решений, основанных на исследованиях, в том числе междисциплинарного и специализированного характера с применением современных методов, привлечением знаний различных дисциплин; построение модели процессов и систем; разработку нормативной проектной документации; обоснование проектных решений, их экономической эффективности и экологической безопасности [10]. Таким образом, проектная компетенция, с одной стороны, позволит студенту в будущей профессиональной деятельности самостоятельно организовывать исследовательскую работу, а с другой – внедрять разработанные проекты в практику.

Профессиональная деятельность молодого специалиста предполагает его готовность к постоянному повышению своей профессиональной компетентности. Способность адаптироваться к часто меняющимся условиям на производстве особенно актуальна для инженера-педагога. Даже в период его обучения происходит смена нескольких поколений технического оборудования, появляются совершенно новые информационные и инженерные технологии. Именно поэтому в процессе профессиональной подготовки ин-

женера-педагога необходимо формировать у него не только предметные знания и умения, но и те личностные качества, которые позволили бы ему в будущем решать профессиональные задачи. Основными качествами будущего специалиста, формированию которых способствует проектная компетенция, является креативный (творческий) подход к решению профессиональных задач и способность к самоуправлению. Креативная подготовленность заключается в способности специалиста к поиску принципиально новых подходов к решению известных задач или постановке и решению принципиально новых задач как в профессиональной сфере, так и в смежных областях.

Способности к самоуправлению проявляются, как умение рассуждать и оценивать, проявление инициативы, принятие ответственности, управление собой и другими, умение выявлять необходимую информацию из ситуации для принятия решений, способность к самостоятельной постановке задач и их решению, умение самостоятельно учиться и обучать других своей профессии, способность критически анализировать свою профессиональную деятельность и работу других, принятие рациональных решений в критической ситуации; высокий уровень культуры и организации трудового процесса. Для формирования вышеперечисленных индивидуальных способностей при разработке учебной программы необходимо опираться на самостоятельные виды обучения. Будущий специалист должен не просто получить определенную сумму знаний, но научиться приобретать их, уметь работать с информацией, овладевать способами познавательной деятельности, чтобы в дальнейшем не потерять уровень компетентности, постоянно стремиться к повышению своей квалификации. Таким образом, проектная деятельность имеет важнейшие целевые ориентиры в обучении с учетом компетентностного подхода [11].

Во-первых, проектная деятельность обуславливает необходимость актуализации имеющихся и поиска недостающих знаний, учит применять знания в любых ситуациях, овла-

девать многозначной информацией. То есть умением получать и передавать информацию с помощью устной и письменной речи, графических построений, рисунков, схем и т. д., учит ориентироваться в мире информации, т. е. формирует качества, которые в современной транскрипции определяются как «информационная компетенция». При экологической подготовке студентов должны приобретаться навыки поиска, анализа, отбора научной и учебной информации, овладения современными информационно-коммуникационными технологиями (ИКТ) подхода [12]. Это позволяет студентам ориентироваться в информационных потоках, приобретать навыки работы с различными информационными источниками, самостоятельно находить, преобразовывать и использовать нужную информацию, применять для решения задач современные средства информатизации. Другими словами, у будущего специалиста необходимо формировать информационную компетенцию, чтобы в дальнейшем он не терял уровень профессиональной компетентности и постоянно стремился к повышению своей квалификации.

Во-вторых, при освоении содержания учебной дисциплины «экология» приобретаются коммуникативные навыки, которые формируются в процессе решения, как экологических задач, так и разработки экологических проектов. Коммуникативная компетенция выражается в овладении разными видами речевой деятельности, формировании умений выступать с сообщениями, задавать вопросы и корректно вести диалог, искать и находить компромиссы при совместной учебной деятельности в коллективе. Таким образом, коммуникативная компетенция инженера предполагает его умение работать в коллективе и с коллективом, что является одним из главных качеств будущего специалиста.

В-третьих, следует отметить значение проектного обучения в развитии экологической компетенции студента, что проявляется в понимании им необходимости организовать свою жизнь и профессиональную деятельность в единстве с окружающей природной

средой. Экологическое образование в вузе зачастую ограничивается одной теорией, т. е. дисциплиной «экология» в том виде, в каком она предложена ГОС инженерно-педагогических специальностей. Этого далеко недостаточно для формирования экологической компетенции, которая является одной из ключевых компетенций студентов вуза при экологической подготовке. Для реализации этой цели необходимо уходить от описательного характера изложения учебного курса, требуется постановка и решение задачи формирования непротиворечивого мировоззрения относительно как глобальных, так и региональных проблем. Такой подход позволяет привить определенные умения и навыки будущим специалистам, необходимые для их профессиональной деятельности. Экологическая компетенция выражается в приобретении таких профессиональных умений, как умение провести экспертную оценку жизнедеятельности экосистемы, оценить экологический потенциал объекта исследования - и в ретроспективе, и в перспективе, найти моменты изменения в тенденциях развития и последствия этих изменений; построить оптимальную модель объекта исследования техногенной экосистемы с выделением значимых связей, свойств и признаков; оценить варианты жизнедеятельности экосистемы в зависимости от различных факторов негативного воздействия; разработать экологический паспорт технической системы (в том числе строительного объекта), фирмы (предприятия), региона; подобрать экобиозащитные технологии, определить методы и средства защиты по видам воздействий. Перечисленные профессиональные умения можно успешно развивать при внедрении в образовательный процесс экологических проектов. Сегодня экологическое образование в вузе ведется преимущественно по направлению преподавания экологии как отдельной дисциплины, но при таком подходе студентам невозможно продемонстрировать важность экологических знаний и умений при организации и осуществлении будущей инженерной деятельности, а

следовательно, мотивация к изучению данной дисциплины утрачивается.

Таким образом, чтобы сформировать экологическую компетенцию, необходимо изучать экологические дисциплины в комплексе с техническими дисциплинами. Предлагаемая интегрированная система подготовки инженеров-педагогов приобретает новую, инновационную направленность, прежде всего за счет формирования на междисциплинарной основе системы передачи знаний из одной области в другую. Причем такое сочетание фундаментальных и прикладных знаний будет, несомненно, востребовано в практической деятельности будущего выпускника вуза [13, с. 33].

В заключение следует отметить, что экологическая подготовка в техническом вузе играет чрезвычайно важную роль. Выпускники должны быть ориентированы в плане рационализации отношений между человеком и природой в своей будущей деятельности. Экологическая подготовка инженера-педагога должна формировать потребность в использовании экологических знаний и умений как адекватного орудия удовлетворения профессиональных интересов, профессиональной самореализации. В том случае, когда экологическая подготовка становится не самоцелью процесса обучения, а средством выполнения актуальной (профессионально направленной) деятельности, мы можем говорить о возможности формирования заявленных выше компетенций, входящих в состав профессиональной компетентности будущего инженера-педагога.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Акимова Т. Экология. – М., 1993.
- 2 Асаналиев М.К., «Педагогические технологии организации самостоятельной работы студентов» «Дархан» – Каракол, 2002.
- 3 Асаналиев М.К., «Резания материалов, станки и инструменты» издательства «Мектеп», 2001.
- 4 Журавлев В.А., Зайцев В.П., Зайцева Н.В., Кумков А.Ф. Природные факторы оздоровления и физическая рекреация: Учебн. пособие /Под ред. В.П.Зайцева. – Харьков: ХаГифк, 1999. – 72 с.
- 5 Жаменкеев Е.К., Тулешов А.К. Микро ГЭС для малых предприятий. Тезисы первой Центрально-Азиатской конференции «Возобновляемая Энергетика», Караганда, 2005, стр.58-59.
- 6 Слостенин В.А. Педагогика: учеб. пособие. – М.: Школа-Пресс, 1997. – 512 с.
- 7 Воронина Т.П. Образование в эпоху новых информационных технологий (методические аспекты). – М.: Информатика, 1995. – 220 с.
- 8 Гершунский Б.С. Философия образования. – М.: Флинта, 1998. – 432 с.
- 9 Павлютенков Е.М. Профессиональное становление будущего учителя // Сов. педагогика. 1990. – №11. – С. 64-69.
- 10 Шестак Н.В. Компетентностный подход в дополнительном профессиональном образовании // Высшее образование в Казахстане. 2009. – №3. – С. 29-38.
- 11 Колесина К.Ю. Развитие ключевых компетентностей учащихся в условиях метапредметной проектной деятельности. – Ростов н/Д: Старые русские, 2007. – 264 с.
- 12 Гришагин В.М. Экологическое образование через интегрированную систему обучения // Экология и жизнь. 2008. – №3 (76). – С. 32-35.

В.В. ВОЛОШИНА

Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова
Институт социологии, психологи и социальных коммуникаций
Кафедра теоретической и консультативной психологии
г. Киев, Украина

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ПСИХОЛОГОВ

Аннотация

В статье проведен теоретический анализ проблемы психологических механизмов профессиональной подготовки будущих психологов. Аргументируется необходимость построения учебного курса профессиональной подготовки будущих психологов с опорой на активизацию личностной рефлексии, интериоризации, идентификации и ценностной саморегуляции.

Ключевые слова: психологические механизмы, рефлексия, идентификация, интериоризация, ценностная саморегуляция.

Мақалада болашақ психологтарды кәсіптік дайындауда психологиялық механизм мәселелеріне теоретикалық талдау жасалынған. Болашақ психологтарды дайындауда оқу курсының құрылуы жеке шарттардың, интериоризация, идентификация және өзіндік құндылықтың қажеттілігіне әкеледі.

Түйін сөздер: психологиялық механизм, рефлексия, идентификация, интериоризация.

Annotation

In the article theoretical analysis of the psychological mechanisms of training of future psychologists. Discusses the need for of constructing a training course training of future psychologists relying on activation of personal reflection, internalization, identification, and the value of self-regulation.

Keywords: psychological mechanisms, reflection, identification, internalization, autoregulation of values.

Постановка проблемы. Процесс проектирования будущим психологом собственного профессионального «Я-образа» является одним из способов синергии личностной и профессиональной системы ценностей будущего специалиста. В сфере выбора профессионального будущего это достаточно значимый процесс, который требует от студента глубокой личностной рефлексии, осознания системы личностных ценностей, собственных способностей, убеждений, уровня энергетической активности и т.п.

Профессиональная деятельность психолога для студента-психолога выступает фактором влияния внешне заданной системы нормативных ценностей. Знакомясь с теоретико-методологическими особенностями

выбранной специальности и выполняя социально-профессиональные роли, будущий психолог пытается осмыслить и осознать систему профессиональных ценностей и качеств образа профессионального психолога. При условии соответствия элементов этого образа потребностям, желаниям и предпочтениям студент-психолог переводит их на уровень образных понятий и вводит в свой внутренний мир. Такая трансляция возможна в результате активизации психологических механизмов личности, которые способствуют овладению будущим специалистом спецификой профессиональной деятельности и его вхождению в ментальную среду профессии. Ведь, имея врожденные задатки к определенной сфере деятельности, личность не рождается готовой

к будущей профессии. Она как бы впитывает в себя с общественно-заданного образа профессии то, что личностно значимо и ценностно для профессионального роста. При этом, согласно теории «конгруэнтности Я-концепции личности и профессии» Дж.Сьюпера [6], человек бессознательно выбирает профессию, в которой будет сохраняться соответствие его представлениям о себе, а «входя в профессию», находить подтверждение этому соответствию.

Специфику механизмов профессиональной подготовки будущих психологов исследовали И.Д.Бех, И.С.Булах, Л.С.Виготский, Ф.Э.Василюк, М.Р.Гинзбург, А.Н.Леонтьев, В.Г.Леонтьев, С.Л.Рубинштейн, Н.В.Чепелева В.В.Собольников, М.С.Яницкий и др.

Целью нашего исследования является теоретический анализ проблемы активизации психологических механизмов профессиональной подготовки будущего психолога в высшем учебном педагогическом заведении.

Изложение основного материала исследования. В научных исследованиях [1;3;6;11] психологические механизмы определяли как отражение в психике объективных факторов, закономерностей взаимодействия человека с окружающим миром, как «раскодированные факторы психических состояний» и их системное субъектное описание в содержательных, образных, понятийных терминах и представлениях [В.Г.Леонтьев], как систему психических и социальных предпосылок, обеспечивающих направленность человеческого поведения и развития [В.В.Собольников], как закрепленные в психологической организации личности функциональные способы преобразования, в результате чего формируются личностные новообразования, повышается или снижается уровень организованности внутренних систем, меняется режим их функционирования [Л.И.Анциферова] и др.

В контексте нашего исследования, под психологическими механизмами развития будущего психолога, в частности, механизмами перехода личности студента-психолога на уровень профессионального психолога, мы понимаем внутренние динамические пре-

образования энергии личности в процессе структурирования ее системы личностных ценностей и формирования новообразований в качестве профессиональных ценностных ориентаций, обеспечивающих личностные изменения будущего психолога.

В результате анализа теоретических и эмпирических исследований [И.Д.Беха, И.С.Булах, Л.С.Виготского, Ф.Э.Василюка, М.Р.Гинзбурга, А.Н.Леонтьева, З.С.Карпенко] процессов становления системы личностных ценностей и профессиональных ценностных ориентаций, нами установлено, что энергетическими источниками динамического преобразования личностно-профессиональной системы ценностей будущего психолога выступают механизмы личностной рефлексии, интериоризации, идентификации и ценностной саморегуляции.

Профессиональное обучение будущего психолога сопровождается рядом внутренних и внешних переживаний, которые побуждают личность к пересмотру существующих потребностей, предпочтений, убеждений и жизненных смыслов. В процессе профессиональной подготовки студент попадает в ситуацию противоречий, которая требует сравнения себя с другими, демонстрации своих сильных и слабых сторон, объективации своих личностных ценностей. Он начинает переосмысливать и анализировать свой внутренний мир, эмоции, мысли, особенности характера и т.п. Новые социальные условия и ментальная среда профессии побуждают студента-психолога, даже еще не осознавая содержания процесса, осуществлять в отношении себя личностную рефлекссию, с целью гармонизации своего внутреннего мира с реальной окружающей действительностью. Прибегая к рефлексии, за С.Л. Рубинштейном, личность как будто приостанавливает непрерывный жизненный процесс и занимает внешнюю позицию, для оценок, суждений и размышлений над ним. С этого решающего поворотного момента, каждый поступок человека приобретает характер философских размышлений о жизни. Это бифуркационная точка после которой начинается или путь духовного опустошения, или по-

строение нравственной жизни на новой осознанной основе [9].

В исследованиях Н.Л. Худяковой одним из видов личностной рефлексии выделяется ценностная рефлексия, которая осуществляется в аксиологическом отношении. Аксиологические отношения, в свою очередь, складываются в результате рефлексивной деятельности человека в отношении своих личностных ценностей. При этом, средством ценностной рефлексии выступает образ будущего, представленный системой общезначимых нормативных ценностей, которые воспринимаются человеком как эталонные. А объектом анализа и воздействия, при осуществлении данного вида рефлексии, является система личностных ценностей человека и все формы их проявления, как во внешних, так и во внутренних отношениях личности. Ученая утверждала, что осознание личностных ценностей происходит через организацию ценностной рефлексии, содержание которой определяется формами оценочного отношения человека к собственной системе ценностей. В основе ценностной рефлексии лежит самопознание, а ее результаты способствуют самоидентичности и самоопределению перспектив дальнейшего развития личности [11].

Таким образом, ценностная рефлексия, как вид личностной рефлексии, обеспечивает переосмысление человеком значимости смыслов своего отношения к тем или иным социальным ситуациям, с точки зрения установленных коммуникативных связей с другими. С помощью личностной рефлексии будущий психолог не только выстраивает новый образ себя, но и, по определению М.В. Григорович [6], интегрирует себя в неповторимую целостность. То есть, в результате функционирования ценностной рефлексии, личность способна определить для себя доминантные личностные ценности, ориентируясь на которые, будет выстраивать свою дальнейшую жизнь и профессиональное будущее.

Механизм идентификации личностных ценностей возникает на первом этапе профессиональной подготовки в ходе объективации будущим психологом личностно значимых

смыслов жизнедеятельности. На основе эмоционально-когнитивных связей студент-психолог переживает самоотождествление собственного «Я», выстраивая личностную идентичность. При этом, как писал Э.Эриксон, на психологическом уровне личностная идентичность переживается как ощущение человеком собственной неповторимости, уникальности и тождества самому себе [12].

В работе В.Г. Леонтьева убедительно доказано, что базовым компонентом механизма идентификации является переживание значимых для человека ценностей, а специфическое подражательное усвоение значимых личностных смыслов стимулирует личностное развитие. При этом функциональное действие идентификации определяется исходными механизмами адаптации и поддержания динамического равновесия, поскольку уподобление и подражание является уравниванием положения человека относительно того, кто служит образцом, носителем привлекательных черт и свойств. На основе этого ученый делает вывод о том, что идентификация является механизмом формирования системы ценностных ориентаций личности и занимает промежуточное положение между базовыми адаптационными высокоорганизованными механизмами осознания человеком личностно значимого смысла ценностей [8].

В ходе профессиональной подготовки, по нашим наблюдениям, будущий психолог переживает две формы механизма идентификации, которые возникают почти одновременно: личностная идентификация, профессиональная идентификация, в рамках которой возникает идентификация относительно специализации профессиональной деятельности. Вместе с этим, идентификация нормативных профессиональных ценностей невозможна без предварительной идентификации личностных ценностей, а, следовательно, наличия у будущего психолога личностной идентичности. В результате профессиональной идентификации происходит соотнесение и согласование личностно значимого с профессиональным нормативно-ценностным, а также, на сознательном уровне личностно

выстраиваются и присваиваются профессиональные ценностные ориентации в качестве эмоционально-когнитивных переживаний, профессиональных интересов и поведенческих действий. В аксиологическом смысле профессиональная идентификация обеспечивает будущему психологу осознание выбранной профессии как лично значимой ценности, принятие себя в профессии и поиск своей социальной значимости в качестве профессионального психолога и т.п.

Одним из ведущих механизмов в процессе усвоения личностью ценностей и норм микросоциального окружения выступает интериоризация. В процессе профессиональной подготовки механизм интериоризации обеспечивает будущему психологу отображение профессиональных свойств и профессиональных ценностей. Интериоризуясь, внешние признаки профессии осмысливаются, осознаются и преломляются системой личностных ценностей студента-психолога, присваиваясь в субъективной форме. На основе этой интериоризации у студента-психолога формируются новые потребности, взгляды на ситуацию в соответствии с нормативными общественными и профессиональными ценностями. При этом, по нашему мнению, интериоризации профессиональных ценностей предшествует их идентификация. Именно механизм интериоризации в ходе получения профессионального образования позволяет студенту-психологу отобрать те лично значимые профессиональные ценности, которые идентифицируясь, создадут каркас его будущей деятельности и в процессе непосредственной практической деятельности трансформируются в профессиональные качества.

Ценностную саморегуляцию будущего психолога мы понимаем как сложившуюся в процессе профессиональной подготовки осознанную и организованную целенаправленную систему субъективации студентом нормативных ценностей профессии и формирования профессиональных ценностных ориентаций с целью их трансформации в профессиональные качества. Ниоим образом не снижая значимости механизмов личностной

рефлексии, интериоризации и идентификации профессиональных ценностей, считаем необходимым отметить, что в процессе профессиональной подготовки механизм ценностной саморегуляции будущего психолога, по нашему мнению, сопровождается высоким уровнем осознанности, целеустремленности и ответственности студента-психолога. Этот механизм активизируется на завершающих этапах профессионального обучения. И как писал И.Д. Бех [1], углубляет студента в уникальную ситуацию, в которой будущий психолог должен сознательно принимать решения по морально-ценностной саморегуляции своего поведения. Вокруг будущего психолога формируется ситуация неограниченного, безусловного доверия к нему со стороны других, веры в его потенциальные возможности со стороны преподавателей, что, безусловно, сказывается на его вере в себя, как специалиста способного помогать другим. От уровня уверенности личности в истинности своих ценностных ориентаций, по нашему мнению, зависит уровень доверия, с которым будут относиться люди к его деятельности во время психологических консультаций или тренингов.

В конце второго года профессиональной подготовки у студента-психолога возникает необходимость осуществления выбора специализации профессиональной деятельности. То есть, механизм идентификации с обобщенных социально-профессиональных границ приобретает четкие конкретные признаки специализации психолога-консультанта, психолога- тренера или социального психолога.

Несколько перефразировав высказывание В.С. Мухиной, о том, что идентификация – это механизм структурирования сознания, можем предположить, что в отношении выбора специализации, идентификация играет роль средства структурирования идеального профессионального «Я-образа» студента в соответствии с его системой личностных ценностей и профессиональных ценностных ориентаций.

Выбор профессиональной специализации осуществляется студентом- психологом после

рефлексии, переоценки и переструктурирование в плане доминантности собственной системы личностных ценностей и присвоение нормативных профессиональных ценностей в качестве ценностных ориентаций, которые способствуют осознанию студентом своих профессиональных качеств и возможностей в форме «я хочу знать как это сделать», «я могу», «это в моих силах» и т.п.

В свое время Е.П. Ермолаевой [4] было введено понятие «внутренние идентификационные требования профессии». Именно идентифицируя себя со специализацией психолога-консультанта или психолога-тренера, по нашему мнению, студент самоопределяется в системе тех «внутренних идентификационных требований профессии» и личностно значимых функциональных признаков профессиональной деятельности, которые соответствуют его системе личностных ценностей и по которым, в соответствии с индивидуальными характерологическими отличиями, он выбирает дальнейшее направление специализации, в частности: концентрация внимания, темп эмоциональной реакции, энергичность, темперамент, групповые или индивидуальные формы работы и т.п.

По результатам «специализационной» идентификации студент-психолог начинает выделять для себя круг значимых профессиональных контактов, касающихся психолога-консультанта, социального психолога или психолога-тренера, накапливать соответствующую литературную и методическую базу, изучать и имитировать деятельность тех практических психологов, которые наиболее соответствуют его представлениям о стиле и темпераментности ведения консультаций или тренингов, оценивать себя с точки зрения потенциальных возможностей, акцентировать внимание на соответствующих теоретических основах и практических психологических технологиях и т.д. И, наконец, студентом-психологом конкретизируется идеальный «Я-образ» желаемого профессионального будущего.

Прибегая к ценностной саморегуляции, будущий психолог, как активный творец своего желаемого профессионального будущего

стремится четко осознать структуру профессиональных ценностных ориентаций идеального профессионального «Я-образа», определить уровень своих потенциальных возможностей, которые, по его мнению, будут необходимы для решения профессиональных задач, обогатить структуру личностных ценностей приемлемыми для себя нормативными ценностями ментальной среды профессии, а также, наметить границы своей профессиональной самореализации, как ценностной ориентации в определении цели профессиональной деятельности. Механизм ценностной саморегуляции способствует своеобразному кодированию будущего психолога на сохранение в практической деятельности целостности осмысленной, идентифицированной и отрегулированной в процессе профессиональной подготовки системы личностных ценностей и профессиональных ценностных ориентаций, которые впоследствии трансформируются в профессиональные качества.

Функциональность механизма ценностной саморегуляции будущего психолога приводит к реалистичности идеального профессионального «Я-образа». То бишь, саморегулируя доминантное, значимое, первичное и вторичное в системе личностных ценностей и профессиональных ценностных ориентаций, студент-психолог сознательно интегрирует реальный и идеальный профессиональные «Я-образы» будущей деятельности. Причем, в этом случае доминантность ценностей задается не обществом или требованиями профессии, а определяется исключительно студентом, на основе учета личностных интересов, индивидуальных отличий, убеждений и особенностей профессиональной специализации. Учитывая компенсаторную способность личностных ценностей и профессиональных ценностных ориентаций [за Е.О. Климовым], личность способна приложить волевые усилия для того, чтобы изменить то, что не соответствует ее профессиональному «Я-образу» или сформировать у себя отсутствующие ценностные ориентиры.

Стоит также обратить внимание на мнение В.И. Моросановой, которая утверждала, что

на высоком уровне личностной саморегуляции наблюдается нивелирование влияния характера и темперамента на индивидуальный стиль выполнения деятельности [3]. Это наводит на мысль о том, что наличие реального профессионального «Я-образа», синергия личностных ценностей и профессиональных ценностных ориентаций, идентификация профессиональных ценностей, согласование потребностей, притязаний и потенциальных профессиональных возможностей будущего психолога порождает у него высокий уровень эмоционального личностного удовлетворения. В этом состоянии он способен пожертвовать удовольствием индивидуальных потребностей и даже прибегнуть к изменению определенных черт характера, для достижения высшего уровня личностной и профессиональной эффективности в избранной деятельности.

Выводы. Таким образом, теоретический анализ позволил сделать выводы о том, что личностная рефлексия, идентификация, интериоризация и ценностная саморегуляция выступают механизмами объективации личностных ценностей будущего психолога, переосмысления значимых смыслов, интегрированности системы личностных и нормативных профессиональных ценностей и их согласованности. А также, определяют степень целенаправленного углубления и включение будущего психолога в процесс профессиональной подготовки, следовательно, определяют и степень его личностной ответственности за тот уровень профессиональных знаний, с которыми он начнет реализацию психологической практики. Обобщенное понимание специфики личностных изменений, которые активизируют указанные механизмы у студента-психолога в процессе его вхождения в аксиологическое поле профессиональной деятельности, позволит использовать психологические технологии профессиональной подготовки будущего психолога с целью усовершенствования функциональности выше указанных механизмов.

Перспективы наших дальнейших исследований мы видим в усовершенствовании психо-

логической технологии активизации механизмов становления реального профессионального «Я-образа» будущего психолога, с целью формирования у него аксиологической модели успешного психолога-консультанта, социального психолога или психолога-тренера.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн.2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
- 2 Выготский Л.С. Собрание сочинений: В 6-ти т. – Т.3. Проблемы развития психики / Под ред. А.М. Матюшкина. – М.: Педагогика, 1983. – 368 с.
- 3 Василюк Ф.Е. От психологической практики к психотехнической теории // Психологическое консультирование и психотерапия: хрестоматия. / Под редакцией канд. психол. наук А.Б. Фенько, Н.С. Игнатъевой, М.Ю. Локтаева. Т.1. – М.: 1999. 288 с. – С. 5-21.
- 4 Гинзбург М.Р. Личностное самоопределение как психологическая проблема.// Вопросы психологии. 1988. – №2 – С. 25-27.
- 5 Ермолаева Е.П. Профессиональная идентичность как комплексная характеристика соответствия субъекта и деятельности / Е.П.Ермолаева // Психолог. обозрение. – 1998. – № 2. – С. 35-40.
- 6 Карпенко З.С. Аксиологічна психологія особистості. – Івано-Франківськ.: Лілея – НВ, 2009. – 512с.
- 7 Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Смысл, Академия, 2005. – 352 с. – (Серия: Классическая учебная книга).
- 8 Леонтьев В.Г. Мотивация и психологические механизмы ее формирования. – Новосибирск, Новосибирский полиграфкомбинат, 2002. – 264 с.
- 9 Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. – СПб.: Питер, 2012. – 288 с.
- 10 Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога [Текст] / Чепелева Н.В., Пов'якель Н.І. // Психологія: Зб.наук.праць. Вип.3. – К.:НПУ,1998. – С.35-41.

11 Яницкий М.С. Ценностные ориентации личности как динамическая система. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2000. – 204 с.

12 Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис: пер. с англ. / Э. Эриксон; общ. ред. и предисл. А.В. Толстых. 2-е изд. – М.: Флинта: МПСИ: Прогресс, 2006. – 352 с.

УДК 159.923.3

Б.К. ЖУМАГАЛИЕВА

*Каспийский государственный университет технологий
и инжиниринга имени Ш. Есенова
Кафедра педагогики и психологии
bibinurz@mail.ru*

Е.И. БАРАБАНОВА

*Восточно-Казахстанский государственный университет им. С.Аманжолова
Кафедра психологии и коррекционной педагогики
anb7777@mail.ru*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ УЧАЩИХСЯ В СИТУАЦИИ ИННОВАЦИИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА

Аннотация

В статье рассматриваются психологические аспекты самостоятельной работы учащихся в ситуации инновации учебного процесса.

Ключевые слова: самостоятельная работа, учебный процесс, инновационный учебный процесс, личность, индивидуально-личностные особенности .

Мақалада оқу үрдісіндегі инновациялық жағдайларда оқушылардың жекелей жұмыс жасауының психологиялық аспектілері қарастырылады.

Түйін сөздер: өзіндік жұмыс, оқу үрдісі, инновациялық оқу үрдісі, жеке тұлға, жеке-тұлғалық ерекшеліктер.

Annotation

The article deals with the psychological aspects of students' independent work in the educational process innovation situation.

Keywords: individual work, educational process, innovative educational process, personality, individual-personal peculiarities

Человек, получающий знания в любой образовательной системе, является обучающимся.

Каждый обучающийся обладает индивидуальными личностными и деятельностными

особенностями, т.е. особенностями задатков (индивидуально-типологическими предпосылками), способностей, интеллектуальной деятельности, когнитивного стиля, уровня притязаний, самооценки, работоспособности;

особенностями выполнения деятельности (планируемость, организация, точность и т.д.). Каждый обучающийся характеризуется собственным стилем деятельности, в частности учебной, отношением к ней, обучаемостью.

В силу того, что то каждая образовательная ступень соотнесена, как правило, с определенным периодом в жизни человека, обучающиеся характеризуются исходными общими и типическими для них особенностями, чертами. Кроме того, следует учитывать специфику (содержание, форму) самих ступеней образования, соотносим не только с возрастными особенностями, но и с законом кумулятивности, наращивания, увеличения знаний; структурированием индивидуального опыта; построением индивидуального тезауруса как упорядоченной структуры вербального интеллекта. В силу этого абстрактно-типические субъекты «школьник», «учащийся», «студент» выделяются общественным сознанием как определенные обобщения исходя из этих двух (возрастного и социокультурного) оснований [1].

Наименее изученной и в то же время представляющей наибольший интерес в плане психологического анализа учебной деятельности является самостоятельная работа учащегося. Именно в ней проявляются мотивация, целенаправленность, а также самоорганизованность, самостоятельность, самоконтроль и другие личностные качества.

Самостоятельная работа, как известно, является одной из важных и широко обсуждаемых проблем преподавания. Под самостоятельной работой в дидактике понимают разнообразные виды индивидуальной и коллективной деятельности учащихся на классных и внеклассных занятиях или дома без непосредственного участия учителя, но по его заданиям (А.А. Миролубов) [2, 3, 5].

В этом контексте формулируются три основных отличия внеурочной работы: добровольность участия учащихся в ней, внеурочность проведения, большая самостоятельность.

Во-первых, самостоятельная работа учащегося есть следствие правильно организо-

ванной его учебной деятельности на занятии. Во-вторых, в данной трактовке самостоятельная работа – более широкое понятие, чем домашняя работа. В-третьих, самостоятельная работа должна рассматриваться как высшая форма его учебной деятельности, форма самообразования, связанная с его работой в классе [1].

Для самого обучающегося самостоятельная учебная работа, прежде всего, должна быть осознана как свободная по выбору, внутренне мотивированная деятельность. Она предполагает выполнение обучающимся целого ряда входящих в нее действий: осознания цели своей деятельности, принятия учебной задачи, придания ей личностного смысла (А.Н. Леонтьев), подчинения выполнению этой задачи других интересов и форм своей занятости, самоорганизации в распределении учебных действий во времени, самоконтроля в их выполнении.

Говоря о специфике самостоятельной работы (в деятельностном смысле), необходимо помнить, что, первое требование сводится к тому, что она может только углублять, расширять и совершенствовать знания, умения и навыки, полученные учащимися на уроке. Вторым требованием является увлекательность самих форм, процесса и материала работы. Третье фиксирует необходимость межпредметных, междисциплинарных связей. Важными требованиями являются также добровольность и активность учащихся в этой работе, массовость как форма организации [1, 4].

Как высший специфический вид учебной деятельности учащихся, самостоятельная работа, характеризуется тем, что возникает на основе «информационного вакуума», т.е. появляется потребность узнать, освоить что-то новое, неизвестное, нужное, важное для себя, а средств удовлетворения такой потребности в учебном процессе нет [1].

Самостоятельная работа учащихся – это многостороннее, полифункциональное явление. Она имеет не только учебное, но и личностное и общественное значение. Являясь по общему признанию сложной и многозначной, самостоятельная работа терминологиче-

ски точно не определена, хотя ее содержание однозначно интерпретируется всеми исследователями и практиками обучения в смысле целенаправленной, активной, относительно свободной деятельности обучающегося. В деятельности определении самостоятельная работа – это организуемая самим школьником в силу его внутренних познавательных мотивов, в наиболее удобное, рациональное с его точки зрения время, контролируемая им самим в процессе и по результату деятельности на основе внешкольного опосредованного системного управления ею со стороны учителя (обучающей программы, дисплейной техники).

Представляя собой особую, высшую форму учебной деятельности, самостоятельная работа обуславливается индивидуально-психологическими и личностными особенностями обучающегося как ее субъекта. К таким психологическим детерминантам, прежде всего, относится саморегуляция. Понятие саморегуляции было психологически обосновано И.П. Павловым, Н.А. Бернштейном, П.К. Анохиным в их представлении о человеке как о самой совершенной, самообучающейся, самосовершенствующейся, саморегулирующейся системе. В общем контексте собственно психологической теории саморегуляции (О.А. Конопкин, А.К. Осницкий) были определены моменты предметной саморегуляции, соотносимые с организацией самостоятельной работы [2].

В целях развития саморегуляции у учащихся должна быть, прежде всего, сформирована целостная система представлений о своих возможностях и умениях их реализовать, в том числе о возможностях целеобразования и целеудержания. Учащемуся нужно не только уметь понимать предложенные учителем цели, но и формировать их самому, удерживать до реализации, не позволяя вытеснить их другими, также представляющими интерес.

Важным проявлением предметной саморегуляции служит умение оценивать конечные и промежуточные результаты своих действий, а так же корректировать свои действия, т.е. представлять, как можно изменить эти дей-

ствия, чтобы результат соответствовал предъявленным требованиям.

Предметная саморегуляция тесно связана с личностной саморегуляцией, предполагающей высокий уровень самосознания, адекватность самооценки, рефлексивность мышления, самостоятельность, организованность, целенаправленность личности, сформированность волевых качеств.

На основе выше сказанного, самостоятельная работа может быть определена как целенаправленная, внутренне мотивированная, структурированная самим субъектом в совокупности выполняемых действий и корригируемая им по процессу и результату деятельности. Ее выполнение требует достаточно высокого уровня самосознания, рефлексивности, самодисциплины, личной ответственности, доставляет ученику удовлетворение как процесс самосовершенствования и самопознания [1].

При решении задач формирования способности учащихся к самостоятельной работе возникает проблема для всего педагогического коллектива. Она заключается в целенаправленном обучении учащихся содержанию этой работы. Такое обучение включает формирование приемов моделирования самой учебной деятельности, определение учащимися оптимального распорядка дня, осознание и последовательную отработку ими рациональных приемов работы с учебным материалом, овладение приемами углубленного и в то же время динамичного (скоростного) чтения, составления планов разнообразных действий, конспектирования, постановки и решения учебно-практических задач.

Специальная программа обучения самостоятельной работе должна включать: – диагностирование обучающимся собственной познавательной потребности в расширении, углублении, совокупности знаний, получаемых в школе, вузе; – определение собственных интеллектуальных, личностных и физических возможностей, в частности объективная оценка свободного от посещения учебного заведения времени; – определение цели самостоятельной работы – ближайшей и отда-

ленной, т.е. ответ на вопрос, нужна ли она для удовлетворения познавательной потребности или, например, для продолжения обучения; - самостоятельный выбор обучающимся объекта изучения и обоснование этого выбора для себя; - разработка конкретного плана, долгосрочной и ближайшей программы самостоятельной работы. Хорошо, если работа с педагогом в учебное время может служить образцом составления такой программы; - определение формы и времени самоконтроля. Целесообразно, чтобы формой контроля ученик выбрал выполнение конкретного вида работы (чертеж, проект, перевод, реферат и др.), которая кому-то нужна, необходима, т.е. чтобы результаты работы были лично значимы и для него, и для других [1, 2].

Одними из инновационных технологий формирующих самостоятельность являются информационно-коммуникационные технологии.

При оценке качества обучения одним из главных показателей является качество учебных продуктов (далее контента – как правило, включает в себя: рабочий учебник, видеофильм, телелекцию, аудиокурс, слайд-лекции, обучающую компьютерную программу, методические указания, темы для самостоятельных работ, модульную тестовую базу, сценарий коллективного тренинга, тест-трениг, экзаменационную базу), который должен быть разработан таким образом, чтобы учащийся мог получить не только желаемые знания, но и овладеть интеллектуальными умениями. Контент должен быть актуальным, последовательным, понятным, доступным, соответствовать требованиям ГОСа [3, 5].

Высокое качество образования, полученного в учебном учреждении во многом определяется умением ориентироваться в информационном пространстве, при использовании информационно-коммуникационных технологий (ИКТ), компьютерных средств обучения (КСО), а также работы с информационными ресурсами в электронных библиотеках. Все это является важным аспектом погружения учащегося в среду различных способов работы с информацией. Умение обращаться с ин-

формацией, использовать ее в профессиональной деятельности формируется главным образом в период обучения, поэтому естественной является парадигма информационно-коммуникационной образовательной технологии – максимально самостоятельное овладение учебным материалом, опорными умениями и профессиональными навыками на основе высококачественных по содержанию и высокотехнологичных по способу организации процесса обучения компьютерных учебных продуктов [3, 5, 6]. Продукты локально-сетевой технологии при организации учебного процесса позволяют выполнять определенные технологико-дидактические требования: 1) обеспечить учащемуся возможность реализации индивидуального учебного плана и освоения образовательной программы в собственном темпе; 2) обеспечить возможность работы в информационной и библиотечной базах; 3) подключить систему сетевого электронного тестирования, что обеспечит наличие в учебном процессе постоянного мониторинга качества знаний и умений учащихся.

Использование в методическом комплексе занятия на базе компьютерных средств обучения разных типов позволит говорить о системе компьютерного тренинга, опирающейся на определенную психологическую модель обучения.

Психолого-педагогической основой образовательной технологии такого типа является пофазовая модель усвоения знаний, в которой можно выделить следующие фазы обучения: 1) фаза импринтинга – ознакомление с материалом и первичная ориентировка в нем; 2) фаза меморайзинга основная фаза обучения: здесь происходит запоминание и смысловая проработка учебного материала; 3) фаза авторизации – реализация и практическое применение полученных знаний для решения конкретных задач; 4) фаза инициации – предъявление полученных знаний социуму для признания факта обладания ими /6/.

Согласно данной модели система компьютерного тренинга в рамках модуля является основным элементом учебного процесса на первых трех фазах обучения.

Информационные технологии (ИТ) являются высокоэффективным педагогическим инструментом, способствующим получению нового качества образования при меньших временных и материальных затратах как преподавателя, так и учащегося. Преимущества ИТ перед традиционной формой образования, выражаются: во-первых, учащемуся не требуется постоянных очных встреч с педагогами в аудитории; во-вторых, экономия временных ресурсов. При этом возможно, самостоятельно формировать удобный и наиболее комфортный график изучения учебных материалов, регулировать интенсивность обучения [3, 5, 6].

Актуальность КСО позволяет решить важнейшую задачу современной педагогики – максимально индивидуализировать учебный процесс.

В качестве иллюстрации, можно показать каким образом происходит распределение учебного времени обучающегося при проведении учебного процесса в двух образовательных средах:

«Кампус» – проведение занятий в Учебном центре в индивидуальном и коллективном режимах.

«Дом» – проведение занятий в индивидуальном режиме на домашнем компьютере учащегося (Таблица 1) [6].

Таблица 1. – Распределение видов аудиторных занятий по месту их проведения

Составляющие ИКТ		
	ИСОТ (Учебный центр)	ТДО (Домашний компьютер)
Аудиторные занятия	Коллективные занятия	
	Индивидуальные занятия Компьютерный тренинг: Лингвистические программы Профконсультанты на лицензионном ПО Телеэссе Модульное тестирование Предэкзаменационная подготовка Электронный экзамен	Индивидуальные занятия Компьютерный тренинг: Логические схемы Имитационные Профконсультанты Суперконсультанты R-консультанты Тест-тренинг Слайд-лекции
Самостоятельные занятия	Индивидуальные занятия РИБЗ IP - хелпинг	Индивидуальные занятия Теоретическая подготовка с использованием рабочего учебника (электронная версия)

Следует отметить, что данная форма обучения показывает степень готовности учащихся, и самих преподавателей взаимодействовать в данной системе, а также способы организации процесса обучения.

Пути реализации такого подхода, в частности, зависят от развития системного подхода к формированию технического, психологического и методического обеспечения подачи материала учебных видео- и аудио продуктов и способов его отработки учащимися.

Практическая сложность разработки продуктов теле-лекций и видеофильмов связана

с их уникальностью – каждый видеофильм представляет собой авторский результат и его приемы не могут быть автоматически использованы при разработке других видеофильмов.

В этом смысле большое значение имеет разработка форм представления учебного материала, в том числе и методических рекомендаций в принтерном или электронном виде, независимых от содержания излагаемых данных.

Исследования показывают, что учащиеся, использовавшие на занятиях методические пособия и следовавшие содержащимся в них указаниям, приобрели умения:

- анализировать результаты усвоения учебного материала;

- выделять основные точки видеofilmа, такие как выводы, итоговые схемы, заголовки;

- проводить анализ усвоенного материала не только мысленно, но обязательно с помощью составления собственного конспекта полученных знаний;

- сравнивать конспект с исходным учебным материалом, то есть с видеofilmом.

Все это отвечает требованиям того, что в практике любого образовательного процесса должна быть предпринята попытка реализации проекта, связанного с разработкой индивидуальных образовательных траекторий, позволяющих каждому отдельно взятому учащемуся наиболее полно использовать свои способности, а также точно определить сферу их приложения (направление профессиональной подготовки) [6].

Масштабность, доступность, качество, компетентность, основа любого образовательного учреждения. Только четкая, научно обоснованная система учета типологических свойств учащихся позволит реализовать идею индивидуального обучения.

На основе изучения типов мыслительных операций можно выделить три группы учащихся.

Так первую группу составляют учащиеся, у которых проявляется положительное отношение к самостоятельности, независимости и мешают негативные эмоции в связи с необходимостью последовательной реализации взятых на себя обязательств в жизненно важных ситуациях. Образно эту форму ответственности можно определить так: «умею, но не всегда хочу быть ответственным».

У учащихся второй группы становление качества ответственности представлено непротиворечиво – через поведенческую активность, направленную на результативность (социально и лично значимую) на фоне положительных эмоций, что в целом характе-

ризует зрелость, продуманность форм поведения, ведущих к значимому результату.

У учащихся третьей группы гармоническому становлению качества ответственности благоприятствует положительное отношение к ее содержанию и мешает нежелание активно ее реализовывать. Такую форму ответственности можно определить так: «нужно и можно быть ответственным, если это не требует чрезмерных усилий».

Для гармонизации развития качества ответственности у учащихся следует предусмотреть специальные задания, стимулирующие развитие у них как операциональных, так и мотивационных компонентов ответственности, в частности за счет разработки специальных ролевых тренингов, деловых игр и т.д.

Современное образование делает акцент на самостоятельность в обучении, умении критически мыслить, учебной мотивации, самодисциплине и ответственности, настойчивости в достижении цели, благодаря чему у обучаемых могут развиваться и укрепляться такие качества, как целеустремленность, ответственность, способность принимать конструктивные решения.

Одним из неперемных условий развития у учащихся таких качеств является постоянный психолого-педагогический мониторинг учебного процесса, с целью выявления факторов как способствующих, так и препятствующих решению этой задачи.

Образовательное пространство учебного учреждения включает несколько иерархически подчиненных уровней. Первый уровень – уровень педагогического взаимодействия, его проблемы касаются форм и средств обучения.

Второй уровень – уровень образовательных технологий, его проблемы касаются дидактических возможностей современных моделей обучения, проведение сравнительного анализа их ведущих характеристик.

Сравнительные характеристики традиционной и инновационной моделей обучения показаны в таблице 2 [6].

Таблица 2. – Сравнительные характеристики для обобщенных традиционной и инновационной моделей обучения

Основные характеристики	Традиционная модель обучения	Инновационная модель обучения
Целевой акцент	Результат обучения (усвоение установленной программой объема информации)	Процесс обучения (научить учиться)
Роль обучающегося	Преимущественно пассивная	Преимущественно активная
Роль преподавателя	Ведущая (источник знаний)	Консультативная (менеджер, режиссёр)
Формы предъявления знаний	В «готовом виде», по образцу, с преобладанием вербальных методов и текстовых форм	Разнообразные и преимущественно активные формы (игровые, проблемные, инициирование само-стоятельной работы, поиска и пр.)
Использование знаний	Преимущественно в типовых заданиях, для подготовки к контрольным процедурам	Акцент на прикладное использование знаний, в реальных условиях
Преобладающая форма учебной деятельности	Фронтальная (лекции) и индивидуальная (подготовка к семинарам и контрольным)	Широкое использование коллективных и групповых форм учебной работы

На основе обобщенной инновационной модели обучения, проанализированы основные её варианты, наиболее распространённые в современной школе.

Различия этих моделей обучения и их отличие от традиционной, базовой модели, наглядно представлены в таблице 3 [6].

Таблица 3. – Сравнение характеристик инновационных моделей обучения

Инновационные модели обучения	Ключевые особенности	Развиваемая характеристика традиционной модели обучения
Контекстное обучение	Интеграция различных видов деятельности студентов: учебной, научной, практической. Создание условий, максимально приближенных к реальным	Увеличение доли практической работы студента (с акцентом на прикладную)
Имитационное обучение	Использование игровых и имитационных форм обучения	Увеличение доли активных методов обучения (имитации и имитационные игры)
Проблемное обучение	Инициирование самостоятельного поиска (студентом) знаний через проблематизацию (преподавателем) учебного материала	Изменение характера учебной задачи и учебного труда (с репродуктивного на продуктивный, творческий)
Модульное обучение	Содержание учебного материала жестко структурируется в целях его максимально полного усвоения, сопровождаясь обязательными блоками упражнений и контроля по каждому фрагменту	Специфическая организация учебного материала - в наиболее сжатом и понятном для студента виде
Дистанционное обучение	Широкий доступ к образовательным ресурсам, предельно опосредованная роль преподавателя и самостоятельная и автономная роль студента	Использование новейших информационно-коммуникационных средств и технологий (ИКТ)

Анализ рассмотренных выше моделей обучения даёт основания считать, что они представляют собой один из вариантов традиционной модели, где в большей степени активизирована и акцентирована определенная группа методов, средств, форм или приёмов обучения. Это и делает их инновационными.

Как видно, каждая модель обучения развивает какой-нибудь элемент системы учебного процесса, уделяя особое внимание или практической его части (контекстное обучение), или методической «инструментовке» (имитационное обучение), или характеру деятельности учащегося и преподавателя (проблемное обучение), или способу организации учебного материала (модульное обучение), или использованию специфических обучающих средств и технологий (дистанционное обучение). Во всех случаях любая из рассмотренных инновационных моделей изменяет (улучшает, развивает, усиливает) характеристику традиционного вузовского учебного процесса, раскрывая неиспользованный потенциал.

И в заключение можно сделать вывод, что для реализации самостоятельной работы учащихся необходимо, что бы они обладали определенным образом сформированными совокупностью индивидуально-психологических (личностных) качеств, необходимых учащемуся для эффективного обучения в рамках инновационной модели обучения, условно разделенных на отдельные кластеры:

«Свойства волевой сферы»: сила воли, усидчивость, организованность, терпеливость, выносливость, целеустремленность, собранность, трудолюбие, дисциплинированность и т.д.;

«Свойства когнитивной сферы»: память, внимательность, интеллектуальность, любознательность, сообразительность, логичность и т.д.;

«Свойства мотивационной сферы»: желание учиться, стремление к знаниям, потребность в обучении, потребность достижения и т.д.;

«Свойства инструментальной (оперантной) сферы»: владение ПК, умение планировать рабочий день, опыт учебной деятельности и т.д. [6].

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Зимняя И.А. Педагогическая психология. – М., 2007.
- 2 Ильясов И.И. Структура процесса учения. – М., 1986.
- 3 Кларин. М.В. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках. – М., 1994.
- 4 Фельдштейн Д.И. Психология развивающейся личности. – М. Воронеж, 1996.
- 5 Якунин В.А. Психология учебной деятельности студентов. – М., 1994.
- 6 <http://www.myword.ru>

УДК: 81.233

Г.М. ГАУРИЕВА

ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ КОММУНИКАЦИИ

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

gaurieva@yandex.ru

г. Астана, Казахстан

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы качественного улучшения подготовки специалистов, в соответствии с современными требованиям общества, возможностей включения разнообразных выводных знаний в процесс обучения студентов межличностному, межкультурному обще-

нию на иностранном языке посредством дискуссии. Дается определение выводного знания и рассматриваются его компоненты.

Ключевые слова: выводные знания, дискуссия, межличностное общение, компоненты, индивидуальные знания.

Мақалада қоғамның қазіргі талаптарына жауап беретін мамандарды даярлауды сапалы жақсарту, студенттерді шет тіліндегі пікірталас негізінде тұлға аралық, мәдениет аралық қарым-қатынасқа үйретіп оқыту үрдісіне сан алуан тұжырым білімдерді қосу мүмкіндіктерінің мәселелері қарастырылады. Тұжырым білімдер түсінігіне анықтама беріліп, оның құрамдас бөліктері назарға алынады.

Түйін сөздер: тұжырым білімдер, пікірталас, тұлға аралық қарым-қатынас, құрамдас бөліктер, индивидуалды білімдер.

Annotation

The article considers the qualitative improvement of training to meet modern demands of society. It states the inference knowledge as the main ground for teaching discussion in a foreign language. Provides a definition of inference knowledge and analyzes its components; determines a number of inference knowledge intensifying the process of interpersonal communication in a foreign language.

Keywords: inference knowledge, discussion, interpersonal communication, components, individual knowledge.

Сложившаяся на сегодняшний день модель подготовки специалистов в отечественной высшей школе нуждается в серьезном совершенствовании. Растут профессиональные требования к педагогической подготовке преподавателей. В соответствии с формирующейся новой образовательной парадигмой, образование требует соединения технологической и гуманитарной грамотности, так как только научно-технический прогресс не способен сам по себе решить наиболее острые проблемы общества и личности. В полной мере задача относится и к частному вопросу – иноязычной подготовке студентов в современной системе образования.

Современному обществу требуются не только профессионально квалифицированные, но и высокообразованные специалисты, обладающие последовательным, логическим мышлением, высоким уровнем саморегуляции и самоорганизации, умеющие логично и аргументировано высказать свое суждение, доказательно построить определенное умозаключение, самостоятельно вырабатывать собственные продуктивные индивидуальные приемы решения трудных, новых в их опыте задач. Подобные умения необходимы практи-

чески во всех сферах общения: в повседневной, социо-культурной, общественно-политической, научной и т. д.

Новое содержание языкового образования ориентировано на обеспечение у студента способности к межкультурной коммуникации в рамках диалога культур в условиях существующей в современном мире устойчивой тенденции к глобализации. Республика Казахстан, являясь активным участником мировой системы государств, испытывает достаточно острую потребность в людях, способных вступить в общение на иностранном языке в широком спектре государственных и личных отношений с представителями различных стран мира.

Несмотря на то, что проблема совершенствования языкового образования приобретает все большее общественное значение в период становления гражданского общества и углубления процессов гуманизации культуры и образования, остается ряд нерешенных проблем. И хотя «мир претерпевает эпоху поворота к новым жизненным ценностям, эпоху смены типа цивилизации, а человечество осмысливает контур зарождающегося «постиндустриального», «информационного»

общества» [1, с.12], в системе образования, зеркально отражающей состояние общества, заметно развитие и других тенденций - бездуховного развития значительной части молодежи, ее нравственно-эстетического оскудения, отстранения от культурных ценностей.

Таким образом, перед системой образования стоит задача необходимости качественно улучшить подготовку специалистов, отвечающих современным требованиям общества.

Одним из способов решения этой задачи является обучение студентов - будущих специалистов межличностному, межкультурному общению на иностранном языке посредством дискуссии.

Дискуссия, как форма публичного спора уходит своими корнями в риторику, науку, называемую «искусством убеждения» [Сократ], «искусство говорить хорошо» [Квинтилиан].

В настоящее время риторика, понимаемая как наука, искусство и учебный предмет, переживает период возрождения. Как когнитивная наука риторика охватывает несколько направлений интеллектуально-духовной деятельности: логическое, лингвистическое, психологическое, этическое, культурологическое и другие направления. Утверждающийся в последнее время коммуникативно-когнитивный подход к обучению языку позволяет в риторике обеспечить уровень умений и навыков будущих специалистов, который определяется понятием «коммуникативная компетенция», способностью человека языковыми средствами решать коммуникативные задачи в различных сферах и ситуациях общения с учетом специальных норм поведения.

Риторика всегда была прагматична. Сегодня она направлена на подготовку студентов к овладению в жизни умениями в области публичных выступлений, к общению и передаче научной, познавательной информации, к диалогам, спорам, дискуссиям.

Наличие целого ряда работ по методике на предмет дискуссии свидетельствует о постоянстве интереса к данной теме. В настоящее время выполнен ряд исследований, посвященных вопросам организации и обучения

дискуссии [Л.П. Коблова, Е.В. Шантарин, Д. Джонсон, С.Г. Коростелева, Н.Н. Дианина, Н.И. Махновская, А.И. Улзытуева, С.А. Милорадов].

Так, Л.П. Коблова и Е.В. Шантарин рассмотрели важность включения иноязычной учебной дискуссии в языковом вузе для более эффективного усвоения лексико-грамматического аспекта речи. А.И. Улзытуева творчески обосновала и разработала модель организации дискуссии на уроках русского языка. Целью исследования Н.Н. Дианиной явилась разработка методики обучения дискуссии на общественно-политические темы в языковом вузе.

Предшествующие исследования, являясь значительным вкладом в разработку проблемы обучения дискуссии, все же носят узконаправленный характер. Большинство работ посвящено вопросу овладения дискуссионными умениями, трактуемыми только как умения совершать различные аргументативные действия. Вопросы обучения дискуссии, имеющей системный характер, в методике являются неразработанными.

Глобальные перемены в социальной, экономической и политической сферах суверенного Казахстана влекут за собой изменения требований к уровню подготовки своих граждан. В частности, выпускники языковых вузов должны выполнять не только преподавательские или переводческие функции, но и быть готовыми к общению на иностранном языке на межкультурном уровне, обладать творческим мышлением, уметь дискутировать, логично и аргументированно высказать своё суждение, доказательно построить определенное умозаключение, найти выход из конкретной ситуации и т.д. Таким образом, современное состояние общества требует такого подхода к исследованию феномена дискуссии, который отвечал бы вышеперечисленным требованиям. Отсюда вполне очевидно, что обучение студентов умению вести дискуссию и активно участвовать в ней приобретает особую значимость.

Мы рассматриваем дискуссию как одну из форм публичной речи, в процессе кото-

рой сталкиваются различные, как правило противоположные, точки зрения. В процессе дискуссии коммуниканты опираются на разнообразные выводные знания, без которых взаимопонимание, и, следовательно, общение невозможно. Под выводными знаниями мы понимаем те знания, которые получены опосредовано, путем выведения из других знаний [2].

Специалисты, занимающиеся проблемой выводных знаний, на вопрос: «На какой базе люди получают выводные знания?» в основном говорят о том, что имеет место сочетание стратегий двух типов: «сверху вниз» и «снизу вверх» (на наблюдениях).

При этом Р. Стернберг [Stenberg 1996] указывает на 3 процесса:

- 1) в тексте выявляются релевантные «ключи»;
- 2) «ключи» соотносятся с тем, что уже известно о мире;
- 3) формируется единая ментальная репрезентация значения слова (текста).

К числу важнейших выводов, сделанных А.А. Залевской на основе анализа работ, относится заключение о том, что два компонента процесса чтения – процессы активации при получении выводного знания и ментальная репрезентация текста (проекция) как результат таких процессов - имеют между собой двунаправленные связи.

Формирование проекции текста обеспечивается благодаря взаимодействию принципов функционирования индивидуального знания, продуктом реализации которых оказывается выводное знание. При этом мы имеем в виду принцип идентификации слова как средства доступа к индивидуальному знанию, принцип оперирования опорами разных типов, принцип увязывания признака с его типичными носителями, принцип актуализации или подсознательного учета более широкого круга признаков идентифицированного носителя первичного признака.

По всей видимости, можно вообще говорить об основополагающем принципе опоры на выводные знания разных видов как условия любой деятельности человека, в том чис-

ле осуществления дискуссии. Выводные знания извлекаются из долговременной памяти; отсюда важность опор, посредством которых обеспечиваются доступ к необходимым знаниям и их использование.

Французский психолог Жан Франсуа Ришар пишет, что вся информация долговременной памяти не является доступной: только лишь крошечная ее часть доступна - та, которая имеет достаточный уровень активации или та, которая сделалась объектом специального и успешно заверщенного процесса поиска в памяти [3,с.6]. Безусловно то, что выводные знания складываются из нескольких компонентов. Это, во-первых, сиюминутная доля сообщения, появляющаяся в данный момент коммуникационного процесса; во-вторых, фрагменты предшествующей информации, удержанные оперативной памятью, в-третьих, «фоновые» знания (или «предзнания») слушателя, ментальные репрезентации (фреймы, скрипты). Ментальные схемы – это то, что мы знаем об определенных ситуациях, а также целях, участниках и процедурах, которые обычно с ними ассоциируются. Многие из того, что мы знаем о мире, организовано вокруг ментальных схем, то есть, ассоциируется с воспоминаниями о типичных эпизодах, которые возникают в определенных ситуациях. Таким образом, информация, необходимая для понимания многих высказываний, не представлена эксплицитно в этих высказываниях, но воспроизводится читателями из их репертуара ментальных схем.

Выход на единую информационную базу человека, вне которой понимание и взаимопонимание невозможно, происходит благодаря взаимодействию ряда функций слова как единицы индивидуального лексикона человека:

- 1) идентифицирующая функция;
- 2) двойственная медиативная (опосредующая);
- 3) двойственная регулятивная;
- 4) синтезирующая;
- 5) прогностическая [А.А. Залевская, 1999].

Таким образом, идентификация - это и процесс, и результат; опорными элементами процесса идентификации являются признаки

и свойства. Сам процесс (совокупность процессов) включает распознавание, обобщение, классификацию, анализ, а результатами этих процессов оказываются распознанные образы, сделанные обобщения и классификации и т.п.

Предлагаемая А.А. Залевской концепция выводного знания, механизмом которого являются ассоциативные связи, опора на признаки признаков обладает большой объяснительной силой; она объясняет выход за пределы непосредственной сообщаемой и воспринимаемой информации, выступая опорой для многообразных выводных знаний через внутренний контекст.

Представляется, что именно выводные знания (лингвистические, метаязыковые, энциклопедические, процедуральные, декларативные, метакогнитивные, культурологические) лежат в основе дискуссии, имеющих своей целью упорядоченность знаний о мире. Это, в свою очередь, означает, что система упражнений, готовящих студентов к дискурсу, должна быть нацелена на активизацию функционирования их индивидуального знания. Упражнения будут развивать умения студентов «выводить» знания сначала под руководством преподавателя, а впоследствии самостоятельно. Этот процесс будет способствовать, с одной стороны, овладению студентами «искусством мыслить», а с другой, - переходу от сообщаемых

знаний к выводным, то есть от ставки на память к ставке на мышление.

Как ранее отмечалось, взаимопонимание, и, следовательно, общение в дискуссии невозможно без учета коммуникантами различных выводных знаний и ментального опыта в целом. В процессе дискуссии у коммуниканта активизируется соответствующая структура знаний обо всем, что связано с предметом обсуждения. Различные виды знаний (лингвистические, метаязыковые, энциклопедические, процедуральные, декларативные, метакогнитивные, культурологические), взаимодействуя между собой, направляются вверх по вертикали, пересекаются и выходят на поверхность и в сочетании с эксплицированной информацией служат базой для дискуссии.

ЛИТЕРАТУРА

1 Ахметова Г.К. Идеал современного образования // Вестник Министерства образования и науки Национальной Академии Наук РК, 2001, – №2, – С.12- 18.

1 Залевская А.А. Индивидуальное знание: специфика и принципы функционирования. – Тверь, 1992, – 136с.

2 Ришар Ж.Ф. Ментальная активность. Понимание, рассуждение, нахождение решений. – М., 1998. – 232с.

Н. САЙЛАУОВА, Д. СТАМФАЛИ

*Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті
dinaipkatyrau@mail.ru*

АДАМНЫҢ ЛОГИКАЛЫҚ ОЙЛАУ ДЕҢГЕЙІН АРТТЫРУ

Аннотация

Мақалада жеке тұлғаның қоғамдағы орны мен тигізер пайдасын бастауыш мектепте білім беру үдерісінде ұтымды қолдану мәселесін дұрыс шешу мүмкіндіктері жан-жақты қарастырылады. Жүйелі жүргізілген ой операциялары ғылыми ұғымдарды қалыптастыру үшін негіз болады. Ал бұл дегеніміз зияткерлік дамуды, оқу үдерісіндегі формалды операциялар кезеңінде жасөспірім объектілерге нақты байланыуынан босайды және сол арқылы үлкен адам сияқты ойлау, өзін-өзі басқару қабілеттерін дамыту мүмкіндігіне ие болатындығын пайымдаған.

Түйін сөздер: қоғам, өзін-өзі басқару, интеллектуал, кезең.

В статье всесторонне рассматриваются возможности правильного решения вопроса эффективного использования места личности в обществе и его пользы в учебном процессе начальной школы. Последовательные мыслительные операции являются основой для формирования научных понятий. Это обеспечивает развитие мышления подростка при формальных операциях учебного процесса, мышления по-взрослому, самоуправления и других способностей детей.

Ключевые слова: общество, самоуправление, интеллектуал, процесс.

Annotation

Personal place and his benefits for the society should be effectively used in taking detailed look at school form process in the article. There is, that systematically idea was conducted to form scientific concepts. And that is the basis and this intellectual talkdevelopment, reading process pore a teenager object exact is strung freed and that through large man similar thinks, itself administrative ability develops possibility bendreason. During the formal actions there have been noted that young generation learn to be independent from the objects around and learn to think as adults, self-control and other skills that can be improved.

Keywords: society, intellectual, self-control, process.

Психологтардың пайымдауынша дені сау кез келген адам қандай да бір қызметке бейім болады, ештеңеге ыңғайы не бейімдігі жоқ адам жоқ. Оны күнделікті практика да көрсетіп жүр. Бейімдік дайын күйінде адамға берілмейді, ол жеке адамның өзіндік ерекшеліктеріне байланысты өмір сүру кезінде, оқу барысында қалыптасады. Мектепте жеке тұғаның неге бейім екенін айқындалып, оны дамыту арқылы әр тұлғаның қоғамдағы орны мен тигізер пайдасын ұтымды қолдану мәселесін дұрыс шешуге мүмкіндік алады.

Бастауыш мектептің алдында тұрған негізгі мәселе – оқушыларға білім бере отырып оқу әрекетіне қалыптастыру, олардың оқуға ынтасын ояту, қызығушылын, қабілетін жан-жақты дамыту [1] Бастауыш сынып – оқушылардың логикалық ойлау қабілетін дамытудың негізгі кезеңі. Өйткені балалардың ойлары осы кезеңде нақты-бейнеліден абстрактылы ойлауға қарай дамиды.

Кіші мектеп жасы барлық танымдық процестердің, соның ішінде ақыл-ойдың дамуында үлкен әлеуетті иеленеді. Балалардың ақыл-ойының дамуына арналған өзінің соңғы функцияларының бірінде Л.С. Выготский дәл кіші мектеп жасының өзі ойлаудың белсенді

даму кезеңі болып табылатындығын көрсетті [2] Бұл даму ең алдымен, сыртқы қызметке тәуелсіз ішкі зияткерлік қызметтің, өзіндік жеке ақыл-ой әрекеттерінің жүйесінің пайда болатындығына байланысты. Қабылдау мен есте сақтаудың дамуы қалыптасатын зияткерлік процестердің нақты әсерімен өтеді. Өзге сөздермен айтсақ, жастардың жалпы жүйесіндегі кіші мектеп жасының ролі мен мәнін белгілеу маңызды.

Егер бірінші класта баланың ойлауы әлі де мектеп жасына дейінгі баланың ойлауын еске салатын болса, балалар өз ойларында негізінен сезу тәжірибесіндегі нақты заттарға сүйенеді, оларды ой тұжырымдары көрнекі сілтемелерге негізделген, үшінші сыныпқа қарай ойлау операцияларының абстрактілік-логикалық жаққа қарай күшті ілгерілеуі байқалады. Байланыстарды көрсетуді талап ететін сабақтарда алынатын білімнің көлемі артады. Оқушылар түрлі заттар мен құбылыстарды жіктеп үйренеді, бұл, өз кезегінде, ақыл-ой қызметінің неғұрлым күрделі нысандарының дамуына алып келеді. Орта буынға көшкен кезде оқушылардың көпшілігі қорытынды жасай, талдау және синтез жасай алады, адами сапалар мен қабілеттері де қалыптасады.

З.В. Птицинаның зерттеулерінде адами сапалар мен қабілеттердің дамуы үшін көбінесе оқушының ғылыми зерттеу әдістемесін меңгеруіне, абстрактілеу, салыстыру, қорыту, талдау және синтездеу сияқты жаңаны тануына көмектесетін жағдайлар талап етіледі [3].

Ойлау тәсілдерін қалыптастыру тәртібі туралы мәселені Н.Ф. Талызина жан-жақты зерттеді. Ол жекелеген тәсілдердің қалыптасу тәртібін төмендегіше айқындайды:

- талдау және синтездеу;
- салыстыру;
- абстрактілеу;
- қорыту;
- нақтылау [4-486.]

Ғылыми зерттеулерді саралай отырып осы аталған тәсілдерді былайша анықтама берген.

- «Талдау» – зерттелетін объектіні оған тән құрамдағы элементтерге іс жүзінде немесе ойша бөлу, ондағы жеке жақтарды ажырату, объектінің әрбір элементін немесе жағын тұтастың бөлшегі ретінде жеке зерделеу [5, 453 б.].

- «Синтездеу» – зерттелетін объектінің элементтерін (бөліктерін) немесе қасиеттерін біртұтасқа біріктіру [5, 453б.].

- «Салыстыру» мақсатын – салыстыру заттары туралы теориялық мәліметтерді қайталай отырып, салыстырудың басты белгілерін ажырату – қандай да бір заттың ерекшеліктерін (ұқсастықтарын) анықтау – салыстыра отырып қорытынды жасалады [6, 85б.].

- абстрактілеу – заттар мен құбылыстардың елеулі ерекшеліктерін ойша ажырату және оларды нақты бір тұрғыдан қарағанда елеусіз заттардан шеттетілу болып табылады [7, 16].

Біздің зерттеуіміз үшін қажетті келесі операция – қорыту.

- «Қорыту» – бұл берілген заттар мен құбылыстардағы ортақты табу [8, 596].

Бұл ортақ белгілер немесе бөлшектер, элементтер және т.с.с. болуы мүмкін. Ортақты табу заттарды салыстыруды, берілген заттардың әрқайсысындағы ортақ белгілерді ажыратуды және соңғысын осы белгілер бойынша біріктіруді қамтиды.

Осы аталған тәсілдер бойынша бастауыш сынып оқушыларының алған білімі белгілі бір түрде жүйеленеді. Біртіндеп оқушылар жалғыз дара білімнен оларды қорытуға, одан соң жүйелеу мен жіктеуге көшуді өзбетімен қамтамасыз ете алады, бұл логикалық ойлау қабілетін қалыптастырады.

Салыстыру, талдау және синтездеу, абстрактілеу, жіктеу және қорыту сияқты ой операциялары негізінен кіші жасөспірімдік жаста кешенді түрде дамуы тиіс. Осы ойлау операцияларының алгоритмдерін ескере отырып, логикалық ойлауды дамытудың кіші деңгейлерін ажыратамыз.

Бірінші деңгейде оқушылар қабылдауды, есте сақтауды, қиялды белсендендірудің арнайы әдістемелік тәсілдерінің көмегімен қандай да бір операцияның мұғалімнің басшылығымен нақты мысалмен ара қатысын белгілеуі тиіс. Бұл деңгейде кіші жасөспірім оқушылар салыстырудың басты белгілерін ажыратады. Сонымен қатар жасөспірім кездегі талдау-синтетикалық қызметтің маңыздылығын ескере отырып, бұл деңгейге, объектіні талдауды оның тұтас картинасын қалпына келтіруге жетелейміз. Кіші жасөспірімдердің логикалық ойлауын дамытудың екінші деңгейін жіктеу негіздерін, салыстыру объектілерін, талдау өлшемдерін, қорыту объектілерінің басты сипаттамаларын ажырату қабілетімен сипаттайтын боламыз. Оқушылар салыстыру сияқты ойлау операциясын аяғына дейін жүргізе білуі тиіс.

Үшінші деңгейде оқушылар талдау-синтетикалық қызметті, абстрактілеуді, жіктеуді толықтай жүзеге асырады.

Н.Н. Поспеловтың және Н.И. Поспеловтың қорытуды меңгеру үшін оқушы индукция мен дедукцияны меңгеруі, яғни талдау-синтетикалық қызметі жүзеге асыра білуі тиіс екендігі туралы қорытындыларын ескере отырып, бұл деңгей үшін қорытуда объектілердің ортақ қасиеттері мен қатынастарын ажырату міндетті деп айқындаймыз.

Төртінші деңгей – жоғары, оқушылар жоғарыда тізбеленген барлық ой операцияларын жүзеге асыра білуі тиіс.

Кіші мектеп жасы үшін жетекші қызмет оқу болып табылады. Оқу қызметінің талаптары оқушыларды міндетті түрде олардың бүкіл психикалық процестерінің сипаттамасы ретінде қабілеттер мен еріктіліктің қалыптасуына алып келеді. Еріктілік баланың күнде одан оқушы позициясы талап ететін нәрсені орындауының нәтижесінде қалыптасады: түсіндірулерді тыңдайды, есептерді шешеді және т.с.с., біртіндеп келе, ол өзінің қалағанын емес, жасауға тиісті нәрсесін жасауға үйренеді. Осылайша, оқушылар өзінің мінез-құлқын басқаруды (қандай да бір дәрежеде) үйренеді, өзін-өзі басқару қабілеті жетіледі.

Сонымен қатар мұғалім баладан тек есепті шешуді ғана емес, оның дұрыстығын негіздеуді талап етеді. Бұл біртіндеп баланың сезіну, өзінің не жасап отырғанына, не жасағанына есеп беру қабілетін қалыптастырады. Бала тек мәндік мазмұнды беріп қана қоймайды, нақты мақсатқа бағындыра отырып, оны реттейді. Тағы да бір маңызды міндет – оның дұрыс жасағанын және оның неге дұрыс деп санайтынын бағалау. Адамның өзінің не жасап жатырғанын сезіну және дәлелдеу, өз қызметін негіздеу қабілеті рефлексия деп аталады. Сондықтан кейбір зерттеушілер логикалық ойлаудың тиімді дамуының «дербестікті және ұсынатын талқылауларының негізділігінің дамуы» сияқты шартын ажыратады.

Оқудың бастапқы кезеңінде бірінші сыныптың оқушылары үшін сыртқы заттарға, модельдерге, суреттерге сүйену қажет болады. Біртіндеп олар заттарды сөздермен алмастыруды (мысалы, ауызша есептеуді), басында заттардың бейнелерін сақтауды үйренеді. Бастауыш мектепті аяқтағанда оқушылар

әрекеттерді өздігінен, – ақыл-ой тұрғысында – орындай алады. Бұл, олардың зияткерлік дамуы жана сатыға көтерілгендігін, олардың ішкі әрекеттер жоспарының қалыптасқандығын көрсетеді. Жүйелі жүргізілген ой операциялары ғылыми ұғымдарды қалыптастыру үшін негіз дайындайды және зияткерлік дамудың соңғы кезеңінде, яғни формалды операциялар кезеңінде жасөспірім объектілерге нақты байлануынан босайды және сол арқылы үлкен адам сияқты ойлау мүмкіндігіне ие болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. 27.07.2007.
- 2 Выготский Л.С. Педагогическая психология. – М.: Педагогика, 1996.
- 3 Птицына З.В. Формирование мыслительных операций на уроках математики. – М.: Просвещение, 1999. – 132 с.
- 4 Талызина Н.Ф. Формирование познавательной деятельности учащихся. – М.: Знание, 1983. – 48 б.
- 5 Пospelов Н.Н., Пospelов И.Н. Формирование мыслительных операций у старшеклассников. – М.: Педагогика, 1989. – 152 с.
- 6 Паламарчук В.Ф. Школа учит мыслить. – М.: Просвещение, 1987. – 208 с.
- 7 Бирюков Л.А. Формирование приемов умственной деятельности учащихся. Прием абстрагирования в процессе преподавания физике в 6 классе. – М., 1980. – 38 с.
- 8 Кабанова-Меллер Е.Н. Формирование приемов умственной деятельности и умственное развитие учащихся. – М.: Просвещение, 1968. – 288 с.

УДК 81'243 (574)

D.KH. SHALBAEVA, G.N.OMAROVA

*Academician Ye.A. Buketov Karaganda State University
Karaganda, Kazakhstan*

THE FACTORS AND BASIS OF POLYLINGUAL EDUCATION IN KAZAKHSTAN

Annotation

The article, basing on The Message from the President of Republic of Kazakhstan Nazarbayev N.A. "The new Kazakhstan in the new world" attempts to examine the factors and basis of polylingual education in Kazakhstan, the problems of polylingual education in Kazakhstan, theoretical foundation of polylingual education and the cultural project «The unity of three languages» in Republic of Kazakhstan. So, according to the Message from the President, Kazakhstan must be accepted as a highly developed country where the population speaks three languages. The authors define the set of factors and basis of polylingual education and consider ethnolingual didactics as the science to investigate the objective laws of polylingual education.

Keywords: holylinguistics, phenomenon, bilingualism, multicultural, contradiction, innovation, premises, UNESCO, modernization, unity.

Мақалада Қазақстандағы көптілді білім берудің факторлары мен негіздері қарастырылады. Көптілді білім берудің кемшіліктері мен артылықшыларына көңіл бөлінген. Авторлар көптілді білім берудің факторлары мен негіздерінің жиынтығын қарастырып, оның анықтамасын қарастырып білдірген. Қазақстан Республикасы Президентінің Жолдауына сәйкес Қазақстан тілді жетік меңгерген мемлекет болып қалыптасуы керек.

Түйін сөздер: полингвистика, феномен, мультимәдениетті, қарама-қайшылық, инновация, ЮНЕСКО, бірігу.

В статье рассматриваются факторы и основания полиязычного образования в Казахстане, проблемы полиязычного образования, теоретическое основание полиязычного образования и культурный проект «Триединство языков» в Республике Казахстан, основываясь на Послании Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева. Согласно Посланию Президента, Казахстан должен восприниматься как высокообразованная страна, население которой пользуется тремя языками. Авторы определяют совокупность факторов и оснований полиязычного образования и представляют свое видение развития этнолингводидактики как науки, исследующей объективные закономерности полиязычного образования.

Ключевые слова: полингвистика, феномен, билингвизм, мультикультурный, противоречия, инновации, предпосылки, ЮНЕСКО, модернизация, единство.

Introduction: To preserve the best traditions of Kazakhstan education and at the same time obtaining the quality of knowledge that meet international standards, the project «The unity of three languages» started in our country. According to this project, the level of language proficiency of students will be improved. This means that three languages will be developed

hard: Kazakh is as the state language, Russian is for interstate communication and English is for a successful association with the global education.

Materials and methods: The problem of state and prospects of the language situation in modern Kazakhstan is prominently reflected by the President of Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev in "The unity of three

languages”. According to the idea of the head of state, positivity of three languages’ development is possible if there is united political, ideological and cultural platform as well. The essence of a given platform strategy “The unity of three languages” is defined as follows: the study of Kazakh language as the state, Russian as the language of international communication and English as the language of successful integration into the global economy.

Discussion: The successful experience of implementing polylingual education indicates systematic initial positions which have its origins in a conceptually reasonable strategy of “The Unity of three languages” realization and development.

In conclusion it should be noted that today we can say with confidence that polylingual education programs due to the Kazakhstan logic development and international integration processes are in high demand in Kazakhstan’s education system. This is due to high academic motivation of students and practitioners, their desire to improve the professional competence and competition in Kazakhstan’s international integration.

The factors and basis of polylingual education in Kazakhstan

Polylingual education is a purposeful process of forming a polylingual personality on the basis of simultaneous mastering of three and even more languages.

Nowadays a person is characterized as a personality who can speak fluently two and even more languages, who realizes his belongings to his own national culture, who understands and respects original culture of a person he speaks to and who can take part in an intercultural dialogue.

«Nowadays Kazakhstan must be accepted as a highly developed country where the population speaks three languages. They are: Kazakh, Russian and English languages. Kazakh is a state language, Russian is a language of national communication, English is a language of a successful integration into a global economy», said Nazarbayev N.A., the President of Kazakhstan Republic. The words said by him have become one of the main tasks for Kazakhstan modern education which must be competitive, of high quality and available for school gradulators to continue their further education at

the international universities in accordance with the international qualifying requirements.

The aim of Kazakhstan education is both knowledge and forming of such important competencies as polylinguistics, Eurasian multiculture and communication skills that must involve youth into a future life in society.

The UNESCO confirmed the term “polylingual education” that means the use of not less than three languages, i.e, native, regional and international language in education which was adopted by General Conference in the 12th resolution, 1999. Therefore, English language has become the important means that provides children’s skills to interact with the representatives of different cultures [1].

The President of Kazakhstan, Nursultan Nazarbayev, sets complex and ambitious goals in High schools, the realization of which needs to keep on the best traditions of Kazakhstan education and to provide qualified knowledge according to the international standards at the same time. All said above needs the increase of students’ language level and education of their linguistic realization [2].

The factors of polylingual education are as a derivative of its basis. So, if basis specifies potential possibility of realizing pedagogical activity in polylingual education, so factors are able to have an influence on it.

The meaning “factor” has a wide range of use in science. So, Averyanov A.N. points out internal and external factors. According to his point of view, internal factors include element’s natural quality, mutual supplement, factors of induction, constant and stabilizing factors, etc. Nikolayev V.N. and Brook V.M. describe factors as systematic creative and systematic destructive factors. Nein A.Y. supposes that factors are directly connected with the functioning of some phenomenon and act as an active element of influencing on a process [3]. According to Kedrov B.M., Smirnova P.V. and Judina E.G., polylingual education is specified by two main factors. The first factor presents different needs of society and its social substructure and the second one presents the needs of science. In other words, internal factors are defined by inquiries

and demands of practice and external factors are defined by the needs of society.

Therefore, according to said above, historical pedagogical premises have been determined, social pedagogical conditions of its forming have been found out and theoretical foundation of its conceptualizing has been defined as well.

One of the pedagogical reality transformations is a stable tendency of forming polylingual education that is a powerful mechanism promoting the development of democratic type of thinking and behavior of social subjects, their communicative skills and tolerance in an interaction.

The positivity of pedagogical innovations and success of its introduction into everyday life are defined by both social economic and political factors and the heritage of historical past as well. The historical roots of these or those phenomena determine the character of modern social achievements.

It's necessary to keep in mind that the history of Kazakhstan starts from the XVIIIth century and is closely connected with the history of Russia. That's why, the sixth period of reunion of Kazakhstan with Russia has been actualized. As for an investigated problem, this period is defined as Pre-soviet period of linguistic education. Later, according to the Professor Kaliyev's idea, Soviet and Post-soviet periods of linguistic education in Kazakhstan have been defined. There is a definite difference as they reflect mutually specified phenomenon and connection between them [4].

As for polylingual education, the events of Soviet period of pedagogics and development of education have a great importance. However, that doesn't mean the neglect of studies and outlooks toward language in mental development and morally spiritual forming of an individual that have found its reflection in artefacts of pre-written culture, in antique archeological monuments, in cultural heritage of Arabian Middle ages and Kazakh khanate.

The cultural project «The unity of three languages» in Republic of Kazakhstan

Within discussion of such actual problem as the language policy in Post-Soviet Union, an interesting analysis of a language situation in Kazakhstan with 30% of Russian population and

nearly 130 representatives of other nationalities has been represented. It is important to pay attention to the cultural project “The unity of three languages” which has started in the country in 2007.

In 2007 Message “New Kazakhstan in a new world” Nursultan Abishevich suggested to begin stage-by-stage implementation of the cultural project “The unity of three languages”. The project was pointed out as the separate direction of domestic policy. “Kazakhstan has to be adopted around the world as a highly educated country, the population of which speaks three languages. They are: the Kazakh language is a state language, Russian is the language of international communication and English is the language of a successful integration into global economy”, – was told by the President. The State program of functioning and development of languages for 2011-2020, being the continuation and addition of the similar program for 2001-2010 became the result of such message of the President.

The activity in the sphere of Kazakh language includes: creation of stimulation system of state language training process, expansion of state language use, integration into all spheres of activity. The activity in the sphere of Russian language includes: preservation of Russian language function, further educational and methodological providing training system in Russian, creation of new distance learning programs, educational and methodological literature, electronic interactive text-books, improvement of quality of teaching Russian by introducing innovative methods of teaching Russian [6]. The activity in the sphere of English includes: development of the international cooperation with foreign language culture, providing with available educational and methodological literature for collective and independent training, educational programs' control, strengthening of requirements toward training system and process of future foreign languages teachers, preparation of teachers for training natural sciences and mathematics in English [7].

Nowadays, there is an undeniable change of language priorities in Kazakhstan. No doubt, there is language policy when teaching foreign language becomes more important than teaching

State language and Russian language that are officially adopted by State bodies. Meanwhile, there has been no visible progress in the development of Kazakh language. “Eurasia Heritage” Foundation together with “CeSSI Kazakhstan Institute” partners and “Strategy” Center of social and political research conducted a survey in November 2007 after the realization of cultural project “The unity of three languages” and as a result, it has become clear according to the similar survey held in 2002 that the number of Kazakhstan people speaking Russian language has become less, i.e, from 54,7 % to 43 % and the number of people speaking just Kazakh language has become less too, i.e, from 40,9% to 32%. Percentage use of Russian language at work is divided as follows: 50% of respondents speak Russian language (it was 47,4% in 2002) and only 16% speak native language (it was 27,3% in 2002)» [8]. The survey results show the fact of decreasing number of citizens, i.e, 11,3 % speaking just Kazakh language in comparison with 2002 and it doesn't accord to the project “The unity of three languages” aims.

These facts explain why the new project was met with criticism in the society of the Republic of Kazakhstan. The famous cultural workers, literature workers, editors-in-chief of newspapers and magazines that are published in Republic, high society representatives, heads of civil society organizations, i.e, 124 men and 5000 supporting men confirmed on November 26, 2009 that thanks to the policy of the “The unity of three languages» Kazakh language will be gradually excluded but Russian and English will take the dominant and progressive role [9]. In this situation, the opinion of independent observer who is the Director of Central Asia and Kazakhstan investigation Center at the Seattle University in the United States William Fierman is as follows: “In my opinion, this idea is correct and will contribute to the development of the State. But it is too early to speak of the Unity of three languages in Kazakhstan. Russian language is being dominated for now. Although according to the Kazakhstan Constitution, Kazakh language is a state language. So, the problem of Kazakh language is in its low demand while English

language, strangely enough, started taking a significant position in Kazakhstan” [10].

It should be taken into consideration that the Kazakh language will not be able to withstand competition with rich Russian language and popular worldwide English language. The possibility that Kazakhstan people will stop developing Kazakh language and will use just Russian and learn English intensively is very huge and all said above will lead to the situation when Kazakh will be forgotten and eliminated from the public life of the country.

REFERENCES

- 1 The education in multilanguage world”. UNESCO assigned document.
- 2 The Message from the President of Republic of Kazakhstan Nazarbayev N.A. “The new Kazakhstan in the new world”.
- 3 Nein A.Y. The problems of professional education development: regional aspect / Nein A.Y., Kluev F.N, 1998.
- 4 Zhetpisbayeva B.A. Polylingual education. Theory and methodology. – Almaty “Bilim”, 2008.
- 5 The Conception of education development of Republic of Kazakhstan till 2015.
6. State program of languages’ functioning and development for 2011-2020. Given source [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.geokz.tv/article.php?aid=11278>, free.
- 7 The same. The doctrine of contention [Electronic resource]. -Information syndicate. – M: Neonomand, 2011. -Access: http://www.neonomad.kz/neonoma_dika/politika/index.php?ELEMENT_ID=6445, free.
- 9 Language policy in Kazakhstan [Electronic resource]. The free encyclopedia Wikipedia. – M.: 2010. – Access mode: http://ru.wikipedia.org/wiki/Языковая_политика_в_Казахстане, free.
- 10 The idea of the unity of three languages in Kazakhstan is correct and will contribute to the development of the country-the American scholar [Electronic resource]. Information system Section. -M.: national information agency KAZINFORM», 2008. – Access mode: <http://www.zakon.kz/111622-ideja-triedinstva-jazykov-v-kazakhstane.html>, free.

Білім берудің қазіргі әдістемелері мен технологиялары
Современные методики и технологии обучения

ӘОЖ 373.1.02:37.017.924

К.А.АБДРЕИМОВА

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Дене мәдениеті теориясы мен әдістемесі кафедрасы
Алматы қ.

Б.КӨКІМБЕКОВА

«Айнұр» дарынды балаларға арналған орта мектеп
Өтеген батыр кенті, Қазақстан

**М.ЖҰМАБАЕВТЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МҰРАЛАРЫН
«САТЫЛАЙ КЕШЕНДІ ОҚЫТУ» ТЕХНОЛОГИЯСЫМЕН
МЕҢГЕРТУДІҢ ЖОЛДАРЫ**

Аннотация

Аталған мақалада оқыту үрдісін технологияландыру мен жоғары оқу орындарында педагогикалық технологияларды қолдану жайлы сөз болады. Жалпы білім беретін мектеп тәжірибесінде кеңінен қолданысқа енгізілген сатылай кешенді оқыту технологиясын жоғары оқу орындарындағы педагогикалық цикл пәндерінің оқыту үрдісінде қолдану және оны Қазақстанның көрнекті ғалым-педагогтарының еңбектері арқылы жүзеге асыру ұсынылған.

Түйін сөздер: сатылай кешенді оқыту, білім беру парадигмасы, педагогикалық технология.

В статье излагаются вопросы использования педагогической технологии в вузе и технологизации процесса обучения. Даются рекомендации по использованию наследия видных ученых-педагогов Казахстана в процессе изучения дисциплин педагогического цикла в вузе технологии комплексно-ступенчатого обучения.

Ключевые слова: комплексно-ступенчатое обучение, парадигма образования, педагогическая технология.

Annotation

In article questions use of pedagogical technology in higher education institution and technologization of process of training are stated. The recommendation about use in the course of training in disciplines of a pedagogical cycle in higher education institution is made, during studying of heritage of prominent scientists-teachers of Kazakhstan widely introduced in practice general education schools technology of complex and step training.

Keywords: complex and step training, education paradigm, pedagogical technology.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіби шыңдауға

бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау керек» – деп атап көрсетілген. Сонымен қатар Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев «Қазақстанның әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы» Жолдауында «Білім беру реформасы – Қазақстанның бәсекеге нақтылы қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін аса маңызды құралдарының бірі» – деп атап көрсетуі мектепте болсын, жоғары оқу орындарында болсын білім сапасын арттыруға осы салада еңбек етіп жүрген бәріміздің де міндетіміз болу керек деп ойлаймыз. Сондықтан бүгінгі заманның талабына сай бәсекеге қабілетті тұлға тәрбиелеуде оларға қажетті оқытудың түрлі әдіс-тәсілдерін, білім берудің тиімді технологияларын қолдану кез келген мұғалімнің басты мақсаты болу керек.

Осыған байланысты қоғамның даму кезеңі білім беру жүйесінің алдына оқыту үрдісін технологияландыру мәселесін қойып отыр. Бұл педагогика теориясы мен оқу-тәрбие үрдісіндегі елеулі өзгерістерге байланысты. Олар:

– қазіргі таңда білім беру парадигмасы өзгерді, білім берудің мазмұны жаңарып, жаңа көзқарас, басқаша қарым-қатынас, өзгеше менталитет пайда болуда;

– білім мазмұны жаңа үрдістік біліктермен, ақпараттарды қабылдау қабілеттерінің дамуымен, ғылымдағы шығармашылық және нарық жағдайындағы білім беру бағдарламаларының нақтылануымен байи түсуде;

– қоғамдық біліммен пара-пар педагогикалық технологияның кеңінен қолданылуына және ғылымның рөліне мән берілуде.

Білім беру технологияларының басты мақсаты – жас ұрпақтың терең білім алып, ой-өрісін өсіріп, шығармашылықпен жұмыс істей алуына жағдай туғызу, сөйтіп әрбір оқушының өзін-өзі дамытуына, өз мүддесі мен қызығушылығын қанағаттандыруына ынталандыру, бойындағы қабілетіне сай білімін ұштауына ықпал жасау. Әрбір педагог өз жұмыс тәсілі мен формасын, педагогикалық технологиясын таңдай отырып, оқушылардың білімін жетілдіру бағытында жұмыс істеуі керек.

Осы аталған мақсаттарды орындауда “Сатылай кешенді оқыту” технологиясының өзіндік орны бар. Оған себеп бұл технологияның теориялық өзегі – ұлтымыздың ұлы тұлғалары: Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев, Ш.Уәлихановтардың ағартушылық идеялары мен алаш арыстары: А.Байтұрсынұлы, Ж.Аймауытов, М.Жұмабаев, Т.Шонановтардың педагогика, психология, әдістеме саласындағы ой-тұжырымдары.

«Сатылай кешенді оқыту» технологиясы дегеніміз – оқыту мақсаты, міндеттері, әдіс-тәсілдері, өзіндік ерекшелігі бар және оқушыларға білімді ғылыми негізде сатылай, жүйелі, кешенді меңгертіп, оларға ұлттық құндылықтарды бағалай, қолдана білуге машықтандыратын оқыту. Сатылай кешенді талдау оқушыларға қазақ тілі ғылымының мазмұны мен жүйесін, оның сөздік құрамы мен грамматикалық құрылысын, сөйлеу тілінің байлығын және әдеби тіл нормасын үйретіп, дұрыс сөйлеу, сауатты жазу дағдысын қалыптастырады. Сол арқылы басқа пәндерді сауатты меңгеруге негіз қаланады. Сатылай кешенді оқыту технологиясының басты қағидаларының бірі – жоғары қиындықта оқыту.

Сатылай кешенді оқыту – тек қана білімді белгілі бір көлемде беріп, қажетті шеберлік пен дағдыны меңгертумен ғана шектелмейтін, сонымен қатар баланың жалпы жан-жақты дамуына, ойлау, есте сақтау, қиялдау, елестету сияқты басқа танымдық-психологиялық қасиеттерінің жақсы үйлесімді дамуына бағытталған, қазақ тілінде ойлайтын, қазақ мәдениетін меңгерген тілдік-мәдени тұлға қалыптастыратын оқытудың түрі.

Сатылай кешенді оқыту технологиясының ерекшелігі:

- Оқу материалының жүйелілігі, бірізділігі.
- Табиғилығы.
- Дағдыға басым бағыт беруі.
- Білімнің базалық деңгейінің барлық оқушылар үшін міндеттілігі.
- Оқушыға өз деңгейін таңдауға ерік беру.
- Оқушыларға берілетін білімнің саралануы.

- Оқушылардың өз мүмкіндігіне қарай міндетті деңгейде білім алуға еріктілігі.
- Оқыту мен тәрбиенің бірлігі.
- Ұлттық құндылыққа ерекше орын берілуі;
- Оқу үрдісінде пәнаралық байланыстың мақсатты енгізілуі.
- Барлық оқушыны табысты оқыту.
- Оқу-танымдылық белсенділігін арттыру.
- Білім алуға деген ынтасы мен іскерлік қабілетіне ықпал ету.
- Оқуды жеделдету.
- Шығармашылық қабілетін дамыту
- Ғылыми ізденіске жетелеу.

Сатылай кешенді оқыту – қазақ тілін оқытудан бастау алып, халқымыздың әдебиетін, тарихын, жағрафиясын, химия мен биология т.б. пәндердің жиынтығын құрап, оқушыларға жан-жақты білім беретін, оларды өз елінде, өз жерінде ұлтының биік тұлғалы азаматы етіп қалыптастыра алатын оқыту десек, бүгінгі таңда бұл пәндердің қатарына жоғары оқу орындарында оқытылатын педагогика пәні де еніп отыр.

Педагогика – тамыры терең тәрбие. Қазір әлемдік аралас-құралас күшейіп, жаһандану үрдісі қарқын алған сайын дүниежүзі халықтары өздерінің ұлттық төлтумалығын сақтап қалуға, отаншылдық сезімдерін шыңдай түсуге айрықша көңіл бөлуде. Әсіресе, білім беру жүйесінде (халықтық педагогика) атау-ұғым ретінде ғана емес, білім беру мен тәрбиенің өзекті ұстанымына айналуға.

Педагогика – халқымызда ертеден жинақталған игі істердің зерделі ұрпақтың болашағына дұрыс жөн сілтеп, нақты бағыт беріп, олардың зиялылар санатына қосылып, әдемі отау тігіп, баянды бақыт құруына септігін тигізетін ежелгі үлгі, қанатты да қадірменді сөз, байырғы қасиетті де киелі дәстүр.

Педагогиканың ерекшелігі – оның гумандылық бағыттылығында, яғни, балаға деген бірыңғай талаптармен қатар, тәрбиеші мен бала арасындағы өзара құрмет, бірігіп қызмет ету, шығармашылықпен бірге айналысу, достық қарым-қатынас және теңдік.

Педагогика – халықтық тәлім-тәрбиені, оның тәжірибесін қорытындылап, жүйелейтін

теориялық сипаттағы ғылым саласы. Ол халықтық педагогиканы ғылыми педагогикамен байланыстырып отыратын өткел іспеттес ғылым.

Педагогика пәнін оқытуда баяндау, мазмұндау маңызын жоққа шығармаймыз. Сатылай кешенді оқыту технологиясы оны байыта түспесе, құнын кемітпейді. Керісінше педагогикалық мәтіннің өзегін, нақты керек нысананы талдау арқылы, ғылыми тілде сөйлеуге үйретеді. Студент қарапайымнан күрделіге, оқиғаны сатылап түсіндіруге, тұжырым жасауға үйрене отырып, болжалдап сөйлеуден құтылады.

Технологияның өзегі – білім дағдысын қалыптастыру. Талдау алгоритмін құру арқылы тұжырымдап сөйлеуге, қорытынды жасай білуге дағдыланады. Нақтылық, реттілік және нәтижеге бағыттайтын технологияның он деңгейі бар. Он деңгей – нәтиже көрсеткіші, әр студентті деңгейлеп бағалау – бәсеке тудырады. Сатылай кешенді оқыту технологиясымен сабақ жүргізгісі келген адам мықты теориялық дайындығына сүйенеді. Стандартқа сай білім беруді басшылыққа ала отырып, талдау үлгісін құру, оған студенттерді дағдыландыру – басты міндет. Алғашында жазбаша талдау жасату – заңды құбылыс. Нәтиже бірте-бірте көрінеді.

Сатылай кешенді оқыту барысында төмендегідей тиімділікті байқауға болады:

- Мұғалім: мәселе қояды, ойлаудың жолдарын ашады, әрекеттің барысына бағдар береді, жетелейді.
- Оқушы: белсенді субъектіге айналады.
- Оқушылар бірін – бірі, өзін-өзі бақылау, бағалау, сын, пікір айтуға үйренеді.
- Комплекс жүйесімен оқытқанда, пәндер бірігіп бір жолмен, бір арнамен ағып, араласып оқытылады.
- Бірлескен ұжымдық әрекет етуге баяндау, проблемалық, ізденушілік, шығармашылық, зерттеушілік қабілеттері артады.

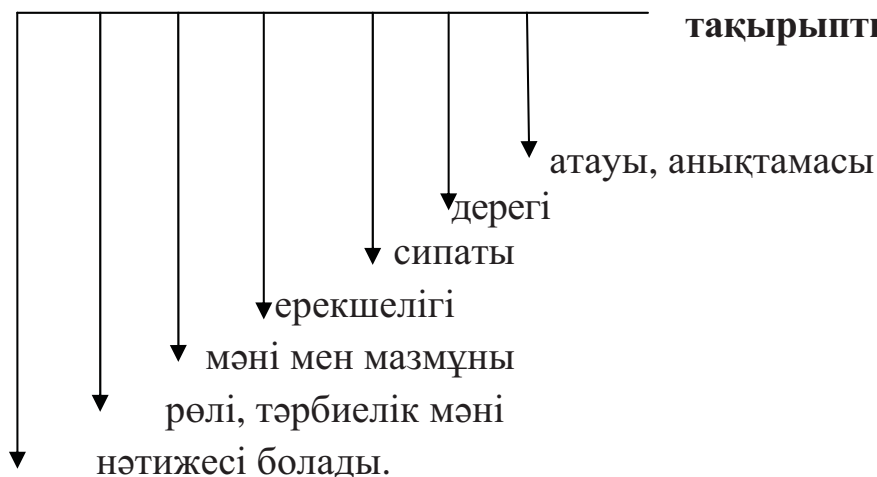
Әрбір сабақ барысында сатылай кешенді оқытуда студенттің ізденушілік, зерттеушілік әрекетін ұйымдастыру басты назарда ұсталады. Ол үшін студент өзінің бұған дейінгі білетін амалдарының, тәсілдерінің жаңа

мәселені шешуге жеткіліксіз екенін сезетіндей жағдайға түсуі керек. Содан барып, оның оқуға деген ынта-ықыласы артады, білім алуға әрекеттенеді.

Педагогика пәнін сатылай кешенді оқыту технологиясымен меңгерту барысында негізге жалпы тірек сызба алынады:

- дәлдікке, нақтылыққа, реттілікке, жүйелі ойлау мен сөйлеуге үйретеді;
- ізденуге мәжбүрлік туады, оқу дағдысы қалыптасады;
- талдау алгоритміне оқиганың өзекті, қажеттісін іріктейді;
- нәтижеге негізделеді;

Әрбір педагогикалық тақырыптың

Осы сызбаны басшылыққа ала отырып, әрбір тақырып күрделілігіне қарай талдай оқытылады.

Педагогиканы сатылай кешенді талдау технологиясы бойынша оқыту барысында төмендегідей іскерліктер мен дағдылар қалыптасады:

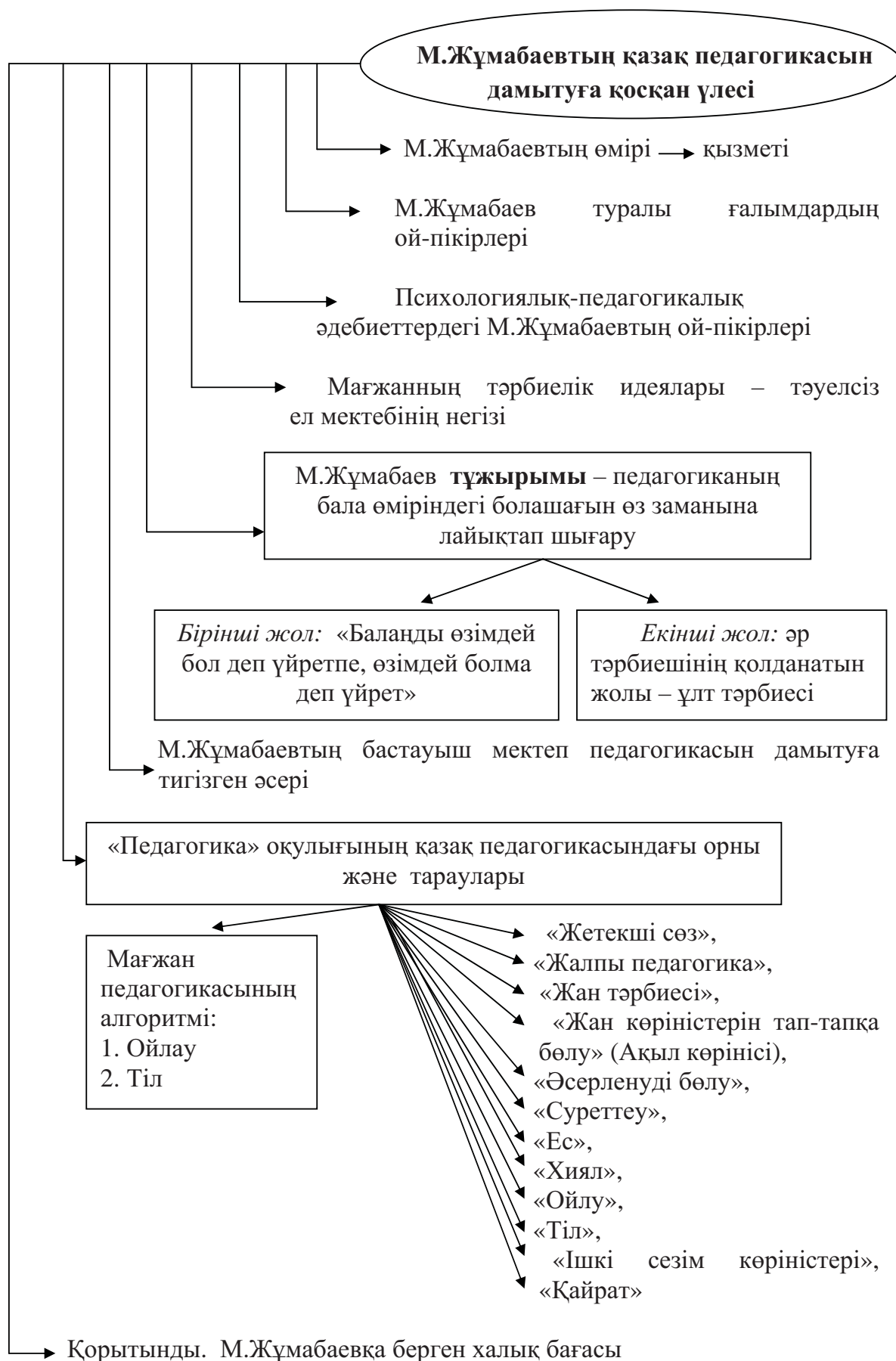
- оқытушыға білім бәсекесі дағдысын қалыптастыру мақсатын қояды;
- тіл теориясы «принципі» бойынша студентті ғылыми тілде баяндауға дағдыландырады;
- студентті болжалдап сөйлеуден құтқарады;

– студенттің шығармашылық ізденісін дамытады, сабақтың ғылыми сипаты айқындалады;

– тестке дайындаудың оңтайлы тәсілі болып табылады.

Нәтижесінде студентте стандартқа сай білім, тарихи-қоғамдық таным қалыптасып, бәсекеге қабілетті тұлға тәрбиеленеді, осылайша талай оқыту барысында студенттің білімі мен біліктілігі жоғары деңгейде қалыптасады.

Төменде бес арыстың бірі М.Жұмабаевтың педагогикалық көзқарасын оқытуға бағытталған сабақ үлгісі көрсетіліп отыр.

«Сатылай кешенді оқыту» технологиясында оқытушы мен студент арасындағы қарым-қатынас жаңа қағидаларға негізделеді. Олар: ынтымақтастық, өзара сыйластық, түсіністік, әріптестік сияқты қасиеттер. Бұл технологияның маңызды тағы бір ерекшелігі – студенттерді өте жақсы, жақсы және орташа деп бөлмей, тек материалды өте жылдам, жылдам, баяу қабылдауына қарай тапсырманы он деңгейге икемдеп, барлық білім алушының дамуына қолайлы жағдай туғызуды мақсат тұтады.

«Сатылай кешенді оқыту» технологиясында теориялық материалдардың жүйелі түрде орналастырылуы, теориялық материалдарды ғылыми тілде баяндауға негізделуі, дидактикалық материалдарды ұлттық құндылықпен байланыстыра берілуі т.б. жетістіктерімен ерекшеленеді. Сондықтан да студенттер ғылыми курстардағы берілетін білімге берік негіз қалап, нақты дайындықпен барып, теориялық материалдарды сауатты, қызығушылықпен меңгеріп, әртүрлі бағытта шығармашылық жұмыстар жасай алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. (баптары бойынша түсіндірмелерімен) және оны жүзеге асыру жөніндегі негізгі құжаттар. –Астана, 2000. –322 б.

2 Назарбаев Н.Ә. Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы. // Егемен Қазақстан, 19.01. 2006. – №16.

3 Оразахынова Н.А. Сатылай кешенді талдау технологиясының ғылыми- әдістемелік негіздері. Монография. –Алматы: ТОО Фирма «Дайыр», 2007. – 289 б.

4 Жұмабаев М. Педагогика. – Ташкент, 1923.

5 Оразахынова Н., Бейсенбекова Г., Кенжебаева Г. Применение технологии «Понимательного комплексного анализа» в системе образования Казахстана // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2013. – № 8 – стр. 51-53.

378.013.42

Н.А. АСАНОВ, Ж.Е.БЕЙСЕ

*Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті
Жалпы және этникалық педагогика кафедрасы*

Asanov@mail.ru;

zanzhan@mail.ru

Алматы қ., Қазақстан

УНИВЕРСИТЕТТЕРДЕ КРЕДИТТІК ОҚЫТУ ЖҮЙЕСІ ЖАҒДАЙЫНДА СТУДЕНТТІҢ ӨЗДІК ІС-ӘРЕКЕТІ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аннотация

Мақалада университеттерде кредиттік оқыту жүйесі жағдайында білім алушы студенттердің өздік іс-әрекеті дағдыларын қалыптастырудың жолдары мен тәсілдері сипатталған. Жаңа жүйе жағдайында студенттердің білімді өз бетінше іс-әрекет арқылы алуы олардың жеке тұлға ретінде қалыптасуына зор ықпалын тигізеді.

Түйін сөздер: кредиттік жүйе, студенттің оқытушымен өздік жұмысы, студенттердің өздік жұмыстарын ұйымдастыру технологиясы.

В статье описываются пути и методы формирования навыков самостоятельной деятельности студентов получающих образование по системе кредитной технологии. В новой системе получение образования студентов самостоятельно оказывает огромное влияние на формирование их как личность.

Ключевые слова: кредитная система, самостоятельная работа студента с преподавателем, технология организации самостоятельной работы студентов.

Annotation

This article describes the ways and methods of formation of skills of independent work of students receiving education credit system technology. The new system of education students receive their own has a great influence on the formation of their personality.

Keywords: credit system, independent work of the student with the teacher, the technology organization of independent work of students.

Бүгінгі күні еліміздегі жоғары білім беру жүйесін дамыту талаптарына сәйкес, студенттерге терең білім мен тәрбие беру және оларды жан-жақты дамыту басты мәселеге айналып отыр. Өйткені, білім мен тәрбие беру – қоғам мүшелерінің адамгершілік турасында да, интеллектуалдық-мәдени дамуының жоғары деңгейін қалыптастыруда да, сондай-ақ кәсіби біліктілігін қамтамасыз ететін үздіксіз үдеріс болып қала бермек.

Сондықтан да болар, қоғамның жоғары педагогикалық білімді мамандарына қойылатын талаптар да күннен-күнге күрделене түсуде. Жаңа қоғам мұғалімі – ол рухани адамгершілігі жоғары, азаматтық жауапкершілігі мол, белсенді әрі жасампаз, жан-жақты білімді, кәсіби құзыретті, өз теориялық білімін практикада әр түрлі педагогикалық технологиялармен жүзеге асыра отырып, оны үнемі жетілдіріп отыратын өз кәсібінің шебері бола білуі қажет.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан-2050» Стратегиясы «Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауында «Білім және кәсіби машық - заманауи білім беру жүйесінің, кадр даярлау мен қайта даярлаудың негізгі бағдары. Бәсекеге қабілетті дамыған мемлекет болу үшін біз сауаттылығы жоғары елге айналуымыз керек. Барлық жеткіншек ұрпақтың функционалдық сауаттылығына да зор көңіл бөлу қажет», - деп атап көрсетеді [1].

Білім беру жүйесіндегі жаңа білім парадигмасы білім, білік, дағды жиынтығын толық

меңгерген, қоғам өміріне белсене араласатын, шығармашылықпен ойлайтын, өзін-өзі көрсете алатын, өздігінен ақпаратты іздеп, талдайтын және оны дамытуға қабілетті, кәсіби құзыретті жеке тұлғаны қалыптастыруға бағытталғандығынан көрініс табады. Сондықтан да жоғары оқу орындарындағы білім беру мен тәрбие жұмыстарының талапқа сай жетілдірілуі студенттердің болашақ кәсіби құзыретті маман болып қалыптасуына зор ықпалын тигізетіні анық. Осы тұрғыда республикамыздың жоғары білім беру жүйесі кәсіби мамандар даярлауда бірнеше жыл қатарымен оқытудың кредиттік жүйесіне ауысуды қолға алған.

Қазіргі таңда еліміздегі барлық жоғары оқу орындары білім берудің кредиттік жүйесіне көшуде. Бұл, әрине, өз кезегінде әлемдік жоғары білім беру тәжірибесін ескермей, қазіргі заманға сай білім алуға қол жеткізу мүмкін еместігінен тағы бір дәлелдеп отыр.

Жалпы жоғары оқу орындарында кредиттік жүйемен оқытудың басты ерекшелігі – әлемдегі білім берудің ең үздік технологиялық тәжірибелерін қолдана отырып, елімізге қажетті мамандарды сапалы дайындап шығару. Яғни, мұнда бұрыннан қолданылып жүрген оқытудың әдіс-тәсілдерімен қатар, студенттің өздігінен ізденуіне, жаңаша көзқарас тұрғысынан келіп, сапалы білім алуына жағдай туғызу болып табылады. Негізінен кредит сөзінің мағынасы – сенім, яғни студентке сенім білдіру арқылы оның білімін

көтеруіне, өзіндік ізденісіне, әрбір өтілген тақырыпты шығармашылықпен меңгеруіне жол ашу. Демек, оқытушы әрбір өтілетін тақырыпты жіктеп, жіліктеп түсіндіріп, студенттен сол материалдарды қалай меңгергенін сұрау арқылы оның білімін бағалауды мақсат етпейді. Әрбір өтетін тақырып төңірегінде сол тақырыптың ерекшелігі жайлы, студент аталған тақырыптан қандай мәселелерді меңгеруі керектігі жөнінде тек бағыт-бағдар ғана беріліп отырады. Ал студент сол ұсынылған бағыт, түсінік негізінде қажетті, білуге тиісті материалдарды өзі ізденіп, алынатын білімді толық меңгеруі қажет. Оқытушы өзі дайындаған силлабуста студентке: берілетін білім мазмұнын, әрбір модульдік бақылау барысында студенттің нені білу қажеттілігін, көрсетілген тақырыптар бойынша пайдаланылатын әдебиеттің тізімдерін жан-жақты көрсетеді. Бір сөзбен айтқанда, студент үшін силлабус білім алудың, ізденіс жұмыстарын жүргізудің басты бағдарламасы болмақ.

Оған қоса, жоғары оқу орнындағы оқыту жағдайы студенттермен оқу әрекетін өз бетімен ұйымдастыру іскерлігін талап етеді. Мұндай әрекетті қалыптастырудың мәні студент белсенді тұлғалық ұстаным жасай алатындай және оқу әрекетінің субъектісі ретінде өзін танытатындай жағдай жасау болып табылады. Шығармашыл тұлғаны қалыптастыру жолын П.И. Пидкасистый «Біз шығармашыл тұлғаны қалыптастыру жайлы айтқан кезде, студент әрекетінің сипатын, оның танымдық іс-әрекетін айтамыз. Бұл-оқу материалының мағынасын ұғыну және өңдеу қабілеті, белгілі бір жағдаяттарда білімді іске асырудың сипаты, яғни кәсіби есептерді шешу тәсілдері» деп көрсетеді [2].

Кредиттік оқыту жүйесінің міндеті – студенттердің өзін-өзі ұйымдастыру, өздігінен білім алу мүмкіндіктерін дамыту болып табылады. Сондықтан да студенттің өздік жұмысының мақсаты **өздік жұмыстың міндеттерінде** нақтыланып, оқыту пәнінің міндеттеріне сәйкес болады.

Ендігі кезекте осы аталған міндеттерге тоқталып өтейік. Жоғары оқу орнында оқуға қажетті маңызды оқу-танымдық біліктер мен

дағдыларды және ғылыми-зерттеу жұмысын жасау дағдысын қалыптастыру; өздік жұмысты орындау іскерлігін (*тапсырманың мақсатын айқындау, орындау алгоритмін құру, оны орындаудың уақыты мен әрекетін жоспарлау, өзіндік бақылау жасау, т.с.с.*) қалыптастыра отырып, бертін келе соған бейімдеу; пән бойынша білім мазмұнын студенттің терең игеруін, ақпарат көздерімен өздігінен жұмыс істеуін белсендіру; қандай да болмасын ақпараттарға талдау жасауға және оны жинақтауға, маңыздысын анықтауға, ой қорытып білімін жүйелей білуге үйрету; проблемалық мәселелердің шешімін табудың түрлі жолдарынан дұрысын және тиімдісін теориялық білімге сүйене отырып, өздігінен іріктей білуге машықтандыру.

Негізінен алғанда, студенттердің өздік жұмыстарын ұйымдастыру және өткізу технологиясы, яғни, өзіндік іс-әрекеті дағдыларын қалыптастыру мынадай элементтерден тұрады:

- студенттердің өздік жұмыстарын жоспарлау, ұйымдастыру,
- әдістемелік қамтамасыз ету,
- бақылау және орындалу бағасы,
- талдау және жетілдіру.

Осы мызғымас реттілік бойынша студентке білім беріліп отырса, онда студенттің білім, білік, дағдылары біртіндеп қалыптаса бастайды.

Студенттердің өздік жұмыстарын жоспарлау кезінде, студенттердің өздік жұмыстарымен қатар мұғалімнің жетекшілігімен өткізілетін (СМЖӨЖ) жұмыстарға да сағат бөлінсе жақсы болар еді. Яғни, сонда СМЖӨЖ-ң көлемі әр пәнге бөлінген лекция, практика, студиялық және семинар сағаттарының толық көлемінен кем болмауы керек. Ал қалған өздік жұмыстарының сағаты күнделікті орындауды талап ететін компьютердің тапсырмасымен толықтырылып отыруы тиіс. Студенттердің оқытушының жетекшілігімен өткізілетін жұмыстардың уақыты нақты көрсетіліп, оқу кестесіне енгізілуі қажет және сабақтан соң арнайы аудиторияда өткені жөн деп есептеймін.

Әр оқу пәнінің жұмыс бағдарламасының сәйкес бөлімдеріне студенттердің өздік жұмыстарының жоспарланған түрлері, олардың сағатпен көрсетілген еңбек сыйымдылығы, бақылау мерзімі және коллоквиумдар, курстық, семестрлік, есепті-графикалық және басқа да жұмыстары міндетті түрде кіргізіліп көрсетілуі керек. Студенттердің өздік жұмыстарының түрлерін таңдау үшін оқу пәнінің мақсатын, оқушының дайындық сатысын, студенттердің өздік жұмыстарына бөлінген сағаттар санын ескерген жөн болар.

Қазіргі жалпы жоғары оқу орындарында студенттердің өздік жұмыстарының қарапайым әрі қолайлы түрі – коллоквиумдар болып саналады. Олар белгілі бір тақырыптағы баяндама немесе деректі мәселені талқыға салатын ғылыми жиналыс түрінде ұйымдастырылуы мүмкін. Дегенмен, бүгіндегі заманауи дамуды талап ететін жан-жақты жаһандандану кезеңінде білікті әрі шығармашыл оқытушылар түрлі әдіс-амалдарды пайдалану арқылы бұл үрдісті өзгертуіне болады. Әрине, бұл солардың өз еншісінде.

Енді, оқытудың кредиттік жүйесінде студенттердің өздік жұмыстарын ұйымдастыру мәселесіне көшейік. Студенттің өздік жұмыстарын тиімді ұйымдастыру үшін ең алдымен оның әдіс-тәсілдерін анықтап алу

керек сияқты. И.З. Гликман «студенттің өздік жұмысын басқаруды шешудің жолы әдіс-тәсілдерді пайдалануға негізделінеді. Өз бетінше білім алудың әдістері мен тәсілдерін ұйымдастыру – басқарылатын жүйе мақсатына жету үшін басқарушы жүйенің әсер ететін негізгі әдісі» деп атап көрсеткен [3].

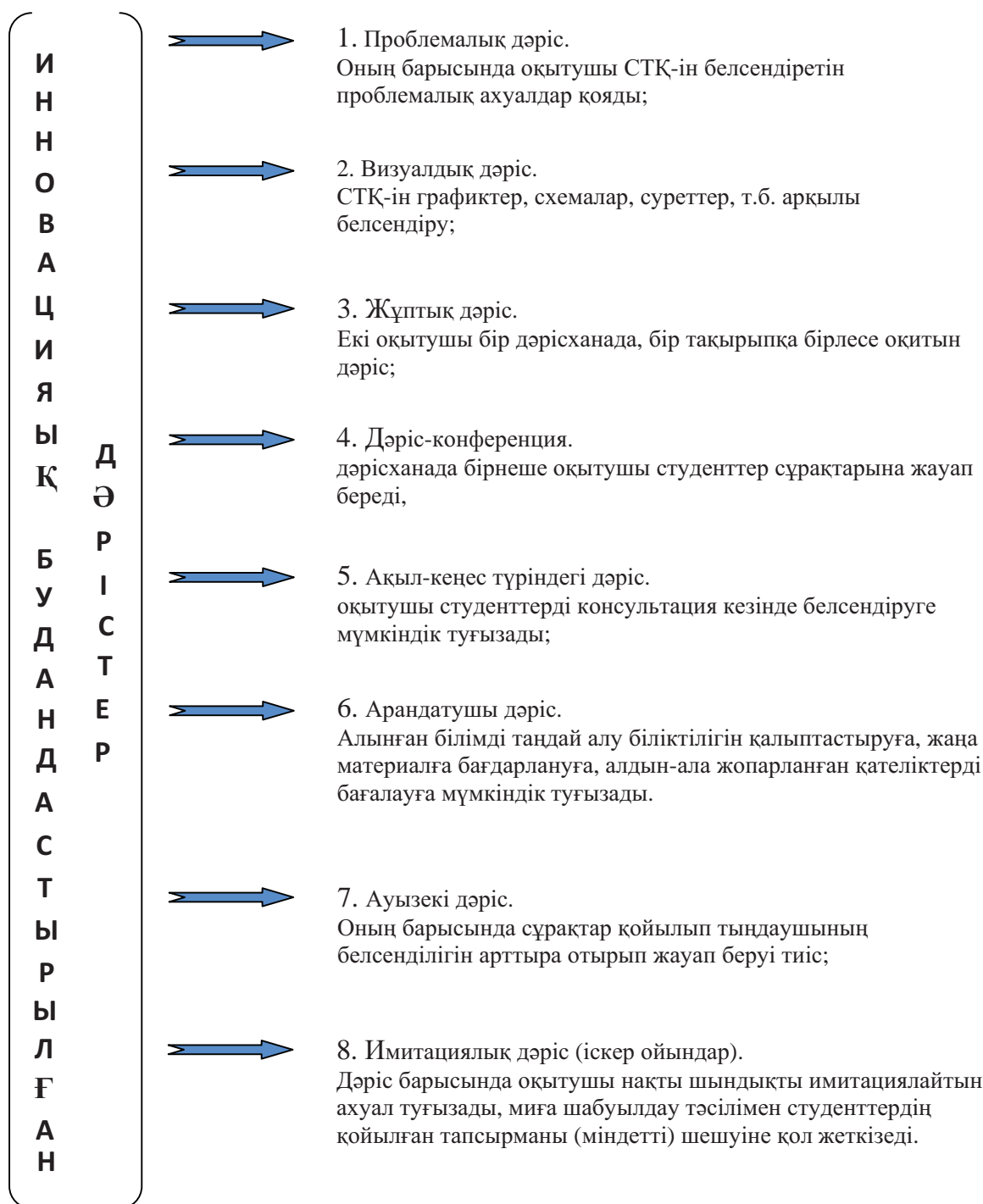
Ал студенттің өздік жұмысын ұйымдастыру тек дәріс уақытында жүзеге асырылады. Сондықтан да дәріс кезіндегі СӨЖ-ң тиімділігі турасында сөз қозғауды жөн деп таптым.

Дәріс кезіндегі СӨЖ-ң тиімділігі бірнеше факторға тәуелді болатыны мәлім:

- *уәждер жүйесі,*
- *әр студенттің өз бетінше жұмыс істей білу деңгейі,*
- *оқытушының кәсіби біліктілігі және тағы басқалары.*

Дегенмен, бірінші орынға ұтымды ұйымдастыру факторы қойылады. Басқаша айтқанда дәріс оқыту процесі барлық кезеңде студенттердің жаңа білімге қызығушылығын оятатын танымдық тапсырмаларға (міндеттерге), проблемаларға бай болуы керек.

Осы тапсырмаларды (міндеттерді) шешу мақсатында бүгінгі уақытта инновациялық будандастырылған дәрістер топтамасы жиі пайдаланылады. Олар төмендегі кесте көрсетілген.

Д.Н. Жукина білім берудің кредиттік жүйесінде «студент-оқытушы» байланысы белсенді түрде дамып отырады деп баяндайды. Әсіресе, ОСӨЖ сабағында оқытушы студенттің СӨЖ тапсырмаларын қалай орындап жатқанын бағалайды, студенттің танымдық және шығармашылық іс-әрекетін бел-

сендіру мақсатында кеңес береді. Ол СӨЖ тапсырмаларын студенттердің қызығушылығын тудырып, танымдық іс-әрекетке белсендіретін әдіс-тәсілдерді пайдалануды ұйымдастырады [4].

Жоғары оқу орындарында кредиттік жүйе бойынша білім алып жүрген студенттердің

өздік іс-әрекетін қалыптастыру ең алдымен олардың өз бетімен жұмыс істеуіне, бір-біріне өзара көмек көрсетуіне, шығармашылығын және жауапкершілігін арттыруға себебін тигізетіндігі анықталып отыр. Демек, оның бірден-бір себебі, кредиттік оқу жүйесі кезінде студенттер таңдау еркіндігіне ие болатындығында.

Сондай-ақ, білімгерлердің өздік жұмыстарын қадағалаудың тәсілдері де үлкен нәтиже беретініне көз жеткіздік. Өзін бағалай және қадағалай білуді, өзіне баға беруді қалыптастыру – оқушының қызығушылық көзқарасын және белсенділігін арттыратын сенімді тәсіл. Әр пәнге арналған өзіндік жұмыстар студенттердің өз күштеріне сенімділігін және жауапкершілігін арттырып, өзіндік баға беру қабілетін қалыптастырады. Және де өзіндік жұмыстың нәтижесін көру үшін ұйымдастыру-әдістемелік шараларының анық жоспарланған жүйесі болуы тиіс. Өзіндік жұмыстың керекті нәтижесін алу үшін қойылатын негізгі шарт – студенттерді оқу-әдістемелік және анықтама-нормативтік материалдармен толық қамтамасыз етілуі. Әрбір студенттің өсуі мен жетілуі оқыту барысында табысты болуы үшін, оқытушы олардың әрқайсының қабілетіне байланысты бейімделген және ерекшеліктеріне сай болуға тиісті, яғни бұл жерде жеке студентке тең құқықты серіктес ретінде сыймен қараудың да маңызы зор. Қайталап айтатын болсақ, жоғары мүддеде үлкен қарқынмен оқыту талабына сай студенттердің өздік жұмыстарына көбірек уақыт беру арқылы оқушының өздігінен ойлау қабілетін кеңейтіп, ізденісін арттыратын деп сөз жүзінде айтып қана қоймай, сонымен қатар, білім беру ісінің сапасын арт-

тыру үшін оқыту үстінде оң қабақ танытып, ұнамды көңіл қоюдың да мәні зор деп ойлаймын.

Өкінішке қарай, қай кезде де іс жүзінде оқытушылардың студенттермен қарым-қатынасының мынадай түрлері таралған, ол: педагог талап етеді – студенттер оны бұлжытпай орындайды, педагог сұрақ қояды – студенттер оған жауап қайтарады және т.с.с. Ал мұндай жағдайда ынтымақтастық жайында, адамгершілік қарым-қатынасын тәрбиелеу туралы, әрқайсысын белсенді іс-әрекетке тарту жөнінде сөз қозғау тіпті бекершілік.

Сөз соңында айтарымыз, тек адамгершілік, тілектестік өзара көмек пен ынталандырушылық жағдайында ғана студенттер өздерін іштей еркін сезініп, педагогтың ықпалына қарай белсенділік танытып батылырақ сөйлейді деп ойлаймын.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. – Астана, Елорда, 2012.
- 2 Педагогика. Учебное пособие / Под ред. П.И. Пидкасистого. – М., 1998. 371 с.
- 3 Гликман И.З. Управление самостоятельной работой студентов (системе стимулирование) – М.: Логос, 2002. – С.45-58.
- 4 Жукина Д.К. Кредиттік білім беру жүйесінде студенттердің шығармашылық іс-әрекетін ұйымдастыру жолдары. // Қазақстан педагогикалық хабаршысы. – Алматы, 2006. – №1. – Б.63-65.

Қ.О. ЖЕДЕЛОВ

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

Өнер, мәдениет және спорт институты

Zhedelov@mail.ru

Алматы қ., Қазақстан

БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІ ПӘНІН ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІНІҢ ДАМУЫН ЗЕРТТЕУДЕ ПЕДАГОГИКАНЫҢ ОРНЫ

Аннотация

Бұл мақалада бейнелеу өнерін пән ретінде оқытудың мәселелерін шешуде педагогикалық зерттеулердің алатын орны жөнінде ой-қортады. ХІХ ғасырдың басында И.Г. Песталоццидің инициативасы, ХХ ғасырдағы суретші-педагог П.П.Чистяков, Д.Н. Кардовский, К.Юон, А.А.Дейнеканың педагогикалық ойларын айта келе, жалпы Қазақстанда бейнелеу өнерінен білім берудің арғы түбі, генезисі қайдан шығып, қалай басталды дегенді Ресейден бөліп қарауға болмайтындығын айтады.

Түйін сөздер: көркем шығарма, әдістеме, педагогика-психологиялық астар, шығармашылық белсенділік.

В этой статье рассматриваются вопросы преподавания изобразительного искусства как предмета, решающего педагогические проблемы. Изучая педагогические исследования XIX века И.Г. Песталоцци, художников-педагогов XX века П.П.Чистякова, Д.Н. Кардовского, К.Юона, А.А.Дейнеки автор приходит к выводу, что преподавание изобразительного искусства в Казахстане нельзя рассматривать отдельно от исследований в этой области в России.

Ключевые слова: изобразительное творчество, психолого-педагогические аспекты, методика, творческая активность.

Annotation

The article highlights the concept and the role of pedagogical research in Fine Arts as a subject. The author gives scientific analysis of theoretical approaches to the initiatives of I. Pestolatsky, K.Chistyakov, D.Kardovsky, K.Youn. Particular attention is given to the fact that the basis of Fine Arts of Kazakhstan is similar to Russian Arts.

Keywords: pedagogical research, theoretical approaches, Fine Arts, a subject, particular.

Бейнелеу өнері пәнін оқытудың басты мақсаты – балаларды бейнелеу өнерінің түрлерімен таныстыру, дәстүрімізде қалыптасқан өнер қазынасынан нәр алдыру, сол арқылы тарихта, кезінде дәуірлеген мәдениет пен өнердің түрлерінен түсінік беру, бейнелеу өнерінің түрлеріне, сәндік қолөнеріне қызықтыру, адамгершілік пен ізгілікке тәрбиелеу. Сондықтан бейнелеу өнері пәні арқылы көркемдік өнер түрлерінен білім беріп мектепте оқытудың алатын орны ерекше. Өйткені, ол көркемдік өнер түрлерінен білім беру мен

қатар өнердің түрлерін қамтитын күрделі пән. Бейнелеу өнерінің түрлерінен тәрбие беріп оның әдістемесін оқытуда алдымен тақырып баланың эмоциясына әсер етіп, толғандырып, ұшқыр қиялға, сезімдерге бөлейтіндей болса ғана баланың қызығушылығын, ойын қозғайды, тақырыптың мазмұнын, сюжеттік желісін, композициялық шешімін, шығармадағы басты нәрседен автордың ойын танып білуге апарайды. Яғни бейнелеу өнері пәнін оқытуда мұғалім оқушы психологиясының ерекшеліктерін біле отырып, білімін, іскер-

лігін дамытуда қолданған әдіс тәсілдерін солармен ұштастырып отыруының мәні ерекше рөл атқарады.

Ал бейнелеу өнері эстетикалық тәрбиенің құралы ретінде үлкен рөл атқаратыны ертеден-ақ мәлім болған. Мәселен, XVIII ғасырда өмір сүрген француз халқының энциклопедисі Д. Дидроның ұрпаққа сурет салуды үйретуді дәл оқуға, жазуға үйреткендей дәрежеде үйретсе, соны үйреткен ел, басқа елдердің қай-қайсысынан өнер жолында өте биік тұрар еді деуінде үлкен мән жатыр.

Тарихи құжаттар мен әдебиеттердің айтуы бойынша көне Египеттегі мектептерде сурет салуға үйрету сызумен қатарластыра жүргізіліп отырған. Бұл айтылғандарға қарап мектеп арқылы бейнелеу өнерінің әдістемесінен білім беріп оның білімін, біліктілігін дамыту сол кездің өзінде жүзеге асырыла бастағандығы мәлім.

Сурет сала білудің өте пайдалы екендігі жөнінде тек өнер адамдары ғана айтып қоймаған, бұл ойды халыққа білім беру саласындағы қайраткерлер де көп айтқан. Мәселен, чех халқының атақты педагогы Ян Амос Коменский жалпы білім беретін мектепте сурет пәнінің жүргізілуі қажет деп білген. Осы пікірді ағылшынның ұлы педагогы Джон Локк қоштаған.

Суреттің маңызды мәні туралы, оны оқыту, сурет салуға үйрету керектігін және оқытудың пайдасы жөнінде өткен ғасырларда өмір сүрген атақты педагогтардың айтпағаны кемде-кем. Француз педагогі Жан Жак Руссо былай дейді: «Детям крайне полезно заниматься рисованием не для самого искусства, но для приобретения верного глаза и гибкой руки. Но рисовать дети должны не с моделей, а прямо с оригиналов, с природы. Здесь важно не столько приобретение умения рисовать согласно законам и требованиям этого искусства, как приобретение более точного глазомера, верной руки, настоящих отношений к величине к виду разнообразных предметов, более быстрого понимания действий перспективы» деген [1, 95 б.].

Осындай көрнекті педагогтар бірінен соң бірі айтып көп сөз еткенмен мектепте оқы-

латын курс аумағына көпке дейін енгізіле қоймай, кешеуілдейді. Тек XIX ғасырдың басында швейцар педагогы Иоганна Генрих Пестолацийдің инициативасы бойынша оқылатын мектеп курсына сурет енгізіледі. Осыдан ары қарай Пестолаций суретті оқыту әдісіне көп көңіл бөліп, көптеген ұсыныстар жасаған.

Пестолацийдің ол ұсыныстары мен сурет салуға үйрету жөніндегі әдістемелік ережелері оның «Гертруда өз балаларын қалай оқытады» деген [2, 45 б.] еңбегінде кеңінен баяндалған.

Пестолацийдің осы бастауынан соң сурет жалпы білім беретін пән ретінде мектепке енгізілді.

Суреттің жалпы білім беретін пән есебінде Ресей жерінде көркемдік білім берудің әжептәуір қанат жайып, оның көркемдік дәрежесін көтеруге Көркем өнер академиясы зор ықпал етеді. Суреттің Ресей жерінде өсіп-өркендей түсуіне сол кездегі Ресей жерін жайлаған революциялық-демократиялық бағыт ықпал етті.

XX ғасырдың бас кезінде суретті оқыту жөнінде көп айтылып, жазылып жүрген еңбектерімен суретші-педагог П.П. Чистяков белгілі бола бастады.

Кеңестік дәуірдегі жалпы білім беретін Кеңес мектептеріндегі сурет жөнінде көп айтып, оның әдістемелік бағытында еңбек жазып, кеңірек таныла бастаған Д.Н. Кардовский, К. Юон сияқты суретші-педагогтарды атауға болады. Ал, жалпы Қазақстанда бейнелеу өнерінен сурет арқылы білім берудің арғы түбі, генезисі қайдан шығып, қалай басталды дегенге келсек, пәнінің пайда болуы мен оның даму барысын Ресейден бөліп қарауға болмайды. Өйткені Қазақстанның ұзақ уақыт Ресейдің ықпалында, Қазан революциясы жеңісінен кейін бір мемлекеттік құрылымда болуы біз айтып отырған көзқарасты туғызады.

Суреттің пән ретінде мектепте оқылу тарихының бастауы тым ертеден-ақ басталып, оның кеңестік дәуірге жалғасуы, оның тұсындағы дамуы мен қалыптасу барысы XX ғасырдың 50-60 жылдарда көбірек байқалады.

Ал, Қазақстанда 1991 жылы егемендік алғаннан кейін мектеп оқушысына эстетикалық тәрбие беруде бейнелеу өнері пәніне арналған оқулықты 1997 жылдан жан-жақты дамыту қолға алынды. Оның себебі кескіндеме, графика, мүсін өнері, сәулет, қолөнер және дизайн салаларынан дәріс беріп, осылардың әрбіреуінің өзіндік ерекшеліктерін ұқтыруға тиісті. Сонымен бірге жай ғана ұқтырмай, осы өнер түрлерін қабылдауға және осылардың негізінде практикалық жұмыс істей білуге қабілетті болу керектігі кеше де, бүгін де айтылуға тиіс. Өйткені бейнелеу өнері пәнінің көздері осылардың әрқайсысымен байланысты. Ал қарастырылып отырған мәселе, бейнелеу өнері білімінің көзі болып табылады. Бейнелеу өнерінен эстетикалық тәрбие беруде, оны оқытып, оған үйретуде әрқайсысының өзіндік ерекшелігі болады. Осы орайда бейнелеу өнерінің әрбір түрі мен жанрының оқушыға деген өз ықпалы бар. Мәселен, қолданбалы өнер түрін алсақ, ол күнделікті өмірде қолданылатын заттың әсемдігі мен әдемілігін тануға үйретеді, сол төңіректегі оның талғамын тәрбиелейді. Ал, сәулет туралы айтар болсақ, ол – сұлулық заңына бағындырылған нақты әсемдік көрініс. Ондағы айқын да симметриялық жолмен, ырғақты түрде түсірілген өрнектер мен сипаттар балаларда таңырқау сезімін тудырады. Мүсіндік шығармаларда үнемі белгілі бір қозғалыс үні сезілгендей болады. Сол қозғалысқа бір сәт қарап тұрсаң өткеннің де, бүгінгінің де үндестігі тұтасқандай болып көрінеді. Сондықтан бейнелеу өнерінің бұл түрін қабылдау балаға оңай болмайды. Ол үшін бұл төңіректе мұғалім көмегі көп қажет. Мұғалім көмегі бейнелеу өнерінің қай түрімен таныстырып, оқытқанда да керек. Өйткені бейнелеу өнерінің қай түрі бойынша да мектепте жас ұрпақ тәрбиесіне арналып жүргізілетін жұмыс мазмұны, оны оқытуда көзделетін мақсат соны қажет етеді.

Мектепте пән ретінде жүргізілетін бейнелеу өнері түрлері – жалпы және үлкен өнердің бір бөлігі. Тұтас өнер туралы сөз етер болсақ, оның қай түрін алсақ та (кино, театр, әдебиет, сурет, т.б.) ол әлемді көп қырлы етіп және оны

жарқырата көрсетеді. Солардың ішінде бейнелеу өнері шығармаларының қай түрі болса да адамның терең сезімін оятып, жақсылық болмысына жетектейді. Өйткені, ол көздің көруі арқылы адамда әр түрлі сезім туғызады да, санасына әсер етеді. Соның нәтижесінде адам өзін қоршаған әлемдегі дүниені танып, өзін-өзі ұстау бағытын анықтауға керекті түсінікке де ие болады. Заманымыздың белгілі психологы Л.С. Выготский «Искусство – есть скорее организация нашего поведения на будущее, установка вперед, требование, которое, может быть, никогда и не будет осуществлено, но которое заставляет нас стремиться поверх нашей жизни к тому что лежит за ней» деген болатын [3, 30 б.]. Олай болса өзіміз сүріп жатқан өмірді оның аржағында не барын білуге ынтығу туғызарлық бейнелеу өнерінің күші – ұрпақ тәрбиесіндегі қажеттіліктің бірі. Сол үшін де ол эстетикалық тәрбие құралы болып саналып, оның барлық түрі де мектепте жүргізіліп, іске асыру басты мақсаттың бір түрі болып саналады. Өйткені эстетикалық тәрбие баланың бойында қалыптастырылуға тиісті тұлғалық қасиеттердің құрамды бөлігінің бірі болып саналады және ең маңызды бөлігі деп айту артық айтылған сөз болмаса керек.

Бұрынғы кеңестік дәуірдегідей социалистік мүддеге берілген, түбегейлі мақсат коммунистік қоғам құруға әзір, жан-жақты жетілген тұлға тәрбиелеу дегеннің мазмұны түгелдей бүгінгі күннің талабына лайықты еместігі түсінікті болса керек. Бүгінгі жаңа Қазақстанға жан-жақты жетілген баланы тәрбиелеп қалыптастыру мүлде өзгеше.

Бейнелеу өнері пәнінен бала оқыту әдістемесінің күрделі мәселелерін психология тұрғысынан түсіндіруі кейінгі кезеңде педагогикалық және әдістемелік ізденістерінің өзекті жолдарына айналады.

XX ғасырдың ортасында және аяғында көркемдік өнерге келген педагог суретшілеріміз елдің ертеңі қамы үшін ағартушылық, педагогикалық, психологиялық бағытта жазып қалдырған еңбектерін әсіресе бүгінгі күні халқымыздың тәлімгерлік мұрасын пайдаланудың жолдарын іздестіруге, бейнелеу

өнерінің табиғатына сәйкес жаңа заманның талабына лайықтап оқытудың ғылыми-әдістемелік негіздерін қалауда алдымен назарға алынуға тиісті мол мұра деп білеміз.

Бейнелеу өнері пәнін 60-70 жылдарда ғана оқыту саласында мәселелерді ғылыми-тәжірибелік тұрғыдан қарастыру, бейнелеу өнері пәнінің функциональдық мүмкіндіктерін толығымен оқыту ісіне жаратып отырудың жолдарын айқындау қолға алынды. Бұған, біріншіден, сол жылдардағы кеңес үкіметінің саясатындағы өзгерістердің ықпалы болса, екіншіден, философия, эстетика, педагогика, психология ғылымдарында жазылған еңбектердің жарыққа шығуы, жаңа ой-тұжырымдардың орын алуы өзінің септігін тигізді. Ғылыми ізденістердің мектеп тәжірибесіне негізделуі солардың ішінде бейнелеу өнері пәнін өмірмен байланыстыра оқыту, проблемалық оқыту, дамыта оқыту бағыттарының қалыптасуына ықпалы болды. Оқу материалдарын қабылдау мен ұғыну және оны оқушыда қалыптасқан ассоциациялардың жүйесіне қосу, яғни жаңа материалдармен байланыстыру, оқу тақырыбын меңгерудің келесі сатысы болып табылады.

А.А. Дейнеканың: «Рисовать особенно в школе – это каждый раз решать определенную задачу» [4, 131 б.]. дегенінде жалпыға жаппай білім беретін мектептегі әр жеке өткізілетін бейнелеу өнері сабағында белгілі бір міндеттің шешілу керектігі айтылып тұр. Яғни мектеп көздеген түбегейлі мақсат пен оның орындайтын міндеті – ұрпақ тәрбиесі. Олай болса, осы ұрпақ тәрбиесінің кішкентай бір бөлшегін әрбір жүргізілген жеке сабақта орындап отыру міндет. Автордың бұл еңбегінде әрбір сурет сабағында белгілі бір міндетті шешу керек, бір сабақта тұлға қалыптасуына керекті шағын істі тындыру керектігі айтылған. Түсінікті болу үшін тарқатып айтсақ, әрбір бейнелеу өнері сабағында, біріншіден, оқушыларға білім берудің бір бөлшегі, екіншіден, баланың ақыл-ойын дамытарлық бір іс, үшіншіден, тәлім-тәрбиеден бала бойына сіңіретін бір іс орындалуы керек.

Осыған орай бейнелеу өнері түрлерін оқытуға қойылатын талаптар жөнінде: «ол

әсердің ешбір ықпалы оқушының өміріне, не амалына тимесе, ондай әсерді пайдасыз, бос кеткен әсер деп білу керек» - деп түйіндейді [5, 131 б.]. Бұл айтылған сөзден бала оқыту әдістемесінің күрделі мәселелерін психология тұрғысынан түсіндіруі. Қазіргі кезеңде педагогикалық және әдістемелік ізденістерінің өзекті мәселелеріне айналды.

Ендігі кезекте бейнелеу өнері түрлерін оқытуды тек әсерлі, тартымды етіп қана қоймай, оны бірнеше кезеңде атқарылатын үздіксіз үрдіс деп қарап, оқушы әрбір кезеңде практикалық жұмысын өзінің алған тақырыбының мәтінімен толық жұмыс істеуі оның психологиялық негіздерін, іс-әрекеттерін, амал-тәсілдерін айқындауға ерекше мән берілуде.

Қорыта келе, бұл әсіресе қазіргі кезеңде жан-жақты жетілген, соның ішінде эстетикалық тәрбие беріп қалыптастырылған баланы дайындау – бүгін де басты міндет. Бұл – барлық мемлекеттік оқыту, білім беру саясатын жүзеге асыруда көзделетін мақсат. Жан-жақты жетілген өз елінің азаматын жаңа қоғамдық өмірге байланыстыра өсіру, үйрету мен оның бойында қалыптастырылатын тұлғалық қасиет қандай, ол қандай қоғамда, қандай саяси ұстанымнан туып отыр дегенді білуді қажет етеді.

Бейнелеу өнері пәнін оқытудың әдістемелік мазмұнын бейнелеу өнерінің ерекше табиғатына байланысты және оқушылардың деңгейлік жас мүмкіншіліктеріне сәйкестендіре оқыту, оны оқушыларға меңгертуде психологиялық-педагогикалық салалардағы жетістіктерді пайдаланудың жолын іздестіру қандай маңызды болса, тәжірибеде басты талаптардың бірі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Ростовцев Н.Н. Методика преподавания изобразительного искусства в школе. – М.: Просвещение, 1974. – 245 с.
- 2 Песталоцци И.Г. Избранные педагогические произведения в 3-х томах. – М.: Изд. АПН РСФСР, 1961. – Т.4. – 119 с.
- 3 Выготский Л.С. Психология искусства. – М., 1968. – 332 с.

4 Дейнека А. Учитесь рисовать. – М., 1961. – 268 с.

5 Аймауытұлы Ж. Психология . – Алматы, 1995. – 228 с.

ӘОЖ173.1.02..303

А.Ж. ҚҰРАСБАЕВА

*Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті
Биология кафедрасы
Алматы қ., Қазақстан*

БИОЛОГИЯ САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІН АРТТЫРУ ТӘСІЛДЕРІ

Аннотация

Мақала биология сабағында оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру жолдарын ашып береді. Танымдық белсенділік дегеніміз – оқушының оқуға, білімге деген ынта-ықыласының, құштарлығының ерекше көрінісі. Өйткені оқушылардың белсенділігі ауызша, жазбаша жұмыстарда, бақылау эксперименттер жүргізу жұмыстарында, бір сөзбен айтқанда, оқу үрдісінің барлық кезеңінде қажет. Танымдық белсенділік көп түрлі тұлғалық қатынастардың қалыптасуымен тығыз байланысты.

Түйін сөздер: танымдық белсенділік, танымдық іс-әрекет, мотивация, шығармашылық тапсырма, іскерлік, біліктілік.

В статье раскрываются пути развития познавательной активности учащихся на уроке биологии. Познавательная активность – это мера умственного усилия, направленная на удовлетворение познавательного интереса. Ее уровень характеризует потребностно-мотивационную сторону жизнедеятельности индивида, направленную на конструирование когнитивной модели реальности. Она формируется как природно обусловленными механизмами, так и особенностями организации учебной деятельности.

Ключевые слова: познавательная активность, познавательная деятельность, мотивация, творческие задания, способность, умения.

Annotation

In the article the ways of development of cognitive activity open up students on the lesson of biology. Cognitive activity is the measure of mental effort, sent to satisfaction of cognitive interest. Her level characterizes the motivational side of vital functions of individual, sent to constructing of когнитивной model of reality. She is formed by both the naturally conditioned mechanisms and features of organization of educational activity.

Keywords: cognitive activity, cognitive activity, motivation, creative tasks, ability, abilities.

Бүгінгі күні оқушыларға қойылатын ба-
сты талаптардың бірі – оларды таным-
дық белсенділігін арттыру арқылы жан-жақты

дамыған, шығармашылықпен жұмыс істейтін
жеке тұлға ретінде қалыптастыру болып та-
былады.

Қазақстан Республикасында білім беру жүйесін дамыту стратегиясының мақсаттары мен міндеттері 2050 жылға дейінгі білім беру саласын дамыту стратегиясының негізгі қағидаларына сәйкес жүзеге асырылуда. Жоғары білімнің басты мақсаттары мен міндеттері ретінде:

- адам құқықтарын, демократия, бейбітшілікті нығайту мақсатында барлық адамдардың бүкіл өмір бойы дамуы мен әлеуметтік әрекетіне қажетті мүмкіндіктерді қамтамасыз етуі тиіс;

- ғылым мен технологияны дамыту жолымен қоғамның мәдени, әлеуметтік экономикалық дамуына сүбелі үлес қосу;

- өзі үшін жауап бере алатын құзыретті оқушы тұлғасын қалыптастыру;

- тұтас алғанда қоғамның, оның ішінде, білім беру жүйесінің дамуы мен жақсаруына үлес қосу аталып көрсетілген [1].

Танымдық белсенділік дегеніміз – оқушының оқуға, білімге деген ынта-ықыласының, құштарлығының ерекше көрінісі [2, 11 б]. Мысалы: мұғалімнің баяндап тұрған материалын түсіну үшін, оқушының оны зейін қойып тыңдауы, алған білімін кеңейтіп толықтыру үшін, өздігінен кітап оқуы, бақылау, тәжірибе жасау, жазу, сызу сияқты жұмыстар істеуі керек. Өйткені өтілген материалды саналы қайталауда, жаңадан білім алуда, оның жолдары мен дағдыларына үйренуде белсенділіксіз мүмкін емес. Яғни оқушылардың белсенділігі ауызша, жазбаша жұмыстарда, бақылау эксперименттер жүргізу жұмыстарында, бір сөзбен айтқанда, оқу үрдісінің барлық кезеңінде қажет. Ал, «таным – ойдың білмеуден білуге қарай дәл емес, білуден неғұрлым толық дәл білуге қарай ұмтылатын ой-өрісінің күрделі үрдісі» [2, Б.11-12].

Танымдық белсенділік көп түрлі тұлғалық қатынастардың қалыптасуымен тығыз байланысты. Танымдық әрекеттің белгілі бір ғылым саласымен таңдаулы қатынасы, танымдық әрекеті, оларға қатысу және қатысушылармен танымдық қарым-қатынасы маңызды келеді. Сонымен бірге, адамның барлық жоғарғы таным процестерінің өзінің даму деңгейінен белсендіруде танымдылық белсенділік тұл-

ғаның шындықты қайта құру әрекеті нәтижесінде ұдайы ізденіске жетелейді.

Баланың жеке тұлғасында танымдық белсенділігінің дамуы 5-6 жас аралығында қарқынды келеді. Бұл әсіресе баланы логикалық тапсырмаларды белсенді орындауы, жауап кілтін табуға ширақ келуі, білуге деген ұмтылысы танымдық ойындар арқылы оқу әрекетінің міндеттерін шешуде айқын көрінеді.

Оқу үрдісінде оқушының белсенділігі, негізінен екі түрлі сипатта болады: сыртқы және ішкі белсенділік.

Сыртқы белсенділік дегеніміз – оқушы әрекетінің сыртқы көріністері (белсенді қимыл қозғалыстары, практикалық әрекеттері, мұғалімге зейін қойып қарауы, әрекеті т. б.) бірақ осы кезде ол басқа нәрсені ойлап отыруы да мүмкін [3].

Оқушының ішкі белсенділігіне оның белсенді түрде ойлау әрекеті жатады. Оқушы белсенділігі қандай болғанда да ой дербестігіне сүйенеді. Оқыту үрдісінде оқушылардың белсенділігін дамытуды мақсат еткен мұғалім сабақтың барлық кезеңдерінде олардың ой дербестігін дамытуға тырысады. Оқушыда белсенділік бір қалыпта болмайды, оның қарапайым және күрделі шығармашылық т. б. белсенділік түрлері болады.

Соңғысы оқушының логикалық ойлау қабілеті мен дербестігін керек етеді. Оқушыларда жас ерекшеліктеріне және психикалық даму дәрежесіне қарай белсенділіктің бірнеше түрі қалыптасып дамиды: қимыл, сөйлеу, ойлау, таным, өзін-өзі тәрбиелеу, қызығушылық, шығармашылық т. б. белсенділіктер.

Мұғалімнің шығармашылық ізденісінің ең бастысы – оқушының ойлау қабілетін дамыту және оқуға деген ынтасын қалыптастыру. Баланы бастауыш сыныптардан бастап шығармашылық ойлауға, қалыптан тыс шешімдер қабылдай алуға, практикалық әрекеттерге дайын болуға әкелудің жолдарын көрсету керек.

Шығармашылық – бүкіл тіршіліктің көзі. Адам баласының сөйлей бастаған кезінен бастап, бүгінгі күнге дейін жеткен жетістіктері шығармашылықтың нәтижесі. Бұған бүкіл-

халықтық, жалпы және жеке адамның шығармашылығы арқылы келдік. Әр жаңа ұрпақ өзіне дейінгі ұрпақтың қол жеткен жетістіктерін меңгеріп қана қоймай, өз іс-әрекетінде сол жетістіктерді жаңа жағдайға бейімдей, жетілдіре отырып, барлық салада таңғажайып табыстарға қол жеткізеді.

Оқу материалын терең меңгеруге тек оқушылармен жүргізетін жаттығу жұмыстарының нәтижесінде қол жеткізуге болады. Сондықтан мұғалім оқушылардың танымдық қабілетін дамытуда мына қағидаларға сүйенеді:

1. Жаттығу жұмысы пәннің мәніне, тақырыпқа логикалық байланыста болуы керек.

2. Жаттығуларға сұрақтар жүйесі оқушылардың ойлау қабілетін дамытарлықтай болуы тиіс.

3. Жаттығу жұмысы сабақтың барлық кезінде болуы керек. Жаңа сабақты түсіндіруде, бекіту кезінде, білімді тексеруде, сондай-ақ қайталауда да қолданылады.

Қазіргі таңда білім саласының алдында дайын білімді, дағдыларды меңгеретін, қайталайтын ғана емес, шығармашылық бағытта жұмыс істейтін, тың жаңалықтар ашатын, біртума ойлау қабілетімен ерекшеленетін жеке тұлға қалыптастыру міндетінің тұрғаны баршамазға белгілі. Осы орайда, оқушылардың шығармашылық мүмкіндіктерін дамытудың маңызды мәселе екендігі туындайды.

Ғылыми зерттеулерге сүйенетін болсақ, оқушы шығармашылығын дамытуда «шығармашылық тапсырмалар» үлкен рөл атқарады. Шығармашылық тапсырма ретінде біз оқушыдан ұдайы тек ақпарат өндіру емес, шығармашылықты талап ететін тапсырмаларды қарастырамыз. Себебі тапсырмалар белгісіздіктің кіші және үлкен элементтерінен және бірнеше дұрыс жауаптардан тұруы мүмкін. Шығармашылық тапсырма кез-келген интерактивті әдістің мазмұны мен негізін құрайды. Оның айналасында жариялылық пен ізденімпаздықтың негізі пайда болады. Шығармашылық тапсырмалар оқу барысына үлкен мағына беріп, оқушыларды ынталандырады.

Шығармашылық тапсырма жеке дара күйінде мұғалімдер үшін де шығармашылық тапсырма болып қалады. Шығармашылық тапсырмалар мына төмендегі талапқа сай болуы керек:

- бір мағыналы және тым қарапайым жауабы немесе шешімі болмайды;

- оқушыларға тәжірибелік тұрғыдан пайдалы болып табылады;

- оқушылардың өмірімен байланыста болады;

- оқушылардың қызығушылығын тудырады;

- оқытудың мақсатына барынша сай келеді [4].

Оқушылардың танымдық белсенділіктері мектеп оқушыларының пән сабақтарында шығармашылықпен жұмыс істей отырып, проблеманы шеше алатын құзыретті тұлға ретінде қалыптасуына септігін тигізеді. Аталған әрекет кез келген пән мұғалімдерінің қызмет түрімен біртұтас құрылымдық бірлікті құрай алады.

Оқушылардың биология саласында қалыптасатын танымдық белсенділік – танымдық қызығушылық пен қажеттілікті туғызуға бағытталған оқу әрекетінің түрі болып саналады. Танымдық іс-әрекеттің қалыптасуы негізінде студенттердің ой-өрісі толысып, белсенді ойлау әрекеті мен шығармашылық ойлау үдерісін дамытумен қатар, студенттердің кәсіби мәдениеті мен ізденімпаздығын дамытады.

Мәселен, биология пәнінде өтілетін тақырыптарды ойын түрінде өткізуге болады. Мұнда әр оқушы өзіндік шығармашылық жұмыспен айналысады. Оқушы ойынға қызығу арқылы шығармашылық тапсырмаларды жеңіл әрі белсенді түрде орындайды.

Оқу үрдісі оқушылардың оқу-танымдық әрекеті негізінде жүзеге асады, ал оқу-танымдық әрекеті негізінде оқушылардың танымдық белсенділігі қалыптасады. Белсенділіктің ең жоғары көрінісі оқушылардың алған білімдерін өмірде пайдалана білуі болып табылады. Танымдық белсенділік оқушының оқуға, білуге деген ынта-ықыласының, құштарлығының ерекше көрінісі.

Сабақ барысында оқушының бойында танымдық белсенділік пайда болса, сонда оқушыларда ақыл-ой қабілеттерінің мынандай элементтері дамиды: зеректік, зейіндік, байқағыштық, ойлау мен сөйлеу дербестігі, қызығушылығы т. б.

Мысалы: су, судың қасиеті. Бұл тақырыпты өту барысында оқушыларды топқа бөлемін. Тәжірибелер жасау барысында оқушылар судың түссіз, мөлдір екеніне, оның ағатынына, жұғатынына, жабысатынына және табиғатта 3 күйде кездесетініне көздерін жеткізеді деп төмендегідей топтастырып құрастырады: мөлдір түссіз сұйық, Су жұғады, жабысады, ағады.

Сабақты қорыту мақсатында әр топқа тапсырма бердім:

I топ – эссе жазады «Су – тіршілік көзі»

II топ – сурет салады.

III топ – өлең шығарады «Бес жолды өлең».

Эссе «Су – тіршілік көзі». Бізге су өте қажет. Су болмаса біз өмір сүре алмаймыз. Біз суды күнделікті өмірде пайдаланамыз. Су түссіз, мөлдір болады. Сусыз жануарлар да тіршілік ете алмайды, өсімдіктер де өспейді. Сондықтан суды үнемдеуіміз керек.

Қазіргі кезде интерактивті тақталарды оқу үрдісінде қолдану қолға алына бастады. Бұл білім беруді жетілдірудің, оның ішінде математикалық білім, дағдыны жетілдірудің келешегі. Сонымен бірге бастауыш мектептерге арналған мультимедиялық оқулықтарды

жасау және пайдалану қолға алына бастады. Міне, осындай танымдық белсенділікке байланысты шығармашылық тапсырмаларды қолдану барысында оқушының сабаққа деген қызығушылығы артып, дамиды.

Қорыта келгенде, мектептегі оқу үдерісінде оқушылардың танымдық қызығушылықтарын арттыру, дамыту болашақта білімді өз бетінше жинап алу қабілеттерін дамытуда жетекші рөл атқарады және биология пәніні оқыту барысында көзделетін білімділік, дамытушылық, тәрбиелік міндеттерді жүзеге асыруда оқушылардың танымдық қызығушылығын дамыту және қалыптастыруда сабақта әртүрлі әдіс-тәсілдерді қолданудың тиімділігіне көз жеткізуге болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 ҚР Президенті – елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. – Астана, 14 желтоқсан 2012.

2 Қуанышбаева Г.Қ. Биология пәнінде жаңа технологияларды қолдану // Орта мектеп. – Алматы, 1(4), 1991. – Б. 3-6.

3 Кәрімов А. Типтік тізімдегі кейбір заттардың адам ағзасына әсері // Химия – мектепте. – №1. 2007. – Б. 37-42.

4 <http://bilimkozy.idhost.kz/31-biolog-atay-kmge-byyrady-ashy-saba.html>.

К юбилею доктора педагогических наук, профессора, академика Российской государственной академии образования, академика Международной академии наук высшей школы, директора Института содержания и методов обучения, заведующего кафедрой методики преподавания математики, физики, информатики КазНПУ имени Абая

АБЫЛКАСЫМОВОЙ АЛМЫ ЕСИМБЕКОВНЫ

Для плодотворной и творческой работы любого научно-педагогического коллектива главным являются руководители, обладающие харизмой, генерирующие идеи и отстаивающие их, умеющие находить и творчески реализовывать современные научно-практические задачи, стоящие перед обществом. Именно к плеяде таких личностей с полным основанием можно отнести нашего юбиляра. Благодаря своему жизненному кредо и характеру, целеустремленности и настойчивости, работоспособности и трудолюбию, желанию и умению осваивать ранее неизведанные проблемы Абылкасымова Алма Есимбековна сумела достичь наивысших достижений в отрасли, которую избрала сферой своей деятельности, а именно – педагогику, методику подготовки специалистов, проблемы высшего и среднего образования в стране. Подтверж-

дением этого является путь ее деятельности в системе образования Казахстана.

После окончания в 1972 году механико-математического факультета КазГУ им. С.М.Кирова по специальности «Математика» она стала работать в стенах Альма-Матер, где за более чем 20-летний период прошла все ступени становления педагогического работника высшей школы - ассистент, старший преподаватель, доцент, профессор кафедр методики преподавания математики и высшей математики. Одновременно она занималась научно-исследовательской работой, результатом которой стали защита кандидатской диссертации (1991г.), а затем докторской диссертации (1995г.). Ее докторская диссертация на тему: «Формирование познавательной самостоятельности студентов-математиков в системе методической подготовки в универ-

ситете» внесла существенный вклад в теорию развития дидактики и методику подготовки специалистов в вузе.

По настоящему творческая научно-педагогическая деятельность профессора Абылкасымовой А.Е. началась в 1996 году, после ее приглашения ректором Алматинского государственного университета имени Абая, академиком Т.С. Садыковым на должность заведующего кафедрой «Дидактики и теории математического образования» АГУ им.Абая. Наряду с педагогической работой она около 15 лет являлась председателем диссертационного Совета по защите диссертаций на соискание ученой степени доктора (кандидата) педагогических наук по специальности 13.00.02 – Теория и методика обучения математике, физике, химии. Об уровне диссертационного Совета можно судить по ученым России, Киргизии и Казахстана, которые являлись его членами – это академик Национальной академии наук Кыргызской Республики, профессор Бекбоев Исак Бекбоевич, член-корреспондент Национальной академии наук Кыргызской Республики, профессор Мамбетакунов Эсенбек Мамбетакунович, профессора Ахметов Нурлан Каркенович, Бабаев Доолотбай Бабаевич, Добрица Вячеслав Порфирьевич, Ерматов Садуакас Ерматович, Коломеец Евгений Васильевич, Кобесов Ауданбек Кобесович, Косов Владимир Николаевич, Маканов Усмандияр Маканович, Чечин Леонид Михайлович, Кенжебаев Толеу Кенжебаевич, Шоқыбаев Женис Акимжанович и другие. За период деятельности Совета было защищено 20 докторских и 144 кандидатских диссертаций, результаты которых внесли серьезный вклад в развитие методической науки в стране.

Лично профессор Абылкасымова А.Е. подготовила 10 докторов и более 30 кандидатов педагогических наук по дидактике и методике обучения математике. Среди них можно выделить научные работы Дроботуна Б.Н., Гончаровой К.Л., Жадраевой Л.У., Кабуловой А.Р., Рабиновича Б.В.

Лидерские качества Алмы Есимбековны и ее талант организатора образования и науки

проявились и на республиканском уровне. Об этом говорит перечень должностей, которые она занимала работая вне АГУ им.Абая:

- вице-президент – директор Института высшего образования Казахской академии образования им. Ы.Алтынсарина Министерства образования и науки РК (1998-1999 гг.);
- директор института общего образования Казахской академии образования им. Ы.Алтынсарина МОН РК (1999-2002 гг.);
- директор республиканского научно-практического центра проблем 12-летнего образования МОН РК (2002-2005 гг.);
- директор республиканского научно-практического центра “Учебник” МОН РК (2005-2011 гг.);
- президент Национальной академии образования МОН РК (2011- 2013 гг.).

Работая на республиканском уровне профессор Абылкасымова А.Е. внесла значительный вклад в развитие Национальной академии образования имени Ыбрая Алтынсарина, организацию и становление в стране системы перехода школ республики к 12-летнему обучению, организацию деятельности научно-практического центра «Учебник», соответствующую современным требованиям общества.

Будучи директором института высшего образования, а затем общего образования профессор А.Е. Абылкасымова участвовала в разработке и определении стратегии развития общего среднего и высшего образования Казахстана на период с 1996 по 2005 годы, что в итоге позволило реформировать систему образования в соответствии с требованиями переходного периода к рыночным отношениям. Результаты ее работы были обобщены и опубликованы в двух монографиях – «Стратегия развития высшего образования в Республике Казахстан». – Алматы: Изд-во: Білім, 1998. – 232 с.; «Развитие системы общего среднего образования в Республике Казахстан». – Алматы: Изд-во: Ғылым, 1999. – 224 с.

Наиболее плодотворно и активно профессор Абылкасымова А.Е. работала в Национальной академии образования им. Ы.Алтынсарина уже будучи ее президентом. Ею была разработана «Концепция развития Нацио-

нальной академии образования на 2011-2015 гг.», в соответствии с принятой Указом Президента РК Н.А.Назарбаевым «Государственной Программой развития системы образования РК на 2011 – 2020 гг.». Все последующие научно-методические разработки для всех уровней образования, в том числе для малокомплектных школ, их внедрение в систему образования страны основывались на этой Концепции.

Одним из главнейших достижений профессора Абылкасымовой А.Е. является то, что под ее руководством разработаны, а затем обсуждены во всех регионах Казахстана государственные общеобязательные стандарты среднего образования и высшего образования (по педагогическим специальностям) с приложением соответствующих типовых учебных планов и учебных программ. В итоге все общеобразовательные организации образования Казахстана различного типа с 1 сентября 2013-2014 учебного года начали работать по этим стандартам и учебным программам, которые впервые были утверждены постановлением Правительства от 23 августа 2012 года, №1080 по представлению Министерства образования и науки РК. Стандарты по 22 педагогическим специальностям были внедрены в учебный процесс вузов, готовящих педагогические кадры, с 2012-2013 учебного года.

В апреле 2002 года профессор Абылкасымова А.Е. была назначена на должность впервые создаваемого в стране республиканского научно-практического центра проблем 12-летнего образования. В тот период времени общественность Казахстана и педагоги страны не имели представления о том, что это такое, как подготовить систему образования к ее введению, как практически реализовывать эту идею. Благодаря поистине титаническому труду Алмы Есимбековны и ее сотрудников проблема была всесторонне изучена, итогом стала разработка Концепции по переходу на 12-летнее обучение, которая нашла отражение в «Государственной Программе развития образования РК на 2005-2010 гг.» в части среднего образования.

Для практической реализации нового перспективного начинания во всех регионах Казахстана в 54 школах были созданы экспериментальные базы. Одновременно началась переподготовка педагогических кадров, создано множество нормативно-правовых документов, регламентов, учебных программ, учебников, учебно-методических комплексов. Все это позволило создать стандарты для системы 12-летней школы и начать учебный процесс по переходу на 12-летнее обучение с 2003-2004 учебного года. По утвержденным МОН РК регламентам в 2006-2007 учебном году в начальной (1-4 классы), а в 2011-2012 учебном году в основной (5-9 классы) школе завершилось экспериментальное обучение с апробацией учебных материалов. В 2013-2014 учебном году по этим регламентам продолжается эксперимент на старшей ступени (10 класс) обучения в 12-летней школе. Таким образом, разработанный под руководством профессора А.Е.Абылкасымовой комплекс регламентирующих документов по переходу школ республики на 12-летнее обучение полностью апробирован, оправдал себя и теперь составляет основу при полном переходе системы среднего образования страны на 12-летку в 2015-2016 учебном году.

Проблемы введения в Казахстане 12-летнего обучения нашли отражение в научных трудах юбиляра – «12-летка. Развитие системы общего среднего образования в современном мире». – Алматы: Изд-во: Ғылым, 2003. – 106с.; «Методология 12-летнего образования. Научное издание». – Алматы: Изд-во: Ғылым, 2003. – 163 с.; «12-жылдық методологиясы». Ғылыми басылым. – Алматы: Ғылым б-сы, 2004. – 240 б.; «Содержание образования основного звена 12-летней школы». – Астана: РНПЦ проблем 12-летнего образования, 2005. – 224с.; «Здоровьесберегающие технологии в учебно-воспитательном процессе 12-летней школы». – Астана: РНПЦ проблем 12-летнего образования, 2005. – 65с.

В мае 2005 года профессор Абылкасымова А.Е. была назначена на должность директора впервые создаваемого в стране республиканского научно-практического центра

«Учебник». Необходимость создания такого центра назревала давно, так как после распада Советского Союза в Казахстане начали создаваться школьные учебники нового поколения, которые писали разные авторы без соблюдения принципов преемственности образовательного процесса в школе, без наличия стандартов образования, отвечающих современным требованиям с учетом изменения социально-экономического положения в стране и смены общественно-экономической формации в государстве. Кроме этого, авторские коллективы стали подбираться издательствами по своему желанию, что привело к изданию множества некачественных учебников, не удовлетворяющих учителей, учеников и широкую общественность. Фактически процесс подготовки и издания учебников был пущен на «самотек», поэтому нужен был центр, который начал бы регулировать и приводить в требуемый порядок этот сложный процесс.

Под руководством Алмы Есимбековны была проведена огромная работа, начиная от разработки исходных положений дидактической теории учебника, их фундаментальных и прикладных составляющих, характеристик и классификации по уровням образования, принципов отбора содержания учебников до качества выполнения полиграфических работ. Профессором Абылкасымовой А.Е. было организовано и проведено множество международных и республиканских конференций, семинаров, круглых столов с участием зарубежных специалистов по теории и методологии создания школьного учебника. В итоге совместно с российскими учеными-методистами были разработаны и опубликованы две монографии - «Концептуальные проблемы создания и совершенствования школьных учебников. Научно-методическое издание» (Алматы, 2011г.), «Содержание образования и школьный учебник. Научно-методические аспекты (Москва, 2012г.).

К сожалению, следует отметить, что работа по созданию учебников и учебно-методического комплекса к ним оказалась настолько трудоемкой и многогранной, что до настоящего времени полностью не удается привести

всю деятельность по книгоизданию соответствующей требованиям родителей, учеников и педагогической общественности. В основе этого лежит недостаточно продуманная, но применяющаяся на практике идея по написанию и изданию учебников на конкурентной основе издательствами, имеющими различный уровень понимания проблемы.

Особо следует сказать о том, что профессор Абылкасымова А.Е. как педагог высшей квалификации постоянно пишет и издает учебники и учебно-методические комплекты для школ. Она является автором учебников по математике (5-6 классы), алгебре (7-9 классы), алгебре и начале анализа (10-11 классы) для общеобразовательной (11-летней) и 12-летней экспериментальных школ.

Известно, что написание любого учебника должно опираться на теоретические основы и определенную методику. Именно поэтому профессором Абылкасымовой А.Е. разработано и издано множество дидактико-методических пособий и научных трудов: «Современный урок. Учебное пособие» – Алматы: Изд-во: Комплекс, 2005.–217с.; «Современная дидактика. Научное издание». – Алматы: Изд-во: Ғылым, 2008. – 280с.; «Методика преподавания математики. Учебное пособие». – Алматы: Изд-во: Санат,1993. – 102с.; «Математиканы оқытудың теориясы мен әдістемесі. Әдістемелік құрал.». – Алматы: Білім, 1998. – 206 б.; «Теория и методика обучения математике. Учебное пособие.» (2005, 2011, 2013, 2014, на каз., рус., англ. яз.) и другие.

Следует также выделить подготовку и издание под руководством Абылкасымовой А.Е. энциклопедического и терминологического издания «Образование и наука. Энциклопедический словарь» – Алматы: Атамұра, 2010. – 448 с. (на рус. и каз. яз.); «Математикалық терминдер мен сөз тіркестерінің орысша-қазақша сөздігі» – Алматы: Атамұра, 2011. – 240 б.

Многолетняя активная научная и научно-методическая деятельность профессора Абылкасымовой А.Е. позволили ей опубликовать более 400 работ, в которых нашли отражение многие современные достижения си-

стемы образования Казахстана в условиях его независимого развития.

Достижения профессора Абылкасымовой А.Е. высоко оценены как отечественной, так и зарубежной научной общественностью: в 1999 году ей вручен диплом о включении в число 2000 интеллектуалов мира в области образования (Кембридж), а в 2001 году за выдающиеся достижения в области образования она награждена дипломом международного Американского биографического Института (Нью-Йорк). В 2000 году она избрана академиком Международной академии наук высшей школы (Москва) и в 2005 году академиком Российской государственной академии образования.

Ее достойный вклад в развитие отечественной науки и образования отмечен государственными наградами: заслуженный деятель Республики Казахстан (2002г.); орден «Құрмет» (2007г.).

Кроме того, она является отличником образования РК (2000г.); ей вручены медали «За заслуги в развитии науки Республики Казахстан» (2004г.), «Астана» (2006г.), «Ы. Алтынсарина» (2010г.), «20 лет независимости Республики Казахстан» (2011г.); значок «По-

четный работник образования РК» (2009 г.), а также многочисленные благодарности МОН РК.

Закономерным итогом многолетнего самоотверженного труда Абылкасымовой Алмы Есимбековны стало присуждение в 2013 году звания лауреата независимой премии «Ильхам» за достижения в области воспитания подрастающего поколения, за новаторство и неординарный подход к методике обучения в педагогической деятельности.

Учитывая значительный вклад в развитие методической науки и педагогического образования в стране Ученый Совет КазНПУ им. Абая 31 марта 2014 года, протокол №8, принял решение открыть в университете методический кабинет имени профессора Абылкасымовой Алмы Есимбековны. Открытие кабинета состоялось 7 апреля 2014 года, где представлены ее достижения в области образования и педагогической науки страны.

Несомненно, успехи профессора Абылкасымовой Алмы Есимбековны во многом связаны с ее сплоченной и дружной семьей. Вместе с мужем она воспитала двух сыновей и дочь, а теперь они радуются успехам детей и внуков.

*Ректор КазНПУ им. Абая,
академик Пралиев С.Ж.*

«УЧИТЕЛЬ, ПЕРЕД ИМЕНЕМ ТВОИМ...»

28-29 марта 2014 года в КазНПУ им.Абая прошла **Международная научно-практическая конференция «Теория целостного педагогического процесса - основа профессиональной подготовки будущего учителя»**, посвященная 85-летию видного казахстанского ученого, доктора педагогических наук, профессора **Хмель Н.Д.**, чье имя неразрывно связано с историей КазНПУ им.Абая и совпало с юбилейным годом, с 85-летием нашего университета – первого вуза Казахстана.

Инициаторами проведения конференции выступили: *Министерство образования и науки Республики Казахстан, Казахский национальный педагогический университет имени Абая (кафедры общей педагогики и психологии, национального воспитания и самопознания Института педагогики и психологии).*

В организационный комитет конференции вошли: председатель – *Пралиев С.Ж.*, ректор КазНПУ им. Абая, академик НАН РК, д.п.н., профессор; зам председателя – *Ермаганбетов М.Е.*, первый проректор КазНПУ им. Абая, д.хим.н., профессор, а также члены организационного комитета: *Молдажанова А.А.*, д.п.н., зам. директора административного департамента МОН РК; *Косов В.Н.* – проректор по научной работе КазНПУ им. Абая, д. ф-м.н., профессор; *Кенесбаев С.М.* – директор института педагогики и психологии, д.п.н., профессор КазНПУ им.Абая; *Баймолдаев Т.М.* – зав. кафедрой общей педагогики и психологии, д.п.н., профессор; *Иманбаева С.Т.* – зав. кафедрой национального воспитания и самопознания, д.п.н., профессор КазНПУ им.Абая; *Хан Н.Н.* – д.п.н., профессор кафедры педагогических специальностей ИМиД КазНПУ им.Абая; *Жампеисова К.К.* – д.п.н., профессор кафедры национального воспитания и самопознания КазНПУ им.Абая; *Кайдарова А.Д.* – зам главного редактора журнала «Педагогика и психология», д.п.н., профессор кафедры национального воспитания и самопознания КазНПУ им.Абая; *Колумбаева Ш.Ж.* – к.п.н., профессор кафедры общей педагогики и психологии КазНПУ им.Абая; *Саудабаева Г.С.* – д.п.н., до-

цент кафедры общей педагогики и психологии КазНПУ им.Абая; *Жумашева С.С.* – к.п.н., доцент кафедры общей педагогики и психологии КазНПУ им.Абая; *Берикханова А.Е.* – к.п.н., профессор кафедры национального воспитания и самопознания КазНПУ им.Абая; *Сайдахметов Б.С.* – к.п.н., профессор кафедры национального воспитания и самопознания КазНПУ им.Абая; *Абдримова Ф.А.* – магистр, ст.преподаватель кафедры общей педагогики и психологии КазНПУ им.Абая.

В конференции приняли участие научные работники, учителя и преподаватели, докторанты, магистранты, аспиранты и специалисты в области профессионально-педагогического образования.

Основные направления работы конференции:

1. Вклад Н.Д. Хмель и её научной школы в теорию и практику профессионально-педагогического образования.

2. Тенденции развития педагогического образования.

3. Психолого-педагогические основы профессиональной подготовки учителя в условиях модернизации образовательного пространства.

4. Инновационные процессы в непрерывном педагогическом образовании;

5. Компетентностный подход в профессиональной подготовке учителя.

6. Инновационные технологии в учебно-воспитательном процессе педагогических вузов.

Формы работы участников конференции: пленарные доклады, секционные обсуждения, мастер-классы.

В программу Конференции вошло свыше 150 докладов представителей Казахстана, России, Кыргызстана, Украины, педагогов более чем из 9 областей нашей Республики и зарубежья: Астана, Алматы, Караганда, Тараз, Шымкент, Петропавловск, Усть-Каменогорск, Семей, Костанай, Актау, Атырау, Актюбинск, Экибастуз, Степногорск, Балхаш, Москва, Смоленск, Сочи, Ростов-на-Дону, Барнаул, Чебоксары, Биробиджан, Бийск, Омск, Самара, Бишкек.

С приветственным словом к участникам конференции и гостям выступил ректор университета, академик НАН РК, доктор педагогических наук, профессор, председатель Оргкомитета конференции *Серик Жайлауович Пралиев*. В своем слове, отмечая вклад ученого, он отметил, что у Надежды Дмитриевны был великий дар – *быть учителем!* Вся ее жизнь педагога, ученого, практика, прекрасного человека является блестящим примером добросовестного, преданного служения великому делу – *воспитанию человека, подготовке учителя!*

На пленарном заседании прозвучал ряд докладов на актуальную тематику по проблеме конференции. Выступления известных казахстанских ученых – педагогов *Уманова Г.А., Кунантаевой К.К., Калыбековой А.А., Кусаинова А.К.*, соратников Надежды Дмитриевны Хмель были выслушаны участниками конференции с большим вниманием и одобрением. Так, в докладе *Жампеисовой К.К.* «Научная школа доктора педагогических наук, профессора Хмель Н.Д. и ее вклад в развитие педагогической науки Казахстана» отмечается неоценимый вклад Н.Д. Хмель в профессиональную подготовку специалистов высшей

квалификации, раскрываются основные сферы профессиональной жизнедеятельности ученого-педагога.

Многогранно научное творчество ученого-педагога как создателя известной в Казахстане и за ее пределами научной школы; руководителя лаборатории «Научные основы учебно-воспитательного процесса в вузе», научным консультантом Научно-учебно-методического комплекса «Вуз-школа». Долгие годы она являлась членом, ученым секретарем, председателем диссертационного Совета Д.14.05.01. Основной проблемой научных изысканий профессора Н.Д. Хмель было выявление взаимосвязей между особенностями целостного педагогического процесса школы и вуза и содержанием готовности педагога к его реализации. Настоящая проблема и отдельные ее аспекты нашли отражение в научных работах, выполненных под руководством Н.Д. Хмель. Это более 70 докторов и кандидатов педагогических наук, которые успешно трудятся в системе образования нашей Республики. Ею опубликовано около 200-х научных трудов, которые являются неиссякаемым источником в поисках стратегии развития системы обра-

зования в целом и педагогического образования, в частности.

В пленарном докладе *Каргина С.Т.* «Педагогические идеи Н.Д. Хмель актуальность, востребованность и перспективность» утверждается, что идеи профессора Н.Д. Хмель находят свое отражение и применение в новых условиях работы школы и вузах.

На секционных заседаниях были заслушаны доклады участников из различных регионов Казахстана и Российской Федерации. Докладчиками были обсуждены такие актуальные проблемы профессиональной подготовки в вузе, как основные тенденции развития системы образования в педагогической практике, успешность профессиональной деятельности, социализация личности студентов, их исследовательская культура, профессионально-педагогическая направленность и практическая готовность будущего специалиста, проблемы их мотивации, развитие профессиональной рефлексии и др. и предприняты попытки выработать стратегическое направление развития системы общего среднего, высшего образования и повышения квалификации на перспективу. Среди выводов, которые были сделаны участниками данного секционного заседания, одним из основных является вывод о том, что основным направлением в развитии систем образования является использование в практике обучения и воспитания компетентного подхода, который обеспечит качество образования, конкурентоспособность выпускников различных образовательных учреждений.

Работа 5-ой секции «Компетентный подход в профессиональной подготовке учителя» (руководители секции- профессор кафедры национального воспитания и самопознания КазНПУ им.Абая Жампеисова К.К. и зав. кафедрой социальной педагогики и самопознания Евразийского университета им.Гумилева Шалгинбаева Х.К.) была организована на теоретической базе целостного педагогического процесса и педагогических идеях Н.Д. Хмель.

В своих выступлениях профессора КазНУ им. Аль-Фараби К.Ж.Кожаметова, Ш.Т. Таубаева особо подчеркнули актуальность и

преимущество педагогического наследия Н.Д. Хмель, значение ее теоретических положений в развитие инновационной педагогики и новых технологий обучения, высказали ряд рекомендаций и предложений по сохранению и распространению педагогического опыта известного ученого. Предложения профессоров поддержал и заведующий кафедрой Института повышения квалификации педагогических работников /г. Петропавловск/ А.К.Иманов, выступивший с докладом по созданию виртуальной лаборатории инновационной компьютерной дидактики в системе профессионального образования.

В этом же контексте было сообщение и учителя «Назарбаев Интеллектуальные школы» И.Г. Коротковой о проблемах и перспективах реализации компетентного подхода в школьном образовании.

Таким образом, во всех выступлениях, на дискуссионных площадках основной акцент делался на утверждении, что теория целостного педагогического процесса профессора Н.Д. Хмель есть современная теоретическая база профессионализма как вузовского преподавателя, так и школьного учителя.

По результатам секционных заседаний всеми участниками был высказан целый ряд конструктивных *рекомендаций и предложений* по обобщению, сохранению и распространению научно-педагогического наследия известного казахстанского ученого, среди которых такие:

- переиздать труды Н.Д. Хмель для ознакомления студенческой молодежи;
- открыть кабинет или аудиторию имени ученого-педагога Н.Д. Хмель;
- создать электронный учебник Н.Д. Хмель;
- педагогическое наследие ученого включить в тематику дипломных работ, магистерских и докторских диссертаций;
- организовать совместную конференцию по теории целостного педагогического процесса / школа- колледж-вуз/;
- при кафедре педагогики открыть Центр по проблемам высшей школы;
- организовать Республиканский методологический семинар на базе кафедры педагогики;
- к началу 2014-2015 уч.года переиздать учебник «Педагогика» 2005 года авторского

коллектива кафедры педагогики на казахском и русском языках на концептуальной основе целостного педагогического процесса, дополнив материалами данной международной конференции, с учетом новых тенденций развития педагогического образования;

- ввести в рабочие учебные планы педагогических специальностей университета элективный курс «Целостный педагогический процесс современной школы».

В завершение хочется привести выдержки из статей и отзывы учеников Н.Д. Хмель:

... Надежда Дмитриевна заслужила такой почет и уважение. Она вообще жизнь отдала этому делу - воспитанию научных кадров и науке вообще. Что касается нас, как говорила Н.Д. Хмель, соответствовать ее высоким идеалам и принципам, соответствовать ее учению о построении отношений с учениками, что я собственно и стараюсь делать. (Ивахнова Л.А. д.п.н., профессор Омского государственного педагогического университета, зав.кафедра изобразительной искусства и методики ее преподавания, Россия).

... Большое спасибо за возможность вновь и вновь переживать эти трогательные моменты и воспоминания о Надежде Дмитриевне. Огромная благодарность и наилучшие пожелания всем организаторам. (Махмутова Зульфия., Институт КНБ, г.Алматы).

... Хочу выразить Вам и в Вашем лице всему оргкомитету во главе с ректором университета, всем ученикам Надежды Дмитриевны большое человеческое спасибо! Пусть Ваши ученики будут такими же благодарными, как и Вы! (Кожяхметова К.Ж., д.п.н., профессор, КазНУ им.аль-Фараби, г.Алматы).

... Спасибо за прием и организацию конференции! Было приятно видеть снова видных ученых и ощутить чувство гордости за казахстанскую педагогику в лице кафедры педагогики КазНПУ им.Абая!!! Удачи! (Иманов А., к.п.н., доцент Института повышения квалификации педагогических работников по североказахстанских области, г.Петропавловск).

... Конференция прошла на высочайшем этическом, научном и методическом уровне. (Мурзалинова А.Ж., д.п.н., профессор, ди-

ректор, директора филиала Национального центра повышения квалификации «Орлеу», г.Петропавловск).

... Очень приятно было снова увидеть всех вас, наших коллег. Как здорово, что Вы все это смогли организовать и поднять. Память о нашем общем Учителе всегда будет с нами, и я с благодарностью вспоминаю и говорю о Надежде Дмитриевне, когда лекции читаю своим студентам. От души поздравляю Вас с успехом, действительно, и нас охватила светлая печаль... (Илларионова Л.П., д.п.н., профессор Российского государственно-социального университета, г. Москва, Россия).

... Спасибо за радушный прием, оказанное нам внимание, за четкую организацию и содержательность проведенной конференции. Высылаю некоторые фотографии. Это счастливые моменты! Душу греют воспоминания о наших встречах, общении. Рада открытию славных людей! Передавайте, пожалуйста, всем привет от нас. Будьте здоровы, успешны! Пусть все задумки осуществляются! С признательностью, искренне Ваши, Юрий Васильевич и Марина Николаевна. (Сенько Ю.В., д.п.н., профессор Алтайского государственного университета, академик РАО, Фроловская М.Н., д.п.н., профессор Алтайского государственного университета, г. Барнаул, Россия).

Таким образом, международная научно-практическая конференция «Теория целостного педагогического процесса – основа профессиональной подготовки будущего учителя», посвященная памяти профессора Надежды Дмитриевны Хмель, стала открытой и независимой трибуной для диалога, для обсуждения учеными, практиками различных вопросов не только профессионально-педагогического образования, но и образования в целом, инновационных процессов в непрерывном образовании, формирования личности современного педагога.

Кайдарова А.Д., д.п.н., профессор, академик МАНПО РФ, зам. главного редактора журнала «Педагогика и психология»,

БІЗДІҢ АВТОРЛАР - НАШИ АВТОРЫ

Assylkhanova M.A. – к.п.н., профессор, Казахский национальный педагогический университет им. Абая, г. Алматы, Казахстан.

Байгожина Ж.М. – к.п.н., профессор, Павлодарский государственный педагогический институт, г. Павлодар, Казахстан.

Атышов К.А. – д.э.н., профессор, Кыргызский экономический университет, Кыргызстан.

Бекбоева М.А. – к.э.н., доцент, Нарынский государственный университет, Кыргызстан.

Халил Коч – аспирант, Нарынский государственный университет, Турция.

Дүйсембінова Р.Қ. – профессор, п.ғ.д., І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қ., Қазақстан.

Джантаракова В.Б. – магистрант, педагогика және психология мамандығы, І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қ., Қазақстан.

Ермекбаева Л.К. – к.п.н., и.о. доцента кафедры теоретической и практической психологии Казахского государственного женского педагогического университета, г. Алматы, Казахстан.

Нысанбаева Г.А. – студентка 2 курса магистратуры, специальность 6M050300 – психология, Казахский государственный женский педагогический университет, г. Алматы, Казахстан.

Жаксыбеков А.С. – д.п.н., Казахский национальный педагогический университет им. Абая, г. Алматы, Казахстан.

Сейлхан А.С. – магистр экологии, Казахский национальный педагогический университет им. Абая, г. Алматы, Казахстан.

Мовкебаева З.А. – д.п.н., заведующая кафедрой психологии и специального образования ИМиД (PHD) Казахского национального педагогического университета имени Абая, г. Алматы, Казахстан.

Токтарова Т.Ж. – Институт филологии и полиязычного образования, кафедра русской филологии для иностранцев, Казахский национальный педагогический университет им. Абая, г. Алматы, Казахстан.

Шадрин Н.С. – д.п.н., профессор кафедры психологии, зав. лабораторией экспериментальной психологии и психодиагностики Павлодарского государственного педагогического института, г. Павлодар, Казахстан.

Шайгозова Ж.Н. – к.п.н., член СХРК, старший преподаватель кафедры академического рисунка и МПСД, Институт искусств, культуры и спорта Казахского Национального педагогического университета имени Абая, г. Алматы, Казахстан.

Султанова М.Э. – канд. искусствоведения, член СХРК, старший преподаватель кафедры дизайна, Институт искусств, культуры и спорта Казахского Национального педагогического университета имени Абая, г. Алматы, Казахстан.

Кабрин В.И. – д.п.н., профессор кафедры психологии личности, научный руководитель Лаборатории психологических практик факультета психологии Национального Исследовательского Томского Государственного Университета, г. Томск, Россия.

Жампеисова К.К. – д.п.н., профессор кафедры национального воспитания и самопознания Казахского национального педагогического университета имени Абая, г. Алматы, Казахстан.

Абсагова М.А. – п.ғ.д., профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан.

Мошкалов А. – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан.

Ушатов М. – докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан.

Булатбаева А.Ә. – п.ғ.д., профессор, жалпы және этникалық педагогика кафедрасы, Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан.

Шошабаева С.Е. – «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығының 1 курс магистранты, жалпы және этникалық педагогика кафедрасы, Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан.

Гринева О.М. – к.п.н., доцент кафедры психологии педагогического института Киевского университета имени Бориса Гринченка, г. Киев, Украина.

Есентаева Б.Ү. – магистрант, педагогика және психология мамандығы, І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қ., Қазақстан.

Кунай С. – аға оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, «Бастапқы әскери дайындық теориясы мен әдістемесі» кафедрасы, Алматы қ., Қазақстан.

Оспанқұлов Е.Е. – магистр оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, «Бастапқы әскери дайындық теориясы мен әдістемесі» кафедрасы, Алматы қ., Қазақстан.

Байғалиев Ә.М. – оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, «Бастапқы әскери дайындық теориясы мен әдістемесі» кафедрасы, Алматы қ., Қазақстан.

Курманалиев Н.Р. – магистрант, специальность 6М010300 – Педагогика и Психология, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г.Алматы, Казахстан.

Нұрмұхаметова Р.А. – п.ғ.к., доцент, «Педагогика және психология» кафедрасының доценті, Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ., Қазақстан.

Баярыстанова Э.Т. – Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ., Қазақстан.

Ордабаева Ж.Ж. – к.п.н., доцент, Северо-Казахстанский государственный университет им. М.Козыбаева, г.Петропавловск, Казахстан.

Алиева Д.А. – к.п.н., профессор, кафедра русской филологии для иностранцев, Казахский национальный педагогический университет им. Абая, г. Алматы, Казахстан.

Әтемова Қ.Т. – п.ғ.д., Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің доценті, Түркістан қ., Қазақстан.

Мендиқұлова Ж.А. – Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің докторанты, Түркістан қ., Қазақстан.

Джанабердиева С.А. – п.ғ.к., доцент, математика, физика және информатика кафедрасы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан.

Смайылқызы Н. – PhD докторы, филология кафедрасының профессоры, Іле педагогикалық институты, Құлжа қ., ҚХР.

Даулеткелдіұлы Н. – PhD докторы, филология кафедрасының профессоры, Іле педагогикалық институты, Құлжа қ., ҚХР.

Дүйсенбаев А.Қ. – п.ғ.к., доцент, «Өрлеу» БАҰО АҚ филиалы, Ақтөбе облысы бойынша педагогикалық қызметкерлердің біліктілігін арттыру институты, Ақтөбе қ., Қазақстан.

Ақжолова А. – ф.ғ.к., аға оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан.

Уайсова Г.И. – п.ғ.к., Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің профессоры, Алматы қ., Қазақстан.

Иваница Г.А. – к.п.н., доцент кафедры практической психологии и развития личности, проректор по научно-педагогической и учебно-методической работе, Винницкий областной институт последипломного образования педагогических работников, г. Винница, Украина.

Айтбаева А. – п.ғ.д., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің жалпы және этникалық педагогика кафедрасының доценті, Алматы қ., Қазақстан.

Мусаев Б. – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің жалпы және этникалық педагогика кафедрасының магистранты, Алматы қ.,

Алтынбеков А. – докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан.

Альменбетова Қ.Ж. – магистр, аға оқытушы, І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қ., Қазақстан.

Булатбаева А.Ә. – п.ғ.д., әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің жалпы және этникалық педагогика кафедрасының профессоры, Алматы қ., Қазақстан.

Ибрагимова Л. – «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығының 1 курс магистранты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан.

Сергазин А. – І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қ., Қазақстан.

Карелова Г.А. – аспирантка Института проблем воспитания, Национальной академии педагогических наук Украины, г. Киев, Украина.

Темирханова Қ.Ш. – Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті, «Мектепке дейінгі тәрбие және бастауыш білім беру» кафедрасы, Алматы қ., Қазақстан.

Асаналиев М.К. – д.п.н., профессор КР, ст.преподаватель, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г.Алматы, Казахстан.

Жаменкеев Е.К. – к.т.н., ст.преп., Казахский Национальный университет имени Абая, г.Алматы, Казахстан.

Волошина В.В. – к.п.н., доцент, кафедры теоретической и консультативной психологии Института социологии, психологи и социальных коммуникаций Национального педагогического университета имени М.П.Драгоманова, г.Киев, Украина.

Жумагалиева Б.К. – к.п.н., доцент кафедры «Педагогика и психологии» Каспийского государственного университета технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова, Казахстан.

Барабанова Е.И. – к.п.н., доцент кафедры «Психологии и коррекционной педагогики» Восточно-Казахстанского государственного университета им. С. Аманжолова, Казахстан.

Гауриева Г.М. – к.п.н., доцент, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан.

Сайлауова Н. – п.ғ.д., доцент, Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті, Атырау қ., Қазақстан.

Стамғали Д. – магистрант, Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті, Атырау қ., Қазақстан.

Шалбаева Д.Х. – преподаватель, Карагандинский государственный университет им.академика Е.А.Букетова, г.Караганда, Казахстан.

Омарова Г.Н. – преподаватель, Карагандинский государственный университет им.академика Е.А.Букетова, г.Караганда, Казахстан.

Абдреймова К.А. – пед.ғ.к., аға оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, дене мәдениеті теориясы мен әдістемесі кафедрасы, Алматы қ. Қазақстан.

Көкімбекова Б. – «Айнұр» дарынды балаларға арналған орта мектеп оқытушысы, Өтеген батыр кенті, Қазақстан.

Асанов Н.А. – п.ғ.д., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің жалпы және этникалық педагогика кафедрасының профессоры, Алматы қ., Қазақстан.

Бейсе Ж.Е. – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің жалпы және этникалық педагогика кафедрасының «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығының 1 курс магистранты, Алматы қ., Қазақстан.

Жеделов Қ.О. – п.ғ.д., Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан.

Искакова Н.А. – старший преподаватель кафедры русского языка, Казахский национальный медицинский университет имени С.Асфендиярова, г.Алматы, Казахстан.

Каимова Д.Б. – старший преподаватель кафедры русского языка, Казахский национальный медицинский университет имени С.Асфендиярова, г.Алматы, Казахстан.

Құрасбаева А.Ж. – магистр, биология кафедрасының оқытушысы, Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан.

МАЗМУНЫ – СОДЕРЖАНИЕ

Білім берудің бүгінгі мәселелері Современные проблемы образования

Assylkhanova M.A. Investigating the cognition processes and language mastering levels of schoolchildren in rural and urban areas	6
Байгожина Ж.М. Основные направления социально-педагогической деятельности	9
Атышов К.А., Бекбоева М.А., Халил Коч. Вопросы туризма в Кыргызской Республике на Великом Шелковом пути	13
Дүйсембінова Р.Қ., Джантаракова В.Б. Шетел тілін оқыту негізінде студенттердің көпмәдениетті жеке тұлғасын қалыптастыру	19
Ермекбаева Л.К., Нысанбаева Г.А. Бірінші сынып оқушыларының мектепке бейімделуінің ерекшеліктері	23
Жаксыбеков А.С., Сейлхан А.С. Вопросы реформирования образовательной системы Республики Казахстан	27
Мовкебаева З.А. Модернизация профориентационной работы в вузе	32
Тоқтарова Т.Ж. Гендерный подход в обучении иностранцев русскому языку	36
Шадрин Н.С. Проблемные вопросы организации учебно-научных психологических лабораторий в вузах Казахстана	39
Шайгозова Ж.Н., Султанова М.Э. Образование и человеческий капитал в XXI веке	44
Өзекті сұхбат – Актуальное интервью	52

Педагогикалық және психологиялық ғылым-қоғамға Педагогическая и психологическая наука-обществу

Жампеисова К.К. Национальная идея и национальная политика в современном Казахстане	55
Абсатова М.А., Мошкалов А., Ушатов М. Теоретические аспекты проблемы лидерства	60
Булатбаева А.Ә., Шошабаева С.Е. Креативтілікті қалыптастыру мәселелері	64
Гринева О.М. Исследование проблемы смысложизненной самореализации в юношеском возрасте	69
Дүйсембінова Р.Қ., Есентаева Б.Ү. Педагогикалық креативтілікті қалыптастырудың кейбір аспектілері	75
Кунай С., Оспанқұлов Е.Е., Байғалиев Ә.М. Шығыс жекпе-жегі таэквондо спортының жаттығу сабақтарын өткізу ерекшеліктері	80
Курманалиев Н.Р. К вопросу о профессиональной компетентности выпускника военного вуза	84
Нұрмұхаметова Р.А., Баярыстанова Э.Т. Ойын арқылы мектепалды даярлық топ балаларының қоршаған орта туралы білімін жетілдіру	88
Ордабаева Ж.Ж. От функциональной грамотности полководца к функциональной грамотности современного военного	93

Педагогика, психология және білім беру тарихы
История педагогики, психологии и образования

Алиева Д.А. О некоторых аспектах государственной и научной деятельности Мухаммеда Хайдара Дулати	99
Әтемова Қ.Т., Мендикулова Ж.А. Болашақ педагог мамандардың кәсіби тұлғасын ұлы ғұламалар негізінде қалыптастыру	103
Джанабердиева С.А., Смайылқызы Н., Даулеткелдіұлы Н. Абай поэзиясындағы назирәгәйлік шығыс сарынының тәрбиелік ролі	107
Дүйсенбаев А.Қ., Ақжолова А. Түркі халықтарының тәлімдік тәжірибесіндегі имандылық тәрбие берудің аспектілері	111
Уайсова Г.И. Ғали Бегалиевтің әдістемелік мұралары	115

Тәрбие мәселелері
Вопросы воспитания

Иваница Г.А. Комплексная воспитательная система общеобразовательной школы	121
Айтбаева А., Мусаев Б. Мектеп қабырғасында жасөспірімдер арасындағы девиантты мінез-құлықтың пайда болу себептері	129
Алтынбеков А. Шәкәрім Құдайбердіұлының мұрасын мектептегі тәрбие үрдісіне ендіру мәселелері	134
Альменбетова Қ.Ж. Оқушыларды мамандықты таңдауға даярлаудың теориялық негіздері ...	138
Булатбаева А.Ә., Ибрагимова Л. «Өзін-өзі тану» пәнін оқыту барысында оқушыларды адамгершілікке тәрбиелеу	144
Дүйсембінова Р.Қ., Сергазинов А. Оқушылардың салауатты өмір салтын қалыптастырудың педагогикалық шарттары	149
Карелова Г.А. Вопросы воспитания оптимистического отношения к жизни личности в философии	153
Темирханова Қ.Ш. Мектеп жасына дейінгі баланың мәдени мінез-құлқын халықтық дәстүр негізінде қалыптастыру мүмкіндіктері	160

Қолданбалы психология және психотерапия
Прикладная психология и психотерапия

Асаналиев М.К., Жаменкеев Е.К. Экологическая подготовка в профессиональном образовании инженеров-педагогов	164
Волошина В.В. Психологические механизмы профессиональной подготовки будущих психологов	169
Жумагалиева Б.К., Барабанова Е.И. Психологические аспекты самостоятельной работы учащихся в ситуации инновации учебного процесса	175
Гауриева Г.М. Психолингвистический подход в обучении коммуникации студентов	182
Сайлауова Н., Стамғали Д. Адамның логикалық ойлау деңгейін арттыру	186
Шалбаева Д.Х., Омарова Г.Н. The factors and basis of polylingual education in Kazakhstan	190

Білім берудің қазіргі әдістемелері мен технологиялары
Современные методики и технологии обучения

Абдреймова К.А., Көкімбаева Б. М. Жұмабаевтың педагогикалық мұраларын «сатылай кешенді оқыту» технологиясымен меңгерудің жолдары.....	194
Асанов Н.А., Бейсе Ж.Е. Университеттерде кредиттік оқыту жүйесі жағдайында студенттің өздік іс-әрекеті дағдыларын қалыптастыру	199
Жеделов Қ.О. Бейнелеу өнері пәнін оқыту әдістемесінің дамуын зерттеуде педагогиканың орны.....	205
Құрасбаева А.Ж. Биология сабағында оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру тәсілдері	209

Мерейтоймен құттықтаймыз – Поздравляем юбиляра

Абылкасымова Алма Есимбековна	213
--	-----

Ақпарат – Информация

Учитель, перед именем твоим... ..	218
Біздің авторлар – Наши авторы	222
Мазмұны – Содержание	225
Content	228
Авторлар назарына – К сведению авторов	230-231

CONTENT

Modern problems of education

Assylkhanova M.A. Investigating the cognition processes and language mastering levels of schoolchildren in rural and urban areas	6
Baygozhina Zh.M. The role of early foreign language study.....	9
Bekboeva M.A, Atyshov K.A, Khalil Koch. Tourism issues in the Kyrgyz Republic on the Silk Road.....	13
Dyusembinova R.K., Jantarakova V.B. Formation of multicultural students personality of on the basis of learning a foreign language	19
Yermekbayeva L.K., Nysanbayeva G.A. Features adaptation of first-graders to school	23
Zhaksybekov A.S., Seilkhan A.S. Issues of reforming the educational system of the Republic of Kazakhstan.....	27
Movkebaeva Z.A. Career Guidance modernization in high school	32
Toktarova T.Zh. Gender approach in teaching Russian to foreigners.....	36
Shadrin N.S. Problematic issues for teaching and scientific psychology laboratories in universities in Kazakhstan.....	39
Shaygozova Zh.N., Sultanov M.E. Education and human capital in the XXI century	44
Interviews with prominent scientists	52

Pedagogical and psychological science – for society

Zhampeisova K.K. National idea and national policies in modern Kazakhstan.....	55
Absatova M.A., Moshkalov A., Ushatov M. Theoretical aspects of leadership	60
Bulatbaeva A.Ə., Shoshabaeva S.E. Problems of formation of creativity.....	64
Grinyova O.M. Study of the problem smyslozhiznennoy self in adolescence.....	69
Dyusembinova R.K., Yessentayeva B.U. Psychological and pedagogical aspects of pedagogical creativity formation	75
Kunai S., Ospankulov E.E., Baygaliev A.M. Features of lessons on sports training oriental martial arts taekwondo	80
Kurmanaliev N.R. On the professional competence of the military high school graduate	84
Nurmuhametova R.A., Bayarystanova E.T. To educate pre-school preparing group children about the environment through the game	88
Ordabaeva Zh.Zh. Commander of functional literacy to functional literacy of modern military...	93

History of pedagogy, psychology and education

Aliyeva D.A. On some aspects of public and scientific activities of Mohammed Haydar Dulati.....	99
Atemova K.T., Mendikulova Zh.A. Formation of professional personality of the future teachers on the base of great thinkers heritage	103
Dzhanaberdieva S.A., Smaylkyzy N., Dauletkeldiuly N. Educational role of the eastern literary genre “nazira” in the poetry of Abay	107
Duisenbaev A.K., Akzholova A. Aspects of spiritual education in instructive experience of turkish peoples	111
Uaisova G.I. Gali Begaliev methodical heritage.....	115

Issues of education

Ivanitsa G.A. Integrated secondary school educational system	121
Aitbaeva A., Musayev B. Causes of deviant nature of adolescents at school	129
Altynbekov A. Questions of integration of the legacy of Shakarim Kudaiberdyuly into school educational process	134
Almenbetova K.Zh. Basis of students' preparation in choice of profession	138
Bulatbaeva A.A., Ibragimova L. Moral education of school students during subject "Self-knowledge" studying	144
Dyusembinova R.K., Sergazinov A. Pedagogical conditions of a healthy lifestyle students	149
Karelova G.A. Parenting an optimistic attitude towards life personality in philosophical thought	153
Temirkhanova K.Sh. Potential for cultural preschool boy age based on folk tradition	160

Applied psychology and psychotherapy

Asanaliev M.K., Zhamenkeev E.K. Environmental training in vocational education teachers engineer	164
Voloshina V.V. Psychological mechanisms of training future psychologists	169
Zhumagalieva B.K., Barabanova E.I. Psychological aspects of learners' individual work in the situation of educational process innovation	175
Gaurieva G.M. Psycholinguistic approach to teaching communication	182
Saylauova N., Stangali D. Logical thinking - a system designed to discipline actions	186
Shalbaeva D.Kh, Omarova G.N. The factors and basis of polylingual education in Kazakhstan	190

Modern methods (techniques) and technologies of education

Abdreymova K.A., Kokimbekova B. Ways of learning and pedagogical heritage M.Zhumabayev technology "stadial comprehensive training"	194
Asanov N.A., Beise Zh.E. Higher educational institutions introduced credit system of education	199
Zhedelov K.O. Questions of teaching fine arts as a subject reschayuschego pedagogical problems ...	205
Kurasbaeva A.ZH. Methods of development of cognitive activity students on lesson of biology ...	209

We congratulate on anniversary

Abylkasymova A.E.	213
--------------------------------	-----

Information

Teacher, before your name	218
Our authors	222
Content	225-228
Information for authors	230-231

Авторлар назарына!

«Педагогика және психология» журналының негізгі тақырыптық бағыты білім берудің барлық баспалдақтары мен деңгейлерлерінің қазіргі жағдайдағы өзекті мәселелеріне арналған ғылыми зерттеулердің жариялауы болып табылады. Журнал келесі айдарлардан тұрады: *білім берудің бүгінгі мәселелері; педагогиканың, психологияның және білім берудің әдіснамасы мен теориясы; педагогикалық және психологиялық ғылым-қоғамға; педагогика, психология және білім беру тарихы; тәрбие мәселелері; қолданбалы психология және психотерапия; білім берудің қазіргі әдістемелері мен технологиялары; информатика және білім беруді ақпараттандыру.*

Журнал жылына 4 рет шығады.

Журналға көлемі 5 бет немесе одан да көп мақалалар қабылданады.

Мақала құрылымдық бөліктерінің орналасу тәртібі:

- барлық авторлардың толық аты-жөні (үш тілде: қазақша, орысша, ағылшынша);
- мақаланың тақырыбы (үш тілде: қазақша, орысша, ағылшынша);
- орыс, қазақ, ағылшын тілдерінде түйіндеме (шетелдік авторлар мақалаларының түйіндемелері орыс және ағылшын тілдерінде), электрондық тәсілмен аударылған түйіндемелер қабылданбайды;
- түйін сөздер (үш тілде: қазақша, орысша, ағылшынша);
- мақала мәтіні. Мақала мәтіні Word мәтіндік редакторда, шрифті – Times New Roman, кегль – 14, аралығы – 1, үстіңгі және астыңғы жақтары – 2,5 см, сол жағы – 3 см, оң жағы – 1,5 см. Кесте, жүйе, сурет анық, ақ-қара түсті болуы керек, мәтінде асты сызылуына жол берілмейді;
- әдебиеттер тізімі;
- әрбір автордың қызмет ететін мекемесінің толық атауы, елі, қаласы атау септікте жазылуы тиіс;
- әр автордың ғылыми дәрежесі, ғылыми атағы, қызметі;
- әр автордың электрондық поштасының мекен-жайы мен байланыс телефоны.

Барлық материалдар талапқа сай рәсімделуі және толықтай тексерілуі керек. Мақаланы жариялау мәселесін редакция алқасы жан-жақты талдай отырып шешеді. Редакция авторлармен келіспей-ақ тақырыптарды өзгерту, мақалалардың мәтіндерін қысқарту мен оларға қажетті стилистикалық түзетулер енгізу құқын өзінде қалдырады. Фактілердің дәлелдігі үшін жарияланып отырған мақалалардың авторлары жауапты. Авторға мақаланың қолжазбасы қайтарылмайды. Редакцияның көзқарасы жарияланып отырған материалдар авторларының пікірлерімен сәйкес келмеуі мүмкін.

Мақаланың бір беті басылу бағасы – 500 теңге, төлем ақы «Педагогика және психология» журналына «Мақала үшін төлем» деп университеттің мына есеп шотына аударылады: «Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті» ШЖҚ РМК, БЕК 16, ИИН 031240004969, ДСК KZ178560000000086696 «Центр Кредит Банкі» АҚ АҚФ. Алматы қаласы, БСК КСJBKZKX.

Мақала мәтінін журналдың келесі санында жариялау үшін компьютерден шығарылған түрін, электронды түрі (дискіде немесе флешкада) және төлем ақының түбіртегі мына мекен-жайға жіберілуі керек: 050010, Алматы қаласы, Достық даңғылы, 13-үй немесе электронды поштаға pedagogika@kaznpu.kz бекітілген файлмен жіберу керек. Анықтама телефоны: 8 (7272) 91-91-82.

Журналға «Казпочта» АҚ арқылы жазылуға болады. Жеке жазылушылар және заңды тұлғалар үшін жазылу индексі 74253 (АҚ Қазпочта 2014 жылға газеттер мен журналдар Каталогына Қосымша №3). Жылдық жазылым бағасы Алматы қаласы үшін 3160 теңге, республика қалалары үшін 3254 теңге. Журналға жазылғандар мақала шығару үшін төленетін төлем ақыдан босатылады.

Редакция алқасы

К сведению авторов!

Основной тематической направленностью журнала «Педагогика и психология» является публикация научных исследований по актуальным проблемам современного состояния всех ступеней и уровней образования. В журнале имеются следующие рубрики: *современные проблемы образования; методология и теория педагогики, психологии и образования; педагогическая и психологическая наука-обществу; история педагогики, психологии и образования; вопросы воспитания, прикладная психология и психотерапия; современные методики и технологии обучения; информатика и информатизация образования.*

Журнал издается 4 раза в год.

К публикации в журнале принимаются статьи объемом от 5 и более страниц.

Порядок расположения структурных элементов статьи:

- фамилия, имя, отчество авторов (на трех языках: казахском, русском, английском);
- название статьи (на трех языках: казахском, русском, английском);
- аннотация на казахском, русском и английском языках (для иностранных авторов на русском и английском языках), аннотации переведенные электронным способом рассматриваться не будут;
- ключевые слова (на трех языках: казахском, русском, английском);
- текст статьи. Текст должен быть набран в текстовом редакторе Word, шрифт – Times New Roman, кегль – 14, интервал - 1, отступы сверху и снизу – 2,5 см, слева – 3 см, справа – 1,5 см. Таблицы, схемы, рисунки должны быть четкими, в черно-белом цвете, подчеркивание в тексте не допускается;
- список литературы;
- полное название организации–место работы каждого из авторов в именительном падеже, страна, город;
- ученая степень, ученое звание, должность каждого из авторов;
- адрес электронной почты и контактный телефон одного из авторов.

Все материалы должны быть оформлены в соответствии с требованиями и тщательно отредактированы. Редакционная коллегия оставляет за собой право отбора статей для включения в журнал, менять заголовки, сокращать тексты статей и вносить в них необходимую стилистическую правку без согласования с авторами. Ответственность за достоверность фактов несут авторы публикуемых статей. Рукописи статей авторам не возвращаются. Точка зрения редакции может не совпадать с мнениями авторов публикуемых материалов.

Стоимость публикации 1 страницы текста – 500 тенге, оплата производится перечислением с пометкой «Оплата за публикацию в журнале «Педагогика и психология» на банковский счет университета: РГП ПХВ КазНПУ имени Абая, КОД 16, БИН 031240004969, ИИК KZ17856000000086696 АГФ АО «Банк ЦентрКредит» г. Алматы, БИК КСЖВКЗКХ.

Тексты статей в распечатанном виде, на электронных носителях (диски, флешки) и копии платежных поручений, подтверждающих оплату, просим присылать для публикации по адресу: 050010, г. Алматы, проспект Достык, 13 или отправлять прикрепленным файлом по электронной почте e-mail: pedagogika@kaznpu.kz Телефон для справок: 8(7272)91-91-82.

На журнал можно подписаться через АО «Казпочта». Индекс для юридических лиц и индивидуальных подписчиков 74253 (Дополнение №3 к Каталогу АО Казпочта газеты и журналы на 2014 год). Стоимость годовой подписки на журнал для города Алматы 3160 тенге, для городов республики 3254 тенге. Лица, подписавшиеся на журнал, будут освобождены от оплаты за публикацию статей в течение года.

Редакционный совет

Отпечатано в типографии издательства «Ұлағат»
КазНПУ им.Абая.
Подписано в печать 23.06.2014.
Формат 60x84^{1/8}. Бумага сыктывкарская. Печать – RISO.
29.00 п.л. Тираж 300. Заказ №151.

Казахский Национальный педагогический университет имени Абая
050010, Алматы, пр. Достык, 13. Тел. 291-91-82.